

ΚΕΝΤΡΟ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

† Ὁ Δάμης καὶ Σφακίων ΕΥΜΕΝΙΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑ-
ΚΗΣ.—ΝΙΚ. ΠΛΑΤΩΝ.—ΜΕΝ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ.—
ΚΩΝ. ΛΑΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ.—ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

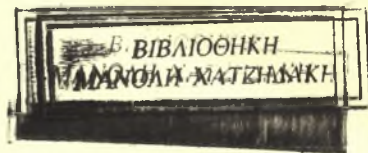
ΕΤΟΣ Η' ★ ΜΑΪΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1954 ★ ΤΕΥΧΟΣ ΙΙ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Β' ΤΕΥΧΟΥΣ

- Μ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑ : Πρωτόκολλον τοῦ
Γενικοῦ Ἀρχηγείου τῶν ἀνατολι-
κῶν ἐπαρχιῶν Κρήτης κατὰ τὴν ἐ-
πανάστασιν τοῦ 1878 σ. 171
- ΚΑΤΙΝΑΣ ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΑΚΗ: Ἀνέκ-
δοτα Πατριαρχικά σιγίλλια τῶν
Μονῶν Ἀρσάνη καὶ Χαλεβῆ Ρεθύ-
μνης σ. 204
- † ΕΥΜΕΝΙΟΥ ΦΑΝΟΥΡΑΚΗ: Δύο
πατριαρχικά γράμματα πρὸς τὸν
Μητρ. Μελέτιον Καβάσιλαν . . σ. 211
- ΛΕΩΝΙΔΑ Χ. ΖΩΗ: Κρητικαὶ σελίδες σ. 216
- ΔΗΜ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ: Τοῦ Δα-
σκαλογιάννη τὰ τραγούδια . . σ. 227
- ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ: Φιλολογι-
καὶ παρατηρήσεις εἰς κρητικὰ νεί-
μενα σ. 238
- Μ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑ: Τοπωνυμικαὶ περι-
πέτειαι τοῦ Ἰρακλείου . . . σ. 273
- Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ: Οἱ Κρητικὲς τοξόται σ. 287
- Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ: Τὰ χάσματα τῆς
Κρητικῆς κωμωδίας «Στάθης» σ. 291

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ ΥΙΩΝ ΣΗΠΥΡ. Δ. ΑΛΕΞΙΟΥ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 1163/2006 Βοσ
2

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

† *Ὁ Λάμπης καὶ Σφακίων* ΕΥΜΕΝΙΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑ-
ΚΗΣ.—ΝΙΚ. ΠΛΑΤΩΝ.—ΜΕΝ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ.—
ΚΩΝ. ΛΑΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ.—ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΤΟΣ Η' ★ ΜΑΪΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1954 ★ ΤΕΥΧΟΣ ΙΙ

Ο Ρ Ο Ι Σ Υ Ν Ε Ρ Γ Ι Α Σ Ι Α Σ

Εἰς τὰ «Κρητικά Χρονικά» γίνονται δεκταὶ πρὸς δημοσίευσιν μελέται, κείμενα καὶ βιβλιοκρισίαι, ἐφ' ὅσον ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ περιοδικοῦ, ὡς ἐκτίθενται οὗτοι εἰς τὸ προλογικὸν σημείωμα τοῦ πρώτου τόμου. — Πάντα τὰ δημοσιεύματα ὑπόκεινται εἰς τὴν κρίσιν τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία καθορίζει τὸν χρόνον τῆς δημοσιεύσεως ἀναλόγως τοῦ διαθέσιμου ἐκάστοτε χώρου καὶ ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνην τῆς ἐπιμελοῦς ἐκδόσεως αὐτῶν. — Ὁ συγγραφεὺς δύναται αὐτοπροσώπως νὰ ἐπιμεληθῇ μιᾶς τῶν διορθώσεων τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων, ἐφ' ὅσον ἐξασφαλίζεται ἡ ταχθεῖα ἐπιστροφή των. Εἰς περίπτωσιν καθυστερήσεως ἢ Ἐπιτροπῇ ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα τῆς ἀμέσου ἐκτυπώσεως. — Δικαιοῦται ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς νὰ ζητήσῃ τὴν ἔκδοσιν μέχρι τριάκοντα, κατ' ἀνώτατον ὄριον, ἀνατύπων ἐκάστης ἐργασίας αὐτοῦ. Ἡ παράδοσις τῶν ἀνατύπων συντελεῖται μετὰ παρέλευσιν διμήνου ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς κυκλοφορίας τοῦ ἀντιστοίχου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ. — Αἱ συνεργασίαι δημοσιεύονται κατὰ σειρὰν λήψεως. — Τὰ δημοσιευόμενα χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.

Χειρόγραφα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν σύνταξιν τοῦ περιοδικοῦ δεόν ν' ἀποστέλλωνται πρὸς τὸν κ. Ν. Πλάτωνα, Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ἐμβάσματα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν ἔκδοσιν (διορθώσεις δοκιμίων κλπ.) πρὸς τὸν κ. Ἀνδρέαν Γ. Καλοκαιρινόν, Ἡράκλειον Κρήτης.

ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΑΡΧΗΓΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ ΤΟΥ 1878

Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1878 δὲν ἔγινεν ἀκόμη ἀντικείμενον συστηματικῆς μελέτης. Πέραν τῶν ὄσων ἐκθέτει ὁ Ψιλᾶκης εἰς τὸν οἰκεῖον τόμον τῆς Ἱστορίας του¹, λίαν ἑλλιπῶν καὶ τούτων ὡς πρὸς τὴν δρᾶσιν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, δὲν γνωρίζομεν περὶ αὐτῆς οὐδεμίαν ἄλλην εἰδικὴν πραγματείαν. Καὶ ἐνῶ διὰ τὰς ἐπαναστάσεις τοῦ 1866 καὶ 1897 ὑπάρχει ἐκδεδομένη ἢ πολῦτιμος βιβλιογραφικὴ ἐργασία τοῦ Ν. Τωμαδάκη², ἡ σχετικὴ μὲ τὸν ἀγῶνα τοῦ 1878 βιβλιογραφία παραμένει ἀκόμη ἀσύνακτος. Διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀκριβῆς καὶ συστηματικὴ ἐκθεσις τῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, εἶναι ἀνάγκη νὰ προηγηθῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ συναγωγὴ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ δημοσίευσις τῶν σπουδαιότερων ἀνεκδότων πηγῶν.

Ἐν ὄψει τῆς ἀνάγκης ταύτης παρέχομεν κατωτέρω τὸ περιεχόμενον σημαντικοῦ ἀνεκδότου ἐγγράφου, ἧτοι τοῦ πρωτοκόλλου ἐξερχομένων τοῦ Γεν. Ἀρχηγείου τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1878 τοῦ διευθύνοντος τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν ἐπαρχιῶν: Πεδιάδος, Ρίζου (Βιάνου), Λασιθίου, Μεραμπέλλου, Ἱεραπέτρου καὶ Σητείας. Τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν Κωνσταντίνου Σφακιανᾶκη ὡς Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ³, Ἀντωνίου Ζωγράφου - Ξανθουδίδη, ὡς Ὑπαρχηγοῦ⁴,

¹) Βλ. Ψιλᾶκη, Γ, σελ. 1214 - 1252.

²) Βλ. Ν. Τωμαδάκη, Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν Κρητικῶν Ἐπαναστάσεων, ἐν Ε.Ε.Κ.Σ., Α', σελ. 530-555 καὶ Β', σελ. 188-244.

³) Βλ. νῆν ἐν τῷ Πρωτοκόλλῳ ὑπ' ἀριθ. 147 διαταγῆν πρβλ. καὶ Ψιλᾶκη, Γ', 1238. Υἱὸς τούτου ἦτο ὁ κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ παρελθόντος αἰῶνος κορυφαῖος τῶν ἐν Κρήτῃ πολιτικῶν Ἰωάννης Σφακιανᾶκης.

⁴) Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 53 διαταγῆν. Υἱὸς τοῦ ἐκ Σφακιῶν καταγομένου Μανούσου Ξανθουδίδου, ἀδελφὸς τοῦ Ἀρχηγοῦ Πεδιάδος Γεωργίου Μανουσάκη καὶ πατὴρ ἐπιφανῶν ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ ἀνδρῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Στέφανος. Ὑπῆρξε καὶ καθ' ἑαυτὸν λίαν ἀξιόλογος διὰ τε τὴν ἐπαναστατικὴν του δρᾶσιν καὶ τὴν ἐν τῇ ἀγιογραφίᾳ ἐπίδοσιν. Τὰ ὄπλα του ἐδωρήθησαν πρὸς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον Κρήτης ὑπὸ τοῦ ἐγγονοῦ του Ἄνδρο·λῆ Ξανθουδίδου, Ἐπιθεωρητοῦ Γεωργίας Κρήτης, καὶ εἶναι ἐκτεθειμένα ἐν αὐτῷ εἰς τὴν αἰθούσαν Ἱστορικῶν Κειμηλίων. Ὑπὸ τῆς Ἐταιρίας Κρητικῶν Ἱστορ. Μελετῶν καταβάλλεται προσπάθεια νὰ περισυλλεχθῶν καὶ νὰ ἐκτεθοῦν καὶ τὰ ἀγιογραφικὰ του ἔργα.

Δράκου Σφακιανάκη, ὡς Ἄρχιυπασιστοῦ καὶ Ἄρχιγραμματέως^δ καὶ Δαυὶδ Ξανθουδίδου, ὡς Ἄνθυπασπιστοῦ καὶ Ὑπογραμματέως^ε. Τὸ πρωτόκολλον ἀπόκειται ἤδη εἰς τὸ Ἄρχεῖον Ἱστορικῶν Ἐγγράφων καὶ Φωτογραφιῶν τοῦ νεοπαγοῦς Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης κατελεγμένον ὑπ' ἀριθ. 26/2/2, προέρχεται δὲ ἐκ τοῦ προσωπικοῦ ἀρχείου τοῦ πρὸ πολλοῦ ἀποθανόντος δικηγόρου Δράκου Σφακιανάκη, ὁ ὁποῖος, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, μετέσχε τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης ὡς μέλος τοῦ Γ. Ἀρχηγείου καὶ ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ταύτην ἀπέκτησε καὶ διεφύλαξεν ἱστορικὰ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς^ζ. Τὸ περιεχόμενόν του ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς διαταγὰς καὶ τὰ ἔγγραφα τοῦ Γ. Ἀρχηγείου, τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν ἀπὸ τῆς 23 Μαρτίου μέχρι τῆς 21 Ἰουλίου 1878, κατακεχωρισμένα ἐν περιλήψει ἢ ἐν ἀντιγράφῳ κατὰ χρονικὴν τάξιν καὶ αὐξοντα ἀριθμὸν (1 - 310)^η.

Ἡ πληθὺς τῶν ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ μνημονευόμενων προσώπων— ἀπάντων ἀγωνιστῶν καὶ μέχρι τοῦδε, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀγνώστων—, ἢ ἀκρίβεια τῶν ἐξ αὐτοῦ ἀντλούμενων εἰδήσεων, ἅτε προερχομένων ἐξ ἐπισήμου ἔγγραφου, καὶ ἢ κατὰ χρονικὴν διαδοχὴν καὶ ὀργανικὴν σχέσιν καταχώρισις αὐτῶν, πάντα ταῦτα εἶναι χαρακτηριστικὰ ἱστορικῆς πηγῆς ἀναμφισβητήτου σπουδαιότητος. Ὅταν δὲ ληφθῇ ἐπὶ πλέον ὑπ' ὄψει ἡ ἔλλειψις πληροφοριῶν ἐπαρκῶν διὰ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην ἐποχὴν, εὐλόγως φαίνεται ἀκόμη μεγαλυτέρα ἡ σπουδαιότης τῆς πηγῆς, ἡ ὁποία κατὰ μέγα ποσοστὸν θεραπεύει τὴν ἔλλειψιν ταύτην.

Μ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ

^δ) Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 41 διαταγὴν. Οὗτος εἶναι καὶ ὁ συντάκτης τοῦ δημοσιευομένου πρωτοκόλλου (ἐκτὸς ἐλαχίστων καταχωρήσεων ὀφειλομένων εἰς τὸν Ὑπογραμματέα τοῦ Γ. Ἀρχηγείου Δαυὶδ Ξανθουδίδην), ὡς φαίνεται ἐκ τῆς παραβολῆς τοῦ γραφικοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ πρὸς τὸν τοιοῦτον τῶν ἐν τῷ Ἱστορικῷ Μουσείῳ ἀποκειμένων αὐτογράφων του (πρβλ. κανωτέρω σημ. 7).

^ε) Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 42 διαταγὴν. Ἀδελφὸς τοῦ Στεφάνου, ἐπιφανῆς πολιτευτῆς καὶ δικηγόρος ἐν Ἡρακλείῳ.

^ζ) Ταῦτα, 31 τὸν ἀριθμὸν, ἐδώρησε πρὸς τὸ Ἱστορ. Μουσεῖον ὁ ἐπὶ τῶν υἱὸς του Γεώργιος (ἀριθ. Καταλ. 26/2/1 - 31). Εἰς αὐτὰ περιλαμβάνεται καὶ τὸ Πρωτόκολλον.

^η) Τὸ Πρωτόκολλον εἶχεν, ὡς φαίνεται, καὶ συνέχειαν μὴ διασωθεῖσαν (βλ. τέλος τῆς ὑπ' ἀριθ. 310 διαταγῆς).

ΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ*

Ἀριθ. Καταλ. Α.Ι.Ε. Ἰστ. Μουσ. Κρήτης 26/2/2. Ἐν πρωτοτύπῳ. Ἀποτελεῖται ἐκ 17 συνεγραμμένων φύλλων κοινου λευκοῦ χαρτου ἄνευ ὑπογραμμῶν.

Βραχάσι τῆ 23 Μαρτίου 1878

- Ἀριθ. 1. Ἐγκύκλιος εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἐπαρχιῶν Πεδιάδος, Λασιθίου, Ρίζου καὶ Ἱεραπέτρου εἰδοποιουμένους, ὅτι ἡ Τουρ. Κυβέρνησις διὰ τῶν ὀργάνων τῆς συνάξει ὑπογραφᾶς ὅτι δῆθεν οἱ κάτοικοι εἶναι εὐχαριστημένοι παρ' αὐτῆς καὶ ὅτι τὸ κίνημα εἶναι μονομερές, καὶ προσκαλουμένους νὰ ἐμποδίσωσι τὸ τοιοῦτον καὶ συνάμα νὰ προσέξωσιν ὅπως συλλάβωσι κανὲν τῶν τοιούτων ὀργάνων ἐξαπατῶν τοὺς ἀπλουστέρους καὶ τιμωρήσωσιν αὐτὸ ὡς προδότην τῆς πατρίδος.
2. Τῆ 25 Ἀπριλίου. Ἐκ Λασιθίας. Διαταγὴ εἰς τοὺς ὀπλαρχηγοὺς Βιάννου καὶ τὸν ἀρχηγὸν Ἐμπάρου Ν. Τυλιανᾶκην διὰ νὰ προσέξουν καὶ συλλάβουν τὸν φονέα Γεώρ. Χαϊδοῦλην σφακιανὸν φονεύσαντα τὸν Ἰωάννην Σφακιανᾶκην ἀπὸ Λασιθία.
- 3 - 6. Τῆ 2 Μαΐου. Ἐκ Νεαπόλεως. Ἐγκύκλιος τοῖς ἀρχηγοῖς Πεδιάδος, Ρίζου καὶ Ἱεραπέτρου εἰδοποιουμένους ὅτι τῆ γνωστοποιήσῃ τῆς ἐν. Ἐπιτροπῆς πρὸς τὸ Ἀρχηγεῖον περὶ τῆς ἐξόδου τῶν ὀθωμανῶν Βιανιτῶν μετὰ τακτικοῦ στρατοῦ ἵνα ἐγκατασταθῶσιν εἰς Βιάννον καὶ προσκαλουμένους νὰ συγκεντρωθῶσι συνεννοούμενοι μεταξὺ των καὶ ἐμποδίσωσι τὴν κάθοδον τούτων. Ὅτι τὸ πρόγραμμα τῆς ὑφισταμένης ἐπαναστάσεως εἶναι νὰ ἔχωμεν περιορισμένους τοὺς Ὄθωμανοὺς ὅσον τὸ δυνατὸν ἐγγύτερον τῶν φρουρίων, νὰ αὐτοδιοικώμεθα καὶ νὰ εἴμεθα ἀ[πειλη]τικοὶ μέχρις οὗ ἡ Ἐθρῶπη ἀποφασίσῃ περὶ τῆς τύχης τῆς πατρίδος. Ὅτι εἰδοποιήθη ὁ ἀρχ. Μιχ. Κόρακας νὰ χορηγήσῃ συνδρομὴν ἐν περιπτώσει ἀνάγκης. Ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ εὐθὺς ἄμα λάβῃ χρήματα θὰ τοῖς ἀποστείλῃ. Καὶ τέλος ὅτι νὰ φροντίζωσιν αὐστηρῶς ὅπως μὴ δαπανῶνται ἀσκόπως τὰ πολεμοφόδια καὶ συνάμα εἰδοποιῶσι τὸ Ἀρχηγεῖον περὶ τῶν διαβημάτων τοῦ ἐχθροῦ.
7. Αὐθήμερόν. Διορισμὸς ὀπλαρχηγοῦ Λαγκάδας Πεδιάδος τῷ Ἰωάννῃ Ἐμμ. Καγιαμπᾶκην ἀπὸ Ἀδδοῦ.

* Κατὰ τὴν μεταγραφὴν διωρθώθησαν αἱ ἐλάχισται ἀνορθογραφίαι τοῦ χειρογράφου, διετηρήθησαν ὅμως χαρακτηριστικοὶ τινες σολοικισμοί. Ἡ δι' ὁμοιωματικῶν σήμανσις τῶν ἐπαναλήψεων διὰ τεχνικοὺς λόγους δὲν ἀντιστοιχεῖ πάντοτε πρὸς τὸ χειρόγραφον. Ἐντὸς ὀρθογ. ἀγκυλῶν ἐτέθησαν αἱ ἀναγκαῖαι συμπληρώσεις τῶν ἐφθαρμένων χωρίων.

8. *Αἰθήμερόν. Τῷ ἀρχηγῷ Πεδιάδος Γεωργ. Μανουσάκη, ἵνα ἔπογραφή τὸν ἀνωτέρω διορισμὸν καὶ ἀναγνωρίσῃ τὸν διορισθέντα ὡς ὄπλαρχηγὸν τοῦ διαμερίσματος τῆς ἀρχηγίας του.*
9. *Αἰθήμερόν. Πρόσκλησις τοῦ ἀρχηγοῦ Ρίζου Ἐμμ. Χατζάκη πρὸς σύσκεψιν περὶ συστάσεως στρατοπέδου ἐν Ἱεραπέτρω.*
10. *Αἰθήμερόν. Ὅμοια τῷ ἀρχηγῷ Ἱεραπέτρου Ἐμμ. Λακέρδα.*
11. » *Τῷ ἀρχηγῷ Ρίζου Ἰωαν. Ἰνιοτάκη καὶ τοῖς ὄπλαρχηγοῖς Βιάνου, ἵνα συγκεντρωθῶσιν εἰς τὰ πεδινὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας των ἢ τῆς Πεδιάδος ἢ τοῦ Μονοφατίου ὅπου κρίνωσι καταλληλότερον πρὸς κώλυσιν τῶν Τούρκων προτιθεμένων νὰ ἐξέλθωσι συνεννοούμενοι μετὰ τῶν Πεδιαδιτῶν, Ἐμπάρου καὶ Μονοφατίου, οἵτινες εἶναι εἰδοποιημένοι, καὶ δρᾶμοσιν ὅπου ἡ ἀνάγκη τοὺς προσκολέσῃ.*
12. *Αἰθήμερόν. Διορισμὸς ὄπλαρχηγοῦ Νεαπόλεως τῷ Χριστοδούλῳ Γαράκη.*
13. *Αἰθήμερόν. Διορισμὸς ὄπλαρχηγοῦ Νεαπόλεως τῷ Γεωρ. Ἰ. Τσαμπαρλάκη.*
14. *Αἰθήμερόν. Διορισμὸς ὄπλαρχηγοῦ Νεαπόλεως τῷ Ἀναγνώστῃ Χρυσάκη.*
15. *Αἰθήμερόν. Διορισμὸς 500ρχου τῷ ἐκ Νεαπόλεως Δημ. Μιχαλομιχελάκη.*
16. *Αἰθήμερόν. Διορισμὸς 1000ρχου τῷ ἐκ Νεαπόλεως Γεωρ. Λυράκη.*
17. » » 100ρχου » » » Χαραλάμπῳ Μαραγκάκη.
18. *Αἰθήμερόν. Διορισμὸς 100ρχου τῷ ἐκ Νεαπόλεως Βασιλείῳ Μαργιπλῆ.*
19. *Αἰθήμερόν. Διορισμὸς 500ρχου ἱππικοῦ τῷ ἐκ Λατιοίδας Νικολάῳ Φρονδάκη.*
20. *Αἰθήμερόν. Διορισμὸς 100ρχου τῷ ἐκ Νεαπόλεως Ἐμμ. Γ. Καφετζάκη.*
21. *Τῆ 3 Μαΐου. Ἐκ Νεαπόλεως. Τῆ Ἐπιτροπῆ τῶν ἐξ ἀνατολ. Ἐπαρχιῶν, ἵνα ὀρίσῃ τὸν μισθὸν δέκα στρατιωτῶν ὡς κλητῆρων τοῦ Ἀρχηγείου, ὄντος ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς, καὶ οὗτις ἂν καὶ ὁ ἀριθμὸς οὗτος εἶναι ὀλίγος, οὐχ' ἦτιον ὁμως ἔνεκα τῶν χρηματικῶν μέσων, ἅτινα εἶναι ὀλίγα καὶ προσωρισμένα εἰς ἄλλας ἀνάγκας, θέλει προσπαθῆσαι τὸ Ἀρχηγεῖον ὅσον δύναται νὰ ἐκτελῇ τὰ εἰκότα.*
22. *Τῆ 4 Μαΐου. Ἐκ Νεαπόλεως. Τῆ ἐν Ἀθήναις Ἐπιτροπῆ. Πρῶτον τὰ συλλυπητήρια ἐπὶ τῷ ἀπροόπτῳ θανάτῳ τοῦ Στανῶ. Χιονοδάκη, μέλους αὐτῆς, καὶ ἐπομένως : τὰ τῆς διαρπαγῆς τοῦ εἰς Σεῖσι ἀποβιβασθέντος φορτίου τῆν 22 Ἀπριλίου, τὰς καταβαλλομένας*

ἐνεργείας πρὸς τακτοποίησιν αὐτοῦ. Τὴν ἐν Νεαπόλει κατὰ τὴν 30 ἰδίου [ἄφι]ξιν 600 Πεδιαδιτῶν ἀπαιτούντων ἐνόπλιος καὶ θορυβωδῶς ὄπλα καὶ λοιπά, κατευνασθέντων δὲ καὶ ἀναχωρησάντων διὰ τῆς παραχωρήσεως 30 ὄπλων καὶ ἀναλόγων πολεμοφοδίων καὶ διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι ταχέως θέλει ἀποσταλῆ φορτίον ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν Πεδιάδα. Τὴν ἀνάγκην στρατοπεδεύσεως συμφώνως ταῖς ὁδηγίαις τῆς πρ. Διοικήσεως, ἀλλ' ὅπως αὕτη ἀποβῆ ἀποτελεσματικότερα, δεόν νὰ γίνῃ εἰς τὰ χαμηλὰ χωρία τῆς Πεδιάδος, τὰ ὅποια πρέπει νὰ ὀπλισθῶσι πρῶτον, διότι ἄλλως χιλιάδες ἀόπλων χριστιανῶν ὑπόκεινται εἰς τὴν θηριωδίαν τῶν Τούρκων ἀνάγκη ὄθεν κατεπείγουσα τῆς ταχείας ἀποστολῆς τοῦ φορτίου εἰς τὸ ὑποδειχθὲν μέρος τῆς Χερσονήσου, νὰ ἔχη δὲ ὀλιγώτερα ὄπλα καὶ περισσότερα πολεμοφόδια. "Οὐ ἐδόθησαν αἱ δέουσαι διαταγαὶ στρατοπεδεύσεως τῶν Ριζωτῶν εἰς Μονοφάτιον ἢ τὰ κάτω μέρη τοῦ Ρίζου, ἐντὸς ὀλίγου δὲ συγκεντροῦνται στρατόπεδα εἰς Ἱεράπετρον καὶ Σπιναλόγκαν. "Οὐ ἐστάλησαν μέχρι τοῦδε 100 ναπολ. καὶ ἀνάγκη νὰ σταλῶσι καὶ τὰ λοιπά, ὅσα ὠρίσθησαν διὰ τὰς ἐπαρχίας μας, νὰ σταλῶσι δὲ ἐργαλεῖα τῶν σασεπῶ, διότι τοῦ πρώτου φορτίου διεσώθησαν, ἀλλ' ἦσαν ἐλάχιστα ἀναλόγως, τοῦ δευτέρου διηπάγησαν.

23. *Ἀθήνημερόν.* Ἀπάντησις εἰς τὴν ἀπὸ 28 π. μ. ἐπιστολὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις Κρητικῶ Κέντρου ἐκδηλοῦσα τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσίν του.
24. *Τῆ 5 Μαΐου.* Διορισμὸς ὄπλαρχηγοῦ Βραχασίου τῷ Γεωρ. Χ. Σαοιδάκη.
25. *Τῆ 7 Μαΐου.* Ἐκ Βραχασίου. Ἀναγνώρισις καὶ ἐπιθεώρησις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 846 καὶ ἡμερομ. 8 Ἰουλίου 1868 διορισμοῦ πεντακοσιάρχου τοῦ Κωνστ. Γ. Φτενοῦ ἐκ Βραχασίου.
26. *Ἀθήνημερόν.* Ὁμοία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1065 καὶ ἡμερομ. 29 Δεκεμ. 1868 τοῦ διακοσιάρχου Γεωργ. Θεοδωράκη ἐκ Βραχασίου.
27. *Ἀθήνημερόν.* Διορισμὸς ὄπλαρχηγοῦ Βιάννου τῷ Γεωρ. Σαπουνηζάκη
28. » » » » » Χαρολ. Στειωτάκη
29. » » » » » Σπυροῖδωνι Ἀγαπάκη.
30. *Ἀθήνημερόν.* Διορισμὸς ὄπλαρχηγοῦ Βιάννου τῷ Ἰωάννῃ Ἀγγοροράκη
31. » » 50άρχου Βραχασίου » Γεωρ. Ι. Παραβολιάση.
32. *Ἀθήνημερόν.* Διορισμὸς 100άρχου Βραχασίου τῷ Ἐμμ. Σταματάκη.
33. » » » » » Κωνστ. Τσουνάκη.
34. » » 500άρχου » » Μιχ. Χ. Ζ. Ροβίθη.

35. *Αθήμερόν. Διορισμός 500άρχου Βραχασίου τῷ Γεωργ. Φτενῶ.*
36. » » 100άρχου » » Χατζῆ Μιχ. Φτενῶ
37. » » » » » Ἴωαν. Α. Φτενῶ
38. » » » » » Χατζῆ Ἀναστασίω Φτενῶ.
39. *Αθήμερόν. Διορισμός 50άρχου Βραχασίου εἰς τὸν Ἀπόστολον Μαρκάκη.*
40. *Αθήμερόν. Διορισμός 100άρχου Βραχασίου εἰς τὸν Χατζῆ Ἀπόστολον Διπλαρᾶν.*
41. *Αθήμερόν. Διορισμός ἀρχυπασπιστοῦ καὶ ἀρχιγραμματέως τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου τῶν ἐξ ἄνατ. ἐπαρχιῶν τῷ Δράκῳ Γ. Σφακιανάκη.*
43. *Αθήμερόν. Διορισμός ἀνθυπασπιστοῦ καὶ ὑπογραμματέως τοῦ ἰδίου Ἀρχηγείου τῷ Δαυτῷ Ξανθουδίδῃ ἀπὸ Ἀθῶν.*
42. *Αθήμερόν. Διορισμός ὄπλαρχηγοῦ Ρίζου τῷ Γεωρ. Μιχελινάκη ἀπὸ Καλάμιον.*
44. *Βραχάσι 7 Μαΐου. Τῆ Ἐπιτροπῇ ἀπάντησις τῆς ὑπ' ἀριθ. 65 καὶ ἡμερομ. 6 Μαΐου ἐπιστολῆς τῆς διὰ τὰ ἀποφασίσαι τὰ ἐξόδα τῆς ζητηθείσης δεκαρχίας καὶ λοιπῶν ἐξόδων τοῦ Γ. Ἀρχηγείου καὶ ὀρίση τὸν μισθὸν τοῦ ἀρχιγραμματέως καὶ ὑπογραμματέως τοῦ μὲν πρώτου ἀρχομένου ἀπὸ 1 Μαρτίου, τοῦ δὲ ἀπὸ 1 Μαΐου.*
45. *Αθήμερόν. Διορισμός 50άρχου Βραχασίου τῷ Ἴωαν Ν. Μανιούδῃ.*
46. » Τῷ ἀρχηγῷ Γ. Μανουσάκῃ καὶ τῷ ὄπλαρχηγῷ Λαγκάδας Ἰωάν. Καγιαμπάκῃ καὶ τοῖς πληρεξουσίοις. Κοινοποίησις τῶν ἐπισήμων εἰδήσεων καὶ ἀνωτέρων διαταγῶν περὶ προσεχοῦς ἀνακωχῆς καὶ περὶ περιορισμοῦ τῶν Τούρκων ὅσον τὸ δυνατὸν ἐγγύτερον τῶν φρουρίων καὶ συνάμα τὴν σύστασιν Δικαστηρίων, συνεπῶς νὰ ὑποδειχθῶσι ποῖα τὰ κατάλληλα μέρη καὶ πόσοι οἱ ὀπλισμένοι διὰ νὰ γίνῃ συγκέντρωσις μετ' ὀκοπὸν ἀμυντικόν, νὰ δηλωθῇ δὲ καὶ ἡ γνώμη των περὶ τούτου.
47. *Τῷ ἀρχηγῷ Ἀντ. Τριφοπούλῳ τὰ ἴδια.*
48. » » Νικόλ. Τυλιανάκῃ τὰ ἴδια καὶ ἰδιαιτέρως διαταγῇ νὰ εἶναι συγκεντρωμένοι καὶ συνεννοημένοι μετ' οὓς Βιανίτας εἶτε εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα εἶτε ἀλλαγῶν καὶ ἀποκρούσασιν ἐνδεχομένην εἰσβολὴν τῶν Τούρκων ἢ νὰ δράμωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἐν περιπτώσει ἀνάγκης εἰς τὸν Γ. Ἀρχ. Μ. Κόρακαν.
49. *Ἐγκύκλιος τοῖς ὄπλαρχηγοῖς καὶ καπεταναίοις Μεραμβέλλου νὰ συνάξουν τὰ πολεμοφόδια, νὰ τὰ διατηρήσουν ἀσφαλῶς καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὰς ἀσκόπως ριπτομένας βολὰς. 7 Μαΐου.*
50. *Νεάπολις τῆ 8 Μαΐου. Τοῖς ὄπλαρχηγοῖς Κρισῶς Παπᾶ - Ἐμμ.*

- Πόθω καὶ Ν. Ἀλεξάκη. Προτρέπτικὴ πρὸς ἀπὸ κοῖνου συνεννόησιν διὰ τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως καὶ εὐταξίας, περὶ ἐκδόσεως διορισμῶν μετὰ τὴν ἀπὸ Φρὲ ἐπάνοδον καὶ συνάμα εἰδοποιήσεις πρὸς λάβωσι μίαν κάσαν φουσεκίων ἀπὸ τὸν ὄπλαρχηγὸν Βραχασίου Γεωρ. Χ. Σασιδάκην.
51. Ἐγκύκλιος τοῖς ὄπλαρχηγοῖς καὶ καπεταναίοις Μεραυβέλλου εἰδοποιούσα αὐτοὺς τὴν ἀνασύστασιν τοῦ Δικαστηρίου τῆς ἐπαρχίας καὶ διατάττουσα αὐτοὺς νὰ παρέχωσι τὴν συνδρομὴν τωκ εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Δικαστηρίου ὄντας ὑπευθύνους ἐν παραβάσει παρακοῆς. Τῇ 9 Μαΐου 78. Ἐκ Νεαπόλεως.
51. 10 Μαΐου. Ἐκ Βουραῶν. Διαταγὴ τοῖς ὄπλαρχηγοῖς Βουραῶν, Χουμεριάκου, Λιμνῶν καὶ Φουρνῆς περὶ ἀποκλεισμοῦ τῆς Σπιναλόγκας καὶ ἐντελῆς διακοπῆ τῆς συγκοινωνίας
52. Πεῦκος Ρίζου. 16 Μαΐου. Διορισμὸς ὄπλαρχηγοῦ Ἱεροπέτρου τῷ Παύλῳ Συγκελλάκη Σφαιριανῷ κατ' ἔγγραφον ἐκλογὴν τῶν κατοίκων Κεντρίου, Καπισορίου, Μακρολιᾶς, Μεσελέρων καὶ Καλοῦ Χωρίου.
53. Ἐγκύκλιος τοῖς ἀρχηγοῖς τῶν ἐπαρχιῶν εἰδοποιούσα αὐτοὺς τὴν εἰς Φρὲ Ἀποκορώνου ἀναχώρησιν τοῦ Γεν. Ἀρχηγοῦ κατὰ τὴν 14 Μαΐου καὶ ἀντιπροσωπεία αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐπανόδου του ὑπὸ τοῦ ὄπλαρχηγοῦ Α. Ζωγράφου. Βιάνος τῇ 15 Μαΐου.
53. Διορισμὸς ὄπλαρχηγοῦ Ρίζου τῷ Νικολ. Μανουσόκη ἀπὸ Βαχῶ τῇ 13 Μαΐου 18.
54. Βιάνος 14 Μαΐου. Διορισμὸς Γραμματέως τοῦ ὄπλαρχηγείου Βιάνου τῷ Γεωρ. Μ. Ἀλεξίου ἐξ Ἡρακλείου.
55. Πεῦκος 17 Μαΐου. Διορισμὸς 500άρχου Βιάνου τῷ Ἐμμ. Καπετανάκη.
56. Πεῦκος 17 Μαΐου. Διορισμὸς 500άρχου Βιάνου τῷ Γεωρ. Ἁγαπάκη.
57. Πεῦκος 17 Μαΐου. Διορισμὸς 500άρχου Βιάνου Μιχαὴλ Κοιταξάκης.
58. Πεῦκος 17 Μαΐου. Διορισμὸς 200άρχου Βιάνου Ἐμμ. Βαρδιατάκης.
59. Πεῦκος 17 Μαΐου. Διορισμὸς 200άρχου Βιάνου Ἐμμ. Πολώνης.
60. Πεῦκος 17 Μαΐου. Διορισμὸς 100άρχου Βιάνου Μιχ. Ραπιτάκης.
61. » » » » 200άρχου » Νικολ. Γεωργουλάκης.

1) Ὁ ἀριθ. 51 ὡς καὶ κατωτέρω ὁ ἀριθ. 53 ἐπαναλαμβάνονται δις ἐν τῷ χειρογράφῳ.

62. Πεύκος 17 Μαΐου. Διορισμός 200άρχου Βιάνου Ἐμμ. Πιτσάκης.
63. » » » » 100άρχου » Γεωργ. Δοργιάκης.
64. » » » » 200άρχου » Στεφ. Παπαγιαν-
νάκης.
65. Πεύκος » » » 100άρχου » Γεωργ. Τακτινάκης.
66. » » » » » » Ἰωάννης Σηφάκης.
67. » » » » » » Ἐμμ. Σερομάκης
68. » » » » » » Μιχ. Κυριακάκης.
69. » » » » 500άρχου » Ἐμμ. Μαρκατατά-
κης.
70. Πεύκος » » » 50άρχου » Ἰωαν. Γερανιωνά-
κης.
71. Πεύκος » » » » » Ἐμμ. Μιχαλογιαν-
νάκης.
72. Πεύκος » » » 100άρχου » Γεωργ. Παπαματ-
θαϊάκης.
73. Πεύκος 17 » » ὄπλαρχηγού Καλαμαύκας Ἀναγν. Φο-
νιαδάκης.
74. Πεύκος 17 » » 500άρχου » Ἰωαν. Πα-
ριτάκης.
75. Πεύκος 17 » » » » Κωνστ. Σφα-
κιανάκης.
76. Πεύκος 17 » » 200άρχου » Μιχ. Δελη-
παλιᾶς.
77. Πεύκος 17 » » » » Γεωργ. Ν.
Χαλέπης.
78. Πεύκος 17 » » 100άρχου » Ἀναγν. Γε-
νιατάκης.
79. Πεύκος 17 » » » » Πέτρος Χα-
λέπης.
80. Πεύκος 17 » » » » Γεωργ. Δα-
γαλάκης.
81. Πεύκος 17 » » 1000άρχου » Γεωργ. Πα-
ρίτης.
82. Πεύκος 17 » » 500άρχου Ἀγ. Βασιλείου τῷ Χῆ Ἀρ-
τεμίου Νοδάφ.
83. Πεύκος 17 Μαΐου Διορισμός 500άρχου Ἀμιρᾶ τῷ Σταύρω Λουλιδά-
κη.

84. *Πεῦκος 17 Μαΐου Διορισμός 100άρχου Ἀμιρᾶ τῷ Δημ. Βαρδάκη.*
 85. » » » » » » » Ἐμμ. Μιχελάκη.
 86. » » » » 200άρχου Βαχὸ * Στελιανῶ Χρη-
 σιτάκη.
 87. *Πεῦκος » » » 100άρχου » » Γεωργ. Ἀλέξης.*
 88. » » » » 500άρχου » » Κωνστ. Χρησιτά-
 κης.
 89. *Πεῦκος » » » Γραμματέως τῆς περιφέρειας τοῦ Ἀρ-
 χηγείου Ἀμιρῶν τῷ Μιχ. Ι. Ἰνιωτάκη.*
 90. *Πεῦκος 17 Μαΐου Διορισμός δπλαρχηγοῦ Πλατυποδίου καὶ Νικη-
 θιανοῦ τῷ Δημ. Μαλιῶ.*
 91. *Πεῦκος 17 Μαΐου, Διορισμός 500άρχου Κάτω Βιάνου τῷ Νικ. Γ.
 Ἀγγουράκη.*
 92. *Πεῦκος 17 Μαΐου, Διορισμός 100άρχου Κάτω Βιάνου τῷ Νικολ.
 Παπαδάκη.*
 93. *Πεῦκος 17 » » 200άρχου » » » Ἰωαν.
 Παπουρανάκη.*
 94. *Πεῦκος 17 » » δπλαρχηγοῦ Ἀμιρῶν τῷ Κωνστ.
 Κονδυλάκη.*
 95. *Πεῦκος τῇ 17 Μαΐου, Διορισμός δπλαρχηγοῦ Κρεβατᾶ τῷ Ἰωαν.
 Μιχαλοδημητράκη.*
 96. *Πεῦκος τῇ 17 Μαΐου, Διορισμός 1000άρχου Μουρνιῶν τῷ Νικολ.
 Χατζάκη.*
 97. *Πεῦκος τῇ 17 » » 500άρχου Συκολόγου » Ἐμμ.
 Σιβακιάκη.*
 98. *Πεῦκος τῇ 17 » » » Κ. Σύμης » Ἰωαν.
 Τσαγκατάκη.*
 99. *Πεῦκος τῇ 17 » » » » » Κωνστ.
 Χαμηλάκη.*
 100. *Πεῦκος τῇ 17 » » » » » Γεωρ.
 Κοντιῶ.*
 101. *Πεῦκος τῇ 17 » » » Γδόχια » Νικολ.
 Δημητρομανολάκη.*
 102. *Πεῦκος τῇ 17 Μαΐου. » » Χριστοῦ » Γεωρ.
 Διακάκη.*
 103. *Πεῦκος τῇ 17 » » 200άρχου Κ. Σύμης » Ἐμμ.
 Τσαγκατάκη.*
 104. *Πεῦκος τῇ 17 » » » Μουρνιῶν » Νικολ.
 Φραντσιουινάκη.*
 105. *Πεῦκος τῇ 17 Μαΐου. » » Κ. Σύμης » Ἰωαν.*

- Μαρουσάκη.
106. Πεῦκος τῆ 17 Μαΐου. Διορισμός 100άρχου Ἐπ. Σύμης τῷ Ἰωάν. Μωραϊτάκη.
107. Πεῦκος τῆ 17 » » 200άρχου Μουρνιῶν » Ἐμμ. Ρακιτζάκη.
108. Πεῦκος τῆ 17 » » 100άρχου Μύθους » Μιχ. Μιχαλογιαννάκη.
109. Πεῦκος τῆ 17 Μαΐου. » 200άρχου Παροῶ » Δημ. Παπαδογιώργη.
110. Πεῦκος τῆ 17 Μαΐου. » » » Νικολ. Μεταξάκη.
111. Πεῦκος τῆ 18 Μαΐου. Ἐκθεσις περὶ ἀποκλεισμοῦ Σπιναλόγκας ὑπὸ τῶν ὀπλαρχηγῶν Βρυσῶν, Χουμεργιάκου, Λιμνῶν καὶ Φουρνῆς σταλεῖσα πρὸς δημοσίευσιν.
112. Ἐπιθεώρησις καὶ ἀναγνώρισις τοῦ ἑπ' ἀριθ. 1005 καὶ ἡμερομ. 2 Νοεμβρίου 1868 τοῦ διορισμοῦ Διακοσιάρχου τοῦ ἀπὸ Καλάμι Ρίζου Ἄντ. Ζαχαράκη.
113. Αὐθημερόν. Τῷ Ἀρχηγῷ Ἱεραπέτρου Ἐμμ. Λακέρδα, ἵνα καταλάβῃ τὴν Κεφάλαια τοῦ Κοζύρη, θέσειν ἢν καταλαμβάνουσι αἱ τῆς Ἱεραπέτρου τουρκικαὶ φρουραί, συνεννοούμενος μετὰ τοῦ Ἀρχ. Ἐμμ. Χατζάκη. Τῷ ἐστάλη καὶ ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἐν Χανίοις Ἀγγλου Προξένου, ἣν ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Συνέλευσιν καὶ τοὺς Ἀρχηγούς.
114. Τῷ Ἀρχηγῷ Ρίζου Ἐμμ. Χατζάκη ὁμοίως.
115. 19 Μαΐου. Ἐπιθεώρησις καὶ ἀναγνώρισις τοῦ ἑπ' ἀριθ. 567 καὶ ἡμερομ. 24 Ἰανουαρίου 68 διορισμοῦ πεντηκοντάρχου τοῦ Νικολ. Τζανογιαννάκη ἀπὸ Πεῦκου.
116. Πεῦκος τῆ 19 Μαΐου. Τῷ Ἀρχηγῷ Κ. Κοζυράκη ἀποστολὴ ἀντιγράφου τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀγγλου Προξένου καὶ διαταγὴ περὶ ἐπαναλήψεως ἀποκλεισμοῦ Σπιναλόγκας.
117. Τῷ Ἀρχηγῷ Ἐμμ. Μιλιαρῶ ὁμοίως ἀποστολὴ ἀντιγράφου.
118. Αὐθημερόν. Τῷ Ἀρχηγῷ Γεωρ. Μανουσάκη ὁμοίως ἀποστολὴ καὶ διαταγὴ περὶ διορισμοῦ εἰσπρακτῶν εἰς Λαγκάδαν, ὧν ὁ κατάλογος νὰ ἀποσταλῇ εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν, ὅπως σταλῶσιν ἐκάστῳ οἱ διορισμοί, καί, ἂν ὁ Καϊμακάμης Πεδιάδος ἔστειλεν εἰσπρακτορας, νὰ ἀποδιωχθῶσι.
119. Αὐθημερόν. Τῷ Ἀρχηγῷ Ν. Τυλλιανῆ ὁμοίως ἀποστολὴ ἀντιγράφου, διαταγὴ περὶ οὐσιώσεως Δικαστηρίου, ἐκλογῆς εἰσπρακτῶν ὡς ἄνωθεν, καὶ ὡς πρὸς τὰ διαβήματα τῶν Ὀθωμανῶν νὰ συμμορφωθῇ μετὰ τὰς προηγουμένας διαταγὰς καὶ ὁδηγίας.

120. *Ἀθήνημερόν. Τῷ Ἀρχηγῷ Ἀντ. Τριφίτῳ ὁμοίως.*
121. » Διορισμὸς 100άρχου εἰς Καλάμι τῷ Γεωρ. Κασωτάκη
122. Μαΐου 20. Διορισμὸς 1000άρχου » Ἀμιρά » Ματθ. Λουλομα-
θιουδάκη.
123. Μαΐου 20. » 500άρχου » Βαχὸ » Ἀνδρέα Ν. Μα-
νουσάκη.
124. Μαΐου 20. » » » Ἀμιρά » Ἀναγνώστη Στ.
Λουλάκη.
125. Μαΐου 20. » » » » Μύρωνι Βερυκο-
κάκη.
126. Μαΐου 20. » 100άρχου » » » Νικολ. Σταυρακά-
κη.
127. Μαΐου 20. » 200άρχου » » » Πολυχρόνη Βερυ-
κοκάκη.
128. Μαΐου 20. » 100άρχου » » » Νικολάφ Κρασῆ
129. » 20. » » » » Κωνστ. Λουλομα-
θιουδάκη.
130. Μαΐου 20. » » » Βαχὸ » Γεωρ. Κατωγιαν-
νάκη.
131. Μαΐου 20. » 50άρχου » » » Δημ. Ἀγγελάκη.
132. » 20. » » » Καλάμι » Ἐμμ. Μιχαλογι-
αννάκη.
133. Μαΐου 20. Τῷ Ἀρχηγῷ Νικολ. Τυλλιανάκη, ὅτι τῷ ἀποσιέλλον-
ται χρήματα διὰ τῶν Ἐπιτρόπων τῆς ἐπαρχίας του, σκοπὸς τῶν
ὁποίων εἶναι, ὡς γνωστὸν, αἱ στρατιωτικαὶ συγκεντρώσεις καὶ
ἐπομένως ἢ διὰ τῶν ὄπλων ἀπώθησις τῶν Τούρκων ὀφείποτε ἤθε-
λον ἀποφασίσει νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὸ Ἀρχηγεῖον του, ἐν πε-
ριπτώσει δὲ ἀνάγκης θέλει προσκαλέσει τοὺς Λασιθιώτας καὶ τὸν
ἀρχηγὸν Ι. Ἰνωτιάκη, ὄπλαρχηγὸν Ν. Μανουσάκη καὶ τοὺς τῆς
Βιάνου, ὅτι εἰσὶ διατεταγμένοι νὰ ἀκούσωσι τὴν πρόσκλησίν του.
134. *Ἀθήνημερόν. Τῷ ἀρχηγῷ Ἰωαν. Ἰνωτιάκη, ἵνα ἐνεργήσῃ τὰ ἀ-
νωτέρω ἔχων πάντοτε ἐτοιμοὺς τοὺς ὑπ' αὐτόν.*
135. *Ἀθήνημερόν. Τῷ ἀρχηγῷ Ἐμμ. Μιλιαρᾷ καὶ τοῖς ὄπλαρχηγοῖς
Λασιθίου Μιχ. Παναγιωτάκη καὶ Γεωρ. Δαγαλάκη, ὅτι τοῖς ἀπο-
σιέλλονται χρήματα καὶ νὰ εἶναι ἐτοιμοὶ εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ
Ν. Τυλλιανάκη.*
136. *Ἀθήνημερόν, Τῷ Γεωρ. Μανουσάκη καὶ ὄπλαρχηγῷ Ἰωάννη
Καγιαμπάκη, ὅτι τοῖς ἀποσιέλλονται χρήματα διὰ στρατιωτικῶς
λόγους καὶ νὰ εἶναι ἐτοιμοὶ πρὸς βοήθειαν ὅπου ἢ ἀνάγκη.*
137. *Τῷ ὄπλαρχηγῷ Νικ. Μανουσάκη ὁμοίον τῷ ἀνωτέρω.*

138. Τῷ Ἀρχηγῷ Κ. Κοζυράκη, ὅπως προσκαλέσῃ τοὺς ὀπλαρχηγοὺς Μεραμβέλλου, ὄσους ἐγκρίνει, καὶ εἰ δυνατόν τὸν τοῦ Βραχασίου, καὶ αὐριον τὴν μεσημβρίαν εὐρεθοῦν εἰς Κριτοῶ, ἵνα συσκεφθῶμεν περὶ στρατιωτικοῦ συμβουλίου σκοποῦντος πολεμικὴν ἐνέργειαν. Ἐκ Καλαμαύκας τῆ 22 Μαΐου 78.
139. Αὐθημερόν. Τῷ Ἀρχηγῷ Ἐμμ. Λακέρδα περὶ ἐνεργείας ἐκλογῆς μετροτητῶν τῶν γεννημάτων εἰς τὰ χωριὰ Ἱεραπέτρου, ὅσα εὐρίσκονται εἰς τὸν κύκλον τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ συνάμα νὰ περιορίσῃ τὰς ἀρπαγὰς.
140. Πρίνα τῆ 23 Μαΐου. Διορισμὸς 500άρχου Πρίνας τῷ Ἰωαν. Μουδάτωφ.
141. Πρίνα » » » » 100άρχου » » Ἀντ. Καπαράκη.
142. Πρίνα τῆ » » » » 50άρχου » » Ἰωαν. Χῆ Κυπραίωφ.
143. Πρίνα τῆ » » Τῷ Ἀρχηγῷ Νικολ. Τυλλιανᾶκη¹.
144. Αὐθημερόν. Τῆ Ἐπ. Ἐπιτροπῆ¹.
145. Κριτοῶ τῆ 24 Μαΐου. Τῷ Ἀρχηγῷ Ἐμμ. Χατζάκη, ὅτι τὸ εἰς Ἱεραπέτρον σχέδιον ἀνεβλήθη, διότι κατὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ τε Ἀρχηγοῦ Κ. Κοζύρη καὶ τῶν ὀπλαρχηγῶν Στ. Μουρελάκη καὶ Ἀναγ. Χρυσάκη οἱ ἐπαναστάται καταγίνονται εἰς τὴν σύναξιν τῶν καρπῶν των καὶ δὲν δύνανται νὰ συναχθοῦν πολλοὶ πρὸς τελεσφόρον ἀποτέλεσμα. Νὰ συνεννοηθῆ δὲ μετὰ τοῦ Ἐμμ. Λακέρδα, Ἀρχηγοῦ Ἱεραπέτρου, μετὰ τοῦ ὁποίου συνωμιλήσαμεν, ὡς καὶ τῶν Παύλου Συγκελλάκη καὶ Γεωρ. Παρίτη πρὸς πολεμικόν τι ἔργον εἰς τὰ μέρη των ἱκανοποιοῦν τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος συμφώνως ταῖς προηγουμέναις ὁδηγίαις.
146. 27 Μαΐου. Ἐκ Νεαπόλεως. Τῷ ὀπλαρχηγῷ Κριτοῶ Παπᾶ Ἐμμ, Πότῳ, ἵνα παραλάβῃ τοὺς ἄνδρας του, ὅσοι ἔχουν ὅπλα σασεπῶ, καὶ εὐρεθῆ αὐριον τὸ ἐσπέρας εἰς Καλὸν Λάκκον, ἔνθα θὰ ὀρισθοῦν αἱ θέσεις, ἃς θὰ καταλάβῃ ἕκαστος διὰ τὴν σχεδιασθεῖσαν κατὰ τῆς Σπιναλόγκας μάχην.
147. Τὸ Γεν. Ἀρχηγεῖον κ.τ.λ. Πρὸς τὴν ἔντιμον ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆν: Σήμερον ἐλάβομεν τὴν ὑπὸ ἡμερομ. 19 λήγοντος ἤδη μηνὸς ὑμετέραν ἐπιστολήν, δι' ἧς συγκαίροντες τοὺς στρατιωτικούς ἐπὶ τῆ ὑποστηρίξει, ἣν ἐχορήγησαν εἰς τὴν ἠθικῶς πιεσθεῖσαν Γεν. Συνέλευσιν, παροτρύνετε αὐτοὺς νὰ ἐξακολουθῆ-

¹) Ἐχει μείνει κενὸν τὸ μέρος τοῦ Πρωτοκόλλου, διὰ νὰ γραφῆ ἡ περίληψις τοῦ ἐξερχομένου ἐγγράφου ἀργότερον.

σουν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς οὕτω πολιτευόμενοι μέχρι τῆς συγκαλέσεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Συνεδρίου, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἀποφασισθήσεται καὶ ἡ τύχη τῆς ἡμετέρας πατρίδος. Ἀσμένως ἀναγγόντες τὰς πατριωτικὰς θμῶν συμβουλὰς καὶ ρουθυσίας σπεύδομεν νὰ ἀναγγείλωμεν ὑμῖν, ὅτι ὁ λαὸς τῶν ἐπαρχιῶν μας, ὡς πᾶσα ἡ λοιπὴ νῆσος, ἐμμένων πιστὸς εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς νομίμου αὐτοῦ ἀντιπροσωπεΐας θέλει ἐξακολουθήσει καὶ μὲ τὴν θυσίαν τοῦ αἵματός του ἀπαιτῶν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν προγονικῶν πόθων, οὓς πιστεύει ὅτι δὲν θὰ ἀρηθῆ πλεόν εἰς αὐτὸν ὁ Ἄρειος Πάγος τῆς Εὐρώπης. Ἐχοντες πάντοτε ὑπ' ὄψιν ὅτι, διὰ νὰ ἔχωσιν οἱ ἀρμόδιοι μείζονα δικαιώματα νὰ ὑποστηρίξωσι τὰς νομίμους ἀπαιτήσεις, ὀφείλομεν νὰ ἐξακολουθῶμεν μετὰ θάρρους καὶ τόλμης τὸ ἔργον μας, δὲν ἐλείψαμεν ἐκτελοῦντες ὅσον αἱ δυνάμεις καὶ αἱ περιστάσεις μᾶς ἐπιτρέπουσι τὸ καθῆκον τῆς ἀνωτέρας στρατιωτικῆς διευθύνσεως, ἣν ὁ Γεν. Ἀρχηγὸς τῶν ἐξ ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν Κ. Σφακιανᾶκης μεταβαίνων εἰς Φρὲ ἀνέθηκεν ἡμῖν. Ἐπὶ τοῦτοφ δὲ ἔχομεν ἤδη εἰς ἐνέργειαν στρατιωτικὸν ἔργον, οὕτινος, ἂν καὶ δὲν θὰ προφθάσωμεν μὲ τὸ παρὸν ταχυδρομεῖον νὰ ἀναγγείλωμεν ὑμῖν τὸ ἀποτέλεσμα, διότι ἐκτελεῖται τὴν προσεχῆ Δευτέραν 29 τ. μ., προεικάζομεν ὁμοῦς ἐκ τοῦ θάρρους καὶ τῆς ἀνυπομονησίας, ἣν ἔχουσι καὶ ἀρχηγοὶ καὶ στρατιῶται, ὅτι θὰ εἶναι αἰσιον. Τοιαῦτα ἔργα πρὸ ἡμερῶν ἤθελον εἰσθαι ἐνηργημένα, ἀλλὰ δυστυχῶς ἐμποδίζει ἡ τροφή, ἥτις μόλις ἤδη ἤρξατο νὰ συγκομῆται (sic) εἰς τὰ πεδινὰ καὶ παράλια μέρη. Ἐμάθομεν μετ' εὐχαριστήσεως τὴν ἀπόφασιν περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ φορτίου τῆς Πεδιάδος καὶ ἐφροντίσαμεν προηγουμένως μάλιστα νὰ διατάξωμεν τὴν δέουσαν ἐπιτήρησιν πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ φορτίου. Ἐν τούτοις μὲ τὴν πεποιθήσιν ὅτι πάντοτε θέλετε ἔχει ἡμᾶς ἐνημέρους ἐπισήμων εὐδητήσεων καὶ συνάμα ὅτι θέλετε λαμβάνει τὴν δέουσαν πρόνοιαν περὶ τῶν ἐπαρχιῶν, ἐνόσω τοῦτο θὰ εἶναι ἀναγκαῖον, διατελοῦμεν ἀσπαζόμενοι ὑμᾶς ἀδελφικῶς. Νεάπολις τῆ 27 Μαΐου 1878. Ὁ Γεν. ἀρχηγὸς κ. ἀ. ἀ. ὁ Ὑπαρχηγός.

148. Τῆ 27 Μαΐου. Πρὸς τὸν καπετάνιον τοῦ χωρίου Μιλιάτου, ὅπως παραλάβῃ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς ἄνδρας καὶ παρευρεθῆ αὐριον περὶ τὴν 8 ὥραν μ. μ. εἰς Νεάπολιν καὶ Χουμεριάκον.

149. Ἐκ Νεαπόλεως. Αὐθημερόν. Τῷ Ἀρχηγῷ Πεδιάδος Γεωρ. Μανουσακῆ. Ἀπάντησις εἰς τὴν ἐπιστολὴν του περὶ ἀποδιώξεως τῶν Ὀθωμανῶν ἀπὸ Ποταμιές. Ἐπανάληψις τῆς διαταγῆς τοῦ νὰ διορισθῶσι μετρηταὶ τῶν γεννημάτων. Καὶ τέλος ὅτι, συνεπεῖα πληροφοριῶν ἐξ Ἀθηνῶν ὅτι ἀποστέλλεται τὸ φορτίον Πεδιάδος εἰς

- Χερσιόνησον, νὰ ληφθῶσι κατάλληλα μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ διανομὴν αὐτοῦ, νὰ φυλαχθῶσι δὲ τὰ πολεμοφόδια εἰς μέρος ἀσφαλές.
150. *Ἀθήνημερόν.* Τῷ ὀπλαρχηγῷ *Ι. Καγιαυπάκη* καὶ *Καπετὰν Ἐμ. Κασσαβετάκη*, ἐκ προτέρων διορισθέντας φύλακας διὰ τὸ φορτίον τῆς *Χερσιόνησου*, ὅτι ἀποστέλλεται ἐκ μέσους τοῦ Ἄρχηγείου ὁ Ἄρχιγραμματεὺς, ὅπως μετ' αὐτῶν συνεννοηθῆ περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τοῦ φορτίου.
151. *Ἐκ Νεαπόλεως.* Τῇ 1 Ἰουνίου. Συνεπεία τῆς ὑπ' ἀριθ. 115 καὶ ἡμερομ. 29 Μαΐου ἐπιστολῆς τῆς Ἐπιτροπῆς ληφθείσης τὴν 31, κοινοποιούσης δὲ τὴν κατὰ τοῦ Ἄρχηγοῦ *Τυλλιανᾶκη* ἀντίπραξιν τινῶν φιλοτούρκων ἐπιτεθέντων ἐνόπλιως κατ' αὐτοῦ, πληγωσάντων καιρίως ἕνα τῶν στρατιωτῶν του καὶ διαρπασάντων οἰκιακὰ ἐπιπλα καὶ τὴν ἀλληλογραφίαν του, καὶ ἐντελλομένης στρατιωτικῆν συγκέντρωσιν εἰ: Ἐμπαρον, σύλληψιν τῶν πρωταιτίων καὶ συγκρότησιν στρατιωτικοῦ συμβουλίου διὰ τὰ περαιτέρω, ἐξεδόθησαν ἐγκύκλιοι πρὸς τοὺς Ἄρχηγούς *Πεδιάδος Γ. Μανουσάκη* καὶ *Ἄντ. Τριφίτιον* νὰ σπεύσωσιν εἰς Ἐμπαρον μὲ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς στρατιώτας ἧ, ἂν δὲν εὐκαιρῶσι, νὰ ἀποστείλωσι τοὺς καπεταναίους των ἐπὶ τῇ μελετωμένῃ εἰσβολῇ τῶν Τούρκων πρὸς ἐκδίκησιν τῶν φονευθέντων ἐν τῇ συγκροτηθείσῃ μάχῃ παρὰ τοῦ Ἄρχηγοῦ *Ν. Τυλλιανᾶκη*.
152. *Ἀθήνημερόν.* Ὅμοιοι διαταγαὶ εἰς τοὺς καπεταναίους *Μαλίων, Μοχοῦ, Κράσι, Κεράς.*
153. *Ἀθήνημερόν.* Ὅμοία τῷ Ἄρχηγῷ Ἐμ. Μιλιαρᾷ καὶ τοῖς λοιποῖς καπεταναίοις.
154. *Ἀθήνημερόν.* Ὅμοία τοῖς ὀπλαρχηγοῖς *Βραχασίου* καὶ *Νεαπόλεως* καὶ τοῖς καπεταναίοις *Λατοίδας* καὶ *Βουλισμένης.*
155. *Ἐκ Λασιθίου.* Τῇ 2 Ἰουνίου. Τῷ Ἄρχηγῷ *Ν. Τυλλιανᾶκη*, ὅτι συνεπεία τῆς ἀναφορικῶς πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν δισμαρτυρησεῶς του ἐκτελεῖται συγκέντρωσις εἰς Ἐμπαρον, διὰ νὰ σπεύσῃ εἴτε ὁ ἴδιος εἴτε ἀποπροσώπως πρὸς συνεννόησιν εἴτε νὰ γράψῃ εἰς ποῖον μέρος τοῦ Ἄρχηγείου πρέπει νὰ διενθνηθῶμεν.
156. *Ἐκ Κατωφυγιῶν Ἐμπάρων.* Τῇ 3 Ἰουνίου. Τῷ Ἄρχηγῷ Ἰωαν. Ἰνιωτάκη καὶ τοῖς ὀπλαρχηγοῖς *Ν. Μανουσάκη, Χαρ. Στειωτάκη* καὶ Ἰωαν. Ἀγκουράκη, ὅτι συνεπεία ἀποφάσεως τῆς Ἐπιτροπῆς νὰ παραλάβωσι τοὺς στρατιώτας των καὶ νὰ ἔλθωσιν αὐριοι ἐξάπαντος ἐνταῦθα ἐφωδιασμένοι μὲ φυνέκι καὶ μὲ δύο ἡμερῶν ἄρτον, πᾶσα δὲ παρακοῆ καθιστᾷ αὐτοὺς ὑπευθύνους.
157. *Ἀθήνημερόν.* Τῷ ταμίᾳ τῆς Ἐπιτροπῆς εἰς *Βιάνον*, ὅτι ἐφθάσα-

- μεν ἐνταῦθα μετὰ Μεραμβελιωτῶν καὶ Λασιθιωτῶν, προσκαλοῦνται δὲ καὶ οἱ Ριζῶται. Ὅθεν νὰ ἔλθῃ αὐριον φέρων μεθ' ἑαυτοῦ τὰ χρήματα, ὅσα ἔχει, ἵνα χρησιμεύσωσι διὰ τροφήν τῶν στρατιωτῶν ὡς τὸ ἀνὰ χεῖρας ἡμῶν ἔνταλμα τῆς Ἐπιτροπῆς.
158. Ἐμπαρος τῆ 4 Ἰουνίου. Διορισμὸς ὀπλαρχηγοῦ Πεδιάδος τῷ ἀπὸ Κασάνου Νικολ. Καραβαδιανάκη.
159. Ἀθήμερόν Διορισμὸς 100άρχου Κασάνων τῷ Μανιῶ Καραβαδιανάκη.
160. Ἀθήμερόν. » 500άρχου Ἐμπάρου » Γεωρ. Σπανογιαννάκη.
161. Ἀθήμερόν. » » Μιλιαράδου τῷ Ἐμμ. Μαργυριάνη.
162. Ἀθήμερόν. » » Θωμαδιανοῦ τῷ Νικολ. Κετριετάκη.
163. Ἀθήμερόν. » » Ἐμπάρου τῷ Ἰωαν. Ν. Τυλλιαννάκη.
164. Ἀθήμερόν. » 100άρχου Μιλιαράδου τῷ Ἐμμ. Ζαχαράκη.
165. » » » τῷ Μιχ. Δροσατάκη.
166. » » » Ξενιάκου τῷ Γεωρ. Φραγκάκη.
167. » » 50άρχου » » Ἰωαν. Χειζάκη.
168. » » 1000άρχου Ἀμειῶν » Ματθαίω Λουλάκη.
169. » » 500άρχου » » Μιχ. Ἰνιωτάκη.
170. » » 100άρχου » » Ἐμμ. Πυροβολάκη.
171. » » 200άρχου » » Μιχ. Τσαγκαράκη.
172. » » 100άρχου » » Αντωνίω Ἰνιωτάκη.
173. Ἀθήμερόν. » 200άρχου » » Μάρκω Τσαγκαράκη.
174. Ἀθήμερόν. » 50άρχου » » Ἐμμ. Κονδυλάκη.
175. » » 50άρχου » » Ἰωαν. Ἡλιάκη.
176. » » 500άρχου Σχοιναῖς » Μιχ. Παπαδάκη.
177. » » 100άρχου Ἐπ. Βιάνου τῷ Ἐμμ. Ἰωαν.

Πειράκη.

178. Ἡ ἐν Σπιναλόγκᾳ μάχη¹⁾. Κατὰ τὴν 27 τοῦ λήξαντος Μαΐου τὸ Γεν. Ἀρχηγεῖον τῶν ἐξ ἀνατολιωτέρων ἐπαρχιῶν προσκάλεσαν εἰς στρατιωτικὸν συμβούλιον τὸν Ἀρχηγὸν Μεραμβέλλου Κων. Κοζυράκη καὶ τοὺς ὀπλαρχηγούς Σταῦρον Μουρελλάκη, Νικολ.

¹⁾ Ἡ ἐκθεσις τῆς μάχης ταύτης δὲν εἶναι συντεταγμένη ὑπὸ τοῦ Δράκου Σφακιανάκη, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ σολοικίζοντος ὕφους τῆς.

Παπαγιαννάκη, Δημ. Μηλιόν, Ἐμμ. Συμινελάκη, Γεωργ. Τσαμπαραλάκη, Κωσι. Χρυσάκη, Χριστόδουλον Γαράκη και Γεωργ. Μανροειδάκη και συσκεφθὲν μετ' αὐτῶν ἀπεφασίσαμεν ἅπαντες νὰ γίνῃ ἢ ἐν τῷ Φρουρίῳ Σπιναλόγκα μάχη και τούτου ἔνεκα διετάχθησαν νὰ κατιλάβωσι τὰς διαφορούς καταλλήλους θέσεις ὡς ἑξῆς. Καὶ ὁ μὲν Ἀρχηγὸς Μεραμβέλλου κ. Κ. Κοζυράκης παραλαβὼν τοὺς ὄπλαρχηγούς Δημ. Μηλιόν, Σταῦρον Μουρελλάκη, Νικολ. Παπαγιαννάκη, Γ. Μανροειδάκη και Παπᾶ - Πόθον και τῶν ὑπ' αὐτῶν καπεταναίων μετὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἀνδρῶν πλέον τῶν 250 προσέβαλον τὴν τουρκικὴν φρεγάταν σταθμεύουσαν ἐν Πόρῳ τῆς Ἀλυκῆς, ἵνα ἐμποδίξῃ τὴν εἰς τὸ Νησίον εἴσοδον τῶν ἐπαναστατῶν. Ἄλλ' ἀτρομήτως οἱ ὄπλαρχηγοὶ Δημ. Μηλιός, Σταῦρος Μουρελλάκης και Παπᾶ - Πόθος διαβάντες τὸν ἰσθμὸν μετὰ τινῶν ἀνδρῶν κατέλαβον τὴν θέσιν τοῦ Νησίου, ἔνθα προσέβαλον ἐπιτυχῶς τὴν φρεγάταν ὡς πλησιέστερον. Ὁ Δημ. Μηλιός προχωρήσας διὰ μέσου τοῦ Νησίου ἀνέβη εἰς τὸν ἀπέναντι τῆς πύλης τοῦ Φρουρίου Σπιναλόγκας λόφον «Σκουργιέιο» και ἐπυροβόλησεν, ἀνταπήντησε δὲ οὐτὸ διὰ δύο κανονιοβολῶν. Ἐπιστρέφων δὲ ἀφῆρεσεν ἐκ τοῦ Νησίου και ἐξήγαγεν ὄσα ἐν αὐτῷ ζῶα εὔρε. Αἱ δὲ θέσεις Ἀλυκῆ, Κεφάλι - Χάβα και Κεφάλι - Τραχηλιοῦ κατεῖχοντο ὑπὸ τοὺς ὄπλαρχηγούς Νικολ. Παπαγιαννάκη και Γεωργ. Μανροειδάκη μετὰ τοῦ Ἐπιτρόπου Μαν. Συγκελλάκη, ἱατροῦ, μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνδρῶν ἐκ Κριτοῦς και τῶν γενναίων Μήτρου Μακεδόνοσ και Νικολ. Ἀλουπάντη και Ἐμμ. Μπλευρίτου, ἔνθα ἐπολέμουν τὴν αὐτὴν φρεγάτα, ἦτις ἀνταπήντη αὐτοῖς δι' ἀκαταπαύστου πυρὸς τυφεκίων «Μαρίν», μυδροβόλων και κανονιοβολῶν. Ἡ δὲ θέσις Πετσοφᾶ και Πλάκα ἀπέναντι τοῦ φρουρίου Σπιναλόγκας κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν καπεταναίων Λασιόιδας και Βουλισμένης Βασιλ. Μαθιουδάκη και Γεωργαντιωνάκη μετὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἀνδρῶν, ἔνθα προσέβαλον τὸ φρούριον Σπιναλόγκα. Διήρκεσε δὲ ἡ μάχη ὑπὲρ τὰς ἑξ ὥρας. Ἐφορευῆθησαν εἰς φρεγάταν πέντε και ἐτραυματίσθησαν ἐπὶ κατὰ πληροφορίας Χριστιανῶν τυχόντων ἐν τῷ φρουρίῳ.

Ἐγὼ¹⁾ δὲ παραλαβὼν τοὺς ὄπλαρχηγούς Μ. Χρυσάκη, Ἐμμ. Συμινελάκη, Κωσι. Μπέπελην και Χριστόδουλον Γαράκη μετὰ τῶν ὑπ' ἐμοῦ και ὑπ' αὐτῶν ἀνδρῶν, πλέον τῶν 150, μετέβημεν εἰς χωρίον Βρουχᾶ τὴν Κυριακὴν ἐσπέραν 28 τοῦ λήξαντος και διεννικτερεύσαμεν ἐκεῖ. Τὴν δὲ ἐπιούσαν λίαν πρωὶ κατελάβομεν

¹⁾ Ἐνν. ὁ Ὑπαρχηγὸς τοῦ Γεν. Ἀρχηγείου Α. Ζωγράφος - Ξανθουδίδης.

τὴν ὀχυρὰν θέσιν Βρουχὰ καὶ μὴ ἀπέχουσαν πλέον τῶν ἑξακοσίων βημάτων ἐκ τοῦ φρουρίου. Ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου τὴν ἐπιούσαν κατὰ τὴν 29 διατάξαμεν καὶ ἤρξατο ἀκατάπανστον πῦρ κατὰ τοῦ φρουρίου. Ἀρξαμένης δὲ τῆς μάχης ἐφθασαν καὶ οἱ πληρεξούσιοι κ. κ. Ἀπόστολος Γ. Τυλλιανᾶκης καὶ Ι. Δ. Λυράκης καὶ ὁ Πρόεδρος τοῦ Δικαστηρίου Ἀβραὰμ Δευκόχειο μετὰ τινων ἀνδρῶν, οἵτινες ἔλαβον λίαν ἐνεργητικὸν μέρος εἰς τὴν μάχην διαρκέσασαν ἐξ ὀλοκλήρου ὥρας. Εὐτυχῶς ὁμως ἔνεκα τῆς ὀχυρᾶς θέσεως τῶν ἡμετ[έρων] οὐδεὶς ἐφονεύθη, ἐπληρώθησαν ὁμως δύο ἐλαφρῶς. Ἐκ δὲ τῶν Ὀθωμανῶν, ὡς πληροφοροῦμεθα ἐκ τινων Χριστιανῶν τυχόντων ἐν τῷ φρουρίῳ, ἐφονεύθησαν δώδεκα, ἐξ ὧν δύο χανούμιοι. Πανσάσης δὲ τῆς μάχης ταύτης καὶ ἀποπειραθέντες οἱ Τούρκοι νὰ ἐξέλθωσι διὰ πολλῶν λέμβων ἐπανεληφθῆ λίαν καρτερικῶς ἐπὶ μίαν ὥραν εἰσέτι ἡ μάχη. Ἠναγκάσθησαν δὲ τέλος οἱ Τούρκοι νὰ ἐγκλεισθῶσιν εἰς τὸ Φρούριον, οὐδεὶς δὲ ἔκτοτε τολμᾷ νὰ ἐξέλθῃ. Εἶτα κατὰ τὴν τρίτην ὥραν μ. μ. ἀνεχωρήσαμεν, ἀφοῦ πρότερον διατάξαμεν τινὰς τῶν ὀπλαρχηγῶν νὰ φρουρῶσι πᾶσαν τὴν ἀπέναντι τοῦ φρουρίου παραλίαν.

Μάχη τῆς Ἐμπάρου. Κατὰ τὴν 28 τοῦ λήξαντος μηνὸς Μαΐου ὁ Ἀρχηγὸς Πεδιάδος Ν. Τυλλιανᾶκης μετὰ τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ καπεταναίων τοῦ ἡγούμενος ἰκανοῦ ἀριθμοῦ στρατιωτῶν καὶ ἔχων ὑπ' ὄψει τοῦ τὰς διαταγὰς τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου περὶ ἀπομακρύνσεως τῶν Ὀθωμανῶν ἀπὸ ὠρισμένα μέρη προσέβαλε λίαν ἐπιτυχῶς τοὺς εἰσβαλόντας Τούρκους εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον. Μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν αὐτῶν καὶ μετὰ τὴν μεγάλην ἐπιμονὴν καὶ καρτερίαν τῶν ἡμετέρων οἱ Τούρκοι ἐτρόπησαν εἰς ἄτακτον φυγὴν ἀφήσαντες ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τρεῖς φονευμένους καὶ ἄλλους τινὰς πληγωμένους, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἄγνωστος, προσέτι δὲ ἐγκατέλειψαν πάντα τὰ μεθ' ἑαυτῶν ἤτοι ἵππους, ὧν καὶ τινες καὶ ἐπληρώθησαν. Ἐκ τῶν ἡμετέρων εἰς ἐπληρώθη, δυστυχῶς ὁμως καιρῶς. Δεπτομέρειαι τῆς μάχης ταύτης ἐλλείπουσιν ἐκ μέρους τοῦ διακεκριμένου Ἀρχηγοῦ κ. Ν. Τυλλιανᾶκη. Ἴσως μὲ τὸ προσεχὲς θὰ ἔχητε τοιαύτας.

Συμπλοκὴ εἰς χωρίον Ποταμιές. Δὲν θὰ λείψω νὰ καταστήσω εἰς γνώσιν ὑμῶν, Κύριοι, καὶ τὸ ἐξῆς γεγονὸς, ὅπερ ἔλαβε χώραν τὴν 21 τοῦ λήξαντος Μαΐου. Ἐν τῇ εἰσβολῇ τῶν Τούρκων τῶν κατοικούντων ἐν τῷ εἰρημένῳ χωρίῳ διέταξεν ὁ γηραιὸς Γενικὸς Ἀρχηγὸς Πεδιάδος Γ. Μανουσάκης τὸν ἀξιόλογον νέον φοιτητὴν τῆς Ἱατρικῆς Μανουῖσον Ζωγράφον - Ξανθοῦδίδην, ὑπασιμιστὴν καὶ ἀρχιγραμματέα τοῦ Ἀρχηγείου Πεδιάδος, νὰ προσβάλλῃ τοὺς

Ἰθωμανοὺς ἡγούμενος ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἐπιλέκτων στρατιωτῶν. Μόλις οἱ Τοῦρκοι ἰδόντες τοὺς ἡμετέρους κατεπιτόθησαν καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Ἡ πράξις αὕτη τοῦ εἰρημένου φοιτητοῦ καὶ τὸ θάρρος, μεθ' οὗ ἐξετέλεσε τὴν ἀποστολὴν ταύτην ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἀρχηγοῦ Πεδιάδος, ἔτι δὲ ἡ ἐπιμονὴ μεθ' ἧς εἰργάζετο ὑπὲρ τῶν τῆς πατρίδος πραγμάτων εἶναι πολλοῦ ἀξία, ἀναλόγως (sic) μάλιστα τῆς ἱκανότητος καὶ τῆς φιλοπατρίας τοῦ νέου τούτου.

Τὴν παρελθοῦσαν Κυριακὴν 28 τοῦ λήξαντος ὁ Ἀρχηγὸς Πεδιάδος Γ. Μανουσάκης μετὰ τοῦ ὄπλαρχηγοῦ Καγιαμπάκη καὶ τῶν καπεταναίων αὐτοῦ περιώδενσε πάντα τὰ ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ Ἀρχηγείου του χωρία δίδων τὰς ἀπαιτουμένας διαταγὰς καὶ ὁδηγίας εἰς τοὺς κατοίκους περὶ τῶν στρατιωτικῶν αὐτῶν καθηκόντων καὶ λοιπῶν.

179. Ἐμπαρος 4 Ἰουνίου. Διορισμὸς 500άρχου Μιλιαράδου τῷ Κωνστ. Κονδυλάκη.
180. Ἐμπαρος 4 » » 200άρχου Κατωφυγίου » Δημ. Γρυνιεζάκη.
181. Ἐμπαρος 4 » » » Μιλιαράδου » Κωνστ. Βασιλάκη.
182. Ἐμπαρος 4 » » 500άρχου Ξενιάκου » Μιχ. Ι. Χετζάκη.
183. Ἐμπαρος 4 » » » » Φραγκιῷ Καραμιχελάκη.
184. Ψυχρὸ 6 Ἰουνίου. » ὄπλαρχηγοῦ Λασιθίου » Γεωργ. Δαγαλάκη ἀπὸ Καμινάκι.
185. Ψυχρὸ 6 Ἰουνίου. Διορισμὸς » » » Μιχ. Παναγιωτάκη ἀπὸ Τζερμιάδου.
186. Ψυχρὸ 6 Ἰουνίου. Διορισμὸς 100άρχου Μετοχίου » Κωνστ. Πατεράκη.
187. Ψυχρὸ 6 » » 500άρχου Γεροντομουρὶ τῷ Χριστοδούλῳ Σπανάκη.
188. Ψυχρὸ 6 Ἰουνίου. » » Πλάτης τῷ Νικ. Κ. Καρδουλάκη.
189. Ψυχρὸ 6 » » 200άρχου » » Ἀναγνώστη Πα Γ. Περάκη.
190. Ψυχρὸ 6 Ἰουνίου. » 100άρχου » » Κωνστ. Χετζογιαννάκη.
191. Ψυχρὸ 6 » » 1000άρχου Ψυχροῦ » Κωνστ. Πιταροκοίλη.
192. Ψυχρὸ 6 » » 500άρχου » » Γεωργ.

Στεφανάκη.

193. Ψυχρὸ 6 Ἰουνίου. Διορισμὸς 500άρχου Καμινάκι τῷ Ἰωαν. Πεβολοράκη.
194. Ψυχρὸ 6 » » 100άρχου » » Ἐμμ. Μαθαϊάκη.
195. Ψυχρὸ 6 » » » Ἀβρακόντε Κωνστ. Χριστοφάκη.
196. Ψυχρὸ 6 » » 50άρχου Κουδουμαλιᾷ Ἰωαν. Ἐμ. Σωμαροῦ.
197. Ψυχρὸ 6 » » 1000άρχου Ἀγ. Γεωργίου καὶ τῶν ἐξαρτημάτων τῷ Χῆ Ἰωαν. Κλεισορχάκη.
198. Ψυχρὸ 6 Ἰουνίου. Διορισμὸς 100άρχου Ἀγ. Γεωρ[γίου] Δημ. Γ. Πλευράκη.
199. Ψυχρὸ 6 Ἰουνίου. » » Ἀγ. Γεωρ[γίου] Ἰωαν. Πα Μ. Βουράκη.
200. Νεάπολις 8 Ἰουνίου. Διορισμὸς ὀπλαρχηγοῦ Πεδιάδος τῷ Ζαχαρίῳ Γυαλιτάκη ἀπὸ Καλὸν Χωρίον.
201. Νεάπολις 8 Ἰουνίου. Τὸ Γενικὸν Ἀρχηγεῖον κ. τ. λ. Πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν Πεδιάδος κ. Ν. Τυλλιανάκην. Κατὰ τὴν ἐκ Μεσοσαρᾶς διέλευσιν τοῦ Γεν. Ἀρχηγοῦ οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἐπληροφόρησαν ἡμᾶς, ὅτι, καθ' ὅς ἔχουσι θετικὰς πληροφορίας, οἱ Τούρκοι ἠτοιμάζοντο νὰ προσβάλωσι τὴν ἐκεῖσε συγκέντρωσιν τῶν ἡμετέρων, ἀπεφασίσθη δὲ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ δρᾶμεν καὶ ἡμεῖς οἱ ἐκ τῶν πλησιεστέρων μερῶν προσβάλλοντες τοὺς εἰς τὰ πλησιόχωρα διεσκορπισμένους Τούρκους, φέρωμεν ἀντιπερισπασμὸν τινα καὶ συνάμα ἐμποδίσωμεν τὸν ἐχθρὸν τοῦ νὰ ἐπιτεθῆ ἀθρόος καὶ οὐσωματωμένος κατὰ τῶν ἐν Μεσοσαρᾷ ἀδελφῶν μας, ἐκτὸς δὲ τούτου ἀποδειχθῆ, ὅτι ἤδη, ὅτε συνεδριάζει τὸ εὐρωπαϊκὸν Συνέδριον, ὅτι ἡ Κρήτη ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέχρι τοῦ εἰτέρου ἄκρου ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῶν πανελληνίων πόθων, εἰς τὴν πολεμικὴν δὲ ταύτην ἐκδρομὴν ἐνεκρίναμεν νὰ λάβωσι μέρος ὑμεῖς τε καὶ τὸ δυτικὸν μέρος τῶν Ριζωτῶν, καθότι ὁ Ἀρχ. Ἐμμ. Χατζάκης θὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν μελετωμένην ἐκστρατείαν τῆς Ἱεραπέτρου. Τὴν ἀπόφασιν ἡμῶν ταύτην κοινοποιοῦντες ὑμῖν, σᾶς προσκαλοῦμεν, ὅπως ἅμα εἰδοποιηθῆτε παρὰ τοῦ Γεν. Ἀρχηγοῦ Μιχ. Κόρακα, ὅπως ἐμείναμεν σύμφωνοι, δράμητε μετὰ τῶν Ριζωτῶν, μεθ' ὧν θέλετε συνεννοηθῆ προηγουμένως, εἰς μέρη κατὰλληλα φέροντες ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὸν ἐχθρὸν καὶ ἐκθέτοντες ἡμῖν τὰς ἐνεργείας σας. Ἐν τέλει σημειοῦμεν ὑμῖν, ὅτι εὐθὺς ἅμα εἰδοποιηθῆτε παρὰ τοῦ Γ. Ἀρχηγοῦ, γράψητε ἀμέσως πρὸς τὴν

ἐντ. Ἐπιτροπήν, ἵνα σταλῆ ὑμῖν χρηματικόν τι ποσὸν ἐξ ὧσων θὰ ὑπάρχωσι, διὰ τὰ φροντίσετε τὰ ἔξοδα τῆς ἐκστρατείας σας, τὰ ὁποῖα θὰ ἐνεργῆ ἐπίτροπος παρακολουθῶν. Ὁ Γεν. Ἀρχηγός. Ὁ Ὑπαρχ[ηγός]. Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς».

202. Ἀθήνημερόν. Τῷ Ἀρχηγῷ Ι. Ἰνιωτάκη ὁμοιον.

203. » Τῷ ὀπλαρχηγῷ Ν. Μανουσάκη ὁμοιον.

204. » Τοῖς ὀπλαρχηγοῖς Βιάνου ὁμοιον.

205. » Τῷ Ἀρχηγῷ Ρίζου Ἐμμ. Χατζάκη: «Ὅπως καὶ προφορικῶς ἀνηγγείλαμεν ὑμῖν, σπεύδομεν ἤδη καὶ διὰ τῆς παρούσης τὰ σὰς γνωστοποιήσωμεν, ὅτι ἀπεφασίσθη ἡ κατὰ τῆς Ἱεραπέτρου μάχη καὶ ὠρίσθη ἡμέρα ἡ ἐρχομένη Δευτέρα ἤτοι 12 τοῦ μηνός. Προσκαλοῦμεν λοιπὸν ὑμᾶς τὰ ἔχετε εἰτούμους τοὺς στρατιώτας σας καὶ ἐφοδιασμένους μὲ φυσέκια ἀρκετὰ, ἐπειδὴ ὁμως δὲν ἔγινεν εἰσέτι τὸ πολεμικὸν σχέδιον, θέλομεν σὰς κοινοποιήσῃ, ὅταν τοῦτο γίνῃ, διὰ τὰ μάθετε τὰς θέσεις, τὰς ὁποίας θὰ καταλάβετε. Συγχρόνως σὰς γνωστοποιοῦμεν, ὅτι κατ' ἀπόφασιν τῆς ἐν[τίμου] Ἐπιτροπῆς ἕκαστος Ἀρχηγὸς ὀφείλει τὰ ἐφοδιάσῃ τοὺς στρατιώτας του ἐκ τῶν δεκάτων μὲ ἄρτον, ἡ Ἐπιτροπὴ δὲ θὰ φροντίσῃ περὶ κρέατος. Στρατιώτας προσπαθήσετε τὰ ἔχετε εἰτούμους ἕως 300. Πιστεύομεν ὅτι πρῶτην ἤδη φορὰν κινουῦντες εἰς μάχην θέλετε φανῆ πρόθυμος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν στρατιωτικῶν σας καθηκόντων ὅπως καὶ ἄλλοτε καὶ συνάμα τηρήσῃτε ἄκραν μυστικότητα. Ὁ Γεν. Ἀρχηγός. Ὁ Ὑπαρχηγός. Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς».

206. Ἀθήνημερόν. Τῷ Ἀρχηγῷ Ἱεραπέτρου Ἐμμ. Λακέρδα ὁμοιον μὲ τὴν προσθήκην, ὅπως προσκαλέσῃ τοὺς ὀπλαρχηγούς Ἀναγ. Φοριαδάκην καὶ Παῦλον Συγκελλάκην.

207. Τῷ Γενικῷ Ἀρχηγῷ Ἡρακλείου Μιχαὴλ Κόρακα. «Λιερχόμενοι τὴν ἔδραν τοῦ ὑμετέρου Ἀρχηγείου κατὰ τὴν ἐξ Ἀποκορώνου ἐπιστροφὴν μας εἴχομεν τὴν εὐχάριστον ἐπιθυμίαν τὰ ἀνταμώσωμεν ὑμᾶς, ὅπως συνεννοηθῶμεν περὶ σπουδαίων ἀντικειμένων ἀφορώντων τὴν πατρίδα καὶ ἰδίως τὰς ἡμετέρας ἐπαρχίας, δυστυχῶς ὁμως ἡ περιοδεία σας μᾶς ὑστέρησε τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην. Ἐν τούτοις ἀνταμώσαντες μετὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ Κατεχάκη συνεννοήθημεν ἀπὸ κοινοῦ καὶ ἐμείναμεν σύμφωνοι ὅτι, ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἤθελον κινήσῃ ἐναντίον ὑμῶν, ὡς εἶχε μάθει ὁ εἰρημένος Ἀρχηγός δι' προὔτιθεντο τὰ πράξῃσι τοῦτο, τὰ κινήσῃσι καὶ οἱ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν μας οἱ πλησιάζοντες, κατὰ προηγουμένην ὑμῶν εἰδοποίησιν, εἰς μέρη κατάλληλα καὶ φέροντες ἀντιπερισπασμὸν τινα ἐμποδίωσι τὸν ἐχθρὸν τὰ ἐπιπέσῃ ἀθρόος καὶ σὺσσωματωμένος

καθ' ἑμῶν, συνάμα δὲ ἀποδειχθῆ ἤδη, ὅτι συνεδριάζει τὸ Ἐθρο-
 παϊκὸν Συνέδριον, ὅτι ἡ Κρήτη ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου μέχρι τοῦ ἑτέ-
 ρου ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν προγονικῶν πόθων.
 Ἐπόμενοι ὄθεν εἰς τὴν γενομένην ταύτην συνεννόησιν εὐθὺς ἅμα
 ἐφθάσαμεν ἐνταῦθα συνεννοηθέντες καὶ μετὰ τοῦ ἡμ. Ὑπαρχηγοῦ
 κ. Α. Ζωγράφου ἐκοινοποιήσαμεν τὰ δέοντα καὶ διετάξαμεν τοὺς
 πλησιάζοντας εἰς τὰ μέρη ταῦτα, ἦτοι τὸν Ἀρχηγὸν Πεδιάδου Νι-
 κολ. Τυλλιανάκην διευθύνοντα τὸ τμήμα τῆς Ἐμπάρου καὶ ἐκ τῆς
 ἐπαρχίας Ρίζου τὸν Ἀρχηγὸν Ἰωάννην Ἰνιωτάκην, τὸν ὄπλαρχη-
 γὸν Ν. Μανουσάκην καὶ τοὺς ὄπλαρχηγοὺς Βιάνου, ἵνα ὡσὶν ἔτοι-
 μοι εἰς πᾶσαν ὑμῶν πρόσκλησιν νὰ δοῦναι εἰς μέρη κατάλλη-
 λα, ἅτινα ἤθελον τοῖς ὑποδειχθῶσιν καὶ οὗτοι ἐκ κοινῆς προηγου-
 μένης συνεννοήσεως ἤθελον κρίνει ἀρμόδια. Γνωστοποιοῦντες λοι-
 πὸν ὑμῖν τὰ ἀνωτέρω περιμένομεν νὰ μάθωμεν τὸ ἀποτέλεσμα.
 Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον, ἦτοι τῆς γενικεύσεως τοῦ πολέμου, καὶ
 ἡμεῖς ἐντεῦθεν ἐκκινουμένον ἐντὸς ὀλίγου διὰ τὴν Ἰεραπέτρον. Ἡ
 ἐπιθυμία ἡμῶν ἦτο πρὸ πολλοῦ νὰ κινήσωμεν εἰς τὴν Πεδιάδα,
 ἔνθα τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο καλύτερον, δυστυχῶς ὁμως ἡ ἐπαρχία
 αὕτη δὲν εἶναι καλῶς ἐφωδιασμένη καί, ἂν καὶ πολλάκις ἐγράφα-
 μεν καὶ ἐσχάτως ἐξ Ἀθηνῶν μὲ ἐπληροφόρησαν ὅτι ἀποστέλλεται
 τὸ φορτίον, ὅπερ διὰ τὴν Πεδιάδα ἀποκλειστικῶς ἐζητήσαμεν, δυ-
 συτυχῶς ὁμως μέχρι τοῦδε δὲν ἐφθασε. Καὶ οὕτω ἀναγκαζόμεθα
 νὰ ἐπιτεθῶμεν κατὰ τῶν χωρίων τῆς Ἰεραπέτρον, ἔνθα σταθμεύ-
 ουσιν εἰς διαφόρους θέσεις καὶ πύργους χίλιοι περίπου στρατιῶ-
 ται ἐκτὸς τῶν ἐντοπιῶν. Ἐν τούτοις δέξασθε κ.τ.λ. Νεάπολις τῆ
 9 Ἰουνίου 78. Ὁ Γεν. Ἀρχηγὸς τῶν ἐξ Ἀνατολικῶν Ἐπαρ-
 χιῶν».

208. Τὸ Γεν. Ἀρχηγεῖον πρὸς τὴν ἐντιμον ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν Κρη-
 τῶν Ἐπιτροπῆν. Θὰ ἐμάθετε βεβαίως μέχρι τοῦδε τὰ εἰς Φρεῖ
 Ἀποκορώνου ἀποτελέσματα τῆς συνελθούσης ἐκτάκτου συνελεύ-
 σεως τῆ προσκλήσει τοῦ ἐν Χανίοις Ἄγγελου Προξένου. Ἡμεῖς ἐμ-
 φοροούμενοι ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πανελλη-
 νίων πόθων καὶ ἀπόφασιν ἔχοντες νὰ μὴ παρεκκλίνωμεν οὔτε κα-
 τὰ κεραίαν ἐκ τοῦ ὑπομνήματος τῆς 3ης Φεβρουαρίου ἐ. ἔ. δὲν
 ἐλείψαμεν μετὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς Γεν. Ἀρχηγεῖον νὰ ἐνεργήσωμεν
 οπουδαίως ἐν τῇ κρίσιμῳ ταύτῃ περιστάσει, καθ' ἣν συνεδριάζει
 τὸ Ἐθροπαϊκὸν Συνέδριον, ὅπως ἀποδείξωμεν, ὅτι ἡ Κρήτη ἀπὸ
 τοῦ ἑνὸς ἄκρου μέχρι τοῦ ἑτέρου ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς ἐκπληρώ-
 σεως τῶν πανελληνίων πόθων, ἅπαντες δὲ οἱ τε στρατιωτικοὶ καὶ
 πολῖται εἰσὶ σύμφωνοι, ἵνα ἐμμείνωσι μέχρι τέλους διὰ τὸν σκο-

πὸν τοῦτον, ὃν ἡ νόμιμος αὐτῶν ἀντιπροσωπεΐα ἐπισήμως ἐξητήσατο. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν διερχόμενοι ἐκ Μεσαρᾶς συνεννοήθημεν μετὰ τοῦ Ἀρχ. Μιχ. Κόρακα νὰ ἐκτελεσθῶσι στρατιωτικαὶ κινήσεις εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα καὶ λάβωσι μέρος καὶ οἱ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν μας πλησιάζοντες, ἐφ' ᾧ καὶ διετάχθησαν οἱ Ἀρχηγοὶ τοῦ δυτικοῦ Ρίζου καὶ μέρους τῆς Πεδιάδος νὰ κινηθῶσι κατὰ τῶν εἰς τὰ γειτνιαζόντα χωρία Ὀθωμανῶν, ἡμεῖς δὲ ἐντεῦθεν ἐκκινούμεν διὰ τὴν Ἱεράπετρον καὶ τὰ πέριξ χωρία, ἔνθα σταθμεύουσι ὑπὲρ τοὺς χιλίους στρατιώτας ἐκτὸς τῶν ἐντοπίων Τούρκων, εἰσβάλλομεν δὲ εἰ δυνατόν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Σητεῖαν καὶ πεποιθάμεν ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα ἔσεται αἰσιον, ὅπερ κατόπιν θέλομεν γνωστοποιήσῃ ὑμῖν. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ προθυμία τῶν ἐπαρχιῶν μας καὶ ἡ ἀπόφασις ἡμῶν, θεωροῦμεν ὅμως ἀναγκαῖον ἵνα γνωστοποιήσωμεν ὑμῖν σπουδαίως, ὅτι μετὰ τὰς μάχας ταύτας, αἵτινες συγκροτηθήρονται ἐντὸς τὸ πολὺ πέντε ἢ ἕως ἑξ ἡμερῶν, θὰ μείνωμεν ἄνευ πολεμοφοδίων καὶ τῆς στερήσεως ταύτης ἀποτέλεσμα ἔσεται ἡ ἀποθάρρυνσις τῶν κατοίκων καὶ ἡ ἐνδεχομένη εἰσβολὴ τοῦ ἐχθροῦ δυναμένου ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ καταλάβῃ ἀκωλύτως τὰς ἐπαρχίας μας. Καὶ δὲν ἀρνούμεθα μὲν ὅτι ἐστάλησαν πολεμοφόδια εἰς τὰς ἐπαρχίας μας, ἡ διαρπαγὴ ὅμως τῶν φορτίων καὶ αἱ γενόμεναι μέχρι τοῦδε στρατιωτικαὶ κινήσεις, μάχαι καὶ ἐκδρομαί, ἐξήντησαν ὅσα μετὰ πολλῶν κόπων καὶ μόχθων ἠδυνήθημεν νὰ περισυρᾶζωμεν. Διὰ ταῦτα σπεύδομεν νὰ παρακαλέσωμεν ὑμᾶς ἵνα τὰ διὰ πλοίων φορτία, ἅτινα ἐζητήσαμεν προλαβόντως διὰ Μεραμβέλλον, Λασιθιον καὶ Ἱεράπετρον, σταλοῦν ταχέως δι' ἀτμοπλοίου ἐκτὸς βεβαίως τοῦ τῆς Πεδιάδος, ὅπερ πρὸ πολλοῦ, ὡς μᾶς γράφετε, ἐφορτώθη, ἀλλὰ δυστυχῶς μέχρι τοῦδε δὲν ἔφθασεν. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος φορτίον ὅπερ ζητοῦμεν εἶναι ἀνάγκη νὰ συνίσταται ἀπὸ περισσότερα πολεμοφόδια, μέρος ὀπλων, ἐργαλείων σασεπῶν καὶ ἄριου διὰ τὰς συγκεντρώσεις, αἵτινες καθίστανται ἤδη λίαν ἀναγκασιόταται, ἀφοῦ θέλομεν ἐπιτεθῆναι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις βεβαίως θὰ ζητήσῃ νὰ ἐκδικηθῆ. Ζητοῦμεν δὲ ἐκτὸς τῶν λοιπῶν καὶ ἄριον, διότι, ἂν καὶ ἐξήχθη καρπὸς εἰς τὰς ἐπαρχίας μας, ἡ εἰς ἄλευρον ὅμως μεταποίησις αὐτοῦ καθίσταται ἐνταῦθα λίαν δυσχεροσιότη. Καὶ ὁ ἄριος εἶναι ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ διὰ τὸν στρατιωτὴν, ὅστις μακρὰν τοῦ χωρίου του σταθμεύων δὲν ἀγωνίζεται δι' ἄλλο εἰ μὴ διὰ τὴν τροφήν του. Μέρος κατάλληλον διὰ τὴν ἐκφόρτωσιν ὀρίζομεν τὸν λιμένα τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τὸν ὄρμον Κερὰ Καλλιῶ, ἀλλ' ἂν ὁ πλοίαρχος τοῦ ἀτμοπλοίου διστάξῃ νὰ προσορμισθῆ εἰς τὸν εἰρημένον κόλπον, ἂν καὶ κατὰ [τὸ] 66 ἐγένετο ἐκ-

φόρτωσις εἰς τὸ ἴδιον μέρος, τότε δύναται νὰ ἐκφορτώσῃ εἰς τὴν Μίλατον, θὰ λάβωμεν δὲ τὰ κατάλληλα μέτρα περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο σημειοῦμεν ὑμῖν, ὅτι ἡ μετὰ τοῦ Ἡρακλείου συγκοινωνία κατέστη λίαν δυσχεροστάτη καὶ τὸ διὰ τὰς ἐπαρχίας μας ὠρισμένον χρηματικὸν ποσὸν ἀποστέλλεται ἐκ μικρῶν διαλειμμάτων καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ δὲν τελεσφορεῖ. Ἀλλὰ τὸ δυστύχημα [εἶναι] ὅτι ἐσχάτως πεζοδρομὸς φέρων 135 ναπολεόνια ἐγένετο ἄφαντος καὶ λέγεται ὅτι ἐγυμνώθη καθ' ὁδὸν ἀπὸ Ὀθωμανούς, καταβάλλεται φροντίς ὅμως νὰ ἀνευρεθῇ καὶ ἐξακριβωθῇ ἡ ἀπώλεια. Ἐν τούτοις θεωροῦμεν λυσιτελέστατον τὸ χρηματικὸν ποσὸν τῶν ἐπαρχιῶν μας νὰ ἀποσταλῇ μὲ τὸ φορτίον καὶ παραδῶσῃ αὐτὸ ὁ πλοίαρχος εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἤθελε ἰῶ παρουσιάσει ἔγγραφον διαταγὴν καὶ ἀπόδειξιν τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἐννοεῖτε κάλλιστα τὴν σπουδαιότητα τῶν περιστάσεων καὶ πιστεύομεν ἀδιστακτικῶς ὅτι ταχέως θὰ ἀποσταλῇ τὸ ζητούμενον φορτίον, οὐτινος τὴν ἀποστολὴν, ἂν δὲν προφθάσετε νὰ γνωστοποιήσετε ἡμῖν διὰ τοῦ ταχυδρομείου, παρακαλοῦμεν νὰ ἀναγγελθῇ (sic) διὰ τῆς συντομωτέρας ὁδοῦ, διότι ἐν ἐναντία περιπτώσει ἀργοπορίας ὁ τόπος θὰ μείνῃ εἰς ἀπόγνωσιν καὶ οἱ περιστάσεις ἀπαιτοῦν τὸ ἐναντίον. Πιστεύοντες εἰς τὰ εὐγενῆ ὑμῶν αἰσθήματα καὶ εἰς τὰς δοθείσας ἡμῖν ἐγγράφους ὑμῶν ὑποσχέσεις διατελοῦμεν μεθ' ὅλης τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως. Ἐν Νεαπόλει τῇ 9 Ἰουνίου 78 Ὁ Γεν. Ἀρχηγός. Ὁ Ἐπαρχηγός. Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς.

209. Ἀθήνημερόν. Διορισμὸς Ἀρχηγοῦ Πεδιάδος τῷ Χατζῆ Νικολάφ. Τοντιουντζάκη ἀπὸ Ἀβδοῦ.

210. Ἀθήνημερόν. Τὸ Γενικὸν Ἀρχηγεῖον κ.τ.λ. τῷ Ἀρχηγῷ Πεδιάδος Χατζῆ Νικ. Τοντιουντζάκη. Ἡ ἐπιθυμία ἡμῶν ὑπῆρχε πρὸ πολλοῦ νὰ μεταβῶμεν εἰς Λαγκάδα πρὸς τακτοποίησιν καὶ τοῦ μέρους τούτου τῆς Πεδιάδος, ὅπερ κατέχει σπουδαίαν θέσιν ἀναλόγως τῶν σημερινῶν περιστάσεων εἰς τὰς ἐπαρχίας μας, αἱ ἄλλεπάλληλοι ὅμως σπουδαῖαι γενικαὶ ὑποθέσεις μᾶς ἐμπόδισαν νὰ ἐκτελέσωμεν τὴν ἐπιθυμίαν μας ταύτην, ἣν ἄλλως ἐπέβαλλεν ὑμῖν τὸ γενικὸν τῆς πατρίδος συμφέρον. Οὐχ ἤτιον ὅμως ἐπιθυμοῦντες τὴν ὑμετέραν σύμπραξιν ἐν ταῖς παρούσαις περιστάσεσι περιβαλλόμενοι (sic) ἀνώτερον στρατιωτικὸν βαθμὸν, ἀπεφασίσαμεν ὁμοφώνως νὰ διορίσωμεν ὑμᾶς διὰ τοῦ ἐπισυνημμένου διορισμοῦ Ἀρχηγὸν τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος. Ὁ βαθμὸς οὗτος, κύριε Ἀρχηγέ, συγκαταλέγων Ἑμᾶς εἰς τὴν χορείαν ὄλων τῶν λοιπῶν Ἀρχηγῶν τῆς Κρήτης, πιστεύομεν ὅτι ἱκανοποιεῖ ὑμᾶς ἀρκούντως καὶ συνάμα ὅτι θέλει ἐξασκήσει πᾶσαν τὴν ἐπιρροὴν σας εἰς ὅ,τι τὸ

συμφέρον τῆς πατριδος ἀπαιτεῖ σήμερον. Ὁ Κοσ' Ἀπόστολος Τυλιανᾶκης ἔρχεται ἐπίτηδες, ἵνα καὶ προφορικῶς σᾶς ὁμιλήσῃ ἐκ μέρους ἡμῶν, καὶ δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι, συναισθανόμενοι ὡς καλὸς πατριώτης τὴν ἀνάγκην τῆς ὁμοιοῖας καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ συμπράξεως, θέλετε συμμορφωθῆ με τὰς ὁδηγίας μας, αἵτινες εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀποβλέπουσιν, εἰ μὴ πρὸς τὸ γενικὸν τῆς ὅλης πατριδος συμφέρον, ἰδίως δὲ τῆς τιμῆς καὶ ἀξιοπροτείας τῶν ἐπαρχιῶν μας. Εἰς τὸν Ἀρχηγὸν Γεώρ. Μανουσάκην γράφομεν ἰδιαιτέρως νὰ σᾶς ἀναγνωρίσῃ ὡς συνάδελφόν του, ἐννοοῦμεν δὲ καὶ ὑμεῖς νὰ τὸν ἀναγνωρίσητε ὡς τοιοῦτον, ἐγκαταλείποντες δὲ εἰς τὴν λήθην πᾶν τὸ παρελθὸν τείνετε ἀδελφικῶς τὴν χεῖρα ἀλλήλοις καὶ περιπυσσομένοι ἐν πνεύματι ἀδελφικῆς ὁμοιοῖας καὶ ἀγάπης συνεργασθῆτε ἀπὸ κοινοῦ καὶ ἐνεργήσετε διὰ τὴν μελετωμένην ἐκστρατείαν εἰς Ἱεραπέτρον πᾶν ὅ,τι ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀξιοπροτεία σας ἀπαιτεῖ. Διὰ πρώτην τῶρα φορὰν τῆς σημερινῆς ἐπαναστάσεως προσκαλούμενοι εἰς μάχην ἀναδειχθῆτε δραστήριος καὶ ἱκανός, ἐστὲ δὲ βέβαιος ὅτι τὰ ἔργα ἀναδεικνύουν καὶ προάγουν τοὺς εὐλικρινῶς καὶ πιστῶς ἐργαζομένους. Τὰ περὶ στρατιωτῶν, πολεμοφοδίων, τροφῆς καὶ τὴν ἡμέραν τῆς κινήσεώς σας θὰ μάθετε ἀπὸ τὸν Κοσ' Ἀπόστολον. Ἐπιθυμοῦντες νὰ ἀσπασθῶμεν ὑμᾶς ἀδελφικῶς ἐνταῦθα, ὅπου θὰ ἀνταμώσωμεν πρὸς τῆς μάχης, σᾶς ἀσπάζόμεθα καὶ ἐομέν. Ὁ Γεν. Ἀρχηγός. Ὁ Ὑπαρχηγός. Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς.

211. Προσκλητήριος ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν καὶ Ὀπλαρχηγὸν Λασιθίου κ. κ. Μιλιαρᾶν καὶ Παναγιωτάκην διὰ τὴν ἐκστρατείαν των κατὰ τῆς Ἱεραπέτρον.
212. Ὡσαύτως ὁμοία ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ὀπλαρχηγὸν τοῦ μέρους τοῦ Λασιθίου Γ. Δαγαλάκη τῆ 10 Ἰουν. 78.
213. Διορισμός Ἀρχηγοῦ Σητείας τῷ Ἰωσήφ Γ. Κουντουράκη ἐκδοθεὶς τῆ 10 Ἰουνίου 78 ἐπὶ τῆ ἐγγράφῳ [αἰτήσῃ] ὑπογεγραμμένη παρὰ τῶν Ἐπιτρόπων καὶ λοιπῶν ἐπαναστατῶν Σητείας.
214. Ἀναγνώρισις καὶ ἐπιθεώρησις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1024 καὶ ἡμερομ. 30 Νοεμβρίου 1868 διορισμοῦ πεντακοσιάρχου τοῦ Νικολ. Φρουζῆ ἀπὸ Φουρνήν.
215. Ἀθήνημερόν. Διορισμός ὀπλαρχηγοῦ τοῦ ἱππικοῦ τῶν ἐπαρχιῶν Μεραμβέλλου καὶ Ἱεραπέτρον τῷ Γεωρ. Κουντουράκη.
216. Ἀθήνημερόν. Διορισμός 100άρχου τοῦ ἐξ Ἀρμενίων Σητείας Γεωργίου Ἐμμ. Κωνσταντινίδη.
217. Ἀθήνημερόν. Διορισμός ὀπλαρχηγοῦ Μαλλῶν Ἱεραπέτρον τοῦ ἐν τῷ παρελθόντι ἀγῶνι χιλιάρχου Ἰορδάνου Τσακιράκη.

218. *Αὐθήμερόν. Πρόσκλησις τῶν ὀπλαρχηγῶν Κριτοᾶς νὰ ἐτοιμάσωσι τοὺς στρατιώτας των διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἱεραπέτρου γενησομένην τὴν 12 Ἰσταμένου καὶ ἐφοδιάσωσιν αὐτοὺς μὲ ἄρτον τριῶν ἡμερῶν, καθότι περὶ κρέατος θὰ φροντίσῃ ἡ Ἐπιτροπὴ.*
219. *Αὐθήμερόν. Ὅμοια τῷ ὀπλαρχηγῷ Μιλάτου.*
220. *Αὐθήμερόν. Ὅμοια τῷ ὀπλαρχηγῷ τοῦ ἱππικοῦ Γέωρ. Γ. Κουντοράκη ἀποστελλομένου συνάμα καὶ τοῦ διορισμοῦ του.*
221. *Ἐκ Καλοῦ Χωρίου. 13 Ἰουνίου, πρωία. Διαταγὴ τῷ ἀρχηγῷ Ρίζου Ἐμμ. Χατζάκη νὰ ἀνοίξῃ τὴν μάχην τὴν ἐβδόμην ὥραν τουρκισι, ὅτε θὰ φθάσουν καὶ τὰ λοιπὰ σώματα ἐκ τῶν ἄλλων μερῶν.*
222. *Ἐκ Πρίνας. Τῆ 14 Ἰουνίου. Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς καπεταναίους καὶ προκρίτους τοῦ χωρίου Μάλλες ἀφορῶσα τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Ν. Βολύρη εἰς τὰ κτήματά του καὶ προσκαλοῦσα αὐτοὺς νὰ καταπέσουν τοὺς ἐναντίους, ἵνα παραιτηθῶσι παραλόγων καὶ ἐῶλων ἀξιώσεων, διότι ἐν περιπτώσει ἀρνήσεώς των νὰ δεχθῶσιν αὐτὸν εἰς τὸ χωρίον των ἔσονται ὑπεύθυνοι οἱ αἴτιοι διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον.*
223. *Ἐκ Κριτοᾶς. Τῆ 14 Ἰουνίου. Πρόσκλησις τοῦ ἀρχηγοῦ Ἐμμ. Λακέρδα καὶ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Παύλου Συγκελλάκη, ἵνα ἔλθωσι καὶ λάβωσι τὰς δεούσας ὁδηγίας καὶ τὰ μέσα πρὸς συγκέντρωσιν ἱκανῆς φρουρᾶς εἰς κατάλληλα μέρη, ἵνα μὴ οἱ Τούρκοι ἐκ τῆς μάχης τῆς προτεραίας ἐξέλθωσι καὶ κακοποιήσωσι Χριστιανούς.*
224. *Κριτοᾶ, 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς ὀπλαρχηγοῦ Κριτοᾶς τῷ Παπᾷ Ἐμμ Πόθφ.*
225. *Κριτοᾶ, 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς ὀπλαρχηγοῦ Κριτοᾶς τῷ Νικολ. Γ. Ἀλεξάκη.*
226. *Κριτοᾶ, 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 500άρχου Κριτοᾶς τῷ Νικολ. Γ. Ἀλέξη Τσικαλᾷ.*
227. *Κριτοᾶ, 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 500άρχου Κριτοᾶς τῷ Μιχ. Ἐμμ. Ἀλέξη.*
228. *Κριτοᾶ, 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 500άρχου Κριτοᾶς τῷ Νικολ. Κοκκίνῃ.*
229. *Κριτοᾶ, 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 200άρχου Κριτοᾶς τῷ Μιχ. Σκυβάλφ.*
230. *Κριτοᾶ, 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 100άρχου Κριτοᾶς τῷ Μιχ. Τζώριτζῃ.*
231. *Κριτοᾶ, 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 100άρχου Κριτοᾶς τῷ Ἀντ. Πόθφ.*
231. *Κριτοᾶ τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 100άρχου Κριτοᾶς τῷ Ἐμμ. Μπετούρα.*
232. *Κριτοᾶ τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 100άρχου Κριτοᾶς τῷ Γεωρ.*

Ταυράδω.

233. Κριτσά τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 100άρχου Κριτσᾶς τῷ Κωνστ. Γ. Ἀξέξῆ.
234. Κριτσά τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 100άρχου Κριτσᾶς τῷ Μιχ. Φιοφιοῦ.
235. Κριτσά τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 100άρχου Κριτσᾶς τῷ Ἐμμ. Γ. Κουτάντῳ.
236. Κριτσά τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 100άρχου Κριτσᾶς τῷ Δημ. Κατσούλῃ.
237. Κριτσά τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 50άρχου Κριτσᾶς τῷ Μιχ. Παπᾶ Γραμματικῷ Κλώντζᾳ.
238. Κριτσά τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 50άρχου Κριτσᾶς τῷ Μιχ. Κουτουλάκῃ.
239. Κριτσά τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 50άρχου Κριτσᾶς τῷ Ἰωάννῃ Χατζῆ Μ. Παγκάλῳ.
240. Κριτσά τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 50άρχου Κριτσᾶς τῷ Ἰωάννῃ Ν. Ἀλέξῃ.
241. Κριτσά τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 500άρχου Τάπες Μιχ. Σφακιανάκῃ.
242. Κριτσά τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 100άρχου Τάπες Ἀνδρῶνῃ Κατσούλῃ.
243. Κριτσά τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 500άρχου Κρούστα Γεωρ. Ἀρχοντάκῃ.
244. Κριτσά τῆ 15 Ἰουνίου. Διορισμὸς 100άρχου Κρούστα Μιχ. Γεροντῆ.
245. Νεάπολις τῆ 16 Ἰουνίου 1878. Τὸ Γεν. Ἀρχηγεῖον κ.τ.λ. Πρὸς τὴν ἔντι. ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν Κορητικῶν Ἐπιτροπῆν. Ἀγαπητοὶ συμπατριῶται, αἱ προσπάθειαι τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας, καθ' ἃς ἐν τῷ παγκοσμίῳ Ἀρείῳ Πάγῳ ἀποφασίζεται καὶ ἡ τύχη τῆς πατρίδος, ἀπέβησαν σπουδαῖαι εἰς τὰς ἐπαρχίας μας, ἵνα ἀποδείξῃ, ὡς διατείνεται, ὅτι αὐταὶ δὲν συμμερίζονται οὐδόλως τὸ φρόνημα τῶν λοιπῶν. Ἐνόμισε δὲ ὅτι εὖρε τρωτὸν μέρος τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἱεραπέτρου καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν προσεπάθησε νὰ περισυνάξῃ τὰς συνήθεις ψευδεῖς ὑπογραφάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξοπλίσασα πάντας τοὺς Τούρκους τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ μέρους τῆς Σητείας ἀπεφάσισε νὰ καταλάβῃ τὰ θρεινὰ χωρῖα τῆς Ἱεραπέτρου καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ στρατιωτικῶς εἰς αὐτά. Ταῦτα πληροφοροῦσθέντες διετάξαμεν συγκέντρωσιν ἀληθῶς μὲν μείζονα τῶν μέσων, ἅτινα διαθέτομεν, οὐχ ἥτιον ὅμως βασιζόμενοι εἰς τὸ φρόνημα καὶ τὰς διαθέσεις τῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς μας ἀρ-

χηγῶν καὶ λοιπῶν ἐπαναστασιῶν δὲν ἐφεύθημεν τῶν προσδοκιῶν μας, καθότι εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν πρόσκλησιν προθύμως ἔδραμον οἱ προσκληθέντες διανύσαντες οἱ πλεῖστοι μιᾶς καὶ δύο ἡμερῶν ὁδὸν καὶ φέροντες ἕκαστος ἐν τῇ πῆρᾳ καὶ ἐξ ἰδίων τριῶν καὶ 4 ἡμερῶν ἄρτον, διότι τὸ χρηματικὸν ὄπερ εἶχε κατ' αὐτὰς ἡ Ἐπιτροπὴ ἦτον ἐλάχιστον καὶ δὲν ἐπῆρκει οὔτε διὰ δύο ἡμερῶν προσφάγιον. Ἐν τούτοις, ἂν καὶ ὁ ἐχθρὸς εἶδε τὴν ἡμετέραν συγκέντρωσιν, ἀπεφάσισεν ὅμως νὰ μᾶς ἐκβιάσῃ διὰ τῶν ὄπλων καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀπόφασίν του. Κατὰ συνέπειαν ἠγαγκάσθημεν νὰ συγκροτήσωμεν τὴν μάχην, τῆς ὁποίας ἐκτελεσθῆναι πρὸς δημοσίευσιν ἐπισυνάπιτομεν καὶ ἐν ἧ' προσηπάθησαμεν ὅσον τὸ δυνατὸν νὰ συντάμωμεν τὰς διαφοροὺς λεπτομερείας. Τῆς δὲ Σπιναλόγκας ἡ μάχη προῆλθεν καὶ αὕτη ἐκ τῶν Τούρκων προσπαθούντων νὰ ἐξέρχωνται πρὸς σύναξιν τῶν καρπῶν των. Ἐν τούτοις ἐπάναγκες θεωροῦμεν ἵνα ὑπομνήσωμεν ὑμῖν ὅσα διὰ τοῦ προλαβόντος ταχυδρομείου καὶ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 208 καὶ ἡμερομ. 9 ὑπερμεσοῦντος ἐγράφομεν. Καθημερινῶς λαμβάνομεν ἐπιστολάς παρὰ τῶν διαφορῶν Ἀρχηγῶν, πρὸ πάντων δὲ ἀπὸ ἐκείνους οἵτινες ἔχουν πλησίον των Τούρκους, καὶ δυστυχῶς ὀλίγοι ἐξαιροῦνται οἱ μὴ ἔχοντες, παριστάντων τὴν ἑλεεινὴν κατάστασιν τῶν στρατιωτικῶν των διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν πολεμοφοδίων καὶ πιστεύσατε, Κύριοι, ὅτι, ἂν ὁ ἐχθρὸς ἐγίνωσκε τὴν κατάστασιν ἡμῶν ταύτην, ἐνκόλως ἤθελε μᾶς καταβάλλει καὶ καταλάβει σπουδαίας στρατιωτικὰς θέσεις καὶ χωρία, ἐξ ὧν δυσκόλως θὰ δυνηθῶμεν μετὰ ταῦτα νὰ τὸν ἀποδιώξωμεν. Καὶ ἐμάθομεν μὲν ἐκ τῶν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν μας ὑμετέρων ἐπιστολῶν, ὅτι ἀποστέλλεται ἀτμόπλοιον μὲ φορτίον εἰς τὸ πρὸ πολλοῦ ὑποδειχθὲν μέρος κατὰ Τρίτην ἢ Τετάρτην τῆς παρουσίας ἐβδομάδος, ἀλλὰ δυστυχῶς μέχρι σήμερον Παρασκευὴν ματαίως περιμένομεν. Ἄν καὶ δὲν γνωρίζομεν τοὺς λόγους τῆς ἐπὶ τοσοῦτον παραταθείσης ταύτης ἀναβολῆς, μολαταῦτα δὲν θέλομεν ποτὲ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι αἱ ἐπαρχίαι μας παρορῶνται καὶ παραγκωνίζονται. Μὲ τὴν πεποιθήσιν λοιπὸν ταύτην διατελοῦμεν πιστοὶ πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐπιβαλλομένου ἡμῖν καθήκοντος καὶ τῆς πρὸς ὑμᾶς ἀδελφικῆς ἀγάπης. Ὁ Γεν. Ἀρχηγός. Ὁ Ὑπαρχηγός. Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς.

246. Τὸ Γεν. Ἀρχηγεῖον κ.τ.λ, πρὸς τὴν Σεβ. Προσωρινὴν Διοίκησιν Κρήτης. Τὰ αὐτὰ μὲ τὴν προηγουμένην μέχρι τοῦ σκοποῦ τῶν Ὀθωμανῶν τοῦ νὰ πραγματοποιήσωσι τὴν ἀπόφασίν των. Τὴν πρωίαν τῆς 13 ὑπερμεσοῦντος ἐλάβομεν τὴν ὑπ' ἀριθ. 647 καὶ ἡμερομ. 5 ἰδίου ἐγκύκλιον ἐπιστολήν, δι' ἧς ἐκθέτοντες ἡμῖν τὰς

προτάσεις τοῦ Ἑγγλυοῦ Προξένου διατάττειτε ἡμᾶς νὰ ἀπέχωμεν ἀπὸ πάσης ἐπιθέσεως. Δυστυχῶς ὁμως καθ' ἣν ὥραν ἐλήφθη ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἡ μάχη εἶχεν ἀρχίσει καὶ δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ ἀνασταλῆ. Οἱ ἡμέτεροι ὑπερβαίνοντες τοὺς 1500 εὐρίσκοντο τοποθετημένοι ἀπὸ τὴν Παχεῖαν Ἄμμον τῆς Ἱεραπέτρου μέχρι τοῦ χωρίου Καλογέρους, δηλαδὴ εἰς ἀπόστασιν δέκα περίπου μιλίων, καὶ ἅμα ὁ κρότος τοῦ πυροβόλου ἠκούσθη καὶ ἀφοῦ ἐκ τῶν πύργων καὶ τοῦ φρουρίου ἐξῆλθον οἱ Τοῦρκοι καθ' ἡμῶν δὲν ἦτο πλέον καιρὸς πρὸς παρεμπόδισιν, ἐν τούτοις κατωρθώσαμεν διὰ τῆς μάχης ταύτης, ἣτις διήρκεσεν ἀπὸ πρωῒας μέχρις ἑσπέρας, νὰ διατηρήσωμεν τὰς θέσεις ἃς κατείχομεν καὶ νὰ ἀναγκάσωμεν τὸν ἐχθρὸν ἀριθμούμενον εἰς 1500 τακτικούς καὶ ἄλλους ἐντοπίους καλῶς ὦπλισμένους νὰ μὴ δυνηθῆ νὰ προχωρήσῃ. Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἔλαβον μέρος τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ Ρίζου, ἡ Ἱεράπετρος, τὸ Μεραμβέλλον, τὸ Λασίθιον καὶ ἡ Λαγκάδα τῆς Πεδιάδος ὑπὸ τοὺς οἰκείους ἀρχηγούς καὶ καπεταναίους. Εἶχομεν ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἐξ πληγωμένων καὶ τραῖς φονευμένων, ἐν οἷς συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ ἀγνὸς καὶ εἰλικρινῆς πατριώτης καὶ γνωστὸς πληροξούσιος Ἰωάν. Παπαμαστοράκης, τοῦ ὁποῖου τὴν ἀπώλειαν ἠσθάνθημεν ἅπαντες. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρόσκλησιν ἡμῶν πρὸς τὰ αὐτόθι (ἡ Ἐπιτροπὴ προσκαλεῖ σήμερον τοὺς πληροξούσιους καὶ ἀρχηγούς ἵνα γίνῃ σύσκεψις καὶ ἀποφασισθῆ τίνες θὰ ἔλθωσι διαγρ.) καταβάλλεται προσπάθεια περὶ ἀποστολῆς τῶν ζητουμένων προσώπων. Ἐν τούτοις σπεύδομεν νὰ γνωστοποιήσωμεν ὑμῖν, ὅτι εἴμεθα πλέον κενοὶ πολεμοφοδίων, ἂν καὶ εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ διατηροῦμεν συγκεντρώσεις εἰς Ἐμπαρον, Καλογέρους, Μακριλιάν, Σπιναλόγκαν.

247. Νεάπολις 16 Ἰουνίου. Διαταγὴ πρὸς τοὺς ἀρχηγούς Πεδιάδος κ. κ. Γ. Μανουσάκη καὶ Ν. Τουτουτζάκη, ὅπως ἀποστείλῃ τινὰς στρατιώτας πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ σώματος τοῦ ἀρχηγοῦ Ν. Τυλλιανάκη.
248. Αὐθήμερόν. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν Χατζάκην εἰδοποιούσα αὐτὸν ὅπως ἀνικαταστάτην εὖρη καὶ εἰομασθῆ πρὸς ἀναχώρησιν διὰ τὴν Γεν. Συνέλευσιν.
249. 17 Ἰουνίου. Διαταγὴ πρὸς τοὺς καπεταναίους τοῦ χωρίου Μάλλες περὶ ἀποδόσεως εἰς τὸν ἀρχηγὸν Ν. Τυλλιανάκην δύο κιβώτια πολεμοφοδίων.
250. Νεάπολις 17 Ἰουνίου. Διορισμὸς 500ἀρχον Πεδιάδος τῷ Ἀριστομένη Σταργιογλίδῃ.
251. Διορισμὸς 500ἀρχον Πεδιάδος τῷ Γεωρ. Πουρεξάκῃ ἐκ Κουνάβων.

252. Διορισμὸς ὄπλαρχηγοῦ Σητείας τῷ Ἰωάν. Ξοπλαράκη.
 253. » » Πεδιάδος τῷ Παύλῳ Τυλλιανᾷκη.
 254. » » Βουλισμένης τῷ Μιχ. Τοιχλῆ.
 255. » » Μαλίων Μιχαήλ Ἀσαργιώτης.
 256. » 500άρχου Χουμεργιάκο τῷ Ἐξοστρατῷ Μαρονέλω.
 257. » » » » Μιλτιάδῃ Τζαβλάκη.
 258. » 200άρχου » » Κωνστ. Μουρελάκη.
 259. » » τοῦ ἱππικοῦ Χουμεργιάκο τῷ Ἐμμ. Λα-
 κέρδα.
 260. Διορισμὸς » Χουμεργιάκο τῷ Νικολ. Ἰ. Μουρελάκη.
 261. Νεάπλις 17 Ἰουνίου 78. Διορισμὸς 100άρχου Χουμεργιάκο τῷ
 Δημ. Ἰ. Μουρελάκη.
 262. Διορισμὸς 100άρχου Χουμεργιάκο τῷ Κωνστ. Γ. Κριτωσιάκη.
 263. » 200άρχου » » Ἰωάν. Γ. Ζουλινᾷκη.
 264. » » » » Ἐμμ. Ι. Ζουλινᾷκη.
 265. » 100άρχου » » Ἰωάν. Χαβάκη.
 266. » » » » Ἰωάν. Κ. Ζουλινᾷκη.
 267. » » » » Μιχ Βαροκαράκη.
 268. » ὄπλαρχηγοῦ Λιμνῶν τῷ Μιχ. Ἐμμ. Μυλωνᾷκη.
 269. » » » » Γεωρ. Μαυροειδάκη.
 270. » 200άρχου » » Γεωρ. Ἀντ. Κοκολᾷκη.
 271. » » » » Ἐμμ. Κ. Πεδιαδιτάκη.
 272. » » » » Ἐμμ. Κ. Λαβδάκη.
 273. » 100άρχου » » Γεωρ. Ἐμμ. Κοκολᾷκη.
 274. » » » » Ἐμμ. Γεωρ. Πεδιαδιτάκη.
 275. » » » » Ἰωάν. Μαστοράκη.
 276. » 500άρχου » » Μιχ. Ἀντ. Πεδιαδιτάκη.
 277. » » » » Ἡρακλέους Πεδιαδιτάκη.
 278. » » » » Νικολ. Ἐμμ. Μυλωνᾷκη.
 279. » » » » Ζαχαρίῳ Δινεράκη.
 280. » » » » Ἰωάν. Ἐμμ. Μενεγάκη.
 281. » » » » Μιχ. Ν. Μενεγάκη.
 282. » » » » Λαζάρῳ Πεδιαδιτάκη.
 283. » » » » Χριστοδούλῳ Ζουραράκη.
 284. Ἀθήνημερόν. Τὸ Γεν. Ἀρχηγεῖον κ.τ.λ. Πρὸς τὴν ἐντ. Ἐπιτροπὴν
 τῶν ἰδίων ἐπαρχιῶν. Θεωροῦντες τὴν ἀνάγκην κατεπειγουσῶν
 στρατιωτικῶν συγκεντρώσεων εἰς τὰ πέριξ τῆς Ἱεραπέτρου καὶ τῆς
 Ἐμπάρου καὶ ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὰ μέσα αἴτινα ἐπὶ τοῦ παρόντος
 δύνανται νὰ διατεθῶσι διὰ τὰς ἐν λόγῳ συγκεντρώσεις, ἀπεφασί-
 σαμεν τὰ ἑξῆς: Ἄον Συνιστᾷται στρατιωτικὴ συγκεντρώσις ἐπὶ

μίαν δεκαμερίαν ἀρχομένην ἀπὸ αὐριον εἰς τὰ πέραξ τῆς Ἱεραπέτρου εἰς τὰς καταλλήλους θέσεις ἀπὸ τῶν χωρίων Μακρολιᾶς μέχρι Καλογέρων καὶ συγκειμένη ἀπὸ 75 ἀνδρας Ἱεραπετριτας καὶ Στειώτας ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Ἐμμ. Λακέρδα καὶ τὸν ὄπλαρχηγὸν Παῦλον Συγκελλάκη καὶ 25 Ριζίτας ἐκ τοῦ ἀρχηγείου τοῦ Ἐμμ. Χατζάκη. Βον Συνιστᾶται ὁμοία συγκέντρωσις ἐπὶ τὴν αὐτὴν δεκαμερίαν εἰς Ἐμπαρον ἐκ 50 ἀνδρῶν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἀρχηγοῦ Πεδιάδος κ. Ν. Τυλλιανᾶκη. Γον Ἄν ἡ ἀνάγκη τὸ ἀπαιτήση καὶ τὰ μέσα ὑπάρχωσιν, αἱ ἄνωθεν συγκεντρώσεις θέλουσιν ἀδηθῆ, τῆς μὲν Ἱεραπέτρου εἰς 200 ἀνδρας, ἤτοι 150 Ἱεραπετριτῶν καὶ Στειωτῶν καὶ 50 Ριζιωτῶν, τῆς δὲ Ἐμπαρον εἰς 100 λαμβανομένων τότε 25 Λασιθιωτῶν. Δον Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν ἑξ ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν δέον ὅπως χορη(γῆ)ση τοῖς εἰρημένους ἀρχηγοῖς Ἐμμ. Λακέρδα καὶ Ν. Τυλλιανᾶκη ἐνταῦθα ἤδη εὐρισκομένοις τὰ μέσα ἅτινα ἤθελεν ἐγκρίνει διὰ τὴν δεκαήμερον συγκροτηθισομένην στρατιωτικὴν συγκέντρωσιν, ἀποστείλῃ δὲ ἁρμοδίως εἰς τὸν Ἐμμ. Χατζάκη, εἰς ὃν κοινοποιηθήσεται ἡ παροῦσα ἀπόφασις, τὴν ἀναλογίαν τῆς δεκαμερίας του ἰδιατέρως. Τὴν ἀπόφασιν ἡμῶν ταύτην γνωστοποιούντες ὑμῖν διὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν περαιτέρω, διατελοῦμεν ὁ Γεν. Ἀρχηγός, ὁ Ὑπαρχηγός, ὁ Ἀρχιγραμματεὺς.

285. Ἀθήμερόν. Διορισμὸς ὄπλαρχηγοῦ Μιλᾶτου τῷ Κωνσι. Σανούδω.
 286. » » 500ἀρχου » » Ἀναστασίω Νικηφοράκη.
 287. Ἀθήμερόν. » » » » Μιχ. Ἀνδρουλάκη
 288. » » 200ἀρχου » » Ἰωάν. Ἐμ Χουρδάκη.
 289. Ἀθήμερόν. » 100ἀρχου » » Ἰωάν. Μ. Κατσαοῦ.
 290. Ἀθήμερόν. » » » » Κωνσι. Ἐμμαν. Χουρδάκη.
 291. Ἀθήμερόν. » 50ἀρχου » » Γεωρ. Συλλιγάδω.
 292. » Τὸ Γεν. Ἀρχηγεῖον κ.τ.λ. τῇ Ἐπιτροπῇ τῶν ἰδίων ἐπαρχιῶν. Συνεπεία τῆς ὑπ' ἀριθ. 284 καὶ ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν κοινοποιηθείσης ὑμῖν ἀποφάσεως περὶ στρατιωτικῶν συγκεντρώσεων καὶ τῇ προτάσει τῶν ἐνταῦθα τοῦ τε ἀρχηγοῦ Ριζου Ἰωάννου Ἰνιωτάκη καὶ τῶν ὄπλαρχηγῶν Βιάννου συνιστᾶται στρατιωτικὴ συγκέντρωσις ἐπὶ μίαν δεκαμερίαν ἀρχομένην μετὰ δύο ἡμέρας ἀπὸ σήμερον τηροῦσα τὴν θέσιν Σφάκα ἄνωθεν τοῦ χωρίου Σχοινιά ὡς καὶ εἰτέρα φρουρὰ εἰς θέσιν Τσοῦτσοουρο συνι-

σταμένη ἐκ 50 ἀνδρῶν εἰς τὴν πρώτην καὶ ἐκ 10 εἰς τὴν δευτέραν καὶ λαμβανομένων τῶν ἐν λόγῳ 60 ἀνδρῶν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ρίζου ἐξαιρουμένου τοῦ Ἀρχηγείου τοῦ Ἐμμ. Χατζάκη. Ἄν δὲ ἡ ἀνάγκη τὸ ἀπαιτήσῃ καὶ τὰ μέσα ὑπάρχωσιν, ἡ εἰρημένη συγκέντρωσις θέλει διπλασιασθῆ. Κατὰ συνέπειαν δέον ὅπως τῷ τε εἰρημένῳ Ἀρχηγῷ καὶ τοῖς ὄπλαρχηγοῖς χορηγηθῶσι τὰ μέσα διὰ τὴν συγκροτηθησομένην ἡμετέραν στρατιοπέδευσιν, ὡς καὶ εἰς τὸν ὄπλαρχηγὸν Ἐμμ. Μεμπελάκη διὰ συγκέντρωσιν εἰς Σπινάλογκαν ἐξ 25 ἀνδρῶν διὰ τὴν αὐτὴν ὀκταμερίαν διπλασιασθησομένην ἐν περιπτώσει ἀνάγκης καὶ τῆς ὑπόξεως μέσων. Ὁ Γεν. Ἀρχηγός, ὁ Ὑπαρχηγός, ὁ Ἀρχιγραμματεὺς.

293. Τὸ Γενικὸν Ἀρχηγεῖον πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν Ρίζου Ἐμμ. Χατζάκη. Ἐπειδὴ ἀπερασίσθη στρατιωτικὴ συγκέντρωσις εἰς τὰ πέριξ τῆς Ἱεραπέτρου ἐπὶ μίαν ὀκταμερίαν ἀρχομένην ἀπὸ αὐτοῦ, τηροῦσαν δὲ ἀπὸ Καλογέρουσ μέχρι Μακρολιῆς καὶ συγκειμένην ἀπὸ 75 ἀνδρας, ἐξ ὧν οἱ 25 θὰ εἶναι ἰδιοὶ σου καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ συναδέλφου σου Ἐμμ. Λακέρδα, μετὰ τοῦ ὁποίου θέλετε συνεννοηθῆ, ἂν δὲ ἡ ἀνάγκη τὸ ἀπαιτήσῃ καὶ τὰ μέσα ὑπάρχωσι, θὰ ἀξηθῆ ἡ στρατιοπέδευσις εἰς 200 ἀνδρας, ἐξ ὧν οἱ 50 θὰ εἶναι ἀπὸ τὸ Ἀρχηγεῖόν σου, διὰ ταῦτα προσκαλοῦμεν ὑμᾶς νὰ στείλετε ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὺς 25 ἀνδρας διὰ τὴν παροῦσαν ὀκταμερίαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν σου ἢ ἐνὸς ἱκανοῦ καπεταναίου σου με ἐντολήν νὰ μὴν προσβάλλων τοὺς Τούρκους, τὰ χροματικὰ μέσα δὲ διὰ τοὺς 25 ἀνδρας θέλουν σὰς ἀποσταλῆ παρὰ τῆς Ἐπιτροπῆς. Νεάπολις τῆ 17 Ἰουνίου 78. Ὁ Γεν. Ἀρχηγός, ὁ Ὑπαρχηγός, ὁ Ἀρχιγραμματεὺς.
294. Ἀθήμερόν. Διορισμὸς ὄπλαρχηγοῦ Ρίζου τῷ Ἰωάν. Μιχαλοδημητρούκη.
295. Ἀθήμερόν. Διορισμὸς 500άρχου Πεύκου Ρίζου τῷ Νικολ. Τσαπάκη, προβιβασθεὶς (sic) εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον ἀπὸ 200αρχος παλαιός.
296. Ἀθήμερόν. Διορισμὸς 200άρχου Κεφαλοβουσίου Χαρολάμπους Ποκαμισάκη.
297. Ἀθήμερόν. Διορισμὸς ὄπλαρχηγοῦ Λατσίδας τῷ Βασιλ. Ματθαϊάκη.
298. Ἀθήμερόν. Διορισμὸς 1000άρχου Βουλισμένης τῷ Ἀντ. Γιωργαντωνάκη.
299. Νεάπολις τῆ 18 Ἰουνίου 1878. Τὸ Γεν. Ἀρχηγεῖον κ.τ.λ. πρὸς τοὺς ἀρχηγούς, ὄπλαρχηγούς καὶ καπεταναίους Ρίζου. Συνεπεῖα ἐπανειλημμένων διαταγῶν τῆς τε Στρ. Διοικήσεως καὶ τῆς Γεν.

Συνελεύσεως, δι' ὧν ἐντελλόμεθα νὰ ἀπέχωμεν ἀπὸ πᾶσαν ἐχθροπραξίαν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τηροῦντες ὅσον δυνάμεθα ἀμυντικὰς θέσεις, ἐκτὸς μόνον ὅταν ὁ ἐχθρὸς ἐξαναγκάσῃ καὶ παραβίασῃ ἡμᾶς εἰς ἀντίκρουσιν, νὰ ἐμποδίζωμεν τὰς καταχρήσεις, νὰ διατηρῶμεν τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν καὶ εὐταξίαν ὅσον αἱ περιστάσεις ἐπιτρέπουσι καὶ πρὸ πάντων νὰ φυλάττωμεν τὰ ὀροθέσια τῶν ἐπαναστατημένων ἐπαρχιῶν ἐμποδίζοντες σφαγὰς, λεηλασίας καὶ ἐρημιώσεις ἐκ μέρους τῶν Τούρκων· ταῖς ἀνωτέροις λοιπὸν ταύταις διαταγαῖς ἐπόμενοι καὶ ἡμεῖς διετάξαμεν συγκεντρώσεις εἰς διάφορα μέρη, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ τῆς ἐπαρχίας σας, τοῦ μὲν ἀνατολικοῦ τμήματος ἐκ τοῦ Ἀρχηγείου τοῦ κ. Ἐμμ. Χατζάκη πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἱεραπέτρου, τοῦ δὲ δυτικοῦ πρὸς τὸ μέρος τοῦ Σχοιναῖα καὶ τοῦ Τσοῦτσιουρου. Προσκαλοῦμεν λοιπὸν ὑμᾶς νὰ οὐσιήσητε τὰς ὀρισθείσας φρουρὰς εἰς τὰς εἰρημένας θέσεις κατὰ τὰς δοθείσας ὑμῖν ὁδηγίας φροντίζοντες ἐντόνως· νὰ ἀπέχητε ἀπὸ πᾶσαν αἰτίαν προσβολῆς καὶ πολεμικῆς ἐπιθέσεως καὶ διατηροῦντες πάντοτε τὸν ὀρισθέντα ἀριθμὸν τῶν φρουρῶν, ἧτοι 25 ἀνδρῶν ἐκ τοῦ Ἀρχηγείου τοῦ Ἐμμ. Χατζάκη καὶ 60 ἐκ τῆς λοιπῆς ἐπαρχίας, συγχρόνως δὲ καταβάλετε πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς διατήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως, τῆς ἐμποδίσεως καταχρήσεων καὶ ἐν γένει τῆς κοινῆς ὁμοιοῖας καὶ ἀγάπης, ὅπως διὰ τῶν ἔργων τούτων ἀποδείξωμεν εἰς τὸ νῦν συνεδριάζον Ἐυρωπ. ἴκον Συνέδριον ὅτι καὶ ἄξιοι ἐλευθερίας εἴμεθα καὶ ὅτι διὰ τῶν ὄπλων ἀπαιτοῦμεν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐθνικῶν καὶ προγονικῶν πόθων. Βέβαιοι εἰς τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὰ αἰσθήματα ὑμῶν δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι κατὰ γράμμα θέλετε προθυμοποιηθῆ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν γραφομένων καὶ θέλετε καταβάλετε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν, ἵνα φανῆτε ἄξιοι τῶν καθηκόντων, αἵτινα ἀπέναντι τῆς πατρίδος ἀπεδέχθητε. Ὁ Γεν. Ἀρχηγός, ὁ Ὑπαρχηγός, ὁ Ἀρχιγραμματεὺς.

300. Ἀῦθημερόν. Διορισμὸς ὀπλαρχηγοῦ Μαλλῶν Ἱεραπέτρου τῷ Ἀναγν. Πετοαγγουράκη.
301. Ἀῦθημερόν. Διορισμὸς ὀπλαρχηγοῦ Μαλλῶν Ἱεραπέτρου τῷ Ἐμμ. Παναγιωτάκη.
302. Ἀῦθημερόν. Διορισμὸς ὀπλαρχηγοῦ Μαλλῶν Ἱεραπέτρου τῷ Ἐμμ. Μαράκη.
303. Ἀῦθημερόν. Διορισμὸς ὀπλαρχηγοῦ Ἱεραπέτρου τῷ Μήτρω Μακεδόνι.
304. Ἀῦθημερόν. Διορισμὸς ὀπλαρχηγοῦ Καλοῦ Χωρίου καὶ Μεσελέων τῷ Ἐμμ. Χριστινάκη.

305. 19 Ἰουνίου. Διορισμὸς φρουράρχου τοῦ τμήματος Βιάνου τῆς ἐπαρχίας Ρίζου, τῆ ἡμέρομ. 6 Ἰουνίου ἐγγράφω αἰτῆσει τῶν ὄπλαρχηγῶν Βιάνου, τῷ Ἰωάν. Μειζάκη.
306. Διορισμὸς χιλιάρχου τῷ Ζαχαρίᾳ Δολαφῇ ἀπὸ Μαγουλᾶ Λασιθίου προβιβασθεὶς ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 941 καὶ ἡμερομ. 30 Αὐγούστου 1868 διορισμοῦ 500άρχου.
307. Διαταγὴ πρὸς τὸν καπετάνιον τοῦ χωρίου Λόμμα περὶ ἀποστολῆς τοῦ κλαπέντος ὄπλου τοῦ κ. Κωνστ. Στεφανίδου.
308. Διορισμὸς 100άρχου Χουμεργιάκο τῷ Νικολ. Γαλανάκη.
309. Διορισμὸς ὑπασιπιστοῦ καὶ γραμματέως τοῦ Γεν. Ἀρχηγείου τῷ Ἐμμ. Κ. Σφακιανᾷ.
310. Διορισμὸς χιλιάρχου τῷ Ἰωάννῃ Σταυρακάκη ἀπὸ Βαχὸ Ρίζου, προβιβασθεὶς ἀπὸ παλαιὸν 500άρχου. Νεάπολις 21 Ἰουνίου 78. (*Ἴδε συνέχειαν).

Ἄριθ. Αὐς¹

¹) Διὰ μὲν τῆς φράσεως «Ἴδε συνέχειαν» ὁ συντάκτης τοῦ Πρωτοκόλλου παρὰ πέμψει εἰς τὸ ἐπόμενον, μὴ διασωθέν, τεῦχος αὐτοῦ, διὰ δὲ τῶν λέξεων «Ἄριθ. Αὐς» δηλοῖ, τὴν σειρὰν τοῦ δημοσιευθέντος τεύχους.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑ ΣΙΓΙΛΛΙΑ ΤΩΝ ΜΟΝΩΝ ΑΡΣΑΝΗ ΚΑΙ ΧΑΛΕΒΗ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Δημοσιεύω κατωτέρω δύο πατριαρχικά ἐν μεμβράναις σιγίλλια, ἀναγόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ρεθύμνης κειμένων μοναστηρίων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀρσάνι καὶ τῆς διαλευκμένης ἤδη Μονῆς Χαλεβῆ, τῆς τιμωμένης ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Ὑπερυγίας Θεοτόκου.

Ἀμφότερα τὰ σιγίλλια ταῦτα ἀνεῦρον μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀειμνήστου θείου μου, Μητροπολίτου Κρήτης, Τιμοθέου Βενέρη. Διὰ τούτων, ἀνανεοῦται ἡ σταυροπηγιακὴ ἀξία τῶν μονῶν τούτων, ἥτις εἶχε παύσει ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης Γερασίμου τοῦ ἀπὸ Μονεμβασίας, γνωστοῦ καὶ ὡς Λετίτζης (1725 - 1755) ¹.

Τὰ ἐγγράφα ταῦτα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παρελήφθησαν ἀπὸ τῆς Μονῆς Ἀρσανίου, ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου θείου μου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ δημοσιεύσεώς των, πλὴν ὅμως λόγῳ τῶν ἐξαιρετικῶν περιστάσεων καὶ τοῦ ἐπελθόντος θανάτου του, παρέμειναν ταῦτα ἀδημοσίευτα ².

Προβαίνουσα νῦν εἰς τὴν δημοσίευσίν των, νομίζω ὅτι ἐκπληρῶ ἔργον καθήκον ἀπέναντι τῆς μνήμης, τοῦ τόσον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ

¹) Βλ. περιοδικὸν «Ἑλληνικά», 4ος, σ. 246, Διογ. Ζακυθηνοῦ, Ἐκδόματα πατριαρχικῶν ἐγγράφων τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπου ρητῶς ἀναφέρονται ἐν τῷ ἐκδοθέντι κατὰ τὸ ἔτος 1778 πατριαρχικῶν σιγίλλιων, ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀνανεώσεως τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας τῆς Μονῆς Ἀρσάνη τὰ ἀκόλουθα: «εἶτα δὲ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ μακαρίτου μητροπολίτου Κρήτης Γερασίμου, ἀνδρὸς ὠφελίμου φανέντος, καὶ λυσιτελοῦς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ καὶ μητροπόλει ταύτῃ τῆς Κρήτης, ἐπιδοθέντων ἀδιῶ πάντων τῶν ἐν τῇ Κρήτῃ σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων καὶ ἐνοριακῶν γεγονότων...». Ὁ ἐν τῷ πατριαρχικῶν τούτῳ σιγίλλιῳ ἀναφερόμενος μητροπολίτης Κρήτης εἶναι ὁ ἀπὸ Μονεμβασίας Γεράσιμος, γνωστὸς καὶ ὡς Λετίτζης, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὁποίου ἐπῆλθε ποιά τις ἡσυχία καὶ τακτοποίησις τῶν ἐν Κρήτῃ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Βλ. «Κρητικὰ Χρονικά», Εὐμενίου Φανοῦράκη, Ἐκδόματα ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων, Τομ. 1ος σ. 156. Περὶ τοῦ προηγηθέντος τοῦ Γερασίμου Λετίτζη, ὁμωνύμου μητροπολίτου τῆς Κρήτης, ἦτοι τοῦ ἀπὸ Κισάμου Γερασίμου, οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος, καθόσον οὗτος ὡς ἀποστάτης εἰς οὐδεμίαν εὐρίσκειτο ἐπαφὴν μετὰ τῶν Πατριαρχείων.

²) Ὁ κ. Διογ. Ζακυθηνὸς ἐν Ε.Ε.Κ.Σ. Τομ. Β', σ. 523 ὁμιλεῖ περὶ δύο παλαιῶν σιγίλλιδων ἐν μεμβράναις γραμμάτων, εὐρισκομένων ἄλλοτε ἐν τῇ Μονῇ Ἀρσανίου, μὴ ἀνευρεθέντων ὅμως κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην ἐπιθεώρησιν τὸ ἔτος 1938. Ὑποθέτω ὅτι ταῦτα θὰ εἶχον παραληφθῆ παρὰ τοῦ ἀειμνήστου θείου μου πρὸς μελέτην καὶ δημοσίευσιν ἐν εὐθέτῳ καιρῷ.

τόπου πονήσαντος ἀνδρός, συμβάλουσα ἔνταυτῷ καὶ εἰς τὴν κατ' ἐλάχιστον διαφώτισιν τῆς ἱστορίας τῶν Μονῶν τούτων τῆς πατρίδος μας³.

1

Σιγίλλιωδες ἐν μεμβράνῃ γράμμα τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθίμου Δ' (τὸ β') δι' οὗ ἀνανεοῦται ἡ σταυροπηγιακὴ ἀξία τοῦ ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ Ρεθύμνης Μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ ἐπιλεγομένου Ἀρσάνη.

Ἐν πρωτοτύπῳ ἐπὶ μεμβράνης, διαστάσεων μετὰ τῆς γλώσσης 0,60×0,42. Ἡ μεμβράνη ὀξυνομένη εἰς τὸ κάτω μέρος σχηματίζει γλώσσαν μετὰ οὐκ ὀπῶν ἐπὶ τῶν ὀπῶν διατηρεῖται τὸ νῆμα τῆς μὴ σωζομένης πατριαρχικῆς βούλλας Γενικῆς καταστάσεως ἀρίστη. Ἐπὶ τοῦ νώτου ἀναγινωσκόμεν: «Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ ἀρσανίου θὰ δώσῃ γρ. 3375».

† Ἀνθίμος¹ ἐλέφ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Τῆς Ἐκκλησιαστικῆς περὶ πάντα προνοίας περισπούδαστον καὶ προδουραϊκόν ἔργον τελεῖ τὸ συνιστᾶν ὑπερφερόντως καὶ κρατύνειν ὡς ἔνεστι τὰ | καλῶς καὶ εὐλόγως προχωρήσαντα τῶν ἔργων. ἀνθ' οὗτου καὶ κατ' ἔχρος ἐπόμενοι τοῖς φθάσασιν, οἱ τὴν πνευματικὴν διαδεξιμένοι προσοσιαίαν, περι | ἐπειν ὅλη δυνάμει τὰ συμφερόντως ἐξειροσμενὰ οὐκ ἀπαναίοντα, καὶ μάλιστα τὰ κατὰ φιλοτιμίαν ἐπιχειρορηγημένα τοῖς Ἱεροῖς μοναστηρίοις γερα | ρὰ προνόμια ἐπικυροῦν καὶ ἀνανεοῦν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς αὐτὸ τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος ποιούμεθα. Ἐπειδὴ τοιγαροῦν οἱ Ὁσιώτατοι Πατέρες τοῦ κατὰ τὴν | ρῆσον Κρήτην ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ Ρεθύμνης κειμένον Ἱεροῦ καὶ σεβασμίου Μοναστηρίου τιμωμένον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐπιλεγομένου Ἀρσάνη², ἐμ | φανισθέντες ἤδη τῇ ἡμῶν Μειριότητι προκαθημένη συνοδικῶς διὰ κοινῆς ἐνοφραγίστου Μοναστηριακῆς αὐτῶν ἀναφορᾶς, καὶ δηλοποιήσαντες, ὅτι ἔνεκα τῶν | καιρικῶν περιστάσεων καὶ ἀνωμαλιῶν ἀπωλέσθησαν τὰ ἐπιχειρορηγημένα τῇ Μονῇ αὐτῶν Πατριαρχικά καὶ Συνοδικὰ σιγίλλιωδη Γράμματα³, τὰ τὴν | σταυροπηγιακὴν αὐτῆς ἀξίαν, χάριν τε καὶ ἐλευθερίαν ἐμφαίνοντα, ἐξητήσαντο θερμοῶς ἐπιχειρορηγηθῆναι αὐτοῖς Πατριαρχικὸν καὶ Συνοδικὸν ἡμῶν Σιγγιλ | λιῶδες Γράμμα δηλωτικὸν τῶν ὧν ἀνέκαθεν πλουτεῖ ἡ Ἱερὰ αὕτη μονὴ γεραρῶν σταυροπηγιακῶν προνομίων. Τούτου χάριν πληροφορηθέντες ἀπὸ τε ζώσης | φωνῆς καὶ ἀξιοπίστου μαρτυρίας τοῦ ἡδὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνδημοῦντος Ἱεροτάτου Μητροπολίτου Κρήτης ὑπερίμου καὶ Ἐξάρχου Εὐρώπης, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητοῦ | ἡμῶν ἀδελφοῦ καὶ

¹) Ἀμφότερα τὰ σιγίλλια ταῦτα κατετέθησαν ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον Κρήτης.

συλλειτουργοῦ καὶ Χρυσάνθου⁴, ὡς τῷ ὄντι ὑπάρχει σταυροπηγίον τὸ Ἱερὸν αὐτὸ μοναστήριον, ἔτι δὲ καὶ ἐκ τοῦ Κώδικος τοῦ Κοινοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης | Ἐκκλησίας βεβαιωθέντες αὐτὸ τοῦτο. καταγράφεται γὰρ ἐν αὐτῷ μεταξὺ τῶν σταυροπηγίων μοναστηρίων καὶ αὐτὸ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἱερὸν σκήνωμα τοῦ Ἀρσανίου ἐπιλεγόμενον | πληροῦν καὶ εἰρησίων ἀνέκαθεν πρὸς τὸ Κοινόν. ἀπεδεξάμεθα εὐμενῶς τὴν αἴτησιν τῶν εἰρημίων Πατέρων ὡς εὐλογον καὶ δικαίαν, καὶ ἔγνωμεν κοινῇ καὶ συνοδικῇ | διαγνώσει ἐκδοῦναι αὐτοῖς τὸ παρὸν ἡμέτερον Πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν Σιγγιλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα. Καὶ δὴ γράφοντες ἀποφαινόμεθα συνοδι | κῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς Ἱερωτάτων Ἀρχιερέων καὶ ὑπερίμων, τῶν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῖν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα τὸ διαληφθὲν Ἱερὸν μοναστήριον | τὸ τιμώμενον ἐπ' ὄνοματι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἐπιλεγόμενον Ἀρσάνι κατὰ τὴν Ἐπισκοπὴν Ρεθύμνης κείμενον, ὥπερ ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς, οὕτω καὶ εἰς τὸν | ἐξῆς ἅπαντα χρόνον ὑπάρχη μετὰ πάντων τῶν κτημάτων καὶ πραγμάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ, τῶν τε ἤδη ὄντων, καὶ τῶν εἰσέπειτα προσγενησομένων, | καὶ λέγεται καὶ παρὰ πάντων γινώσκηται ἡμέτερον Πατριαρχικὸν καὶ σταυροπηγιάκον, ἐλεύθερον, ἀδούλωτον, ἀσύδουτον, ἀκαταπάτητον, καὶ ὅλως ἀνεπηρέαστον, παρὰ | παντὸς προσώπου Ἱερωμένου ἢ λαϊκοῦ, καὶ μηδενί, ἄλλῳ ὑποκείμενον, εἰμὴ μόνῳ τῷ καθ' ἡμᾶς Ἀγιοτάτῳ Πατριαρχικῷ, Ἀποστολικῷ καὶ Οἰκουμενικῷ θρόνῳ | καὶ ὑπ' αὐτοῦ μόνον διεξαγόμενον, κρινόμενόν τε καὶ ἀνακρινόμενον, μνημονευσόμενον ἐν αὐτῷ ἀενάως καὶ τοῦ κανονικοῦ Πατριαρχικοῦ ὀνόματος, ὡς νενομί | σται, καὶ μηδενὶ μηδὲν ὀφείλον διδόναι, εἰμὴ μόνον πρὸς τὸ Κοινὸν τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας τὸ τεταγμένον εἰρησίων γρόσα ἑκατὸν | εἰς ἐνδειξιν τῆς σταυροπηγιάκῃς αὐτοῦ κλήσεως. ὀφείλωσι δὲ οἱ ἐν αὐτῷ συνασκούμενοι Ὀσιώτατοι Πατέρες διάγειν ἀμέμπτως καὶ κατὰ τὸν τύπον τοῦ μοναστι | κοῦ αὐτῶν ἐπαγγέλματος, καὶ ἐν χρεῖα χειροτονίας γενόμενοι ἔχωσιν ἐπ' ἀδείας προσκαλεῖν ὃν ἂν βούλωνται τῶν πλησιοχώρων Ἀρχιερέων ἐπὶ τῷ ἐκτελεῖν τὰς χει | ροτονίας αὐτῶν. ἐν σιεργήσει δὲ Ἠγουμένου γενόμενοι, ἔχωσιν ἐκλέγειν κοινῇ γνώμῃ τὸν ἐκ τῆς ὀλομελείας αὐτῶν ἄξιον καὶ φρόνιμον ἀναφανέντα, καὶ τοῦτον | δηλοποιεῖν ἡ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ἐπὶ τῷ ἐπικυροῦσθαι, καὶ ἀναδεικνύεσθαι Ἠγούμενον. Ταῦτα ἀπεφάνθη καὶ κεκύρωται συνοδικῶς. | Ὅς δ' ἂν καὶ ὁποῖος τῶν ἀπάντων Ἱερωμένος ἢ λαϊκὸς γνώμης σκαιότητι καὶ ἀλαζονείᾳ νικώμενος τολμήσῃ ποτὲ κρυφίως ἢ φανερώς, διασεῖσθαι τὴν | σταυροπηγιάκην ἐλευθερίαν καὶ χάριν τοῦ ἱεροῦ τούτου, μοναστηρίου, καὶ βλάβην αὐτῷ ἢ τοῖς κτήμασι καὶ ἀφιερώμασι αὐτοῦ ἐμποιῆσαι, ἢ ἐνόχλησιν τι | να

καὶ ἐπήρειαν τοῖς ἐν αὐτῷ ἄσκουμένοις πατράσιν ὅπως δῆποτε προξενῆσαι, καὶ ὄλως βουληθῆ ἄνατρέψαι μέχρι κεραίας τὰ ἐν τῷ παρόντι συνοδικῶς | ἐκπεφρασμένα, ὁ τοιοῦτος ὁποίας ἂν ἦ τάξεως καὶ βαθμοῦ, ἀφωρισμένος ὑπάρχη παρὰ τῆς Ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀδιαίρετου μακαρίας Τρι | ἄδος τοῦ ἐνὸς τῇ φύσει μόνου Θεοῦ καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον καὶ τυμπανιαῖος, καὶ πάσαις ταῖς πατρικαῖς καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς | ὑπεύθυνος, καὶ ἔνοχος τοῦ πυρός τῆς γέεννης, καὶ τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι ὑπόδικος. Ὅθεν εἰς ἐνδειξιν καὶ διηρηκῆ τὴν ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέ | τερον Πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγγιλλιωδες ἐν μεμβράναις Γράμμα καταστροφθὲν κἄν τῷ Ἱεροῦ Κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας | καὶ ἐδόθη πρὸς τὸ διαληφθὲν Ἱερόν ἡμέτερον Πατριαρχικὸν καὶ σταυροπηγιακὸν μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀρσάνι ἐπιλεγόμενον καὶ κείμενον ἐν τῇ νήσῳ | Κρήτῃ κατὰ τὴν Ἐπισκοπὴν Ρεθύμνης. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ χιλιοσιῶ ὀκτακοσιοσιῶ πεντηκοσιῶ κατὰ μῆνα Φεβρουάριον ἐπὶ Νεμήσεως η'.

† Ἀνθιμος ἐλέω θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Ρώμης καὶ οἰκουμηνικὸς Πατριάρχης.

† Ὁ Καισαρείας Παῖσιος	† Ὁ Λέρκων Νεόφυτος
† Ὁ Ἐφέσου Ἀνθιμος	† Ὁ Πρόεδρος Λιδυμοτείχου Μελέτιος
† Ὁ Ἡρακλείας Πανάρετος	† Ὁ Κρήτης Χρυσάνθος
† Ὁ Κυζίκου Ἰωακείμ	† Ὁ Σεβῶν Ἰάκωβος
† Ὁ Νικομηδείας Διονύσιος	† Ὁ Σωζουαγαθουπόλεως Προκόπιος

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1) Περί τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου βλ. «Κρητικά Χρονικά» Ζ' σελ. 393 ὑποσ. 1.

2) Ἡ Μονὴ ὑφίσταται καὶ σήμερον κριθεῖσα διατηρητέα. Πρόκειται μᾶλλον περὶ κτίσματος τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Ἑνετοκρατίας. Ἡ παλαιότερα σωζομένη ἐπὶ τοῦ μαγειρείου ἐπιγραφὴ εἶναι τοῦ 1645. Περισσότερα περὶ τῆς Μονῆς βλ. G i u s. G e r o l a, Monumenti Veneti κλπ. Vol. terzo σ. 173, ἔνθα καὶ σχεδιαγράφηται ταύτης ὑπὸ Βασιλείου Πλάκα τοῦ ἔτους 1745. Ὁ P a s h - l e y, Travels in Crete, London 1837, I, σ. 122 ἀναφέρει τὴν ὑπαρξιν σχολῆς ἐν τῇ Μονῇ.

3) Ταῦτα διασωθέντα εὑρηνται κατατεθειμένα ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων. Βλ. σχετικῶς «Ν. Ἑλληνισμῶν», 3ος, σ. 393 καὶ περιοδικὸν «Ἑλληνικά» 4ος σ. 245, Διον. Ζακυθηνοῦ, Ἀνέκδοτα Πατριαρχικά ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, ἔνθα γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν χορηγηθέντων τῇ Μονῇ πατριαρχικῶν σιγγιλλίων κατὰ τὰ ἔτη 1655 καὶ 1683.

4) Λιετέλεσε Μητροπολίτης Κρήτης ἀπὸ τοῦ 1843 - 1850. Ἐν τῷ παρόντι ἔγγραφῳ ὑπογράφεται ὡς συνοδικὸς κατὰ τὸ 1850. Βλ. περὶ αὐτοῦ Ε.Φ.Κ.Σ. τόμ. I, σ. 131. Ν. Τωμαδάκη, Ἐλεγχος τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερατευσάντων κ.λ.π.

2

Σιγγιλιώδες ἐν μεμβράνῃ γράμμα τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθίμου Δ' (τὸ β') δι' οὗ ἀνανεοῦται ἡ σταυροπηγιακὴ ἀξία τοῦ ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Ρεθύμνης Μοναστηρίου τῆς Κοιμήσεως τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, τοῦ ἐπιλεγομένου Χαλεβί.

Ἐν πρωτοτύπῳ ἐπὶ μεμβράνης, διαστάσεων $0,63 \times 0,59$. Ἡ μεμβράνη ὀξυνομένη εἰς τὸ κάτω μέρος σχηματίζει γλῶσσαν μετὰ ὀκτὼ ὀπῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπικρέμαται διὰ ροδοχρόου μετᾶξης ἀποχρωματισμένης ἢ πατρι-
αρχικῆ βούλλα ἐκ μολύβδου ἔχουσα διάμετρον 0,07. Ἐπὶ τῆς μίας ὄψεως τῆς βούλλας ὑπάρχει ἐπιγραφή: « Ἀνθιμος ἑλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης 1848 ». Ἐπὶ δὲ τῆς ἄλλης ὄψεως ἢ εἰκῶν τῆς Θεοτόκου φερούσης ἐν χειρὶ τὸν Χριστὸν μετὰ τὰς μεγαλογραμμάτους συντομογραφίας ΜΗ ΘΥ ΙC XC.

Ἀνθιμος ἑλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Πρὸς τὰ προσβυγενῆ καὶ καλῶς γεγονότα ἀφορῶντας καὶ ἀποβλέποντας δευτέρας ἐπισυστάσεις ἐπινοεῖν καὶ ἐπιχορηγεῖν τοῖς ἀρχαίοις οὐκ ἀπᾶλλον, ἀλλὰ καὶ προσοφειλόμενον ἔργον τοῖς κατὰ καιροὺς ἐμπεπι | στευμένοις τοῖς πνευματικοῖς οἵακας τοῦ παγκίνου τούτου σκάφους τῆς ἐκκλησίας, μάλιστα δὲ τοῖς εἰς λυσιτέλειαν ἀφορῶσιν Ἱεροῶν Καταγωγίων, καὶ θείων σκηνωμάτων τὴν ἀναφορὰν, καὶ σκέειν ἐχόντων εἰς | τὴν τῆς ἐκκλησίας περιοπὴν καὶ μεγαλειότητα διὰ σταυροπηγιακῆς ἀξίας καὶ χάριτος· οὐ γὰρ δίκαιον τὴν κοινὴν μητέρα μὴ κήδεσθαι τῶν οἰκείων αὐτῆς μελῶν, οἷς καταριθμεῖται καὶ τὰ Ἱερά καὶ σεβάσμια μοναστή | ρια, τὰ σταυροπηγιακῆ ἀξία καὶ χάριτι τετιμημένα, ὧν καθάπαξ ἤφατο ἐκκλησιαστικὴ χεὶρ καὶ δύναμις. Ἐπειδὴ τοιγαροῦν καὶ οἱ Ὀσιώτατοι, Πατέρες τοῦ κατὰ τὴν γῆσορ Κρήτην ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ Ῥεθύμνης κει | μένου Ἱεροῦ καὶ σεβασμίου μοναστηρίου τιμωμένου ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἐπιλεγομένου Χαλεβίου³, ἐμφανισθέντες ἤδη τῇ ἡμῶν Μετροίτητι συνοδικῶς παρακαθημένῃ διὰ κοινῆς | Μοναστηριακῆς αὐτῶν ἀναφορᾶς, καὶ δηλοποιήσαντες, ὅτι ἔνεκα τῶν καιρικῶν περιπτώσεων καὶ ἀνωμαλιῶν σὺν τοῖς λοιποῖς σκεύει καὶ ἄλλοις κειμηλίοις ἀπωλέσθησαν καὶ ἐξίτηλα ἐγένοντο καὶ τὰ ἐπικεχορηγη | μένα τῇ μονῇ αὐτῶν Πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ σιγγιλιώδη Γράμματα, τὰ τὴν σταυροπηγιακὴν αὐτῆς ἀξίαν χάριν τε καὶ ἐλευθερίαν ἐμφαίνοντα³, ἐξητήσαντο θεομῶς ἐπιχορηγηθῆναι αὐτοῖς Πατριαρχικὸν | καὶ συνοδικὸν ἡμῶν Σιγγιλιώδες Γράμμα, δηλωτικὸν τῶν ὧν ἀνέκαθεν πλουτεῖ ἡ Ἱερά αὕτη μονὴ γεραῶν σταυροπηγιακῶν προνομίων. Τούτου χάριν πληροφορηθέντες ἀπὸ τε ζώσης φωνῆς καὶ ἀξιοπίστου | μαρτυρίας τοῦ ἡδὴ ἐν Κωνσταντινουπό-

λει ἐνδημοῦντος Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Κρήτης ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου Ἐθρώπης, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητοῦ ἡμῶν ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ κὺρ Χρυσάνθου, ὡς τῶντι ὑπάρχει | σταυροπήγιον τὸ Ἱερὸν αὐτὸ μοναστήριον, ἔτι δὲ καὶ ἐκ τοῦ Κώδικος τοῦ Κοινοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας βεβαιωθέντες αὐτὸ τοῦτο, καταγράφεται γὰρ ἐν αὐτῷ μεταξὺ τῶν σταυρο | πηγιακῶν μοναστηρίων καὶ αὐτὸ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἱερὸν σκῆνωμα τοῦ Χαλεβίου ἐπιλεγόμενον, πληροῦν καὶ εἰήσιον ἀνέκαθεν πρὸς τὸ Κοινόν, ἀπεδεξάμεθα εὐμενῶς τὴν αἴτησιν τῶν εἰρημένων Πατέρων ὡς | εὐλογον καὶ δικαίαν, καὶ ἐγνωμεν κοινῇ καὶ συνοδικῇ διαγνώσει ἐκδοῦναι αὐτοῖς τὸ παρὸν ἡμέτερον Πατριαρχικὸν καὶ Συνοδικὸν Σιγγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις Γράμμα. Καὶ δὴ γράφοντες ἀποφαινόμε | θα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς Ἱερωτάτων Ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, Τῶν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῖν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα τὸ διαληφθὲν Ἱερὸν μοναστήριον, τὸ τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμῆσε | ως τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἐπιλεγόμενον τοῦ Χαλεβίου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κρήτης κείμενον, ὡσπερ ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς κατὰ τὰς ἐκτεθείσας ἀποδείξεις, οὕτω καὶ εἰς τὸν ἐξῆς ἅπαντα χρόνον ὑπάρχη | με | τὰ πάντων τῶν πραγμάτων καὶ κτημάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ κινήτων τε καὶ ἀκινήτων τῶν τε ἡδὴ ὄντων καὶ τῶν εἰσέπειτα προσγενησομένων καὶ λέγεται καὶ παρὰ πάντων γινώσκεται ἡμέτερον Πα | τριαρχικὸν καὶ σταυροπηγιακὸν ἐλεύθερον, ἀδούλωτον καὶ ἀκαταπάτητον, καὶ ὅπως ἀνεπηρέαστον παρὰ παντὸς προσώπου Ἱερωμένου ἢ λαϊκοῦ, καὶ μηδενὶ ἄλλῳ ὑποκείμενον, εἰμὴ μόνῳ τῷ καθ' ἡμᾶς | ἀγιωτάτῳ Πατριαρχικῷ Ἀποστολικῷ καὶ Οἰκουμενικῷ Θρόνῳ, καὶ ὑπ' αὐτοῦ μόνου διεξαγόμενον, κρινόμενόν τε καὶ ἀνακρινόμενον, μνημονευομένου, ἐν αὐτῷ ἀενάως καὶ τοῦ κανονικοῦ Πα | τριαρχικοῦ ὀνόματος, ὡς νερόμισται, καὶ μηδενὶ μηδὲν ὀφείλον διδόναι, εἰμὴ μόνον πρὸς τὸ Κοινὸν τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας τὸ τεταγμένον εἰήσιον γρόσια ἑκατὸν εἰς ἔνδει | ξιν τῆς σταυροπηγιακῆς αὐτοῦ κλήσεως, καὶ λαμβάνειν τὴν συνήθη τῆς παραλαβῆς ἀπόδειξιν. ὀφείλουσι δὲ οἱ ἐν αὐτῷ συνασκούμενοι Ὀσιώτατοι Πατέρες διάγειν ἀμέμπτως, καὶ κατὰ τὸν τύπον τοῦ | μοναστικοῦ αὐτῶν ἐπαγγέλματος, καὶ ἐν χρείᾳ χειροτονίας γενόμενοι, ἔχουσιν ἐπ' ἀδείας προσκαλεῖν ἢν ἂν βούλωνται τῶν πλησιοχώρων Ἀρχιερέων ἐπὶ τῷ ἐκτελεῖν τὰς χειροτονίας αὐτῶν, ἐν στερήσει | δὲ ἡγουμένου γινόμενοι, ἔχουσιν ἐκλέγειν κοινῇ γνώμη τὸν ἐκ τῆς ὁλομελείας αὐτῶν ἄξιον ἀναφανέντα, καὶ τοῦτον δηλοποιεῖν τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τῷ ἐπικυροῦ | σθαι καὶ ἀναδεικνύεσθαι ἡγούμενον. Ταῦτα ἀπεφάνθη καὶ κεκύρωται συνοδικῶς. Ὁς δ' ἂν καὶ ὁποῖος τῶν ἀπάντων Ἱερωμένος ἢ λαϊκὸς γνώμης σκαιότητι καὶ ἀλα-

ζονία νικώμενος τολμή | ση ποτὲ κρυφίως ἢ φανερώς διασεῖσαι τὴν σταυροπηγιακὴν ἐλευθερίαν καὶ χάριν τοῦ Ἱεροῦ τούτου μοναστηρίου, καὶ βλάβην αὐτῷ ἢ τοῖς κτήμασι καὶ ἀφιερώμασιν αὐτοῦ ἐμποιῆσαι. ἢ ἐνόχλη | σίν τινα καὶ ἐπήρειαν τοῖς ἐν αὐτῷ ἀσκουμένοις Πατρῶσιν ὅπωςδὴποτε προξενῆσαι, καὶ ὅλως βουληθῆ ἄνατρέψαι μέχρι κεραίας, τὰ ἐν τῷ παρόντι συνοδικῶς ἐκπεφασμένα, ὁ τοιοῦτος ὁ | ποίας ἂν ἢ τάξεως καὶ βαθμοῦ, ἀφωρισμένος ὑπάρχη παρὰ τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωοποιῦ καὶ ἀδιαιρέτου μακαρίας Τριάδος τοῦ ἐνὸς τῆ φύσει μόνου Θεοῦ καὶ κατηραμένος, καὶ | ἀσυγχώρητος, καὶ ἄλλυτος μετὰ θάνατον καὶ τυμπανιαῖος, καὶ πάσαις ταῖς πατρικαῖς καὶ συνοδικαῖς ἀρχαῖς ὑπεύθυνος, καὶ ἐνοχος τοῦ πρὸς τῆς γέννης, καὶ τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι ὑπόδι | κος. Ὅθεν εἰς ἐνδειξιν καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον Πατριαρχικὸν καὶ Συνοδικὸν Σιγγιλλιώδες ἐν μεμβράναις Γράμμα, καταστρωθὲν κὰν τῷ | Ἱερῷ Κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας, καὶ ἐδόθη πρὸς τὸ διαληφθὲν Ἱερὸν ἡμέτερον Πατριαρχικὸν καὶ σταυροπηγιακὸν μοναστήριον τῆς ἐνδόξου Κοιμήσεως | τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, Χαλέβιον ἐπιλεγόμενον καὶ κείμενον ἐν τῇ νήσῳ Κρήτη κατὰ τὴν Ἐπισκοπὴν Ῥεθύμνης.

Ἐν εἰσι σωτηρίῳ χιλιοσιῶ ὀκτακοσιοσιῶ πενηκοσιῶ κατὰ μῆνα Μάρτιον Ἐπι Νεμήσεως ὀγδόης.

† Ἀνθιμος Ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

† Ὁ Καισαρείας Παῖσιος	† Ὁ Λέρονων Νεόφυτος
† Ὁ Ἐφέσου Ἀνθιμος	† Ὁ Πρόεδρος Διδυμοτείχου Μελέτιος
† Ὁ Ἡρακλείας Πανάρετος	† Ὁ Κρήτης Χρυσάνθος
† Ὁ Κυζίκου Ἰωακείμ	† Ὁ Σεῦδῶν Ἰάκωβος
† Ὁ Νικομηδείας Διονύσιος	† Ὁ Σωζουαγαθουπόλεως Προκόπιος

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Βλ. περὶ αὐτοῦ ὑποσ. 1 προηγουμένου σιγγιλλίου.

²⁾ Ἡ Μονὴ φέρεται διαλελυμένη μετὰ τὸ 1881. Βλ. Ν. Παπαδάκη, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, Χανιά 1936, σ. 92. Περὶ τῆς παλαιότερας ἱστορίας τῆς Μονῆς οὐδὲν τυγχάνει γνωστόν, πλὴν τῶν ὄσων ἀναφέρονται ὑπὸ Gius. Gerola, Monumenti Veneti κ.λ.π. Vol. terzo σ. 173.

³⁾ Περὶ τούτων οὐδαμῶ ἄλλοῦ γίνεται λόγος. Φαίνεται ὅτι ἀπωλέσθησαν διὰ παντός.

⁴⁾ Βλ. περὶ αὐτοῦ ὑποσ. 4 προηγουμένου σιγγιλλίου.

ΚΑΤΙΝΑ ΤΣΑΣΤΑΡΩΝΑΚΗ

ΔΥΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΜΕΛΕΤΙΟΝ ΚΑΒΑΣΙΛΑΝ

1

Γράμμα συνοδικόν τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ' ἑπὶ τὸν Μητροπολίτην Διδυμοτείχου Μελέτιον Καβάσιλαν, δι' οὗ ἀγγέλλεται αὐτῷ ἢ μετὰθεσίς του εἰς τὴν Μητρόπολιν Κρήτης (Δεκέμβριος 1868).

*Αριθ. χειρ. Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης Α/Α 218, Φακ. 4/4. Ἐπὶ μονοφύλλου κοινοῦ χάρτου καὶ ἐπὶ τῶν δύο σελίδων γεγραμμένου. Κατάστασις γενικῶς καλὴ μὲ ὀλίγας διατρήσεις εἰς τὰ σημεῖα πτύξεως. Διαστ. 0,37 × 0,25.

*Αριθ. Πρ. 5334

• Δ. 3793

† Γρηγόριος ἐλέφ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ἱερῶτατε Μητροπολίτα Κρήτης, ὑπέριτε καὶ ἔξαρχε Εὐρώπης, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ | Συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν Μετροίτητος κὺρ Μελέτιε* χάρις εἴη τῇ αὐτῆς ἱερότητι καὶ εἰρήνῃ παρὰ Θεοῦ. | Ἐλάβομεν τὸ σταλὲν ἡμῖν ἀδελφικὸν γράμμα τῆς, σεσημειωμένον τῇ κδ' τοῦ παριπνεύσαντος μη | νός, ὄπερ, εἴ καὶ ὑπερόμερον, ἐπιηροφόρησεν ἡμᾶς καὶ τὴν περὶ ἡμᾶς Ἱερὰν Σύνοδον περὶ τῆς προ | θύμου αὐτῆς ὑπακοῆς, μεθ' ἧς ἀποδεξαμένη ὡς φωνὴν Κυρίου τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐκλογὴν καὶ | τὴν ἀπόφασιν τῆς μεταθέσεως καὶ τοῦ προβιβασιμοῦ αὐτῆς εἰς τὴν Ἀγιωτάτην Μητρόπολιν Κρή | τῆς, πειθήνιον ἑαυτὴν παρέσχε ταῖς ἐκκλησιαστικῶς καὶ πολιτικῶς ἐγκριθεῖσι καὶ τελεσθεῖσι διὸ καὶ | ἐπηνέσασμεν αὐτήν, ὡς ἀξίως τῇ πρὸς αὐτὴν ἀγαθῇ ὑπολήψει τῆς Ἐκκλησίας προσενεχθεῖσαν, | καὶ δικαιώσασαν τὰ αἰσθητάματα τῶν χρησίων ἐλπίδων τῆς ἀρίστης εὐαρεστίσεως, ἣν ἡ κοί | νῆ αὐτῆς μήτηρ ἀπεκδέχεται καὶ ἐν τῇ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κρήτης ἀποκαταστάσει αὐτῆς, | τὴν ὁποῖαν λόγοι ἐκκλησιαστικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὑπηγόρευσαν ἀναγκαίως καὶ ἀπαραιτήτως. | Ἐπειδὴ δέ, ἀγαπητὲ ἀδελφέ, εἶδομεν ἐν τῷ γράμματί τῆς δισταγμούς τινας καὶ ἀποδειλιάσεις | αὐτῆς ἐνεκα τῆς ἀνωμάλου δῆθεν καταστάσεως τῆς ἐπαρχίας τῆς*, οὐ λείπομεν διὰ τῆς παρού | σης ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ἐπιστολῆς πληροφορησαί αὐτήν, ὅτι ἡ ἐκκλησία προνοητικῶς διατε | θεῖμένη ὑπὲρ τῆς ἐν πᾶσιν

ἀνέσεως καὶ περιθάλψεως αὐτῆς, ἔλαβεν ὅλα τὰ ἀνήκοντα μέ | τρα πρὸς
ἐξασφάλισιν τῆς ὕλικῆς καὶ σωματικῆς αὐτῆς ἀναπαύσεως, περὶ ἧς βε-
βαιωθεῖσα | μέ τὴν ἐνταῦθα αἰσίαν αὐτῆς ἔλεον, εὐαρεστηθῆσεται ἐκ
περισσοῦ, εθγνωμονοῦσα τῇ ἐκ | κλησίᾳ. Προτρεπόμεθα τοίνυν τῇ αὐ-
τῆς ἱερότητι, ὅπως μετὰ θάρρους καὶ εὐκαρδίας διατε | θεῖσα, ἐπιτα-
χύνῃ τὴν ἐνταῦθα ἔλεον τῆς, μὴ ἀναβάλλουσα τὸν καιρὸν. Ἀποσιέλ-
λομεν δὲ | ἤδη αὐτῇ ἐσώκλειστον ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν ἐπιστολὴν⁴ πρὸς
τοὺς Δημογέροντας καὶ Προ | κρίτους αὐτόθι χριστιανούς, ἀπαντῶντες
εἰς τὴν σταλεῖσαν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀναφορὰν αὐτῶν, καὶ | προτρεπόμεθα
αὐτῇ, ὅπως ἐπιδοῦσα αὐτὴν τῇ τιμιότητι τῶν, ἐπωφεληθῇ τῆς περιστά-
σεως, | ἵνα διὰ τῶν προσφῶρων λόγων καὶ συμβουλῶν αὐτῆς κατευνάσῃ
τὴν λύπην καὶ ταραχὴν | αὐτῶν διὰ τὴν στέρησίν τῆς, καὶ ἀποτρέψῃ
παντὸς κινήματος ἀπροσφόρου καὶ ἀτελεσφορήτου, | πληροφοροῦσα ἅμα
αὐτοῖς τὴν ἀξίαν ἐκλογὴν τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ διαδόχου
| τῆς, οὐδὲν ἦτιον ἀναπληρώσοντας τὴν ἔλλειψιν αὐτῆς διὰ τῶν θεαρέ-
σιων ἀρετῶν καὶ τῆς φροσ | νήσεως καὶ τοῦ ζήλου αὐτοῦ φροντίση δὲ
ἵνα ἀναγνωσθῇ ἐπ' ἐκκλησιῶν καὶ τὸ προσταλὲν | ἐκκλησιαστικὸν Γράμ-
μα τῆς εἰδήσεως ἐπὶ τῇ κανονικῇ ἀποκαταστάσει αὐτοῦ. Ἡ δὲ τοῦ |
Θεοῦ χάρις καὶ τὸ ἀπειρον ἔλεος εἶη μετὰ τῆς Ἱερότητός τῆς.

,αὐξή', Δεκεμβρίου δ:

† ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἐν Χριστῷ ἀγαπητὸς ἀδελφός			
† ὁ Κυζίκου Νικόδημος	ἐν Χριστῷ ἀγαπητὸς ἀδελφός		
† ὁ Χαλκηδόνος Γεράσιμος	»	»	»
† ὁ Δέρκων Νεόφυτος	»	»	»
† ὁ Βεῤῥοῖας Σωφρόνιος	»	»	»
† ὁ Δράμας Μελέτιος	»	»	»
† ὁ Φιλαδελφείας Μελέτιος	»	»	»
† ὁ Γάμου καὶ χώρας Χρῦσανθος	»	»	»
† ὁ Κορυτζᾶς Νεόφυτος	»	»	»

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Γρηγόριος ΣΤ'. Ἐπατριάρχευσε δὶς, τὸ πρῶτον τῷ 1835 - 1840 καὶ τὸ δεύτερον τῷ 1867 - 1871 (Μ. Γ ε δ ε ω ν, Π. Π. σσ. 692 καὶ 703. Περὶ αὐτοῦ βλ. καὶ Μητροπολίτου Σάρδεων Γ ε ρ μ α ν ο ῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς Πατριαρχικούς Καταλόγους σσ. 177 κ. ἐ. ἐνθα τὰ ὑπομνήματα τῶν ἐκλογῶν καὶ τὸ ἔγγραφο τῆς παρατιθέσεώς του).

²⁾ Μιχαὴλ Καβάσιλας κατὰ κόσμον, γεννηθεὶς ἐν Καλύμῳ. Διετέλεσε δὶς Μητροπολίτης Κρήτης 1868 - 1873 καὶ 1877 - 1882. Περὶ αὐτοῦ βλ. «Κρητικὰ Χρονικά» Γ' σ. σ. 323, 328, Τ ω μ α δ ᾶ κ η, σ. 133 καὶ ἐφ. Ἡρακλείου «Μίνως» 21 Ἀγούστου 1882, ἀριθ. φυλ. 80, ἐνθα νεκρολογία αὐτοῦ.

*) Λόγος τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως τοῦ 1866.

†) Θὰ πρόκειται περὶ τοῦ ἐνταῦθα ἀμέσως δημοσιευομένου ὑπ' ἀριθ. 2 πατριαρχικοῦ γράμματος.

2

Γράμμα συνοδικὸν τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Στ' ¹ πρὸς τοὺς δημογέροντας καὶ προκρίτους τῆς Ἐπαρχίας Διδυμοτείχου περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἀνακλήσεως τῆς μεταθέσεως τοῦ τέως Μητροπολίτου αὐτῶν Μελετίου εἰς τὴν Μητρόπολιν Κρήτης (Δεκέμβριος 1868).

*Αριθ. χειρ. Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης Α/Α 219, Φακ. 4/5. *Ἐπὶ διφύλλου κοινοῦ χάριτος γεγραμμένου ἐπὶ τῆς πρώτης σελίδος. Κατάστασις διατηρήσεως καλή, πρόκειται περὶ ἀπογράφου. Διαστ. 0,37×0,25.

*Αριθ. Πρ. 5833

, Δ. 3792

† Γρηγόριος ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Τιμιώτατοι Δημογέροντες καὶ Πρόκριτοι εὐλογημένοι χριστιανοὶ τῆς ἐπαρχίας Διδυμοτείχου, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἡμῶν ἀγαπητά, | χάρις εἶη ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ. Ἐλάβομεν εὐμενῶς τὸ ἀπὸ κγ', τοῦ παριπνεύσαντος μηνὸς σταλὲν ἡμῖν υἱὶ | κὸν ὑμῶν γράμμα, ἰδόντες καὶ ὄσα πρὸ αὐτοῦ τηλεγραφικῶς ἀνηγγείλατε ἡμῖν περὶ τῆς μεταθέσεως τοῦ τέως χρῆ | ματίσαντος Ἀρχιερέως ὑμῶν, ἀγαπητοῦ ἡμῖν ἐν Χριστῷ ἀδελφοῦ κὸρ Μελετίου ² εἰς τὴν Ἁγιωτάτην Μητρόπολιν | Κρήτης, παριστῶντες τὴν λύπην καὶ ἀθυμίαν ὑμῶν διὰ τὴν στέρῃσιν τῆς ἱερότητός του, πρὸς ὃν τρέφοντες ἄπειρον | σεβασμὸν καὶ ἀφοσίωσιν, ἐκλιπαρεῖτε θερμῶς, ἵνα χάριν τῆς ἡσυχίας καὶ τῶν συμφερόντων ὑμῶν ἀνακληθῆ ἢ τῆς μεταθέ | σεως αὐτοῦ πράξις. Ἀναγνωσθέντος τοίνυν συνοδικῶς τοῦ τε τηλεγραφήματος καὶ τοῦ Γράμματος ὑμῶν, σπεύδομεν διὰ τῆς | παρούσης Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς ἡμῶν ἐπιστολῆς πληροφορεῖσθαι τῇ ὑμῶν τιμιότητι, ὅτι αἰείποτε τὴν πνευματικὴν ἀνε | σιν καὶ τὰ σιμφέροντα τῶν ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξων πνευματικῶν τέκνων τῆς ἐπιποθοῦσα, καὶ κηδομένη φιλοστόργως ἀγία | τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἐν τῇ πράξει ταύτῃ τῆς μεταθέσεως τῆς ἱερότητός του οὔτε προέθετο, οὔτε ἐφαντάσθη ὄλως λυπῆσαι ὑμᾶς, | οὔτε ἐθεώρησε πιθανὴν βλάβην τινὰ ἢ ἀνησυχίαν τῶν ἐπαρχιωτῶν χριστιανῶν, πολλῶν δὲ πλέον οὐδὲ ἀφορμὴν ἔλαβεν | ἀπὸ τῶν κατ' αὐτοῦ, ὡς ὑποπιτεύσατε, σταλεισῶν μερικῶν ἀναφορῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἢ ἐκκλησία οὐδεμίαν σημασίαν ἔδω | κεν, ἀλλὰ ἀνώτεροι λόγοι ἐκκλησιαστικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὑπηγόρευσαν ἀναγκαίως καὶ ἀπαραιτήτως τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κρή | τῆς

μετάθεσιν αὐτοῦ, αὐτὰ δηλονότι τὰ ἀρχιερατικά αὐτοῦ προσόντα τῆς ἀρετῆς καὶ ἀγαθότητος, καὶ τῆς πρὸς διαλλαγὴν καὶ | εἰρήνην ἔμφρονος συμπεριφορᾶς του, δι' ὧν πλεονεκτημάτων αὐτοῦ χαίρων ἀγαθὴν ὑπόληψιν παρὰ τε τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ | τῇ Ὑψηλῇ Κυβερνήσει, καὶ ἐλπίδας παρέχων χρησιτὰς νουνεχοῦς, καὶ τελεσφόρον καὶ πιστῆς ἐκδηλώσεως, ἀνεφάνη ὁ μᾶλλον κατ' | ἀλλήλους καὶ ἀρμόδιος· εἰς τὴν Ἀρχιερατικὴν Κυβέρνησιν τῆς ἐπαρχίας Κρήτης, εἰς ἣν καὶ ἐτελέσθη ἡ μετάθεσις αὐτοῦ διὰ τε τῶν κατ' | νομικῶν νενομισμένων ἱερῶν τελετῶν, καὶ διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ὑψηλοῦ Βασιλικοῦ Περαιτίου³. ὥστε ὡς βλέπετε καὶ ἡ τιμιότης ὑμῶν, | ἡ ἐξ ἀνάγκης ἐκκλησιαστικῶς καὶ πολιτικῶς προκληθεῖσα, καὶ κατ' ἄμφω περαιωθεῖσα ἀποκατάστασις αὐτοῦ οὐκ | ἔστιν ὅπως δύναται ἀνακληθῆναι καὶ καταργηθῆναι. ἄλλωστε οὔτε εὐλογον θεωροῦμεν τὸν φόβον τῆς ἀνησυχίας ὑμῶν, ἢ βλάβης τῶν συμφερόντων ὑμῶν ἐκ τῆς συνήθους καὶ κανονικῆς ταύτης Πράξεως τῆς Ἐκκλησίας, ἣτις | καθὼς προϋνόησε κατὰ χρέος ὑπὲρ τῆς ἐπωφελοῦς ποιμαντορίας τῆς Ἐπαρχίας Κρήτης, οὕτως ἐμέλησεν αὐτῇ καὶ ὑπὲρ τοῦ | ἀξίου διὰ τὴν Μητρόπολιν Διδυμοτείχου διαδόχου, ὅστις ἀγνωεῖτε, φρονοῦμεν, ἡ ὑμῶν τιμιότης, ὅτι ὁ εἰς ταύτην ἀπὸ | τῆς Μητροπόλεως Κρήτης μετατεθεὶς ἀγαπητὸς ἡμῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφὸς κὺρ Διονύσιος⁴, ἀνὴρ χαρακτηρὸς ἐμβριθοῦς καὶ | ἀνεπιλήπτου, καὶ παιδεία καὶ πολυπειρία καὶ συνέσει πεπλουτισμένος, καὶ παρὰ ταῦτα, ὡς αὐτόχθων, ἐθάρ' ὧν τὸν αὐτόθι ἡθῶν | καὶ ἔθῶν, κατ' ἐξαιρέτων λόγον προετιμήθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ὡς πολλῶν τῶν μέτρων ἀναπληρώσων τὴν ἔλλειψιν τοῦ προ | κατόχου του· καὶ ἂν λόγοι τινὲς ἀπέτρεψαν τὴν εἰς Κρήτην ἐπάνοδον αὐτοῦ⁵, οὐδεμία ὁμως ἀμφιβολία, ὅτι διὰ τῶν | θεοφιλῶν ἀρετῶν του καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ ζήλου του ἔσεται ἐπίσης ἐπωφελὴς τῶν νέων ποιμνίων του, καὶ προσιάτης τῶν συμ | φερόντων αὐτοῦ, καὶ ἐπίσης ἀγαπητὸς καὶ σεβαστὸς παρὰ τοῖς χριστιανοῖς του. Ταῦτα τοίνυν πληροφοροῦντες ὑμᾶς, συμβου | λεύομεν καὶ παραινοῦμεν πατρικῶς, ὅπως καταπαύσητε τὴν ἄκαιρον ταραχὴν τῶν καρδιῶν ὑμῶν, καὶ συναρμολογού | μενοι τῇ προνοητικῇ ἀποφάσει τῆς ἐκκλησίας, καὶ τῇ ὑψηλῇ βουλήσει καὶ ἐπινεύσει, ὧν οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι, ἐφηουχάσητε | ὡς φρόνιμοι καὶ εὐσεβεῖς Χριστιανοί, παραιτούμενοι παντὸς κινήματος ἀπροσφόρου, ἐν βεβαιότητι, ὅτι πείραν λαβόντες τῶν | θεαρέσιων πλεονεκτημάτων τοῦ νέου Ἀρχιερέως ὑμῶν, θέλετε ἐθνωμονεῖτε πρὸς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὴν ἀπόλαυσιν αὐτοῦ. ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴη μεθ' ὑμῶν.

,αωξῆ' Δεκεμβρίου δ'

† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἐν Χριστῷ εὐχέτης

† ὁ Κυζικίου Νικόδημος

ἐν Χριστῷ εὐχέτης

† ὁ Δέρκων Νεόφυτος	ἐν Χριστῷ εὐχέτης
† ὁ Δράμας Μελέτιος	» »
† ὁ Γάνου καὶ χώρας Χρυσανθος	» »
† ὁ Χαλκηδόνος Γεράσιμος	» »
† ὁ Βεροῖας Σωφρόνιος	» »
† ὁ Φιλαδελφείας Μελέτιος	» »
† ὁ Κορυτζᾶς Νεόφυτος	» »

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

- 1) Τὰ περὶ αὐτοῦ βλ. ἐν ὑποσημείωσει 1 προηγουμένου ἐγγράφου.
- 2) Βλ. ὑποσημείωσιν 2 προηγουμένου ἐγγράφου.
- 3) Τοῦτο τουρκιστὶ συντεταγμένον εὐρηται κατατεθειμένον ἐν τῷ Ἱστορικῷ Μουσεῖῳ Κρήτης.
- 4) Ὁ μετέπειτα Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Βλ. Κρητικά Χρονικά Γ' ο. σ. 318, 321, 323 καὶ Τωμαδάκη σ. 132. Ἐπ' αὐτοῦ, κατὰ τὸ 1862, ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ Ἱ. Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ Ἡρακλείου.
- 5) Ἐξ αἰτίας τῆς ὑπ' αὐτοῦ τηρηθείσης στάσεως κατὰ τὴν ἐναντάσασιν τοῦ 1866.

ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΣΕΛΙΔΕΣ

Ἐν συνεχείᾳ τῶν ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἀρχαιοφυλακείου Ζακύνθου περισωθέντων ἐν ἀντιγράφῳ διαφόρων ἀνεκδότων ἐγγράφων, σχετιζομένων πρὸς τὴν Κρήτην, παρέχω καὶ τὰ κατωτέρω α.

Ἐκ τούτων, τὸ μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν διαθήκην τοῦ μεγάλου κρητὸς ἀγιογράφου Ἡλία ἢ Ἡλιὸν τοῦ Μόσκου, ἐκ τῆς ὁποίας διαλευκαίνεται πλέον ὀριστικῶς, ὅτι δύο ἦσαν οἱ σύγχρονοι ἀγιογράφοι Μόσκοι, ἀμφοτέρω ἐκ Κρήτης, ὁ μὲν Ἡλίας, ὁ δὲ Λέως, καίτοι ἐν πολλοῖς τῶν ἐγγράφων καὶ εἰκόνων συγχέονται τὰ ὀνόματά των. Οὕτω δικαιούται ὁ κ. Σισιλιάνος δεχόμενος ἀνθ' ἑνός, ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ γράψαντες, δύο ὁμωνύμους Μόσκους β.

Ἐκ τῆς αὐτῆς, ὡς ἄνω, διαθήκης δηλοῦται ὅτι ὁ πρῶτος τούτων, ὁ καὶ πρεσβύτερος, Ἡλίας, υἱὸς Ἰωάννου ἐκ Ρεθύμνου, εἶχε μόνον ἓνα ἀδελφόν, τὸν Γεώργιον καὶ ἐπισκίπτει νὰ ταφῆ μετὰ θάνατον εἰς τὴν ἐν Ζακύνθῳ ὄρεινὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου εἰς Λαγκαδά, ὁ δὲ Λέως, υἱὸς καὶ οὗτος Ἰωάννου ἐκ Ρεθύμνου, εἶχε συζευχθῆ τὸ 1677 γ τὴν Αἰκατερίνην Παύλου Γρουπάρη, ἡ ὁποία, θανόντος τοῦ συζύγου της, ἔσχε εἰς β' γάμον τὸν Καλούτσην Τσιτσιλιάνον, εἰς δὲ τὴν διαθήκην της, συνταχθεῖσαν τὴν 3 σεπτεμβρίου 1691 δ ἐπισκίπτει εἰς τὰ ἐκ τοῦ πρώτου γάμου νόμιμα τέκνα της, Μαρίαν καὶ Γεώργιον, νὰ βάνουν «...πᾶσα πάσκη καὶ λαμπρὴ μία λαμπάδα εἰς τὴν Φανερωμένην», στὸ μνημα τοῦ ποτὲ πατέρα τους Λέου Μόσκου...»

Περὶ τῶν ἔργων ἀμφοτέρων τῶν Μόσκων διέλαβον ἐν ἐκτάσει, πλὴν ἄλλων, ὁ ὡς ἄνω Σισιλιάνος, ὁ Δημ. Σ. Πελεκάσης καὶ ἄλλοι.

Καὶ εἰς διαφόρους ἐκάστοτε μελέτας μου ε^ε διέλαβα καὶ ἐγὼ περὶ Μόσκων, ἐπιπροσθέτως δὲ σημειῶ ἐνταῦθα, ὅτι ἄγνωστος παραμένει εἰσέτι ὁ χρόνος τῆς ἐν Ζακύνθῳ ἀφίξεως τοῦ Ἡλιού, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ τοῦ θανάτου του, τὸν ὅποιον φρονῶ θὰ ἔφερεν εἰς φῶς μία ἐπιμε-

α) «Κρητικὰ Χρονικὰ» τόμ. Η', (1954) σελ. 72 κ. ἔξ.

β) «Ἑλληνες Ἀγιογράφοι μετὰ τὴν Ἄλωσιν», 1935, σ. 151.

γ) Βλ. συμβ)γρ. Α. Φοῦσκη ν, βιβλ. 36, σελ. 66 καὶ 100.

δ) Ὁμοίως Δ. Σοφιανόν, σελ. 18.

ε) Νεὸς καλλιτεχνικὸς ἐν Ζακύνθῳ καὶ μεγάλη σύνθεσις τοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἔργον τῆς ὄριμου ἡλικίας τοῦ Μόσκου ποιηθὲν τὸ 1681, βλ. Σισιλιάνον, ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 145.

στ) Α. Χ. Ζώη, «Ἀναγραφή δημοσιευμάτων 1885 - 1951. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Νεοελληνικῶν», ἐν Ἀθήναις 1951. Ἀριθμ. 68, 645, 649.

λῆς ἐξέτασις τῶν κωδίκων καὶ ἐγγράφων τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Προδρομοῦ εἰς Λαγκαῶδα, ἐφόσον πολλὰ τούτων κατατεθειμένα παρὰ τῷ Ἀρχιεπισκοπῶν ἐκάθησαν κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1953.

Ἐκ διαφόρων ἄλλων ἐγγράφων, σχετικῶν πρὸς τὸν Ἠλίαν Μόσκον, ἀντίγραφα τῶν ὁποίων δυστυχῶς δὲν ἐπρόφθασα νὰ λάβω ἐκ τῶν σχετικῶν τοῦ Ἀρχιεπισκοπῶν πηγῶν, ἐκτὸς σημειώσεων μόνον, γίνεται γνωστόν, ὅτι ὁ Μ. τὴν 17 Ἀπριλίου 1660 δίδει μίαν βάρκαν του εἰς τὸν Πέτρον Βουνήν, — ὅτι τὴν 6 Μαΐου 1661, προτιθέμενος νὰ μεταβῆ εἰς Βενετίαν, κατέστησεν ἐπίτροπόν του ἐν Ζακύνθῳ τὸν Παν. Σωφρόνιον Καλονᾶν, — ὅτι τὴν 8 Ἰανουαρίου 1662 ναυλώνει μετ' ἄλλων ἐν πλοῖον, — ὅτι τὴν 20 Μαρτίου 1662 συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Ξυλουργοῦ Γιάννη Κονόμου νὰ τοῦ κατασκευάσῃ ἐν καΐκι, — ὅτι τὸ αὐτὸ ἔτος 1662 συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Γιακουμῆ Βερούση νὰ γράψῃ πρὸς τὸν ἐν Βενετίᾳ ἀνταποκριτὴν του Βερνάρδον Μόρον νὰ στείλῃ εἰς τὸν αὐτὸν Βερούσην βυτοποῖον στεφάνια διὰ βουσιὰ ἀξία: ἕως 100 ρεαλίων, — ὅτι τὴν 27 Ἀπριλίου 1663 κατέστησεν ἐπίτροπόν του ἐν Κερκίρᾳ τὸν Θεόδωρον Καραβέλαν, — ὅτι τὸ 1666 Μαρτίου 18 ἐνοικιάζει εἰς τὸν Γ. Ρουσίαν μίαν οἰκίαν του καὶ ὅτι — τὴν 27 Ὀκτωβρίου 1667 κατέστησεν ἐπίτροπόν του ἐν Βενετίᾳ τὸν Μητροπολίτην Μ. Χορτάτζην ⁵.

I

Διαθήκη Ἠλίου Μόσκου

Ἐν Χριστοῦ δνόματι ἀμήν, ἔτη ἀπὸ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως 1666 μηνὸς Ὀκτωβρίου 12, ἡμέρα Παρασκευῆ εἰς τὸν αἰγιαλὸν τῆς πόλεως Ζακύνθου εἰς τὴν σκοπιὰν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ θεολόγου εἰς τὸν οἶκον ὁμοῦ κατοικεῖ τὴν σήμερον ὁ sr ἡλίας μόσκος τοῦ ποτε sr τζουάνε ἀπὸ τὸ ρέθυμος μὰ εἰς τὸ παρὸν κατοικούμενος εἰς τὴν παροῦσαν πόλιν ἔγινε ἀνάγκη εἰσεῖν ἐμὲ τὸν νοτάριον καὶ εἰς τοὺς παρόντας ὑπογεγραμμένους τιμίους μάρτυρας παρακαλεστοὶ ἀπὸ τὸν ἄνωθεν sr μόσκο διὰ νὰ ποιήσῃ τὴν παροῦσαν του σκετικὴ διαθήκην καὶ ὑστερικὴν διόρθωσιν, εὐρισκόμενος ἄρρωστος χάριτις χριστοῦ ἔχοντας τὸν νοῦν καὶ τὰς φρένας ὑγιεῖς. ἐρωτήθη ἂν ἀφίγη εἰς οὐκλάβους καὶ εἰς ὀσπιτάλη καὶ εἶπεν, ἀφήνω ὡς κάτωθεν: ἔτι λέγει, ἂν καλέσῃ κύριος ὁ θεὸς τὴν ταπεινὴν μου ψυχὴν, θέλω τὸ πῆλινόν μου σῶμα νὰ τὸ κηδέωμαι εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ τιμίου προδρομοῦ εἰς τὴν λαγκαῶδα εἰς τὸ Καταστάρι, εἰς τὸν ὁποῖον ναὸν ἀφήνω ἕνα μου ὀπίτιον χαμοῖ μὲ

⁵) Διάφορα συμβόλαια τοῦ συμβιβίου Β. Μποσινίου.

¹) Συνοικίαν, ²) Α. Χ. Ζώη, Αἰ ἐν Ζακ. Μοναί. Ἐν Ζακ. 1900.

τὴν ἀλλήν του καὶ μὲ ἄπασά του ἄλλο δικαίωμα κείμενο εἰς τὴν σκον-
 τράδα τοῦ τιμίου προδρομοῦ τοῦ sr Λογοθέτη, σύμπλιον τοῦ ὀσπιτίου
 τοῦ προικιοῦ τοῦ μν. ἀντορία μαχόρια. — ἀκόμη ἀφήνω καὶ τὸ καϊκι
 μου μὲ ὄλα του τὰ ρεμέτζα⁸ φορνίδο⁴ ἴν τοῦτο ἔ περ τοῦτο⁵ καὶ δύο
 σαρανταλείτουρα ἀπὸ ρεάλια⁶ τέσσερα τὸ κάθε ἓνα διὰ νὰ μοῦ τὰ ψά-
 λουν διὰ τὴν ψυχὴν μου καὶ εἰσὲ μετροητὰ ρα τριάντα νῦ 30, ὄλα τὰ
 ἄνωθεν ὀσπίτια διὰ τὴν ψυχὴν μου: περὶ⁷ θέλω νὰ ἔχουνε ὀμπλιγο⁹
 οἱ πατέρες καὶ ἡγούμενος τῆς αὐτῆς μονῆς νὰ ἔλθουν νὰ μὲ πάρουν καὶ
 κηδέουν ὀπισωθεν ἀπὸ τὸ ἅγιον βῆμα καὶ νὰ μὲ βάνουν μὲ κάσα τά-
 βλινη καὶ ἀπὸ πάνου καὶ ἀπὸ τὶς μπάντες⁹ μὲ πλάκιες καὶ κάνουν
 μνήμα κτιστὸ καὶ νὰ ἔχουν πάλι ὀμπλιγο νὰ μοῦ ψάλουν κάθε κυρια-
 κῆ αἰωνίως ἀπάνου εἰς τὸ ταφεῖο μου ἓνα τρισάγιο διὰ τὴν ψυχὴν μου
 καὶ τῶν ποτὲ γονέων μου καὶ νὰ μᾶς γράφουν καὶ εἰς τὴν ἁγίαν πρό-
 θεσιν, καὶ ἀντιζι¹⁰ τοὺς ὀμπλιγάρω ἄλλέως νὰ μοῦ ρεντέρουν¹¹ κόντο¹²
 καὶ ἀπόκρυσιν εἰς τὸ κριτήριο τοῦ ἀφεντὸς τοῦ θεοῦ εἰς καιρὸν κρίσεως
 καὶ ὀπότις¹³ μαρτυρηθῆ τὸ πὼς δὲν κάνουν οἱ αὐτοὶ πατέρες τὰ ἄνω-
 θεν ὀμπλιγα μὲ ἀξιοπίστους τιμίους μάρτυρας μὲ ὄροκον, ἐτότες θέλω
 νὰ παγένῃ τὸ ἄνωθεν μπενεφίτζιο¹⁴ εἰς τὸ μοναστήριον τῆς κυρίας τοῦ
 σκοποῦ¹⁵, διατι οἱ πατέρες τῆς αὐτῆς μονῆς νὰ ἀδενπίρουν¹⁶ τὰ ἄνω-
 θεν ὀμπλιγα. — ἔτι ἀφήνω τῆς θυγατέρος κυράτζας Καλήνζας, θυγάτηρ
 τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ sr Γεωργίου μόσκου τῆς μικρῆς, ὀποία ἡῤῥισκε-
 ται εἰς τοὺς Κορφοὺς τὴν σοῦμα¹⁷ ρα διακόσια νῦ 200, τὴν ὀποίαν
 σοῦμα τὰ ρα 200 νὰ τὰ περιλαβαίνῃ ὁ ἀνεψιός μου ὁ μρ νικολὸς Κα-
 σσιμάτης Τζιριγώτης καὶ νὰν τὰ δίδῃ εἰσὲ διάφορο ἀπὸ ἄσπρα¹⁸ ἐπὶ
 τὰ ἑκατὸ καὶ νὰν τὰ κρατῆ, τόσο τὸ κεφάλι¹⁹ ὡσὰν καὶ τὸ ὀυτιλε²⁰ καὶ
 ἔπειτα νὰν τὰ δίδῃ τῆς αὐτῆς ἀνεψιάς μου τῆς κυράτζας Καλίνζας εἰς
 τὸν καιρὸν τῆς παντρειάς της, καὶ ἴν κάζο²¹ καὶ ἡ αὐτὴ ἤθελε ἀποθά-
 νει πρὶν νὰ παντρευθῆ, θέλω τὰ ρα ἑκατὸ νὰν τὰ πέρονῃ ἐτότες ὁ ἄνω-
 θεν ἀδελφός μου ὁ sr Γιώργιος καὶ τὰ ρα πενήντα ἡ ἀνηψιά μου ἡ κυ-
 ράτζα ζαμπέτα καὶ ἄλλα πενήντα ἡ κυράτζα φορντζεσκίνα: παρισμέν-
 τε²² ἀνηψιές μου καὶ θυγατέρες τοῦ αὐτοῦ sr Γιωργίου ἀνταμῶς καὶ
 μὲ τὸ διάφορο καὶ αὐτὰ διὰ τὴν ψυχὴν μου. — ἔτι ἀφήνω καὶ τῆς κο-

⁸) Ἐξαοτήματα, ⁴) ἐφοδιασμένον, ⁵) καθ' ὄλα, ⁶) νόμισμα ἰσπανικὸν ἀξίας 250 ἄλλοτε λεπτῶν καὶ Λ. Χ. Ζ. Λεξικὸν Ζακ. τόμ. Γ' σ. 946 καὶ ἰδίου Δα-
 ναίς Ἀθηῶν 1912, σ. 25 - 33. ⁷) ὁμως, ⁸) ὑποχρέωσιν, ⁹) εἰς τὰς πλευράς,
¹⁰) μάλισα, ¹¹) ἀποδίδουν, ¹²) λογαριασμόν, ¹³) ὀψέποτε, ¹⁴) εὐεργέτημα, ¹⁵) Μο-
 νῆ τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τοῦ βουνοῦ τῆς Ζακ. Σκοπός, βλ. ἐνθ' ἀνωτέρω: Αἰ ἐν
 Ζακ. Μονοί. ¹⁶) ἐκπληρώσουν, ¹⁷) τὸ ποσόν, ¹⁸) νόμισμα ἀξίας 2 περίπου λε-
 πτῶν καὶ ἐνὸς κλάσματος, βλ. ἐνθ. ἀνωτέρω Δα ναίς, ¹⁹) τὸ κεφάλαιον, ²⁰) ὀ-
 φείλειαν, ²¹) ἐν περιπτώσει, ²²) ὁμοίως.

πελός μου τῆς ἔλενας διὰ καλὰς δούλεψες καὶ λατρείες ὁποῦ ἔλαβα καὶ λαβαίνω ἀπὸ αὐτὴν ὅλη μου τὴν μπιανκαρία²³, τὸν ρουχισμόν μου καὶ ἓνα στρωμάτζο γιομάτο μαλλί, μία φελιτζάδα ἄσπρη καὶ ἓνα πάπλωμα σουριάνικο ἰν στάμπα²⁴ καὶ ἓνα καρτέλο μὲ τὸ κρασί γιομάτο κοζανίτης ντὶ τενοῦτα²⁵ σταμνίων εἴκοσι ἰντζίρικα²⁶ καὶ εἰσὲ μειρητὰ ζ^α πενήντα καὶ διὰ τὴν ψυχὴν μου καὶ νὰ ἔχη πάντα θύμησιν νὰ δίδῃ μίαν λειτουργιά, ὡς εἶπα, διὰ τὴν ψυχὴν μου.—ἔτι λέγει ἔχω εἰς τοῦ πανιερωτάτου καὶ ἐκλαμπροτάτου κυρίου Φιλαδελφίας μελετίου τοῦ Χορτάτζη, ὁποῦ ἠύρισκεται εἰς τὴν Βενετίαν μία κασέλα κάρηνη μεγάλη μοδέρα²⁷ λοιπὸν διορθῶν²⁷ ἐπίτροπον τοῦ ἄνωθεν πανιερωτάτου Φιλαδελφίας εἰσὲ ὄλο ἐκεῖνο τὸ προᾶγμα ὁποῦ ἠύρισκεται μέσα εἰς τὴν αὐτὴν κασέλα δι' ὅ,τις κάνωντας τοὺς λογαριασμούς του καὶ ἂν ἔχη νὰ λάβῃ ἀπὸ ἐμέναν ὁποῦ ριμετέρομαι²⁸ εἰς τὴν συνείδησίν του νὰ λάβῃ τὴν εὐχαριστήσιν ἀπὸ τὸ προᾶγμα τῆς αὐτῆς κασέλας ὁποῦ εἶναι ἐπὶ πλέον μπιανκαρία καὶ ἀσήμι καὶ ἓνα πάπλωμα κόκκινο μεταξωτὸ καὶ ὅτι ἄλλος ρουχισμὸς τοῦ κορμοῦ μου καὶ μία νιουζίνα²⁹ τηρούνια καὶ ἔτερον ἄλλη κουτάλια, μία σαλιέρα ἀσημένια καὶ παρακαλῶ τὴν πανιερωτή του, ὡσὸν ὁποῦ πάντα ἔβλεπα πολλὴν ἀγάπην ἀπὸ αὐτόνε νὰ ἤθελε πουλήσῃ ἐκεῖνο τὸ προᾶγμα καὶ νὰ βάλῃ τρεῖς ἱερεῖς διὰ ἓναν χρόνον κοντίνουον³⁰ νὰ μοῦ ψάλουν κάθε σάββατο τόσες λειτουργίες διὰ τὴν ψυχὴν μου καὶ ὅ,τι σοπραβαντζάρε³¹, νὰν τὸ δίδῃ πάλι εἰσὲ πτωχὰ καὶ ὀρφανὰ ὁποῦ ἔχουνε δεμπιζόντο³² καὶ αὐτὰ, ὡς εἶπα, διὰ τὴν ψυχὴν μου.—ἔτι λέγει εὐρίσκομαι νὰ ἔχω ἐπιτὰ μπράτζα³³ δαμασκι³⁴ φιγουράδο³⁵ μπλάβο³⁶ καὶ κομμάτι φιοκέτα³⁷, τὸ ὁποῖο δαμασκι καὶ φιοκέτα ἀφήνω νὰν τὰ πέρονῃ ὁ οὐιώτατος γερομόναχος σιμεὼν ὁ μαρούδας διὰ νὰ κἀνῃ ἓνα φελόνι καὶ σιχάρι διὰ νὰ μὲ μνημονεύῃ, ὁμοίως τοῦ ἀφήνω καὶ ἓνα σαρανταλείτουργο νὰ μοῦ τὸ ψάλλῃ καὶ αὐτὸς ὡς ἄνωθεν διὰ τὴν ψυχὴν μου.—ἔτι ἔχω καὶ μία βέρα χρυσοῦ καὶ κομμάτι ἀσήμι καὶ ἓνα δαχτυλίδι χρυσοῦ μὲ κόκκινη πέτρα καὶ κομμάτι παρὶ σκούλινο, νὰν τὰ πέρονῃ καὶ αὐτὰ ὁ ἄνωθεν ἱερέας ὁ μαρούδας καὶ νὰν τὰ δίδῃ εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον ὁποῦ τοῦ ἐδιόρθωσα³⁸ διὰ τὴν ψυχὴν μου.—ἔτι ἀφήνω καὶ τοῦ εὐλαβεστάτου ἱερέως Κατζίτῃ ὁποῦ ἐφημερεύει στὸν ἅγιον Ἰωάννη τὸν θεολόγον εἰς τὸ κάστρο καὶ αὐτοῦ ἓνα σαρανταλείτουργο καὶ ἓνα πάπλωμα μεταξωτὸ πρόσινο οὐζάδο³⁹ καὶ αὐτὰ διὰ νὰ ἔχη ὀμπλιγο νὰ μὲ μνημονεύῃ καὶ τὸ σκριτό⁴⁰, ὁποῦ ἔχω νὰ

²³) λευκοστολήν, ὑποκίμισα κ.λ.π., ²⁴) ἔκτυπον, ²⁵) περιεχομένου, ²⁶) περίπου, ²⁷) ἀντὶ διορίζω, ²⁸) ὑπόσοχομαι, ἐγγυῶμαι, ²⁹) δωδεκάδα, ³⁰) συνεχῆ, ³¹) πλεονάσι, ³²) ἀνάγκας, ³³) πήχεις, ³⁴) δαμασκητὸν ὑφασμα, ³⁵) ζωγραφισμένον, ³⁶) κυανοῦν, ³⁷) τολύπαν, ³⁸) διώρισα, ³⁹) μεταχειρισμένον, ⁴⁰) ὁμολόγον.

λάβω διὰ ρέματος⁴¹ ἀπὸ τὸν σο.θεοδωρῆ γουλιμῆ δὲν προτεντέρω⁴² τίποτις, μόνον νὰ τοῦ πιστρέφουν τὸ σκοπίο του.—ἀκόμη τὸ εἶπε εἶνε νοτάδο⁴³ μὲ πηλιὸν παρτίδες⁴⁴ εἰς τὸ κατάστιχόν μου καὶ ρεσουλάρω⁴⁵ κρεδιτόρος⁴⁶ ἀπὸ παληὸν παρτικολάρους⁴⁷, θέλω ὅτι ἀπὸ τέσσερα ρεάλια καὶ κάιτον νὰ μὴν προτεντέρουν⁴⁸ τίποτις, μόνον τὰ ἀφήνω διὰ τὴν ψυχὴν μου τῶν αὐτιῶν χροεφειλειτῶν καὶ ὄξω⁴⁹ ἀπὸ τίς παρτίδες τοῦ μεντζαλίρα ὁποῦ θέλω νὰ σκουδεριστοῦνε⁵⁰, καὶ δείξη κόντο⁵¹ τῶν κάτωθεν μου κουμέσων⁵², ὁποῦ θέλω διορθώσει.—ἔτι ἀφήνω τοῦ ἄνωθεν ἀδελφοῦ μου τοῦ sr Γεωργίου ὅλες τὲς τάβλες νιαλαμπιέδο⁵³ ὁποῦ εἶναι ἐν τοῦτο⁵⁴ ἑκατὸν ἑβδομηῆντα τρεῖς διὰ νὰ ἔχη ὄμπλιγο εἰς τοὺς Κορφοὺς ὁποῦ ἠύρῳσκειται νὰ κάμη τὰ καλὰ τῆς ψυχῆς μου καὶ δεσπονσάρη⁵⁵ καὶ εἰσὲ πτωχοὺς κρητικὸς καὶ μπεζονιόζους⁵⁶ διατὶ μὴν κάνωντάς το νὰ μοῦ ρεντέρη κόντο ἐν καιρῷ κρίσεως.—ἔτι ἔχω νὰ λάβω ἀπὸ τὸν ἐκλαμπρότατον ἀφέντη τὸν προβεδόρο⁵⁷ Λορεδὰν τῆς παρουσῆς πόλεως τάβλες νιαλπιδὸ τριάντα τρεῖς, καρφία κιντηνάρια δύο καὶ νὰν τὰ περιλαμβάνουν οἱ αὐτοὶ μου κουμέσοι τὴν εὐχαρίστησιν.—ἔδωσα καὶ τοῦ ἀφεντὸς τοῦ Κορσεγιέρη⁵⁸ τοῦ Γρίτη ἕνα κόνισμα τὴν κυρίαν τὴν Θεοτόκον καὶ δὲν μοῦ ἔδωσε τίποτις καὶ ἄς δόση ὅ,τι τοῦ φανιστή.—ἀκόμη ἔκαμα εἰς τὸ ἄνωθεν μοναστήρι τοῦ σκοποῦ τρεῖς πόρτες μὲ δικὸν μου χρυσάφι καὶ εἶναι ὁ κόπος μου ρα τριάντα ἕνεσταμέντε⁵⁹ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀφήνω εἰς τὴν αὐτὴν μονὴν τὰ ρα εἴκοσι καὶ τὰ δέκα νὰν τὰ πέρνη ὁ ἄνωθεν ἱερέας μαρούδας καὶ νὰν τὰ δεσκοπενσάρη εἰσὲ πτωχοὺς καὶ ὅπου ἤξεύρει νὰ ἔχουν νιεμπιζόνιο, μὲ εἰουτιο ἔπειτα νὰν τὸ πῆ καὶ τῶν κουμέσων μου διὰ νὰ τὸ ἤξεύρουν διὰ τὴν αὐτὴν δεσπένσα⁶⁰ καὶ ὁ ἐφημέριος τῆς αὐτῆς μονῆς τοῦ σκοποῦ νὰ μὲ γράφῃ εἰς τὴν ἁγίαν πρόθεσιν διὰ νὰ μὲ μνημονεύουν.—ἔτι λέγει εἷχα καμωμένες τέσσερες ποδιές⁶¹ τῆς ἐκκλησίας τῆς θείας ἀναλήψεως εἰς τὴν κεφαλλονιά καὶ ἔχω νὰ λάβω διὰ τὴν δούλεψίν μου ρα εἴκοσι πέντε, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀφήνω εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν τὰ ρα πέντε καὶ τὰ εἴκοσι νὰν τὰ σκουδέρουν οἱ κουμέσοι μου.—ἔτι λέγει: εἷχαμε μὲ τὸν ἀφέντη sr τζούανε Καλέργη, ὁποῦ ἦταν Κορσιγιέρης εἰς τὴν Κεφαλλονιά συντροφιαν καὶ εἰς αὐτὴ νεγότηζια⁶² ἐκάμαμε ἀγκουσταριστήκαμε⁶³ καὶ ἐπερίλαβε ἕνας τὸν ἄλλον μας τὴν εὐχαρίστησιν καὶ δὲν τοῦ χροεωσιτῶ, μήτε μοῦ χροεωσιτῆ τίποτις

⁴¹) ὑπόλοιπον, ⁴²) δὲν ἀξιώ, ⁴³) σημειωμένον, ⁴⁴) εἰς πολλὰς μερίδας, ⁴⁵) καθίσταμαι, ⁴⁶) ὀφειλέτης, ⁴⁷) ιδιώτας, ⁴⁸) νὰ μὴ ἀξιούν, ⁴⁹) ἐκτός, ⁵⁰) εἰσπράχθουν, ⁵¹) παρουσιάση λισμόν, ⁵²) ἐπιτρόπων, ⁵³) ποιότης σανίδος, ⁵⁴) ἐν ὄλφ, ⁵⁵) διανέμη, ⁵⁶) ἀναγκαιοῦντας, ⁵⁷) Προβλεπτήν, ⁵⁸) Συμβούλου—τὴν διοίκησιν τῆς Ζακ. τὸ Ρ ε γ κ ι μ ε ν τ ο, ἀπετέλουν ἐπὶ Βενετοκρατίας ὁ Προβλεπτής καὶ οἱ δύο αὐτοῦ Σύμβουλοι, ⁵⁹) τιμίως, ⁶⁰) διανομήν, ⁶¹) θωράκια, ⁶²) ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις, ⁶³) ἐξωφλήσαμεν.

καὶ ἀγκαλὰ⁶⁴ καὶ νὰ ἠθροίσεται νὰ ἔχη μία καουτζιὸν⁶⁵ τοῦ σαμουεὺλ βιτὰλ ἔβραίου ἀπὸ ἐδικὸν του καράτερο⁶⁶ τοῦ αὐτοῦ ἔβραίου εἶναι, ὡς εἶπα, εἰσὲ ὄλα εὐχαριστημένους καὶ ὁ αὐτὸς sr Καλέργης κρατεῖ τὴν αὐτὴν καουτζιὸν.—ἀκόμη ἔχω του καὶ ἐγὼ μία καουτζιὸν ἀπὸ χειρὸς τοῦ αὐτοῦ ἀφεντὸς τοῦ Καλέργη διὰ τὴ σταφίδα ὁποῦ τὴν ἐμάζωξα εἰς τὸν ἄνωθεν τόπον τῆς Κεφαλλονιάς εἰσὲ σαράγια⁶⁷ ὁποῦ τοῦ ἐκράτουνα καὶ τὸν ἔσοισφάρησα⁶⁸ ἀπάνου εἰσὲ μία λίτρα καὶ ἔτσι εἶναι ἡ ἀλήθεια ἀπάνου εἰς τὴν ψυχὴν μου.—ἔτι λέγει: ἔχει νὰ λάβῃ ἀπὸ ἐμένα ὁ ἄνωθες μορ. νικόλας Κασιμάτης, ὁ ἀνεψιὸς μου, ρα σαράντα ὀχτὼ καὶ νὰν τὰ περιλάβῃ.—ἔτι μοῦ χρεωστεῖ ὁ Κωσταντὶς μπριμπας ρα σαράντα ὀχτὼ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα νὰ δόσῃ μόνον τὰ ρα σαράντα, καὶ τὰ ὀχτὼ τοῦ τὰ ἀφήνω διὰ τὴν ψυχὴν μου, καὶ τὸ χρέος ὁποῦ μοῦ θέλει ὁ πατρὸν τζόρτζης ριγέτης σκλαβοῦνος λίτρος πεντακόσιες ντεμπούνα μονέτα⁶⁹, τοῦ τὰ ἀφήνω διὰ τὴν ψυχὴν μου.—ἀκόμη ἔδωσα τοῦ πατρὸν Γαμπριέλ παγέτα δουκάτα πενήντα⁷⁰ 50 θέλω καὶ τοῦ τὰ ἀφήνω διὰ νὰν τὰ δόσῃ εἰς τὴν ξαγορὰν τοῦ παιδιοῦ του ὁποῦ ἠθροίσεται σκλάβος καὶ αὐτοῦ διὰ τὴν ψυχὴν μου.—ἔτι εἰς τὴν κάουζα⁷¹ ὁποῦ εἶχα μὲ τὸν εὐγενῆ sr ἀναστάσι μπερανοδάκη εἰς κοροφὸς τόνε κέρδισα καὶ ἔπειτα ἔκαμα ἐξεκουτζιον⁷² καὶ τοῦ ἐπῆρα ἓνα βατζέλι⁷³ ἀσημένιο καὶ ἠθροίσεται γραμμένον εἰς τὸ ὀφφίτζιο⁷⁴ τῶν σημαδιῶνε⁷⁴, τὸ τράτο⁷⁵ τῶν ὁποῖων νὰν τὸ περιλαβαίνουν οἱ αὐτοὶ μου κουμέσοι.—ἀκόμη ἔχω ἀμαχεμένον⁷⁶ τὸν θεοδωρῆ παράσκη καὶ εἶναι τὰ σημάδια εἰς τὸ ἄνω τὸ ὀφφίτζιο διὰ ρα δέκα καὶ μοῦ ἔδωσε ἀμπὸν κόντο⁷⁷ ρα δύο ἡμισυ.—ἔτι ἔχω μία ἰντρομεσιὸν⁷⁸ διὰ βλισίδι⁷⁸ διὰ ρα εἴκοσι τοῦ Κυριάκη Βαλοάμου καὶ δὲν μοῦ ἔδωσε ἴποις.—ἀκόμη τοῦ ἔχω καὶ μία λικουϊδατζιὸν⁸⁰ διὰ τὸ καῖκι διὰ ἔτερα ρα τριάντα ἓνα, τὰ ὁποῖα ρα τριάντα ἓνα τοῦ τὰ ἀφήνω διὰ τὴν ψυχὴν μου καὶ τὸ ρέστος νὰ δίδῃ εἰς εὐχαρίστησιν,—ἀκόμη ἔχω καὶ τοῦ με δημήτρι Καποκέφαλον ἓνα δαχτυλιδάκι χρυσὸ διὰ ρα τρία ἡμισυ καὶ θέλω νὰν τοῦ τὸ ἐπιστρέφουν μὲ τὸ σκρίτο του διὰ τὴν ψυχὴν μου.—ἔτι ἔχω καὶ μίον ἰντρομεσιὸν τοῦ κυρ. δημήτρι μάνου μακελάρη, τὴν ἀφήνω καὶ αὐτοῦ τὸ ὅ,τι μὲ τὴν αὐτὴν ἔχω νὰ λάβω διὰ τὴν ψυχὴν μου ὡς ἄνωθεν.—ἀκόμη τὰ σημάδια τῆς Κεφαλοντίτσας, ὁποῦ τὴν ἠξεύρει ἡ κοπέλλα μου διὰ ρα δώδεκα ἡμισυ νὰν τὰ σκουδέρουν οἱ κουμέσοι μου καὶ ἐπιστρέφουν τὰ σι-

⁶⁴) καὶ τοι δέ, ⁶⁵) ἐγγύθισιν, ⁶⁶) γραφικὸν χαρακτῆρσ, ⁶⁷) σταφίδαποθήκη, ⁶⁸) (κανοποίησα, ⁶⁹) νομισματικῆ κυκλοφορία, ⁷⁰) δίκην, ⁷¹) κατάσχεσιν, ⁷²) δίσκον ἐκκλησιαστικόν, ⁷³) γραφεῖον, ⁷⁴) τῶν ἐνεχύρων ἢ Ἐνεχυροδανειστήριον, βλ. «Λεξικὸν Ζακ.» ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 271, ⁷⁵) διάφορον, ⁷⁶) ἔχω καταγγείλει, ⁷⁷) τοῖς μετρητοῖς, ⁷⁸) εἰσαγωγὴν, ⁷⁹) κεφάλαιον, ⁸⁰) ἐκκαθάρισιν.

μάδια της, ἀλλέως νὰν τὰ πουλοῦν, τὰ ὁποῖα σιμάδια καὶ αὐτὰ τὰ ἡξεύρει ἢ αὐτὴ μου κοπέλλα.—ἔτι λέγει: διὰ τῆς ἄνωθεν ποδῖες τῆς θείας ἀναλήψεως κρατῶ σημάδια κουτάλια ἀσημένια ἕξη μικρὰ καὶ μία καθινούλα χρυσῆ ὁποῦ σπεζάροι ρ^α δέκα —ἔτι λέγει: ἀφήνω εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς κυρίας τῆς Βλαχέραινας εἰς τὶς σγοῦνες ⁸¹ ρ^α τέσσερα ⁸² ν^ο 4 διατὶ ἔχω ταμένο μία εἰκόνα καὶ δὲν τὴν ἔσωσα ⁸³ καὶ νὰ μὲ γράφουν εἰς τὴν ἁγίαν πρόθεσιν, ἀφήνω καὶ εἰς τὸ μοναστήρι τῆς κυρίας τῶν Ἀγγέλων εἰς τὸ Ἀργάσι ρ^α ἕξη ⁸⁴ ν^ο 6, διατὶ εἶχα ταμένο καὶ εἰς τὴν ἄνωθεν μονὴ νὰ κάμω μία εἰκόνα καὶ δὲν τὴν ἔσωσα καὶ αὐτὰ διὰ τὴν ψυχὴν μου.—ἔτι ἀφήνω εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννη τὸν θεολόγον εἰς τὸ κάστρο ὁποῦ ἱερουργεῖ ὁ ἄνωθες ἱερέας νζελαίτης τὴν σοῦμα ρ^α ἕξη, διατὶ εἶμαι ἀδελφὸς γραμμένος, ἀκόμη καὶ μισὸ ρεάλι ὁποῦ ἔχω ταμένο εἰς τὸν ἅγιον καὶ τὴν εἰκόνα του ὁποῦ ἔμισόφτιασα, ἔλαβα ρ^α δύο καὶ διὰ τὸ ρέσιος δὲν προτεντέρω ⁸⁵ τίποτις.—ἔτι ἀφήνω καὶ τοῦ ἱερέως σιλίνγκαρδου ὁποῦ ἠδρίσκειται εἰς κορφονὺς καὶ αὐτοῦ ἕνα σαρανταλείτουργο νὰ μοῦ τὸ ψάλλῃ διὰ τὴν ψυχὴν μου.—ἔτι ἀφήνω καὶ εἰς τὴν δύο ὀσπιτάλε, εἰς τὸ παλῆδ καὶ εἰς τὸ νέο, τὴν σοῦμα ρ^α δέκα ⁸⁶ ν^ο 10 εἰς τὸ κάθε ἕνα, ἵν τούτο εἴκοσι διὰ μία βολὰ ⁸⁷ καὶ αὐτὰ διὰ τὴν ψυχὴν μου.—ἔτι λέγει: ἔχω εἰς τὰ χέρια τοῦ εὐγενῆ ⁸⁸ sr νζοριζέου βενετάντου ἕνα σφοριζεράκι ⁸⁹ μὲ μπιανκαρία καὶ μὲ τὴν σοῦμα ρ^α πεντακόσια καὶ πηρουνία καὶ κουτάλια ἀσημένια καὶ ἄλλο προῖμα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὅλα τὰ ἄνωθεν καὶ ἀπὸ τὰ κρεδίτα ⁹⁰ μου καὶ σκρίτα νὰ δίδουν οἱ κουμέσοι μου τὰ ἄνωθεν λεγάτα ⁹¹ καὶ ἐξεκουῖρουν τὴν παρὸν βολοντά ⁹² μου, οἱ ὁποῖοι μου κουμέσοι θέλω καὶ παρακαλῶ πολλὰ νὰ τὴν ἐξεκουῖρουν ⁹³ τὴν αὐτὴν κομισίρια καὶ περιλάβουν τὸ ἱνκόμοδο ⁹⁴ νὰ κάμουν τὸ ψυχικὸ τῶν ἄνωθεν εὐγενῆ ⁹⁵ sr νζοριζέου βενετάντου καὶ εὐγενῆ καὶ ἐτζελεντίσιμο ⁹⁶ sr ἀντώνιο Κούριζουλα νιοτόρ ⁹⁷, καὶ εὐλαβέστατον ἱερέα ἄνωθεν τὸν τζελαίτη καὶ τὸ εἶ τι ποιήσουν νὰ εἶναι καλὰ γεναμένο, ἐπειδὴ καὶ μέλλει νὰ κάμουν μίαν ὄπερα ⁹⁸ πία ⁹⁹, καὶ μοῦ ἔχει καὶ ὁ sr. Γιάκουμος σαντορίνης δέκα βαρέλια σαροδέλες καὶ νὰ ἔχη ὄμπλιγο νὰν τήνε δίδῃ. | ἔτι ἀφήνω νὰ δόσουν καὶ τοῦ κοπελιού μου τοῦ Ἰωάννη ρ^α εἴκοσι καὶ τῆς φραντζοῦς ὁποῦ ἔχει τὸν κατεργάρο ¹⁰⁰ τῆς ἰδικῆς μου καὶ αὐτῆς ρ^α τριάντα καὶ τῆς πιερίνας τῆς κρητικῆς ὁποῦ στέκει εἰς τὸ κατώι τοῦ sr. Χαριάτη, καὶ αὐτῆς ρ^α τριάν-

⁸¹) τοποθεσία, τοῦ προαστείου Ἀργάσι, ⁸²) ἐτελείωσα, ⁸³) ἀξιώ, ἀπαιτῶ. ⁸⁴) ἐφ' ἄπαξ, ⁸⁵) κιβωτίδιον, ⁸⁶) πιστώσεις, ⁸⁷) ψυχοδωρήματα, ⁸⁸) θέλησιν, ⁸⁹) ἐκτελοῦν, ⁹⁰) ἐνόχλησιν, ⁹¹) ἐντιμοτάτου, ⁹²) δοκτορος, ⁹³) ἔργον, ⁹⁴) ἐνόρετον, ⁹⁵) τοῦ κατέργου—οἱ τοῦ κατέργου ἦσαν εἴτε οἱ κατὰδικοι, εἴτε οἱ ἐπὶ μισθῷ λαμβανόμενοι κατὰ τὴν ἐξόπλισιν γαλερῶν.

τα διὰ τὰ ξαγοράση τὸν ἄντρα της ὅπου εἶναι σκλάβος καὶ αὐτὰ διὰ τὴν ψυχὴν μου, καὶ τὸ Ἰνβεντάριο⁹⁸ τῶν πραγμάτων μου φαίνεται ἀπὸ χειρὸς τοῦ ἄνωθεν sr Γιάκουμου σαντορίνη καὶ τὰ προξευταριστῆ⁹⁷ εἰς τὰ ἄτη⁹⁹ σου καὶ τὴν μασαρία⁹⁹ μου ὅλη θέλω νὰ τήνε πουλήσουν καὶ δεσπονοῶουν ὡς ἄνωθεν ὁσσία¹⁰⁰ εἰσὲ πτωχὰ καὶ ὄρφανά, τὸ ὁμοίως καὶ λάδι νὰ δεσπονοῶεται, ὡς ἄνωθεν, ὅπου εἶναι λίτρες πενήντα Ἰντοίρκα, ἐβγάνοντας ἀπὸ λίτρες πέντε, ὅπου θέλω νὰ πάρῃ ἡ ἄνωθεν Ἐλενα ἢ κοπέλλα μου, — ἀφήνω τὰ δόσουν καὶ τῆς κρητικιάς τῆς χήρας μπερετίνας καὶ αὐτῆς ρ^α δέκα διὰ τὴν ψυχὴν μου. — ἔτι λέγει : ἔχω μία καουτζιὸν εἰς τὸ λίμπρο μου ἀπὸ χειρὸς τοῦ ἄνωθεν σρ. Γουλιμὶν διὰ ρ^α πεντακόσια καὶ μὲ εὐχαρίστησιν καὶ δὲν μοῦ χρωστεῖ τίποτις ἄλλο ἔως τὴν σήμερον καὶ οὐ¹⁰¹ παρτίδες καὶ σκρίτα εὐρεθοῦν διὰ δαύτονε τὰ μῆν ἀξίζουσι. — ἀφήνω ἀκόμη νὰ δόσουν ἕτερο ἕνα σαρανταλείουργο τοῦ ἐφημερίου τοῦ θεολόγου τῆς πάτινος¹⁰² καὶ μὲ τὴν ἄνωθεν φόρμες¹⁰³ Ἰνστιτουτῆ¹⁰⁴ κληρονόμον μου τὸν ἄνωθεν ἀδελφόν μου τὸν sr Γεώργιο καὶ ἐβγάνοντας ἀπὸ τὰ ἄνωθεν, ὅπου ἔδεσπονέρησα¹⁰⁵, ὅπου θέλω νὰ δοθοῦν ἀπὸ τοὺς ἄνωθές μου κουμέσους ἀπὸ τὸ ἄνωθεν πρᾶγμα μου καὶ ὅ,τι κάμουν νὰ μοῦ ρεντέρουσι κόντι ἐν καιροῦ κρίσεως οἱ αὐτοὶ κουμέσοι μου καὶ οὕτως ἔκαμε τέλος, θέλοντας νὰ ἔχη ἡ παροῦσα τὸ στέρεο, βέβαιο καὶ ἀπαρασάλευτο εἰς τοὺς αἰῶνας. — εἰς μαρτυρίας τῶν ἐυλαβεστάτων ἱερέων κυρίου μεθοδίου στρατηγοῦ, κυρίου σημεῶν τοῦ μαρούδα καὶ sr γιάκουμου σαντορίνη.

† μεθόδιος ἱερομόναχος ὁ στρατηγὸς μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

† σημεῶν ἱερομόναχος ὁ μαρούδας μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

† γιάκουμος σαντορίνης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

μπινάρδος μπονσινιὸρ νοτάριος βένετος.

Τὰ δὲ ὑπ' ἀριθμ. II καὶ III κατωτέρω συμβόλαια ἀφοροῦν δάνεια παρεχόμενα ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης Νικηφόρου Σκοτάκη πρὸς διαφόρους ἐμπόρους καὶ ναυτασφάλεια κατὰ τὸν πλοῦν τῶν μεταφερόντων τὰ ἐμπορεύματα πλοίων.

II

1683 μαρτίου 7, εἰς χώραν ζακύνθου, τὴν σήμερον ὁ πανιερώτατος κύριος νικηφόρος σκοτάκης μητροπολίτης Κρήτης δίδει τῶν παρόντων μο γιάννη λεοταράκη τοῦ μανώλη καὶ μο. θοδωρῆ ποδόχτη τοῦ

⁹⁸) εὐρετήριον, ⁹⁷) παρουσιασθῆ, ⁹⁹) πρακτικά, ⁹⁹) ἐπιπλοσκεινήν, ¹⁰⁰) ἦτοι : ¹⁰¹) ὄσαι μερίδες, ¹⁰²) ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ἄλλοτε μετόχιον τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τῆς Πάτιμος, μέχρι δὲ τοῦ 1953 ἀνήκε τοῖς ἀδελφοῖς Κ. Πολίτη ἐκ Ζακύνθου, ¹⁰³) ὁδηγίας, ¹⁰⁴) ἐγκαθιστῶ, ¹⁰⁵) διέθεσα.

ποτέ γιώργου κάτοικοι εἰς τὴν παρῶν χώραν, τῶρα εἰς τὸ παρὸν εἰσὲ τόσα τζεκίνια χρυσᾶ καὶ ρεάλια τὴν σοῦμα ριάλια τετρακόσια πενήντα Νο 450, τὰ ὁποῖα τοὺς τὰ δίδει ἂ κάμπιο μαρίτιμο¹ διὰ τὸ παρὸν βιάτσο² ὁποῦ εἶναι δεσινάδοι³ νὰ κάμουν εἰς τὴ Σμύρνη μὲ τὰ καράβια τὰ φιαμένγκικα⁴ καὶ τὸ ριζικὸ περίκολο⁵, ἀφόντις⁶ κάμουν ἄρμενα⁷ ἀπ' τὸ παρὸν πόρτο ἕως τὸ σάλβο⁸ ἀρίβο⁹ τοὺς εἰς τὸν αὐτὸν τόπον τῆς Σμύρνης νὰ κορέρη¹⁰ σὶ τὸ κόρσο¹¹ τοῦ καραβιοῦ ὀνομαζόμενο νάβε κορνέλια¹² φιαμένγκο εἰς τὸ ὁποῖον ἔχουν νὰ ἤμπαρκαρισθοῦν¹³ καὶ εἰς τὸ ριτόρνο¹⁴ τοὺς νὰ ἀγκικᾶται¹⁵ τὸ ριζικὸ περίκολο ἀπάνου εἰς τὰ καράβια τὰ βενέτικα ὁποῦ θέλουν βάλει τὴν προμάτεια τοὺς ἀπερασμένη μὲ πόλιτζες δὲ κάρικο¹⁶ νὰ εἶναι κονβογιάδα¹⁷ περὸ¹⁸ μὲ τὰ καράβια τῆς ἀρμάδας τὰ βενέτικα διὰ τὸν ἄνωθεν πανιερώτατον, δίχως νὰ ἤμποροῦν νὰ ἀλλάξουν βιάτσιο μῆτε εἰς τὸ ἀντάρ¹⁹, μῆτε εἰς τὸ τορνάρ²⁰ καὶ ἀλλάχνοντάς το νὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ κάθε περίκολο ὁ αὐτὸς πανιερώτατος καὶ οἱ ἄνωθεν Λεονταράκης καὶ Ποδοχτῆς σοσιπόστοι²¹ καὶ σὴ ρεσιτοιτζιόν²² τῶν ἄνωθεν ριαλιών 450 καὶ εἰς τὰ κάμπια καὶ διὰ κάμπιο μαρίτιμο ἀντάρ ἔ τορνάρ μὲ τὲς κονιτζιόνες²³, ὡς ἄνωθεν ἐμένανε δακόρδο²⁴ πρὸς δεκοχτῶ τὰ ἑκατό. καὶ καλῶς γυρίζοντας εἰς τὴν παρῶν χώραν ὀμπλιγάρουνται²⁵ οἱ ἄνωθεν Λεονταράκης καὶ Ποδοχτῆς ὁμοῦ καὶ Ἰνσόλιδουμ²⁶ λαβαίνοντας τὴν πρᾶτιγα²⁷ ἀπὸ τὸ Λαζαρέτο²⁸, νὰ δόσουν καὶ κοντάρουν²⁹ τοῦ ἄνωθεν πανιερωτάτου μητροπολίτου τὰ ἄνωθεν ρ^α 450 καὶ κάμπιο, ὡς ἄνωθεν εἰς τόσα τζεκίνια χρυσᾶ ρούσπιδα³⁰ μὲ τὸ σταυρὸ χωρὶς καμμίας ἐναντιότητος ὀμπλιγάροντας τὰ καλά³¹ τοὺς καὶ σωματικῶς³² ὁμοῦ καὶ Ἰνσόλιδουμ καὶ σπετζιαλέντε³³ ὀμπλιγάδα καὶ ὑποτεκάδα³⁴ κάθε προμάτεια ὁποῦ ἤθελαν φέρει, πάντα Ἰνσόλιδουμ, ὡς ἄνωθεν, ὑπὸ μαρτυρίας τῶν κάτωθεν.

Πιέρος Βιδάλης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

Φραιζέσκος Βλαστός μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

Πόλος Τριγάνης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

1) διὰ ναυτασφάλειαν, 2) ταξίδιον, 3) προωρισμένοι, 4) τὰ φλαμενδικά, 5) καὶ τὸν τυχὸν κίνδυνον, 6) ἀφοῦ, 7) ἀποπλεύσασιν, 8) τὴν ἀσφαλῆ, 9) ἀφίξιν, 10) νὰ συμβῆ, 11) κατὰ τὸν πλοῦν, 12) πλοῖον Κορνηλία, 13) ἐπιβιβασθοῦν, 14) εἰς τὴν ἐπιστροφὴν, 15) νὸ ἐννοῆται, 16) φορτωτικός, 17) συντροφευμένα — συνήθως πρὸς ἀσφάλειαν ἐκ τῶν λυμαινόντων τὰς θαλάσσας πειρατῶν τὰ ταξιδεύοντα ἐμπορικὰ πλοῖα παρηκολουθοῦντο ὑπὸ πολεμικῶν πλοίων, κομβόγιο δ' ἔκαλειτο ἢ τοιαύτη σύμπλοια, 18) ὁμως, 19) ἀναχώρησιν, μετάβασιν, 20) ἐπιστροφὴν, 21) ὑποκείμενοι, 22) ὑπὸ τοὺς ὄρους, τὰς συμφωνίας, 23) σύμφωνοι, 24) ὑποχρεοῦνται, 25) ἀμοιβαίως, 26) ἐλευθεροκοινωνίας, 27) Λοιμοκαθαρητήριον, 28) μετρήσουν, 29) νόμισμα Φλωρεντινόν, 30) περτουσιάν, 31) ὑπὸ προσωπικὴν εὐθύνην, ἐγγύησιν, 32) ἰδίως, 33) ἐνυπόθηκον.

III

1683 μαρτίου 12 εἰς χώραν ζακύνθου τὴν σήμερον ὁ πανιερώτατος κύριος νικηφόρος σκοτάκης μητροπολίτης Κρήτης δίδει τοῦ παρόντος μρ. γιάννη σωμαερίτη τοῦ πι δημήτρι ἀπὸ τὴν παρὸν χώραν, τώρα εἰς τὸ παρὸν εἰσὲ τόσα τζεκίνια χρυσᾶ ρουσπίδα μὲ τὸ σταυρὸ ρ^α ἑκατὸ Νο 100 ἂ κάμπιο μαρίτιμο διὰ τὸ βιάτζο ὁποῦ εἰς τὸ παρὸν εἶναι δεσινάδος νὰ κάμη στὴ Σμύρνη μὲ τὸ καράβι ὀνομαζόμενον μαντόνα δὲ ροζάριο¹, καπειὰν ἀνδρέας μπεβελάκουας κομβογιαδό μὲ τὰ καράβια τῆς ἀρμάδας καὶ τὸ ριζικὸ περίκολο ἀφόνις κάμη λιβάδα², ἕως νὰ καπιτόρη³ στὸν ἄνωθεν τόπον νὰ κορέρη ἀπάνου στὸ κόρσο τοῦ αὐτοῦ καραβιοῦ διὰ τὸν ἄνωθεν πανιερώτατον, περὶ κομβογιαδό, ὡς ἄνωθεν, καὶ φθάνοντας στὸν ἄνωθεν τόπον νὰ βάλῃ πρᾶμάτεια ἀπυραομένη μὲ πόλιτζα δὲ κάρικο στὸ αὐτὸ καράβι, ὀβέρο⁴ σὲ ἄλλο καράβι ὁποῦ νὰ κομβογιαριστῇ μὲ τὰ αὐτὰ καράβια νὰ ἀγροικᾶται καὶ εἰς τὸ ριτόρο τοὺ περίκολο διὰ τὸν αὐτὸν πανιερώτατον, μὰ ἀνίσως καὶ δὲν βάλῃ πρᾶμάτεια ἀπερασμένη ὡς ἄνωθεν, καὶ κονβογιαδά, νὰ μὴν ἔχη κανένα περίκολο ὁ αὐτὸς Πανιερώτατος, ὁμοίως ἀκόμη νὰ μὴν ἔχη περίκολο τοῦ αὐτοῦ του καβιδάλε⁵, μήτε τὰ κάμπια, ἂν βάλῃ κανένα σκλάβον ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν τόπον. Καὶ διὰ κάμπιο τῶν αὐτῶν ριαλίων ἑκατὸν ἐμείνανε δακόροδο νὰ δώσῃ μὲ τὸ σάλβο ριτόρο του μὲ τὲς ἄνωθεν κονιτζίνες τῆς πανιερότης του ρ^α 15, τὰ ὁποῖα ὀμπλιγάρεται μὲ τὸν ἐρχομὸν του σὲ τέρμινο⁶ ἡμέρες ὀκτὼ νὰν τοῦ τὰ δώσῃ καὶ κοντόρη χωρὶς καμμίας ἐναντιότητος εἰς ὑπόσχεσιν μὲ τὰ καλὰ του καὶ σωματικῶς καὶ νὰ μὴν ἠμπορῇ νὰ ἀλλάξῃ βιάτζιο ἀπὸ τὸ ἄνωθεν, ἀλλέως νὰ εἶναι ὄξω ἀπὸ κάθε περίκολο ὁ αὐτὸς πανιερώτατος καὶ ὁ σωμαερίτης σοιοπότος στὸ καπιτάλε καὶ κάμπιο, ὡς ἄνωθεν εἰς μαρτυρίας τῶν κάτωθεν :

Πέτρος Βιδάλης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

Γαζῆς Σοφιανὸς μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

< ἐκ τοῦ περιθωρίου >

1685 νοεμβρίου 23, ὁ ἄνωθεν Πανιερώτατος μητροπολίτης ὁμολογεῖ πῶς ἔλαβε εὐχαρίστησιν εἰς τὰ ἄντικρυς ριάλια 100 καὶ κάμπιο, μένοντας κομμένη⁷ ἢ ἄντικρυς καὶ βεβαιώνει :

† πρώην Κρήτης νικηφόρος βεβαιώνω.

Nicolo Tondia.

¹) Παναγία τοῦ Ροδαρίου ὀνομασία τῆς Θεοῦ παρὰ τοῖς Καθολικοῖς, ²) ἐκ τοῦ ἰταλ. Levare = σηκώνω, νὰ σηκώσῃ πανιά, ν' ἀποπλεύσῃ, ³) νὰ εὐρεθῇ, νὰ φθάσῃ, ⁴) ἦ, ⁵) κεφάλαιον, ⁶) μετὰ τὸ πέρας, ⁷) ἐξωφλημένη.

Τέλος τὸ ὑπ' ἀριθμ. IV ἀφορᾷ εἰς ὁμολογίαν ἱερέως, τελέσαντος τὸ μυστήριον γάμου μεταξύ τοῦ ζακυνθίου εὐγενοῦς Κωνσταντίνου Σιγούρου καὶ τῆς ἐξ ἐπιφανοῦς κρητικῆς οἰκογενείας Ζαμπέλλας (Ἰσαβέλλης) Μουσουροπούλου.

IV

ἄρχμ' Ἰουλίου ιθ'.

Τὴν παροῦσαν ὁμολογίαν κάνω ἐγὼ ὁ παπᾶ Ἰάκωβος ὁ Χριστόφορος καὶ ἐνορίτης τῶν κάτωθεν ὀνομάτων, ὅτι πῶς τοὺς εὐλόγησα εἰς τὴν ἄνωθεν ἡμέραν μὲ θέλημα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ παροσιωτάτου μητροπολίτου κρήτης, ἤγουν τὸν εὐγενῆ ἀφέντην κωνσταντάκην Συγοῦρον ἀπὸ τὴν ζάκυνθον μὲ τὴν κυρὰ ζαμπέταν μουσουροπούλου ἀπὸ τὰ χανιά ἔχοντας κουμπάρους κατὰ τὴν τάξιν τοὺς κάτωθεν, ἤγουν: Ὁ ἀφέντης νιζόρντζης γρασέλος.—Ὁ ἀφέντης γιάννης σπαυδάκης, ἡ κερὰ λοντζέτα βενεταντοπούλου, καὶ ἄλλοι πολλοὶ εὐρισκόμενοι παρόντες εἰς τὴν ὥραν ἐκείνην ἐκεῖ εἰς τὸ σπίτι ὅπου τοὺς εὐλόγησα,—ρηγησιότιον τὸ θέλημα τῆς εὐλογήσεως εἰς τὸ λίμπρο τῆς ἄνωθεν κανιζελαρίας τοῦ πασιῶτου μητροπολίτου ῥήσου κρήτης. Καὶ τοῦτο εἶναι βέβαιον ἐπ' ἀληθείας Θεοῦ.

Ἰάκωβος Ἱερεὺς ὁ Χριστόφορος καὶ ἐνορίτης τῶν ἄνωθεν.

Τέλος

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Χ. ΖΩΗΣ

ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Μιά νέα άποψη για τὰ τραγούδια τὰ σχετικά μὲ τὸ Δασκαλογιάννη ἐκτίθεται στὸ ἄρθρο τοῦ κ. Cyril Mango, «*Quelques remarques sur la chanson de Daskaloyannis*», δημοσιευμένο στὰ «Κρητικά Χρονικά», τ. Η' (1954), σ. 44 - 54: Μοιρολόγια καὶ μικρότερα τραγούδια, μὲ ἐπεισόδια ἀναφερόμενα στὴ δράση καὶ στὸ τέλος τοῦ Σφακιανοῦ ἐπαναστάτη, προηγήθησαν ἀπὸ τὴ σύνθεση τοῦ μεγάλου ποιήματος μὲ τοὺς 1034 στίχους. Ὁ μάρτυρα Παντζελιός, ὁ συμπαθὴς τυροκόμος ριμαδόρος, ἤξερε τὰ μικρότερα τραγούδια, δανείστηκε ἀπ' αὐτὰ φράσεις καὶ στίχους, καὶ ἔνσωμάτωσε στὴν πολυστιχὴ ρίμα του τὰ διάφορα ἐπεισόδιά τους. Μὲ τὴ νέα αὐτὴ ἄποψη τοῦ κ. Mango, πρέπει νὰ δεχτοῦμε, ὅτι ἡ ρίμα τοῦ Δασκαλογιάννη δὲν ὀφείλεται ἀπόλυτα στὸ ποιητικὸ ἄλγαντο καὶ στὶς ἀναμνήσεις τοῦ μάρτυρα Παντζελιοῦ, πού, καθὼς γράφει ὁ Ἀναγνώστης τοῦ Παπασήφη τοῦ Σκορδύλη,

ὄσα δὲν εἶδ' ἐκάτεχε, καὶ ὄσα ἔδε δὲν τὰ ξέχνα,
γιατ' ἔχει καὶ θυμητικὸ πλειότερο' ἀπὸ κιανένα,

ἀλλὰ στὴ συνδρομὴ περισσότερων τραγουδιστῶν, πού κατὰ καιροὺς ἐθρήνησαν ἢ ἐξύμνησαν τὸν ἥρωα τῶν Σφακιῶν. Ἔτσι ἀνακινεῖται ζήτημα μεθόδου στὴν ἔρευνα, καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ κυρίως νομίζω ὅτι ἀξίζει ν' ἀπασχολήσουμε ἄλλη μιὰ φορὰ μὲ τὸ ἴδιο θέμα τὶς στήλες τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν».

Ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα πού ἐπικαλεῖται ὁ κ. Mango δὲν μένει ἀμφιβολία ὅτι οἱ γνώμες του ἀποτελοῦν τὴν ἀπήχηση τῶν πορισμάτων πού ἀποκρυσταλλώθηκαν ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν ὁμηρικῶν ζητημάτων προπαντὸς μὲ τὶς θετικὲς ἀναζητήσεις τῶν τελευταίων 25 ἐτῶν.

Ἔστερα ἀπὸ τὶς ἀξιόλογες ὁμηρικὲς ἐρευνες τοῦ Ἀμερικανοῦ φιλολόγου Milman Parry, καθηγητῆ στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Harvard, καὶ τὶς νέες ἀπόψεις του γιὰ τὰ γνωρίσματα, πού χαρακτηρίζουν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη σὰν προφορικὴ ποίηση¹⁾, δημιουργήθηκε ἔντονη κίνηση γιὰ τὴ γνώση καὶ μελέτη τῶν σύγχρονων προφορικῶν ἐλικῶν ποιημάτων. Ἡ τέχνη τῶν σημερινῶν ραψωδῶν, ὅπου ἀκόμη ὑπάρχουν, θὰ

¹⁾ Λεπτομερὲς βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα βλ. Β. Λαοῦρδα, Βιβλιοκρισίαι (James A. Notopoulos, Homer and Cretan Heroic Poetry: A study in Comparative oral Poetry. I. The song of Daskaloyannes. Στὸ «American Journal of Philology», vol. LXXIII, 3. Whole No 291 July 1952). «Κρητικά Χρονικά», ἔτος ΣΤ' (1952) σ. 291 - 295.

μᾶς βοηθοῦσε, κατὰ τὸν Parry καὶ τοὺς ὁσδοὺς του, νὰ κρίνουμε καὶ νὰ γνωρίσουμε κατὰ βάθος τὴν τεχνικὴ καὶ τὴν οὐσία τοῦ ἔργου τῶν ραψωδῶν τῆς ὁμηρικῆς ἢ ὁποιας ἄλλης ἀκόμη ἐπικῆς ποίησης. Ἡ νέα αὐτὴ κίνηση ἄρχισε ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς τέχνης τῶν ραψωδῶν (Gouslar) τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ τῆς Ἀλβανίας. Ἡ δημοσίευση δύο μεγάλων τόμων τὸ 1953 καὶ 1954 (18 ὁλόκληρα χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Parry) σχετικῶν μὲ τὰ σερβικὰ τραγούδια² εἶναι ἀπὸ τὰ πρὸ σημαντικὰ ἀποτελέσματα τῶν νέων κατευθύνσεων καὶ ἐρευνῶν. Ἐτσι θεμελιώνεται ἡ παλαιὰ γνώμη, γνωστὴ ἀπὸ τότε ποὺ ἀνεκινήθη τὸ ὁμηρικὸ ζήτημα στὸ 18^ο αἰῶνα, ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη στὴ δημιουργία καὶ τὴν ἐξέλιξί τους πρέπει ν' ἀκολουθήσαν πορεία ἀνάλογη πρὸς τὴν πορεία τῶν σημερινῶν προφορικῶν ποιημάτων. Εἶναι καὶ ἐκεῖνα, ὅπως τὰ νεώτερα, στὴ σύνθεση καὶ στὸ ὕφος προφορικὰ ποιήματα στὴν ἀρχὴ καὶ ἔχουν τὰ γνωρίσματα ποὺ διακρίνουν τὴν προφορικὴ ποίηση. Μὲ τὴν ἐπέμβαση μεγάλου ποιητῆ ἐπῆραν τὴν καλλιτεχνικὴ τους μορφὴ καὶ ἐνότητα, καὶ μὲ τὴ γραπτὴ καὶ προφορικὴ παράδοση παραδόθηκαν στὶς νεώτερες γενεές.

Τὰ πορίσματα αὐτὰ, στηριγμένα σὲ ζωντανές πλέον ἀποδείξεις, εἶναι πολὺ σημαντικὰ γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ὁμηρικῶν προβλημάτων καὶ θὰ τεκμηριωθοῦν ἀσφαλῶς περισσότερο μὲ τὴ συνέχεια τῶν ἐδικῶν ἐρευνῶν στὴν προφορικὴ ποίηση ἄλλων σύγχρονων λαῶν³.

Πρέπει ὁμως νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι ἡ γενίκευση τῶν πορισμάτων τούτων καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τους στὴν ἐρευνα τῶν ἐπικῶν ποιημάτων κάθε ἐποχῆς μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ σὲ συμπεράσματα ἐσφαλμένα. Αὐτὸ, νομίζω, ἔγινε στὴ μελέτη τοῦ κ. Mango. Ὅταν δεχόμεστε ὅτι ἡ ὁμηρικὴ ἐποποιία σὲ σύνθεση καὶ σὲ ὕφος εἶναι ἡ συνισταμένη πολλῶν μικρότερων προφορικῶν ποιημάτων, ποὺ συγχωνεύθηκαν καὶ ἔδωσαν τὸ ὅλικο, γιὰ ν' ἀπαρτισθοῦν τὰ μεγάλα ἔπη, προϋποθέτουμε βέβαια, ὅτι τοῦτο ἔγινε μὲ τὸ πέρασμα πολλῶν ἐτῶν, καὶ αἰώνων ἀκόμη. Ἡ

²) Serbocroatian Heroic Songs by Milman Parry and Albert Lord. Novi Pazar: Slavic text. Volume II. Beograd i Kembridz 1953. —Serbocroatian Heroic Songs by Milman Parry and Albert Lord. Novi Pazar: English Translation. Volume 1. With Musical Transcription by Béla Bartók, Cambridge and Belgrade 1954.

³) Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσουμε τὴ σημαντικὴ ἐργασία ποὺ ἔχει ἀρχίσει στὸν τομέα τῶν νεώτερων ἑλληνικῶν ἐπικῶν ποιημάτων ὁ Ἑλληνοαμερικανὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Hartford κ. Δ. Νοτόπουλος. Ἐκτός ἀπὸ τὰ ὡς τώρα δημοσιευμάτα του, ὁ κ. Νοτόπουλος, μὲ τὰ κείμενα καὶ τὴν πείρα ποὺ τοῦ ἔδωκαν ἡ πρόσφατη διαμονὴ του στὴν Ἑλλάδα καὶ οἱ ἐρευνῆς του, ἐτοιμάζει ὁλοκληρωμένη συγκριτικὴ μελέτη γιὰ τὸν Ὅμηρο καὶ τὴν νεώτερη ἑλληνικὴ ἥρωικὴ προφορικὴ ποίηση, ποὺ θὰ διαφωτίσῃ πολλὰ ὁμηρικὰ ζητήματα.

μεσολάβηση μακροῦ χρόνου εἶναι ἀπαραίτητη, γιατί μόνον ἔτσι συντελεῖται ἡ συγχώνευση καὶ ἀναδημιουργία, παραμερίζονται οἱ μικρολεπτομέρειες τόπων καὶ χρόνου, οἱ ἀφηγήσεις μικροεπεισοδίων, καθὼς καὶ ἄλλα ἀσήμαντα γιὰ τὴν ποίηση στοιχεῖα, καὶ ἡ ἐπικὴ ἀφήγηση παίρνει χαρακτῆρα περισσότερο μυθικό, γίνεται πραγματικὴ ποίηση. Αὐτὴ ἡ γνώμη ἐπικρατεῖ γιὰ τὴ σύνθεση τῶν διηρικῶν, καθὼς καὶ τῶν ἀκριτικῶν ἐπῶν⁴. Δὲν ὑπάρχουν ὅμως οἱ ἴδιες προϋποθέσεις καὶ δὲν μπορούμε κατὰ συνέπεια νὰ δεχτοῦμε ἀνάλογη ἐξέλιξη στὸ τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη: Τὰ γεγονότα ποὺ ἐξιστορεῖ διαδραματίστηκαν στὰ 1770 καὶ ἡ σύνθεσή του ἐγίνε στὰ 1786. Μέσα σὲ 16 χρόνια — τὰ χρόνια μισῆς μόλις γενεᾶς — δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ κατεργασία ὕλικου μικρότερων τραγουδιῶν, νὰ γίνουν αὐτὰ γενικώτερο κτῆμα, νὰ πάρουν κάποια μυθικὴ μορφή, κι ἔτσι νὰ συναρμοσθοῦν κατόπιν ἀπὸ κάποιο ποιητὴ—καὶ συγκεκριμένα τὸν μπάμπια Παντζελιῶ—καὶ ν' ἀποτελεσθῇ ἡ πολῦστιχη ρίμα. Ἐνας ριμαδόρος μὲ στιχουργικὸ τάλαντο, καλὸ μνημονικὸ καὶ πείρα, ποὺ ἔζησε ὁ ἴδιος τὰ γεγονότα, ὅπως ὁ μπάμπια Παντζελιῶς, δὲν εἶχε ἀνάγκη ν' ἀνασυνθέσῃ μικρότερα ποιήματα, γιὰ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὸ μεγάλο του τραγούδι. Ἀφηγεῖται τὰ γεγονότα ποὺ ἔζησε ὁ ἴδιος μὲ ὅλη τὴ συγκίνηση ποὺ τοῦ δίνουν οἱ προσωπικὲς ἐντυπώσεις καὶ ἀναμνήσεις προσώπων καὶ πραγμάτων :

*κι ἐκεῖνος μοῦ δηγᾶτονε καὶ τὰ ἴγραφα ἔνα - ἔνα
τ' ἀμμάθια του δακρυζοῦσι, σὰν τὸν ἀναθιβάλη
ὄντες μοῦ τὸ δηγᾶτονε τοῦ Δάσκαλου τὸ χάλι.
Ἡ γι - ὀμιλιά του κόβγεται, συλλογισμοὶ τὸν πιάνου
καὶ μαύρους ἀναστεναμοὺς τὰ σωτικά του βγάνου.*

Μοιρολόγια καὶ μικρότερα ἄλλα τραγούδια δὲν ἀποκλείεται φυσικὰ νὰ ἔγιναν μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Δασκαλογιάννη. Καμμιά ἀπόδειξη ὅμως δὲν ὑπάρχει, ὅτι ἐκεῖνα ποὺ ὡς σήμερα διασώθηκαν, προηγοῦνται ἀπὸ τὴ ρίμα⁵ καὶ ὅτι χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν ποιητὴ της.

⁴) Πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Ἀκριτικὰ ἄσματα: Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ, «Λαογραφία» 1, σ. 169 - 170.

⁵) Ἐνδείξεις ὑπάρχουν μόνον γιὰ τὸ τραγούδι τοῦ Ἀληδάκη—ἔργο ἡμιλόγιο πάντως— πὼς προηγεῖται ἀπὸ τὸ τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη. Τὴν ἀποψη αὐτὴ ποὺ τὴν ἀποδέχονται ὅσοι ἔχουν ἀσχοληθῇ μὲ τὸ τραγούδι (Βλ. Ν. Β. Τωμὰ δ ἄ κ η, Ἱστορικὰ τραγούδια τῆς Τουρκοκρατίας. Τὸ τραγούδι τοῦ Ἀληδάκη (1774), στὸ ἔργο του «Νεοελληνικά, δοκίμια καὶ μελέται», Ἀθῆναι 1953 σ. 84 κέ.), τὴ συμμερίζεται καὶ ὁ κ. Ν ο τ ο ρ ο υ λ ο ς (Homer and Cretan poetry: a study in comparative oral poetry στὸ περιοδ. «American Journal of Philology», LXXIII, 3 Νο 291 σ. 243) καὶ διατυπώνει τὴ γνώμη, ὅτι τὸ τραγούδι τοῦ μπάμπια Παντζελιῶ ἀναφέρεται στὸ τραγούδι τοῦ Ἀληδάκη. Ὁ κ. Mango,

Ὁ κ. Mango δὲν θὰ εἶχε ἀμφιβολίες καὶ ἀντίθετη γνώμη γιὰ τὴν ἐνιαία καὶ χωρὶς τῆ βοήθεια ἀναισθηθέντων μικρῶν τραγουδιῶν συγκρότηση τοῦ ποιήματος ἀπὸ τὸν ἕνα ριμαδόρο, ἂν ἐγνώριζε τὴν κατάσταση τῆ σχετικῆ με τοὺς στιχοῦργους στὴ νεώτερη Κρήτη. Πιστεύει, ὅτι πρὶν ἀπὸ πολὺ χρόνον ἔπαυσαν νὰ ζοῦν, καθὼς λέει, τὰ μακρὰ προφορικὰ ποιήματα στὴν Κρήτη, καὶ ὅτι μόνον σύντομα ποιήματα σώζονται μετὰ τὴν προφορικὴ παράδοση. Ἡ γνώμη αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπόλυτα σωστὴ. Ὅχι μόνον στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, ποὺ ἐγίνε ἡ σύνθεση τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Δασκαλογιάννη, ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμη πολὺς τιχες ρίμες λαϊκῶν στιχοῦργῶν διασώζονται προφορικὰ ἀπὸ ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, ποὺ ἔχουν μνημονικὸ ἀπίστευτα ἰσχυρὸ. Κανεὶς δὲν ἀγνοεῖ, ὅτι σήμερον ἀκόμη πολλοὶ ἀνθρώποι τοῦ λαοῦ, συχνὰ ἐντελῶς ἀγράμματοι, ξέρου ἀπὸ μνήμης ἑκατοντάδες στίχους ἀπὸ τὸν Ἐρωτόκριτο — ὀλόκληρον τὸν Ἐρωτόκριτο πολλὰς φορὰς — τὴ Βοσκοπούλα καὶ ἄλ-

χωρὶς νὰ προσάγη ἀποδείξεις, λέει πὼς εἶναι ἐσφαλμένη ἡ συσχέτιση καὶ πὼς τὰ δύο τραγοῦδια εἶναι ἀνεξάρτητα τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Καὶ ὅμως ὑπάρχουν στίχοι σχεδὸν ὅμοιοι ποὺ δείχνουν, ὅτι ὁ μεταγενέστερος ποιητὴς ἔχει ὑπ' ὄψει τὴ ρίμα τοῦ προηγούμενου. Τέτοιοι στίχοι π. χ. εἶναι οἱ ἑξῆς:

Δασκ. 9 - 10: *ἀπὸ τὸν ξεχωριστὸς σὲ πλούτη κι ἀξιώσῳνη,
μὲ τὴν καρδιά του ἤθελε τὴν Κρήτη Ρωμιούνη.*

*Αλ. 47 - 48: *Κι ἦταν καὶ πρῶτος τῷ Σφακιῷ μ' οὐλὴ τὴ δικιούνη.
σ' οὐλὴ τὴν Κρήτη ἔλεγε νὰ κάμη Ρωμιούνη.*

Δασκ. 92: *Ἐπλάκωσαν ὁ Μόσκοβος εἰς τοῦ Μοριῶ τὰ μέρη.*

*Αλ. 50: *Πὼς οἱ Μοσκοῦβοι ἐπλάκωσαν εἰς τοῦ Μοριῶ τὰ μέρη.*

Δασκ. 239 - 40: *Στις εἰκοσιέξες τ' Ἀπριλιοῦ, πρὶχου σηκῶς ἡ μέρα,
μπαίνουν οἱ Τοῦρκοι στὰ Σφακιὰ μετὰ τὸ σπαθὶ στὴ χέρα.*

*Αλ. 81 - 2: *Στις εἰκοσιέξες τ' Ἀπριλιοῦ, μιὰν Παρασκὴν ἡμέρα,
οἱ Τοῦρκοι μπῆκα στὰ Σφακιὰ μετὰ τὸ σπαθὶ στὴ χέρα.*

Δασκ. 443: *Κεντοῦσι τὴν Ἀράδενα καὶ πᾶν στὸν Ἄη Γιάννη.*

*Αλ. 94: *Βάνου τς Ἀράδενας φωτιά, κατῖσι τὸν Ἄη Γιάννη.*

Τὸ ὅλον ὕφος, ἐξ ἄλλου, τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Ἀληδάκη, ἡ ζωντανὴ καὶ λεπτομερειακὴ περιγραφή τῶν γεγονότων, προσώπων καὶ τόπων, δείχνουν ὅτι ὁ ποιητὴς εἶναι πολὺ κοντὰ στὰ ὅσα περιγράφει, τὰ ἔχει πολὺ πρόσοφατα. Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μετὰ τὸ τραγοῦδι τοῦ Δασκαλογιάννη, ποὺ μετὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ ἐμεσολάβησε ἀνάμεσα στὰ γεγονότα καὶ τὴ ρίμα, ἔχει ἀρχίσει σὲ πολλὰ σημεῖα νὰ παίρῃ μυθικὸ χαρακτῆρα. Τὴ γνώμη αὐτὴ καὶ τοὺς παράλληλους στίχους μου ἀνικαίνωσας σὲ προφορικὴ συζήτηση καὶ ὁ συναδελφός κ. Μ. Ἰ. Μανούσακας, ποὺ ἔχει ἤδη παρασκευάσει κριτικὴ ἔκδοσιν τῶν τραγουδιῶν τοῦ Δασκαλογιάννη καὶ Ἀληδάκη. Ὁ κ. Μανούσακας στὰ σημειώματά του ἔχει καταγράψει καὶ ἄλλους παράλληλους στίχους, ὅπως: Δασκ. 125 Ἀλ. 56, Δασκ. 945 - 6 - Ἀλ. 109 - 110, Δασκ. 115 - 6 - Ἀλ. 205 - 206 κλπ.

λα ὁμοια ποιήματα. Τοὺς ἔχουν διαβάσει σὲ φυλλάδια ἢ τοὺς ἀπομνημονεύουν ὅταν τοὺς ἀκοῦνε ἀπὸ ἄλλους ποὺ συχνὰ τοὺς ἀπαγγέλλουν. Ἄλλοι πάλι συνθέτουν πολὺστιχες ρίμες δικές τους καὶ τὶς συγκρατοῦν στὴ μνήμη τους· μποροῦν σ' ὁποιαδήποτε στιγμή νὰ τὶς ἀπαγγείλουν καὶ μὲ τὴν ἀπαγγελία τους τὶς μεταδίδουν καὶ σὲ ἄλλους, ποὺ μὲ ὄρεξη καὶ προθυμία ἀκοῦνε καὶ ἀπομνημονεύουν. Θὰ ἀναφέρω μερικὰ πρόσφατα παραδείγματα. Τὸ περσινὸ καλοκαίρι, σὲ σχετικὴ ἔρευνα ποὺ κάναμε στὴν Κρήτη μαζί μὲ τὸν καθηγητὴ κ. Δημ. Νοτόπουλο, βρήκαμε πολλοὺς τέτοιους στιχουργοὺς καὶ ἀνθρώπους μὲ ἰσχυρὸ μνημονικὸ ποὺ ἀπομνημονεύουν στίχους καὶ ἀπαγγέλλουν.

Στὸ Καλαμίτσι Ἀλεξάνδρου π. χ. τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου ὁ Μιχάλης Πολυχρονάκης, 82 ἐτῶν, ἤξερε ἀπὸ μνήμης μακρὸ δικό του στιχουργημα ἀπὸ 480 περίπου στίχους σχετικοὺς μὲ τὸν τελευταῖο πόλεμο καὶ τὸ ἀπάγγειλε γιὰ ἠχογράφηση. Ὁ ἴδιος ἀπάγγειλε καὶ ἄλλα πολὺστιχα ποιήματα, δικές του καὶ ξένες συνθέσεις, σχετικὰ μὲ τὸ Ἀρκάδι, τὸ θάνατο τοῦ Βενιζέλου κ. ἄ. ὁ. Πολύστιχο ποίημα εἶχε συνθέσει ἐπίσης γιὰ τὸν τελευταῖο πόλεμο καὶ τὸ θάνατο τοῦ ἄντρα της ἡ Εὐτυχία Μπομπολάκη στὸ χωριὸ Ἀγία Εἰρήνη Σελίνου· τὸ ἤξερε ἀπὸ μνήμης καὶ τὸ ἀπάγγειλε. Πολλοὺς ἀκόμη ριμαδόρους μὲ ἰσχυρὴ μνήμη θὰ συναντήση κανεὶς στὴ σημερινὴ Κρήτη, ὅπως τὸ Γιάννη Σκουλᾶ στὸ Ἡράκλειο, τὸ Σταῦρο Θεοδωράκη στὴ Μάζα Σελίνου, τὸν Α. Καυκαυλᾶ στὸ Βαφὲ κ. ἄ. Ὁ τελευταῖος σὲ ἀπαγγελία στίχων του μᾶς παρουσίασε μιὰ εἰκόνα ἀπαράλλαχτα ὁμοια πρὸς ἐκείνη ποὺ ἀναφέρει ὁ γραμματικὸς τοῦ μάρμα Παντζελιοῦ: Τὴ στιγμή ποὺ ἀπάγγειλε στίχους του γιὰ τὸν τελευταῖο πόλεμο, ἡ ἀνάμνηση τῆς συμφορᾶς καὶ τῶν σκοτωμένων συντρόφων του τοῦ γέννησε δυνατὴ συγκίνηση καὶ ἦταν ἀδύνατο νὰ προχωρήση χωρὶς διακοπὴ:

ἦ γι - ὁμιλιά του κόβεται, συλλογιασμοὶ τὸν πιάνου...

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία λοιπόν, ὅτι ἀκόμη καὶ σήμερα στὴν Κρήτη, καθὼς καὶ στὴν Κύπρο, συνθέτονται πολὺστιχες ρίμες ποὺ διασώζονται καὶ μὲ τὴν προφορικὴ παράδοση καὶ μὲ τὴ γραπτή. Σ' ὅσες διασώζονται μὲ τὴν προφορικὴ παράδοση παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο νὰ περικοπτοῦντα συχνὰ πολλὲς λεπτομέρειες ἀπὸ τοὺς διάφορους τραγουδιστὲς καὶ νὰ συγκρατοῦνται μόνον τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τοῦ κάθε τραγουδιοῦ καὶ περισσότερο οἱ τυπικοὶ στίχοι, οἱ «κοινὸι τόποι». Αὐτὸ ἔχει γίνει καὶ στὸ τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη. Ἀπὸ τὴ μεγάλη ρίμα τῶν 1034 στίχων, ποὺ ἄκουσε ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ μάρμα Παντζελιοῦ καὶ κατάγραψε ὁ Ἀναγνώστης τοῦ Παπασήφη Σκορδύλη, τραγουδιῶνταν κάθε φορὰ ὄρισμένοι στίχοι, ὅσους μποροῦσε ὁ κάθε τρα-

γουδιστής να συγκρατήσει και όσους είχε την υπομονή ν' ακούσει το άκροατήριό του. Έτσι εξηγείται ή ήπαρη μικρότερων τραγουδιών, γνωστών σήμερα σε 10 περίπου παραλλαγές, με άσημαντες διαφορές μεταξύ τους, που ή μεγαλύτερη άριθμεί περί τους 85 στίχους. Αύτά τὰ τραγούδια διασώζονται με την προφορική παράδοση, αλλά και από τὸ διάβασμα τῶν φυλλαδίων που περιέχουν τὴν πολύστιχη ρίμα. Είναι άξιοσημείωτη ή διάσωση δημοτικῶν τραγουδιῶν με τὸ διπλὸ αὐτὸ τρόπο, τὴν προφορική και τὴ γραπτὴ παράδοση· ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν τραγουδιῶν στὰ νησιά και προπαντὸς στὴν Κρήτη και στὴν Κύπρο, ἐνῶ στὴν ἄλλη Ἑλλάδα τὰ δημοτικά τραγούδια διασώζονται κυρίως, ἂν ὄχι ἀποκλειστικά, μόνο με τὴν προφορική παράδοση.

Μαζὶ με ἄλλα ἐπιχειρήματα για τὶς ἀπόψεις του, ὁ κ. Mango ἀναφέρει και τὴ γνώμη τοῦ C. M. Bowra (The comparative Study of Homer, «American Journal of Archaeology» τόμ. 54 (1950) σ. 191-2), τὴ σχετική με τὰ ὀμηρικά ποιήματα, που καταλήγει στὸ συμπέρασμα, ὅτι μόνον ὅταν ἓνα μακρὸ ποίημα εἶναι γραπτὸ, μαθαίνεται ἀπὸ μνήμης και ἀπαγγέλλεται. Αὐτὸ εἶναι σωστὸ φυσικά για τὰ μακρὰ ποιήματα, ἂν και συναντοῦμε πολλές ἐξαιρέσεις σήμερα ἀκόμη στὴν Κρήτη και στὴν Κύπρο, ὅπου μακρὰ ποιήματα διασώζονται προφορικά· δὲ βλέπουμε ὅμως κατὰ τί ή γνώμη αὐτὴ τοῦ Bowra βοηθεῖ τὴν ἀποψη τοῦ κ. Mango, τὴ σχετική με τὴ σύνθεση τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Δασκαλογιάννη ἀπὸ ἄλλα μικρότερα. Ἐν παραδεχτοῦμε τὴ γνώμη αὐτὴ και τὴν ἀκολουθήσουμε στὴν ἔρευνα τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Δασκαλογιάννη, πρέπει να καταλήξουμε σε συμπερίσματα ἀντίθετα πρὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Mango με τὴν ἐξῆς λογική τοποθέτηση τοῦ ζητήματος :

Τὸ τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη εἶναι γραπτὸ τραγούδι. Γράφτηκε και ἐκυκλοφόρησε σε χειρόγραφα στὴν ἀρχή, και ἀργότερα τυπώθηκε. Ἐπὸ τὸ διάβασμα σε χειρόγραφα τὸ ἀπομνημόνευαν κάθε φορὰ οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ὅπως τὸ ἀπομνημονεύουν ἀκόμη και σήμερα, γιατί εἶναι τραγούδι που ἀνταποκρίνεται σε ἰδανικά και ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ και ἀρέσει. Ἡ μνημονική ἀδυναμία συντελεῖ στὴ συντόμηση τοῦ τραγουδιοῦ ἀπὸ τοὺς τραγουδιστές, στὴν παράλειψη στίχων, στὴν τροποποίηση, στοὺς συμφυρμούς και στὴ δημιουργία με αὐτὸ τὸν τρόπο μικρότερων παραλλαγῶν. Αὐτὸ τὸ διαπιστώνει κανεὶς και σήμερα. Ὅταν στὴ Χώρα Σφακιῶν ἀπόγονος τοῦ Σκορδύλη θέλησε πέρυσι να τραγουδήσει τὸ τραγούδι, τραγουδῆσε μερικοὺς στίχους που εἶχε ἀπομνημονεύσει ἀπὸ φυλλάδα· συχνὰ ὅμως ἐξέφυγε ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ κείμενο, τροποποιῶσε στίχους, παράλειπε πολλοὺς και ἔσπευδε να φτάσει στὸ τέλος, για να δώσει ὀλοκληρωμένη τὴ δραματική ἱστορία. Τὸ ἴδιο

παρατηρήσαμε καὶ σὲ ἄλλους τραγουδιστὲς ποὺ θῆλησαν νὰ τὸ τραγουδήσουν. Καθένας εἶχε νὰ κάμη καὶ δικές του τροποποιήσεις, μικρὲς ἢ μεγάλες, ἀνάλογα μὲ τὴ μνημονικὴ του ἱκανότητα.

Οἱ ἴδιες αὐτὲς τάσεις καὶ ἀδυναμίες ἔχουν συντελέσει στὸ νὰ διαμορφωθοῦν οἱ δημοτικὲς παραλλαγές, ὅπως σώζονται ὡς σήμερα. Ἄς πύρουμε μερικὰ παραδείγματα γιὰ συγκριτικὴ ἐξέταση: Ὁ ποιητὴς τῆς ρίμας δίνει τὴν ἀρχὴ τοῦ τραγουδιοῦ μὲ τοὺς στίχους:

*Θέ μου, καὶ δός μου φώτιση, καρδιά σὰν τὸ καζάνι,
νὰ κάτω νὰ συλλογιασῶ τὸ Δάσκαλο τὸ Γιάννη.
Θέ μου, καὶ δός μου λογισμό καὶ μύρεση ν' ἀρχίξω
τὸ Δάσκαλον τὸ ξακουστὸ πρικιὰ νὰ τραγουδήξω.
Θέ μου, καὶ δός μ' ἀπομονή, καὶ νοῦν εἰς τὸ κεφάλι
ν' ἀναθιβάλω καὶ νὰ πῶ καὶ τῶ Σφακιῶ τὰ βάλη...**

Αὕτη ἡ ἐξάστιχη εἰσαγωγή συμπτύσσεται σὲ μικρότερη δημοτικὴ παραλλαγὴ σὲ δυὸ στίχους:

*Θεέ μου, δός μου λογισμό καὶ νοῦ εἰς τὸ κεφάλι,
νὰ κάτω νὰ οἶς διγηθῶ τὸν δάσκαλο τὸν Γιάννη...'*

Σ' ἄλλες παραλλαγές παρουσιάζεται μὲ κάποια τροποποίηση:

*'Απού 'χει νοῦν καὶ ροῖσμόν καὶ γνώσι στὸ κεφάλι,
ἄς κάτω νὰ συρρογιασιῇ τὸ Δάσκαρον τὸ Γιάννη...'*

Τὸ πῶς ὁ πασῶς πληροφορήθηκε τὴν ἐπαναστατικὴν κίνηση καὶ τὰ ὅσα ὕστερα ἀκολούθησαν, στὴ μεγάλη ρίμα δίδεται μὲ τοὺς στίχους (123 κέ.):

*Μὰ ἔμαθέν το κι ὁ πασῶς, ἀπ' ὄριζε τοὶ χῶρες
πὼς τὰ Σφακιὰ σηκώσασι σαντζάκια καὶ παπιόρες.
Στὸ Ρέθεμονος καὶ στὰ Χανιά τὸ μονκαρέμι φτάνει
καὶ πέμπει καὶ τοῦ βασιλιᾶ στὴν Πόλη τὸ φρομάνι:
«Νὰ ζῆς, ἀφέντη βασιλιά, καὶ πές μου, πῶς νὰ διάξω
γῆ νὰ τ'ἀφήσω τὰ Σφακιὰ γῆ οὔλα νὰ τὰ κάψω,
γιατὶ ἐξεμυνιαστήκασι νὰ πάρουν ἴσια κάτω,
κι οὔλη τὴν Κρήτη γρήγορα θὰ κάμουν ἄνω κάτω.
Πόλεμον ἐσηκώσασι, τοὶ Τούρκους νὰ ζυγώξουν,
σταυρὸ νὰ προσκυνήσουνε γῆ οὔλους νὰ τοὶ σκοτώσουν.
Πόλεμον ἐσηκώσασι, κεφάλι το' ἀφειδιᾶς σου!]*

* Στίχοι κατὰ τὴν ἔκδοση Βασ. Λαυύρδα, Ἑράκλειο Κρήτης, 1947.

') Μ. Βρετοῦ, Ἑθν. Ἡμερολόγιον, 1865 σ. 48.

*) Jeannarakis, Κρητικὰ ἔσματα, σ. 24 ἀρ. 23.

νὰ πάρουσι τοὶ τόπους σου, νὰ διώξου τὰ παιδιὰ σου,
καὶ κάθε μέρα βιαστικά μᾶς πέμπουσι μαντιὰτα
νὰ φύγωμεν δγλήγορα, ν' ἀφήσωμεν τὰ κάστρα,
τὰ τῶνε παρατήρωμε κλειδιὰ καὶ τοπανάδες
λέοι μας νὰ μισέψωμεν ἀσκέυγια καὶ πασάδες». *Μὰ γράφει του κι ὁ βασιλιάς: «'Ανήμενε λιγάκι...»*

Ἡ ὄλη αὐτὴ ἡ διεξοδικὴ ἀφήγηση στὶς παραλλαγές συντομεύεται:

*Καὶ ὁ πασᾶς σὺν τ' ἄκουσε, πολὺ βαρὺ τ' ἐφάνη,
στὸ Κάστρο κι εἰς τὸ Ρέθυμνος τὸ μουκαρέμι φθάνει.
Πιάνου καὶ κάμνουν μιὰν γραφὴν καὶ στέρνουν τὴν ἐπάνω:
— Διωρισμένε βασιλιά, γράψε με τί νὰ κάμω,
νὰ πολεμήσω τὰ Σφακιὰ ἢ νὰ τὰ ρεφουδάω;
— Μὴ πολεμήσης τὰ Σφακιὰ καὶ μὴ τὰ ρεφουδάσης...⁹*

Στὴν παραλλαγὴ Legrand (Recueil σ. 98, 61 στίχ. 21 κέ.) ἔξ ἄλλου συντομεύεται σὲ 10 στίχους, στὴν παραλλαγὴ Jeannarakis (Κρητικὰ ἔξομα σ. 24 ἀρ. 23) ἀναφέρεται μόνις μὲ τοὺς δύο πρώτους στίχους κ.ο.κ. Πολλές ἄλλες τέτοιες διαφορὲς μεταξὺ τῆς μεγάλης ρίμας καὶ τῶν μικρῶν παραλλαγῶν διαπιστώνει κανεὶς μὲ συγκριτικὴ ἐξέταση, ὅπως π. χ. στοὺς στίχους 442 κέ., 689 κέ., 695 κέ., 702 κέ., 804 κέ. κλπ. τῆς ρίμας καὶ τοὺς ἀνάλογους στίχους τῶν μικρῶν παραλλαγῶν.

Ἀπὸ τίς συγκρίσεις διαπιστώνεται ὅτι οἱ μικρὲς παραλλαγές στὸ σύνολό τους δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴ μεγάλη ρίμα, πού, καθὼς διασώθηκαν προφορικὰ ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, συντομεύθηκαν ἢ τροποποιήθηκαν σὲ κάποιους στίχους μὲ τὴ συνηθισμένη τάση πολλῶν τραγουδιστῶν πού θέλουν νὰ τροποποιῶν ἢ νὰ προσθέτουν κάτι μὲ δική τους ἐπινόηση ἢ κάνοντας συμφυρομὸς μὲ ἄλλα ὅμοια τραγούδια.

Σύμφωνα μὲ τὰ γενικὰ αὐτὰ δεδομένα γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν τραγουδιῶν, νομίζω, ὅτι οἱ παρατηρήσεις τοῦ κ. Mango σχετικὰ μὲ τίς διαφορὲς μεταξὺ τῶν μικρῶν παραλλαγῶν καὶ τῆς ρίμας δὲν προσθέτουν τίποτα στὶς ἀπόψεις του. Θεωρεῖ σημαντικὲς π. χ. τίς λεπτομέρειες τῆς παραλλαγῆς τῆς δημοσιευμένης ἀπὸ τὸ Legrand¹⁰ κατ' ἀνακοίνωση τοῦ Μανουσογιαννάκη ἀπὸ τὴ Νίμπρο, οἱ ὁποῖες δὲν ὑπάρχουν στὸ μεγάλο ποίημα: τέτοιες εἶναι τὸ πέρασμα τοῦ τουρκικοῦ στρα

⁹) Μ. Βρετοῦ, Ἔθν. Ἡμερολόγιον, 1865 σ. 48.

¹⁰) Ἐ. Legrand, Recueil de poèmes historiques, σ. 240 - 245.

τοῦ ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Χρυσοπηγῆς, ἡ στρατολογία τῶν ραγιάδων, ἡ αἰχμαλωσία τοῦ Δασκαλογιάννη μεῖ ὄλη τὴν οἰκογένειά του, τὸ ὅτι μόνος ὁ αἰχμάλωτος Δασκαλογιάννης παραγγέλλει καφὲ καὶ δὲν τοῦ τὸν προσφέρουν κατὰ διαταγὴ τοῦ πασᾶ, τὸ παράπονο ποὺ διαιτυπῶναι ἀνεβαίνοντας τὴ σκάλα τοῦ πασᾶ γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη ἀπὸ τοὺς φίλους του.

Μαζὶ μεῖ ἀπὸ τὲς τὶς διαφορὲς ὁ κ. Mango ἀναφέρει — ἀπὸ ἀβλεψία ἴσως, γιὰτὶ ὑπάρχουν καὶ στὸ μεγάλο τραγούδι — καὶ τὴ θλίψη ποὺ ἐκφράζει ὁ Δασκαλογιάννης γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν κονακιῶν του, τὴ σκέψη του ἂν θὰ ἐπαρκέσουν πεντακόσια σακκούλια γρόσια γιὰ νὰ ξαναγίνουν ὅπως ἦταν πρῶτα, καθὼς καὶ τὴν προσπάθειά του ν' ἀπελευθερωθῆ ἀπὸ τοὺς φρουροὺς μεῖ δωροδοκία.

Διαφορὲς βρῖσκει ἐπίσης καὶ σὲ ἄλλη παραλλαγὴ δημοσιευμένη καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸν Legrand κατ' ἀνακοίνωση τοῦ Georges Perrot¹¹. Ὁ Δασκαλογιάννης συλλαμβάνεται, καὶ κατὰ τὴν παραλλαγὴ αὐτῆ, μεῖ ὄλη τὴν οἰκογένειά του. Τὸ μαρτύριο τοῦ ἥρωα περιγράφεται ἐδῶ μεῖ λεπτομέρειες (τοῦ γδέρνουν τὰ χεῖλη καὶ τὰ μάγουλα καὶ τοῦ δίνουν καθρέφτη γιὰ νὰ κοιταχτῆ) ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὸ μεγάλο τραγούδι. Ὁλες αὐτὲς οἱ διαφορὲς στὶς λεπτομέρειες εἶναι φυσικὸ νὰ δημιουργοῦνται μεῖ τὴν ἐξέλιξη τοῦ τραγουδιοῦ· δὲν ἀποτελοῦν ὅμως ἀπόδειξη, οὔτε κἂν ἔνδειξη, ὅτι τὰ τραγούδια ποὺ τὶς περιέχουν δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀποσπίσματα ἀπὸ τὴ μεγάλη ῥίμα.

Ὁ κ. Mango δὲν παραλείπει ἀκόμη νὰ διαπιστώσῃ καὶ τὶς διαφορὲς, σὲ ὕφος προπαντός, ποὺ παρατηροῦνται σὲ ἄλλες μικρότερες παραλλαγές, ὅπως σὲ μιὰ ἀπὸ τὴ Γάβδο (συλλογὴ Ζωγραφάκη), ὅπου βρῖσκουμε σκηνὴ πολεμικοῦ ἀγῶνα ἀνάλογη μεῖ ἐκεῖνες ποὺ συναντᾶ κανεὶς στὰ κλέφτικα τραγούδια :

*Κι ἄμοναχός του πολεμᾷ ὁ Δάσκαλος ὁ Γιάννης,
κι ἄμοναχός του πολεμᾷ μόνο μεῖ τ' ἄρματα ντου...*

Διακρίνει ἐπίσης τὴν ἐπίδραση ἀκριτικῶν τραγουδιῶν σὲ ἄλλους στίχους, ὅπως :

*...Στὸ ἔμπα χίλιους ἤκοψε, στὸ ἔβγα δυὸ χιλιάδες
καὶ στ' ὄμορφον τὸ γύρισμα ἐξηνταδυὸ πασάδες...*

Ὁ ἴδιος ὅμως παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ἐξέλιξη τῶν μικρῶν παραλλαγῶν καὶ ἡ μεταμόρφωσή τους συντελεῖται σὲ μακρὸ χρονικὸ διάστημα. Ἔτσι ἐρχεται ἐντελῶς αὐθαίρετο τὸ συμπέρασμα του, ὅτι μικρὰ ποιήμα-

¹¹) Ἐνθ' ἀν., σ 246 - 251.

τα και μοιρολόγια προηγήθηκαν από τη σύνθεση του μεγάλου ποιήματος. Καμμία από τις παρατηρήσεις του δεν πείθει για μια τέτοια εξέλιξη.

Δογματική και αυθαίρετη επίσης είναι και η γνώμη του, ότι το τραγούδι του Δασκαλογιάννη δεν πρέπει να καταταχθή απόλυτα στις ριμάδες, όπως γινόταν ως τώρα, αλλά σε διάμεση θέση μεταξύ κλέφτικου τραγουδιού και χρονικού σε στίχους. Ήρωικες σκηνές ανάλογες με εκείνες των κλέφτικων τραγουδιών, που παρουσιάζονται σε παραλλαγή του τραγουδιού, παράσυσραν τον κ. Mango να διατυπώσει τη γνώμη για την προσέγγιση της ριμάδας του Δασκαλογιάννη με τα κλέφτικα τραγούδια. Μαρτυρεί και αυτό σύγχυση και αδυναμία να ξεχωρίσει την παραλλαγή, που έχει ύποστη κάποια επίδραση του κλέφτικου τραγουδιού, από το μεγάλο ποίημα, το έργο ενός γνωστού ποιητή. Η μικρή παραλλαγή, νεώτερο ασφαλώς δημιούργημα, είναι έργο κάποιου ανώνυμου τραγουδιστή, που έμμηθη το ύφος του κλέφτικου τραγουδιού. Το χαρακτηριστικό όμως δημιούργημα της Κρητικής μούσας είναι η ριμάδα, που δεν έχει σχέση με το κλέφτικο τραγούδι· διαφέρει σημαντικά στο ποιητικό δέσιμο, στο ύφος, στην έκφραση, γνωρίσματα που ξεχωρίζουν καθαρά την κλέφτικη ποίηση από την κρητική στιχουργία. Το ίδιο ήρωικό θέμα με άλλη μορφή παρουσιάζεται στους στίχους του κλέφτικου τραγουδιού και με άλλη στη δεκαπεντασύλλαβη ρίμα της Κρήτης, που άρέσκεται προπαντός στην πεζή αφήγηση λεπτομερειών τόπων, προσώπων και πραγμάτων¹². Έχουμε λοιπόν δύο διαφορετικές ποιητικές σχολές, αν επιτρέπεται ο όρος, και δε μπορούμε να κάνουμε συσχετίσεις σαν αυτή του κ. Mango, μόνο και μόνο γιατί έτυχε να βρεθούν σε μια παραλλαγή στίχοι με κάποια ομοιότητα.

Η μελέτη του κ. Mango ως μόνο αποτέλεσμα δυστυχώς είχε το ν' ανακινήθη ζήτημα εκεί που δεν υπήρχε λόγος. Αφιέρωσα τις λίγες αυτές σελίδες στην ανάλυση και κριτική της, όχι τόσο για τη σημασία των πορισμάτων σχετικά με τα τραγούδια του Δασκαλογιάννη, αλλά για το μεθοδολογικό ζήτημα που θέτει με τη γενίκευση θεωριών στην έρευνα όλων των θεμάτων του ίδιου κύκλου. Η γενίκευση αυτή χωρίς κριτική αντιμετώπιση του κάθε τραγουδιού, ανάλογα με τα ιδιαίτε-

¹²) Βλ. τις πολύ ενδιαφέρουσες γνώμες του Γιάννη Αποστολάκη, Το κλέφτικο τραγούδι, εν Αθήναις 1950, σ. 96 κέ. Πρβλ. και Ν. Γ. Πολίτου, Η παραχάραξι των έθνικων ύμάτων: Διογραφικά σύμμεικτα 1, 273-4. — Στ. Ξανθοουδίδου, Ο Έρωτόκριτος, Ήράκλειον 1915, σ. CL. — Gidel, Nouvelles études sur la littérature grecque moderne, Paris 1878, σ. 510 κέ.

ρα γνωρίσματα του, ὀδηγεῖ σὲ ἄστοχες ἀπομιμήσεις καὶ συντελεῖ στὴν ἔξασθένηση τοῦ κριτικοῦ πνεύματος, πού εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀληθινὴ ἔρευνα. Ὁ μελετητὴς πού κάνει ἀντικειμενικὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα δὲν πρέπει, νομίζω, νὰ ὑποτάσῃ προκαταβολικὰ τὶς ἐπιστημονικὲς του ἀναζητήσεις σὲ γενικὲς ἀρχὲς καὶ θεωρίες, ἀλλὰ, χωρὶς νὰ ἄγνοῇ τὰ γενικὰ πορίσματα τὰ σχετικὰ μὲ τὸν κύκλο τοῦ ἀντικειμένου πού ἐρευνᾷ, ὀφείλει νὰ ξεκινᾷ καὶ νὰ καθοδηγῆται ἀπὸ τὰ εἰδικὰ δεδομένα πού παρουσιάζει τὸ θέμα του.

ΔΗΜ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΚΡΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ἀποτελεῖ ἀνάγκην τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης ἡ ἔκδοσις ἀποκατεστημένων κειμένων τῶν κρητῶν ποιητῶν τοῦ ΙΕ', ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος. Ἡ σύγκρισις τῶν μέχρι σήμερον γενομένων ἐκδόσεων πρὸς τὰς ἐκδόσεις τῶν κλασικῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος ἢ πρὸς τὰς ἐκδόσεις τῶν μεσαιωνικῶν συγγραφέων ἄλλων χωρῶν, πείθει ὅτι ἐλάχιστα ἐξ αὐτῶν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὀριστικά. Δυσαναλόγως πολλὰ νοσοῦντα χωρία, πολλὰ τυπογραφικὰ λάθη, ἐσφαλμένη στίξις, καὶ περιπτώσεις κακῆς μεταγραφῆς καθιστοῦν τὴν ἀνάγνωσιν κοπιώδη καὶ τὴν κατανόησιν δυσχερῆ. Τὰ ἀνωτέρω μειονεκτήματα παρουσιάζουν ἀκόμη καὶ ἐκδόσεις τοῦ θεμελιωτοῦ καὶ πρωτεργάτου τῆς κρητικῆς φιλολογίας Στεφάνου Ξανθοῦδιδου, ἀκριβῶς διότι τὸ μέγιστον μέρος τῆς μέχρι σήμερον ἐργασίας πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν κειμένων ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ μόνου. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν ὑπολειπομένων τὰ μετὰ τὸν Ξανθοῦδιδου ἐπιτευχθέντα φαίνονται μᾶλλον ἰσχνά, εἶναι δὲ λυπηρὸν ὅτι παραμένουν ἀδημοσίεута καὶ ἄλλα ὑπ' αὐτοῦ κριτικῶς ἀποκατεστημένα κείμενα, τὰ ὅποια δὲν προέλαβε νὰ ἐκδώσῃ. Τὴν ἀναγκαίαν ἐργασίαν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀνεκδότων καὶ τῆς ἐπανεκδόσεως τῶν λοιπῶν κρητικῶν ἔργων εἰς μόνον πνευματικὸς ὀργανισμὸς φαίνεται ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀναλάβῃ σήμερον: Ἡ Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν. Ἐλπίζω νὰ δυνηθῇ αὕτη συντόμως νὰ προγραμματίσῃ τὸ ἔργον καὶ νὰ προχωρήσῃ σταθερῶς εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν, καλοῦσα εἰς συνεργασίαν τοὺς ἐπιθυμοῦντας ἐκ τῶν εἰδικῶς ἀσχολουμένων.

Εἰς τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας «Κρητικὴν Ἀνθολογίαν» περιέλαβα ἀρκετὰς διορθώσεις μου ἐπὶ τῶν κρητικῶν κειμένων τοῦ ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος¹. Αὗται μνημονεύονται εἰς τὰς κριτικὰς σημειώσεις τοῦ βιβλίου, συνοδευόμεναι, ὅπου τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον, μὲ βραχεῖαν καὶ ἀνάλογον πρὸς τὸν διατιθέμενον χώρον ἐπεξήγησιν. Κατωτέρω παρέχω καὶ ἄλλας διορθώσεις ὡς καὶ παρατηρήσεις χρονολογικὰς, ἐρμηνευτικὰς ἢ συγκριτικὰς, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εἶναι χρή-

¹) Ἐκ τῶν διορθώσεων αὐτῶν ἀτυχῆς ὑπῆρξεν ἡ μεταβολὴ τοῦ κλαδοτίζύμπανα τοῦ Ἐθνήνου τοῦ Φαλλίδου» (Κρητικὴ Ἀνθολογία, σελ. 149, στ. δ) εἰς κλαπατισίμπαλα. Ὁ τύπος κλαδοτίζύμπανα ὀρθῶς ἔχει καὶ ἀπαντᾷ καὶ ἄλλαχοῦ. Π.β. Φ. Κουκουλές, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας, ΕΕΚΣ, Γ', σελ. 21, σημ. 3.

σιμοι διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἢ μελέτην τῶν κειμένων καὶ τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὰ προβλημάτων.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΑΧΛΙΚΗΣ

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἔργου τοῦ Στεφάνου Σαχλίκη παρέχεται ἀξιόλογος *terminus post quem* ἐκ τοῦ σαφοῦς, ὡς πιστεύω, ὑπαινιγμοῦ τῆς συφιλίδος. Προσπαθῶν ὁ Σαχλίκης νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὰς ἐλευθερίους γυναῖκας τὸν νέον Φραγκισκῆν^{*)} λέγει ὅτι οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἐπαφὴν πρὸς αὐτὰς χάνουν τὴν περιουσίαν των, μερικοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν καθίστανται λεπροὶ καὶ λωβοὶ καὶ φθείρουν τὴν «νιότην» των. Wagner, *Carmina graeca medii aevi, Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖται κυροῦ Στεφάνου τοῦ Σαχλήκη*, σελ. 77, στ. 346 - 7:

*καὶ μερικοὶ λεπριάζουσιν καὶ μερικοὶ λωβιάζουν
καὶ ἄφ' τὴν λωβάδα τὴν πολλὴν τὴν νεότην τως διαβάζουν.*

*Ὅτι διὰ τοῦ ὄρου *λωβάδα* νοεῖται ἡ σύφιλις πείθει ἢ «Γαδύρου Λύκου κι Ἰλουποῦς διήγησις ὄραϊα», Wagner, *Carmina*, σελ. 124 ἐξ. στ. 510, ἐνθα λέγεται *καὶ φραντζιασμένη καὶ λωβή*.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ σύφιλις μετεδόθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ἐκ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἡ δὲ πρώτη βεβαία ἐμφάνισις αὐτῆς ἐσημειώθη κατὰ τὸ 1493 εἰς ἰσπανοὺς ναύτας καὶ τὸ 1495 εἰς τὰ παρὰ τὴν Νεάπολιν γαλλικὰ στρατεύματα, ὁπόθεν μετεδόθη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς διάστημα ὀλίγων ἐτῶν καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην. Ἄρα ὁ Σαχλίκης ἔγραφε ταῦτα τοῦλάχιστον ἔτη τινὰ μετὰ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς νόσου ἐπὶ τῆς Εὐρώπης, ὁ δὲ σαφὴς συσχετισμὸς αὐτῆς πρὸς τὰς κοινὰς γυναῖκας, δεικνύει ὅτι ἱκανὰ ἔτη εἶχον μεσολαβῆσει, διότι κατ' ἀρχὰς ἡ σύφιλις εἶχε θεωρηθῆ συνήθης ἐπιδημικὴ νόσος καὶ μόνον βαθμηδὸν κατενοήθη ὁ ἀφροδίσιος χαρακτῆρ της. Ὅτι ὁ Σαχλίκης δὲν χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον *σύφιλις*, δὲν εἶναι περιέργον, ἀφοῦ μόνον ἀπὸ τοῦ 1530 διεδόθη ὁ ὄρος, ἐκ σχετικῶν ἔργων τοῦ Fracastorius. Πρῶτερον ἐκαλεῖτο ἐκ τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ τόπου προελεύσεως νόσος τῆς Νεαπόλεως καὶ κυρίως γαλλικὴ νόσος (ἐκ τῶν γάλλων στρατιωτῶν τοῦ Καρόλου VIII, οἱ ὅποιοι

*) Πρόκειται περὶ τοῦ βενετικοῦ ὀνόματος *Franceschin*, ὑποκοριστικοῦ τοῦ *Francesco*. Τὸ θηλυκὸν *Φραντζισκίνα* ἀπαντᾷ ὁμοίως παρὰ Σαχλίκη, Wagner, *Carmina*, σελ. 98, στ. 543. Πβ. τὸ σημερινὸν κρητικὸν ἐπίθετον *Φραγκισκινάκης*. Πβ. καὶ Legrand, *Γραφαὶ κ.λ. Στεφάνου τοῦ Σαχλήκη*, Παρίσι, 1871, (Coll. de Mon. n. 15), σελ. 2, σημ. 2, διὰ τὸ ὄνομα.

ἐπολιόρχουν τὴν Νεάπολιν): Malfrancese, Morbus gallicus, the French pox, (πβ. τὸ ἄνωτέρω «φραντζιασμένη») ³.

Ὁ Cantarella («Μύσων», Ζ', 1938, σελ. 78 - 9 καὶ σημ. 10) τοποθετεῖ τὴν πιθανὴν χρονολογίαν γεννήσεως τοῦ Σαχλίκη εἰς τὸ 1425, ἀκολουθῶν τὸν Συνόδ. Παπιδημητρίου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἢ ἐκ τοῦ αὐτοῦ παραινετικοῦ ποιήματος τοῦ Σαχλίκη φράσις *μανδάτον θλιβερόν ἀπὸ τῆς Ρωμανίαν* (Wagner, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 75, στ. 327) ἀποτελεῖ ὑπαιγιμὸν τῆς Ἀλώσεως ὡς προσφάτου. Ἡ χρονολογία αὕτη φαίνεται πολὺ ὑψηλὴ, καὶ ἄλλως τὸ ἐκ Ρωμανίας «μανδάτον» ἠδύνατο νὰ ἀποτελῇ παροιμιώδη φράσιν ἱκανὸν χρόνον ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως. Πάντως αἱ πρὸς τὸν Φραντζισκὴν «ἐρμηνεῖαι» ἀποτελοῦσαι ἔργον τῆς ὄριμου ἡλικίας τοῦ Σαχλίκη, (πβ. Cantarella, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 81), ἐγράφησαν ἀρκετὰ ἔτη μετὰ τὸ 1493 ⁴.

Ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν θέσιν τοῦ Σαχλίκη, παρατηρῶ τὰ ἑξῆς: Ὁ Cantarella (ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 78, σημ. 8) γράφει: «Ὅτι ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν ἀν μὴ εὐγενῆ πάντως καλῆς κοινωνικῆς καὶ οικονομικῆς τάξεως δυνάμεθα νὰ τὸ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς προστασίας, τὴν ὁποῖαν παρέσχεν εἰς τὸν Στέφανον ὁ Κυβερνήτης τῆς νήσου, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ γονεῖς του τοῦ ἀφῆκαν κληρονομίαν κ.λ.». Ἄλλ' ὅτι ὁ Σαχλίκης ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν τιμαριωτικὴν δεικνύει ἡ μνεῖα τοῦ φεουδαλικοῦ τέλους, ἥτοι τοῦ καταβαλλομένου ὑπὸ τῶν παροίκων ποσοστοῦ τῆς παραγωγῆς εἰς τὸν γαιοκτήμονα, τῆς *ἐντριτειᾶς*, (Συνόδ. Παπαδημητρίου, Ἀφήγησις Παράξενος, στ. 155). Καὶ ἡ ὄλη περιγραφή τῆς ζωῆς τοῦ χωρίου, αὐτ. στ. 115 ἑξ., τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν, τῶν εἰσοδημάτων καὶ τῶν μύλων, φέρει εἰς τὸν νοῦν τὸν βίον τῶν κρητῶν γαιοκτημόνων. Ὁ Σαχλίκης δὲν μετέβη εἰς τὸ χωρίον, ὡς ποίμην, καὶ δὲν καταφέρεται εἰς τὸ ἔργον του κατὰ τῶν ποιμένων, ὡς λέγει ὁ Cantarella, (ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 79), ἀλλὰ μετέβη εἰς τὰ κτήματά του, ὅπου παρεδόθη εἰς τὸ πάθος τοῦ κυνηγίου διὰ προσωπικὴν τέρψιν. Αἱ δὲ κατηγορίαι του στρέφονται ὄχι κατὰ τῶν συναδέλφων του ποιμένων, ἀλλὰ κατὰ τῶν δουλοπαροίκων του χωρικῶν ⁵.

³) Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς νόσου, βλ. The Encyclopedia Americana, Americana Corporation, New York - Chicago, 1948, ἀρθρ. *Syphilis*, καὶ Λεξικὸν Ἑλευθεροῦδάκη, Σύφιλις.

⁴) Ὁ Legrand, Coll. de Mon. n. 15, σελ. 9, ἐτοποθετεῖ τὸν Σαχλίκην πρὸς τὸ μέσον τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος.

⁵) Ὁ Gerland ἀναφέρει μεταξὺ «τῶν σημαντικωτέρων οἰκογενειῶν τοῦ XIV καὶ XV» αἰῶνος καὶ τινὰ *Σαλίχην* (*σαλὸς = σαχλὸς*) λερέα καὶ συμβολαιογράφον, Histoire de la Noblesse Cretoise, σελ. 64. Σαχλίκαι ὡς ἐλεύθεροι καλλιτεργηταὶ μνημονεύονται εἰς συμβόλαιον τοῦ 1618, Χρυσιαν. Κρήτη Β', 1913, σελ. 354 - 5.

Wagner, Carmina Graeca, Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι, σελ. 62, ἔξ., στ. 20 :

δέντρον ροζιάρειν καὶ κυρτόν.

Ὁ στίχος διωρθώθη ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦδίδου («Βυζαντίς», Α', 1909, σελ. 343) εἰς *δέντρον ροζιάρειον κυρτόν* διὰ τὸν λόγον ὅτι «δὲν δύναται νὰ λεχθῆ *δέντρον ροζιάρειν*». Ἐν τούτοις ὁ τύπος καλῶς ἔχει, ἀφοῦ ὁ Κορνάρου (Ἐρωτόκριτος, Β 2332) λέγει *ἄλογο φοβιτάρι ἄντι φοβιτάριον*.

Αὐτόθι, Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι ἔτι καὶ ἀφηγήσεις, σελ. 79 ἔξ., στ. 510 :

δοῦ ἄκαμε μὲ τὸν κυρτόν Τρίτζουλον τὸ παιδάκιν.

Ὁ λόγος περὶ «πολιτικῆς», δηλαδὴ ἔλυφρᾶς γυναικός. Ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦδίδου («Βυζαντίς», Α', 1909, σελ. 358) διωρθώθη οὕτω :

δοῦ ἄκαμε μὲ τὸν κὸρ τὸν Τρίτζουλον κ.λ.

Ἄλλ' οὕτω καὶ τὸ μέτρον καὶ ἡ ἔννοια καταστρέφεται. *Κυρτός* εἶναι ὁ σήμερον λεγόμενος *καμπούρης*, καὶ *κυρτός Τρίτζουλος* εἶναι ἀπλῶς ὁ *καμπούρης Τρίτζουλος*. Ἡ σημασία τοῦ *κυρτός* φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἀνωτέρω παραδείγματος *δέντρον κυρτόν*.

Ἄλλα παράλληλα τοῦ ζεύγους *κυρτός - καμπούρης* ἔχομεν τὰ ἑξῆς : *ἀκριβός - τσιγκούνης, δωριανὰ - τζάμπα, μεθυσιγῆς - μπεκοῦνης, ξεφαντωτής, περιδιαβαστής, χαροκόπος* καὶ τὰ ἀντίστοιχα ῥήματα *ξεφαντώνω, περιδιαβάζω, χαροκοπίζω — γλεντζές, γλεντώ, ὀκνιάρης — τεμπέλης*. Ἦτοι εἰς τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἐσώζοντο ἀκόμη κατὰ τὸν χρόνον ποιήσεως τῶν κρητικῶν ἔργων, ἐξεβλήθησαν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ὑπὸ τῶν ἀντιστοίχων τουρκικῶν*. Εἶναι ἀξιοσημείωτος ἡ πολὺ μεγαλυτέρα παραστατικότης τῶν ἑλληνικῶν, διατηρουσῶν πλήρως τὴν ἐτυμολογικὴν τῶν διαφάνειαν.

Αὐτόθι, στ. 518 - 9 :

*Ἐχρώσσει μου δυὸ πέσπυρα, ὀρίζω τὴν νὰ τὰ βεη
ἐκείνη μοῦ πεν «ἄφεις τὰ καὶ τρῖψε τὸ σινιάβρι».*

Ὁρθῶς ὁ Ξανθοῦδίδης («Βυζαντίς», Α', 1909, σελ. 359) λέγει ὅτι

*) Δυὸ ἐκ τῶν ἀνωτέρω λέξεων συνδυάζονται εἰς παλαιὰν κρητικὴν παροιμίαν : *τῶν ἀκριβῶ τὰ πράματα τὰ τρῶν οἱ χαροκόποι*. Ὅτι οὗτοι παρατεθεῖσαι ἀνωτέρω λέξεις εἶναι τουρκικαὶ μὲ ἐβεβαίωσεν ὁ φίλος κ. Νικόλαος Σταυρινίδης τοῦ Τουρκικοῦ Ἀρχείου Ἡρακλείου. Τὸ *τσιγκούνης* δέον κατ' αὐτὸν νὰ συναφθῆ πρὸς τὸ τουρκικὸν *τσιγκιανέ*, ὅπερ καὶ λέγεται ἐν Κρήτῃ.

πρόκειται περὶ τοῦ σπόρου τοῦ σινάπεως τοῦ προοριζομένου διὰ καταπλάσματα ἢ «συναπισμούς». Ἡ φράσις ἔχει ἀκριβῶς τὴν ἴδιαν σημασίαν μὲ τὸ σημερινὸν «βράσε ρύζι».

Αὐτόθι, στ. 530 - 1 :

*Ἡ Νικολέττα ἴεσσωσεν, ὁποῦ τὴν ἐκοιμήθην
ὁ ἄτυχος ἐπίσκοπος καὶ δὴ τὴν ἐνθυμήθην.*

Πρέπει νὰ γράψωμεν καὶ δὲν τὴν ἐνθυμήθην.

Αὐτόθι, στ. 532 - 4 :

*Καὶ τὴν Χριστίαν ἐσυρνεν καὶ λέγαν παραμύθιν
καὶ λέγαν διὰ πολιτικὰς τὸ ποιὸς καὶ ποιδά γαμήθην
καὶ γὰρ ὅτεκα νὰ τὲς γροικῶ κι ὄντα μὲ νοστιμήθην.*

Ὁ Ξανθουδίδης (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 359) προτείνει κι ὄντας ἤτοι καὶ ὄντως, νομίζω ὁμως ὅτι πρέπει νὰ γραφῆι κ' εἶντα μὲ νοστιμήθην! δηλαδή «καὶ πόσον μοῦ ἤρεσεν», ἐννοουμένου «νὰ τὰς ἀκούω». Τὸ εἶντα εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν Σαχλίκην, (πβ. W. σελ. 75, στ. 324, εἶνά ἄχεις).

Αὐτόθι, στ. 540 :

*Ἐκεῖ ἔφθασε τοῦ Φραντζεσκῆ πουιάννα ἡ γυναῖκα,
εἶχεν ἐντάμα μετ' αὐτῆς πολιτικὰς καὶ δέκα.*

Νομίζω ὅτι ὀρθότερα εἶναι ἡ γραφή τοῦ κώδικος M (τοῦ Montpelier), τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα ὁ ἐκδότης: τοῦ Φραντζεσκῆ τοῦ Τάνας ἡ γυναῖκα. Εἶναι δηλαδή τὸ Τάνας ἐπίθετον τοῦ Φραντζεσκῆ, ὃ δὲ ἀκριβῆς προσδιορισμὸς τοῦ προσώπου φαίνεται ἀπαραίτητος ἀφοῦ καὶ προκειμένου περὶ ἄλλων ἀνδρικῶν προσώπων παραθέτει ὁ Σαχλίκης ἢ τὸ ἐπίθετον ἢ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα μὴ ἀφήνον ἀμφιβολίαν διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ προσώπου. Τὸ ἐπίθετον τοῦ Φραντζεσκῆ τούτου πιθανῶς συνδέεται πρὸς τὴν Τάναν, (πβ. Wagner, σελ. 128, στ. 161).

Ὁ δευτέρως τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων στίχων διαφωτίζεται ἐπίσης ἐκ τῆς γραφῆς τοῦ ἰδίου κώδικος M: κὰν ἐνδέκα. Ἀντὶ καὶ δέκα πρέπει λοιπὸν νὰ γράψωμεν κὰν δέκα.

Αὐτόθι, στ. 549 - 551 :

*κ' ἡ Τζηλοπέφτη ἐφώναξε: «βλέπετέ τὴν μὴν κλέψη
κι ἂν εἶχε λύπην ἢ ἀειδοῦ νὰ ἴμπῃ νὰ μεσιτέψη,
τοῦ Τζημαδούρου ἢ ἀδελφῆ τὴν ἤθελεν παιδέψει.*

Εἶναι φανερόν, νομίζω, ὅτι λόγοι τῆς Τζηλοπέφτης εἶναι μόνον τὸ «βλέπετέ τὴν μὴν κλέψη», ἐνῶ τὰ ἐπόμενα εἶναι λόγοι τοῦ ποιητοῦ. Γραπτῶν ἐπίσης, ἂν εἶχε λείπειν ἢ Ἄιδου. Ἡ ἔγνοια εἶναι ὅτι ἂν ἔ-

λειπεν γυνή τις ὀνομαζομένη οὔτω, ἡ ὁποία ἐπενέβη, ἡ ἀδελφή τοῦ Τζημαδούρου θὰ ἐτιμῶρει διὰ χειροδικίας τὴν ὑποπτον κλοπῆς, ἢ τὴν ἄλλην, ἡ ὁποία ἐξεστόμισε τὴν ὕβριν.

Συνοδῆς Παπαδημητρίου, Στεφάνου Σαχλίκη, Ἀφήγησις παράξενος, Ὀδησσός, 1896, στ. 135 - 6 :

*Ὅλοι ἐκουρεῦαν πρόβατα κ' ἐγὼ ἐδικούς μου σκύλους,
ὄλοι εἶχαν τυρομύζηθρα κ' ἐγὼ εἶχα μαύρους σκύλους.*

Πιθανῶς εἰς τὸν δευτέρον στίχον πρέπει νὰ γράψωμεν ἀντὶ σκύλους : ψύλλους.

Αὐτόθι, στ. 220 : Ὁ Σαχλίκης περιγράφων τὴν ζωὴν τῶν χωρικῶν ἀναφέρει τὰ θέματα τῶν συζητήσεών των καὶ τὰς ψευδολογίας των :

*«Πολλὰ φασούλια ἐφέρασιν, πολλὰ κουκκιά καθόλου,
πᾶσα καλὸν ἐγέμωσεν ὁ φόρος ἀποβόλου».*

Οἱ στίχοι αὐτοὶ δὲν εἶναι νοητοὶ εἰς τὸν ἀγνοοῦντα ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν παρήγοντο ἐπαρκῆ ὄσπρια εἰς τὴν Κρήτην, καὶ εἰσήγοντο ἔξωθεν. (Πβ. Ξηρουχάκης, Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας κ.λ., ΕΕΚΣ, Γ' (1940), σελ. 291).

Αὐτόθι, στ. 748 - 9 :

*Ἐμπῆκεν ἡ Μαροῦλα μας τοῦ Νικολέττου Ἀβράμου
καὶ λέγει : ἀρχόντισσες καλές, δὲν ἤμπορῶ νὰ δράμω.*

Ἀντὶ Ἀβράμου γρ. Ἀβράμο, πβ. αὐτ. σελ. 73 : Νικολὸ Ἀμπράμο καὶ στ. 724 : τοῦ Γεώργη Ρόσοο. Ἐνίοτε σχηματίζεται καὶ σήμερον οὔτω ἐν Κρήτῃ ἡ γενικὴ τῶν δευτεροκλίτων κυρίων ὀνομάτων.

Αὐτόθι, στ. 860 - 1 :

*Ὁρέγομονν νὰ περπατῶ στὰ πολιτικαρεῖα
κι ὄσους κοπέλλους ἔβγανα, ὄλους τοὺς ἐπροσκάλουν.*

Ἴσως ἀντὶ ἔβγανα γρ. ἔβλεπα.

Αὐτόθι, στ. 869 - 70 :

*Ἐγὼ ὄντε βρέχη καὶ βρονιῶ, ἀστράφτη καὶ χιονίζη,
(σκ)ολάζω μὲ πολιτικὲς μαζώνω καὶ γαμοῦν τες*

Τὸ γγ. ἔχει κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ ἐκδότου : ολάζω με πολ. Πιστεῖν ὅτι πρέπει νὰ γραφῇ : κολάζομαι, πολιτικὲς μαζώνω κ.λ. Τὸ ρῆμα ἀπαντᾷ καὶ ἄλλοτε εἰς τὸν Σαχλίκην, Wagner, Carmina σελ. 63, στ. 11.

ΕΡΩΦΙΛΗ

Ἡ ἔκδοσις τοῦ δράματος ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου, γενομένη ἐν σπουδῇ, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὀριστική. Ἰσχύουν καὶ δι' αὐτὴν τὰ λεχθέντα ἀνωτέρω, ἀκόμη δὲ ἀπαντοῦν πολλαὶ χασμωδίαι, μὴ βαρύνουσαι τὸν ποιητὴν, ἀφοῦ συστηματικῶς ἀποφεύγει τὴν χασμωδίαν. Εἰς ὠρισμένα σημεῖα ἡ ἔκδοσις Σάθα παρέχει καλύτερον κείμενον, ὡς παρητήρησεν ἤδη ὁ Κριαρᾶς ἀποκαταστήσας τινὰ ἐξ αὐτῶν (ΕΕΒΣ, ΙΑ' (1935), σελ. 239 ἑξ.)¹.

Πρόλ. Α', στ. 11 - 13. Ὁ Ξανθουδίδης, κατὰ τὸν Σάθαν γράφει:

...τὰ πάθη μου κ' οἱ πόνοι μου οἱ περισσοί
τούτη κ' ἐμένα κάμασι τὸ νοῦ μου νὰ γεννήσῃ
τὴν τραγωδία ἄξιο ποίημα τῆς τύχης μου ν' ἀφήσω.

Ὁ τελευταῖος στίχος εἶναι κακότεχνος καὶ χωρὶς νόημα. Ἡ ἔκδοσις 1772 ἔχει ὀρθῶς τὴν τραγωδιᾶξιο κατὰ συνίτησιν. Γραπτέον:

τὴν τραγωδιὰ ἄξιο ποίημα τῆς τέχνης μου ν' ἀφήσω.

Ποίημα τῆς τύχης δὲν σημαίνει τίποτε, *κωμωδιὰ* δὲ καὶ ὄχι *κωμωδία* λέγει καὶ ὁ Φώσκολος («Φορτουναῖος», Πρόλ. ποιητοῦ, στ. 36, Πρόλ. Τύχης, στ. 132, καὶ Ε 412). Πβ. ἀκόμη *μαρτυριά* καὶ ὄχι *μαρτυρία* εἰς «Ζήνωνα» Ε 383, *αἰτία* καὶ ὄχι *αἰτία* εἰς «Ἐρωφίλην» Γ 295 καὶ εἰς τὸν «Γύπαριν» πολλαχοῦ. (Βλ. τὰ συλλεγόμενα ἀπὸ τὸν Μ. Μανουῦσακην παραδείγματα, ΕΕΚΣ, Δ' (1941), σελ. 256).

Αὐτόθι, Πρόλ. τοῦ Χάρου, στ. 61 ἑξ. Εἰς τοὺς ὠραίους στίχους, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Χάρους ὑπενθυμίζει εἰς τοὺς θεατὰς τοῦ δράματος τὸ πλῆθος τῶν θινόντων φίλων καὶ συγγενῶν τῶν, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχῃ ὑπαινιγμὸς τῆς τρομερᾶς πανώλους τῶν ἑτῶν 1592 - 5, ἡ ὁποία ἐξωλόθρευσε μέγαν ἀριθμὸν κατοίκων τοῦ Χάνδακος (Βλ. Σπανάκης, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, ΙΙΙ, σελ. 64 ἑξ.). Τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τὴν παραδεδομένην χρονολογίαν ποιήσεως τῆς Ἐρωφίλης περὶ τὸ 1600, καὶ μάλιστα, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ, θὰ παρείχε *terminum post quem*.

Αὐτόθι, Α 95 ἑξ.:

Μ' ὄλον ἐτοῦτο δὲ μπορῶ παρὰ τὰ βάσανά μου
χωσμένα πάντα νὰ κρατῶ στὴ δόλια τὴν καρδιά μου,
γιατὶ σὲ κάποιον φταίσιμον ἔπεσα ἀπατός μου,
λογιάζοντάς το μοναχὰς θαμπώνεται τὸ φῶς μου.

¹) Διορθώσεις μου εἰς τὴν «Ἐρωφίλην» ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», Η' (1954), σελ. 133 - 4.

Ἡ χασμωδία τοῦ τρίτου στίχου εἶναι ἀπαράδεκτος διὰ τὸν Χορτάτζην, ἐκτὸς δὲ τούτου παραμένουν ἀσύνδετοι αἱ φράσεις αἱ περιλαμβανόμεναι εἰς τὸν τρίτον καὶ τέταρτον στίχον, ἐνῶ τοιαῦτα ἀσύνδετα δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν συνθετικὸν ὕφος τοῦ ποιητοῦ. Γραπτέον λοιπόν :

*γιατὶ σὲ κάποιον φταίσιμον ἔπεσα, κι ἀπατός μου
λογιάζοντάς το μοναχὰς θαμπώνεται τὸ φῶς μου.*

Προσδιορίζει λοιπὸν τὸ ἀπατός μου τὸ λογιάζοντας καὶ ὄχι τὸ ἔπεσα καὶ ἡ φράσις γίνεται ἐντελῶς λογικὴ. Ὁ Πανάρετος ἀπορεῖ καὶ ὁ ἴδιος διὰ τὸ σφάλμα του.

Αὐτόθι, Α 274. Ὁ Πανάρετος ἐξομολογούμενος εἰς τὸν φίλον του Καρπόφορον τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔρωτός του πρὸς τὴν Ἐρωφίλην καὶ διηγούμενος πῶς κατὰ τὸν πρόσφατον πόλεμον ἐπεξήτησε τὸν θάνατον, διὰ νὰ λυτρωθῆ ἀπὸ τὸ χωρὶς ἐλπίδα πάθος του, λέγει :

*Γιὰ κείνον (οὐδ.) ἐβουλήθηκα νὰ σκοτωθῶ, γιὰ κείνο
στὸν πόλεμ' ὀλομόναχος νὰ ἔμπω μὴδὲ κρίνω
γυρεύοντας τὸ θάνατο κ.λ.*

Νὰ ἔμπω μὴδὲ κρίνω δὲν ἔχει νόημα. Ὁ Ξανθουδίδης εἶχε προτείνει τὴν γραφὴν : νὰ ἔμπω μέσα κρίνω (Byz. Neugr. Jahrb., 2 (1921), σελ 84) Τὴν γραφὴν αὐτήν, ἐπίσης ἐλαττωματικὴν, δὲν ἠκολούθησεν εἰς τὴν ἔκδοσιν προτιμήσας νὰ γράψῃ ὡς ὁ Σιάθας, ὁ ὁποῖος πάλιν ἠκολούθει τὸν Γραδενίγον. Τὴν ὀρθὴν γραφὴν παρέχει τὸ χγ. τοῦ Μονάχου, (βλ. τὸ ὑπόμνημα τοῦ ἐκδότου), νὰ μπαίνω μιδε κρίνω, καὶ τὸ χωρίον μὲ μικρὰν μεταβολὴν μεταγράφεται :

*Γιὰ κείνον ἐβουλήθηκα νὰ σκοτωθῶ, γιὰ κείνο
στὸν πόλεμ' ὀλομόναχος νὰ μπαίνω μ' εἶδες, κρίνω.*

Δηλ. «ἐνεκα τούτου μὲ εἶδες, νομίζω, νὰ εἰσέρχωμαι εἰς τὴν μάχην μόνος». Ὑπαινίσσεται ὁ Πανάρετος ὅτι ὁ φίλος του ὡς αὐτόπτης μάρτυς τὸν εἶδε νὰ ἐπιζητῆ τὸν θάνατον, καὶ τοῦτο ἐπιβεβαιωτὸς ὁ Καρπόφορος λέγων (Α 355):

*γιατ' εἶδα μὲ σε πλέα
νὰ κάμης πράματα φορικτὰ παρὰ τὸν Ἀχιλλέα·*

Τὸ κρίνω μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ νομίζω ἀπαντᾷ καὶ ἄλλοῦ εἰς τὸν Χορτάτζην (Ε 277). Πολὺ ἀνάλογος εἶναι ἡ διόρθωσις τοῦ Ξανθουδίδου (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 76) εἰς τὸν «Γύπαριν» (Πρόλ. Ἡλίου, στ. 151), μ' εἶδε, κρίνω ἀντὶ μὴδὲ κρίνω.

Αὐτόθι, στ. Α 309 ἐξ. :

*Βασιλιοπούλα μ' ἀκριβή κι ὁμορφοκαμωμένη,
καὶ πλιά ἀπὸ τς ἄλλες κορασὲς τοῦ κόσμου τιμημένη,
καθὼς πάντα ἔμου σκλάβος σου καὶ δοῦλος μπιστικὸς σου
οὐδ' ἓνα πρᾶμα ἔκαμα δίχως τὸν ὄρισμό σου,
δὲν εἶν' πρεπὸ μοῦ φαίνεται καὶ τώρα νὰ θελήσω
νὰ ἔμω στὴ γιόστρα, θέλημα δίχως νὰ σοῦ ζητήσω.*

Πρέπει νὰ γράψωμεν κι οὐδ' ἓνα πρᾶμα ἔκαμα, διότι ἡ φράσις ἀνήκει εἰς τὴν ἐξηρημένην πρότασιν τὴν εἰσαγομένην διὰ τοῦ καθὼς καὶ προσδιορίζει τὴν μόνην κυρίαν πρότασιν τοῦ χωρίου δὲν εἶν' πρεπὸ κ.λ. Δὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ ἐτέρας κυρίας προτάσεως, διότι οὕτω θὰ εἴχομεν δύο κυρίας προτάσεις ἀσυνδέτους, πρᾶγμα ἐντελῶς ἀσύνηθες διὰ τὸν λόγον τοῦ Χορτάτζη, ἀλλὰ καὶ διότι λογικῶς ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν συμπεριφορὰ τοῦ Πανάρετου αἰτιολογεῖ τὴν ἀπόφασιν νὰ ζητήσῃ καὶ τώρα τὴν ἄδειαν τῆς Ἐρωφίλης πρὶν ἐνεργήσῃ. Ἐντελῶς ἀνάλογος εἶναι ἡ εὐθύς κατωτέρω (Α 325 ἔξ.) ἀπαντῶσα σύνταξις :

*Καθὼς τὴ θάλασσ' ἄνεμος δύνεται καὶ φουσκώνει,
καὶ ἰθυμωμένα κύματα γιαμιὰ γιαμιὰ σηκώνει,
τέτοιαι λογῆς καὶ τὴν καρδιά κ.λ.*

Αὐτόθι, Α 319 - 324 :

*Ἵς τοῦτα τὰ λόγια συντηρῶ δυὸ τρεῖς φορὲς κι ἀλλάσσει
τὸ πρόσωπό τζη τ' ὁμορφο, κι ἂν εἶδες τὸ θαλάσσι,
τὸ πῶς κτυπᾷ κιαμιὰ φορὰ κάτω στὸ περιγιάλι,
ὄντα μὲ δίχως ἄνεμο καὶ δίχως πείραξη ἄλλη,
τέτοιαι λογῆς τὸ σιῆθος τση τὸ μοσκομυρισμένο
δυὸ τρεῖς φορὲς ἐκτύπησε τοῦ πόθου πληγωμένο.*

Οὐδεμία χρονικὴ πρότασις ὑπάρχει εἰς τὸ χωρίον ἀρχομένη διὰ τοῦ ὄντα. Πρέπει λοιπὸν νὰ γραφῆ ὄντα, (μετοχὴ τοῦ εἶμαι, παλαιὸς τύπος ἀντὶ ὄντας). Ἡ μετοχὴ αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὸ θαλάσσι. «Ἐὰν εἶδες τὴν θάλασσαν, πῶς κτυπᾷ κ.λ. ὅταν εἶναι χωρὶς ἄνεμον...».

Αὐτόθι, Α 367 ἔξ. : Δικαιολογούμενος ὁ Πανάρετος ὅτι δὲν προσέφευγεν εἰς τὴν Ἐρωφίλην τὰ δῶρα, τὰ ὅποια ἔλαβεν εἰς τὸ κονταροκτύπημα, προσθέτει :

*Τὸ ἔκαμα, πράματα γιατί δὲν εἶναι κορασιδῶ,
μ' ἀντὶς ἐκεῖνα τὴν ψυχὴ καὶ τὸ κορμί μου δίδω,
τῆς ἀφεντειᾶς σου χάρισμα, πρόθυμα πάντα ὁμάδι
Ἵς πᾶσα μικράκι σου ὄρισμὸ νὰ κατεβῶ στὸν Ἐρημῶ.*

Ἡ λέξις ὁμάδι καθιστᾷ βέβαιον ὅτι εἰς τὴν τελευταίαν πρότασιν τὰ

ὑποκείμενα εἶναι δύο, ἡ *ψυχὴ* καὶ τὸ *κορμί*: ἐπομένως τὸ ῥῆμα πρέπει νὰ τεθῆ κατὰ πληθυντικόν: νὰ *κατεβοῦ στὸν Ἄδη*.

Χορικὸν Ἔρωτος, Α 591 ἔξ.:

*Μᾶλλιος τὰ τόσα βρόχια τὰ δικά σου
γλυκιά, καὶ μετ' αὐτὰ τόση ἔχου χάρη,
π' ὅποιο κι ἂν ἔμπερδέσα φχαριστᾷ σου.*

Τὸ ἀνώμαλον καὶ ἀσαφὲς χωρίον προσεπάθησε νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ Α. Πολίτης («Ἑλληνικά», 12 (1951), σελ. 148). Τοῦ *ἔχου χάρη* τὸ ὑποκείμενον βεβαίως μόνον τὰ βρόχια δύναται νὰ εἶναι, (πβ. ἄνωτ. Α 589: *τόση χάρην ἔχουν τ' ἄρματα σου*), καὶ ὄχι οἱ ἄνθρωποι, διότι θὰ ἦτο κακόζηλος ἢ συνελγὴς ἐναλλαγὴ τῶν ὑποκειμένων, ἢ ἐπανάληψις τῆς ἐκφράσεως *ἔχου χάρη* πρῶτον διὰ τὸν ἔρωτα, εἶτα διὰ τοὺς δούλους τοῦ ἔρωτος, καὶ ἢ ἐκφρασις τῆς γενικῆς καταστάσεως πρῶτον διὰ τοῦ γ' πληθυντικοῦ *ἔχου* (γαλλ. *on*, γερμ. *man*), καὶ εὐθὺς κατωτέρω διὰ τοῦ *ὅποιο κι ἂν*. Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ ὑποκ. τοῦ *ἔχου χάρη* εἶναι τὰ βρόχια, δὲν δύναται τὸ *μετ' αὐτὰ* νὰ ἀναφέρεται εἰς τὰ βρόχια· δὲν θὰ εἶχε καμίαν ἔννοιαν ἢ φράσις «τὰ βρόχια ἔχουν χάρη μ' αὐτά». Ἀντὶ *μετ' αὐτὰ* ἀσφαλῶς πρέπει νὰ γράψωμεν *μετ' αὐτὸ* καὶ νὰ νοήσωμεν «μὲ τὴν γλυκύτητα».

Ἄλλ' ἢ μελέτῃ τοῦ χωρίου πείθει ὅτι τοῦτο καὶ ἄλλως πάσχει. Ἡ γραφὴ *τὰ τόσα* πιθανῶς εἰσήχθη ἀπὸ τὸν Γραδενίγον τὸν ὅποϊον ἠκολούθησαν ὁ Σάββας καὶ ὁ Ξανθουδίδης. Ἄλλ' ἢ κριτικὴ δὲν δύναται νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψει, ἐφ' ὅσον τὸ χωρίον δὲν ἱκανοποιεῖ, ὅτι τὰ σωζόμενα *χγ.* δὲν στηρίζουν τὴν γραφὴν αὐτήν. Οὕτω τὸ *χγ.* Μονάχου (Cod. Graecus 590, βλ. ὑπόμν. Ξανθουδίδη) ἔχει:

μὰ λύστα σὰν τὰ βρόχια.

Τὸ *χγ.* Legrand (Bibliothèque grecque vulgaire, II, Paris, 1881, σελ. 340 ἔχει:

*maglios ossa ta uroghia ta edhicassu*⁹

Τὴν λύσειν παρέχει, νομίζω, τὸ σ ἂν τοῦ *χγ.* Μονάχου, τὸ ὅποϊον ἐχρησίμευσε καὶ εἰς ὠρισμένας ἄλλας περιπτώσεις πρὸς ἀποκατάστασιν

⁹) Κατωτέρω τὸ *χγ.* Legrand ἔχει ἀντὶ *γλυκιά* (*glicchia*) *χιλία* (*ghiglia*), τοῦτο ὁμῶς δικαιολογεῖται ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν λέξεων γραφομένων δι' ἰταλικῶν χαρακτήρων, καὶ πιστεύω ὅτι ἢ παραδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γραδενίγου γραφὴ *γλυκιά* εἶναι ἢ ὀρθή. Περὶ τοῦ π' *ὅποιο*, βλ. Α. Πολίτην, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 148. Νομίζω ὅτι ὀρθῶς ἐγγράψεν ὁ Ξανθουδίδης, ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλα δείγματα παλαιογραφικῆς ἐναλλαγῆς τῶν π — κ.

τοῦ κειμένου (βλ. εἰσαγ. Ξανθοῦδίδη, σελ. λε'). Νομίζω ὅτι μὲ ἐλαχίστην μεταβολὴν τὸ χωρίον θεραπεύεται ὡς ἑξῆς :

*Μᾶλλιος τόσα 'ν' τὰ βρόχια τὰ δικά σου
Γλυκιά, καὶ μετ' αὐτὸ τόση ἔχου χάρη,
π' ὅποιο κι ἂν ἐμπερδέσα φχαριστᾷ σου.*

Τὸ τόσα εἶναι λοιπὸν ἐπίρρημα ἀναφερόμενον εἰς τὸ γλυκιά καὶ ὄχι ἐπίθετον, ἢ δὲ χρῆσις αὐτὴ εἶναι συνηθεστάτη. Πβ. Ἐρωφ. Α 600 : *πόσα ξάζεις*, Γ 161 : *τόσα δυνατό*, Β 110 : *τόσα κλιτή*, Δ 496 : *τόσα ταραχίζεσαι* κ.λ. Ἡ ἔννοια εἶναι ἀκριβῶς ὡς διευτυπώθη ἀπὸ τὸν Ἐ. Κριαρᾶν (ΕΕΒΣ, ΙΑ' (1935), σελ. 252) : «τὰ βρόχια τοῦ Ἐρωτος εἶναι τὸ σ ο ν γ λ υ κ ἰ ἄ, ὥστε πάντοτε νὰ εἶναι εὐχαριστημένος ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐμπλέκεται εἰς αὐτά». Τὸ μᾶλλιος ἐδῶ ἔχει ἐπιτατικὴν σημασίαν ὡς πρὸς τὸ προηγούμενον *βγαίνει κερδεμένος*, καὶ ἀντιστοιχεῖ ἐντελῶς πρὸς τὸ *μᾶλλιοστας* καὶ τὸ σημερινὸν *μάλιστα*. «Ἐχεις τόσην δύναμιν, ὥστε νικᾷς πάντας· μάλιστα εἶσαι τόσον γλυκὺς, ὥστε οἱ νικώμενοι εὐχαριστοῦν ἀντὶ νὰ καταρῶνται». Τὰ *μᾶλλιος* καὶ *μᾶλλιοστας* χρησιμοποιοῦνται διττῶς : ἀντιθετικῶς, ὅταν προηγῆται ἄρνησις, καὶ ἐπιτατικῶς, ὅταν δὲν προηγῆται ἄρνησις. Δείγματα τῆς πρώτης χρήσεως, Κ. Σάθας, «Στάθης», Ἰντερμ. τῆς Μορέσκας, σελ. 124, στ. 5 : *δὲ σὲ κρατῶ γιὰ σκλάβο μου... | μᾶλλιος ἐσὺ μ' ἐπλήγωσες κ' ἔχεις με σκλαβωμένο*. «Γύπαρις», Α 123 : *λύπη σ' ἐμὲ δὲν ἔχει | μᾶλλιοστας πλὴν καλόκαρδη... τήνε θωρῶ*. «Ἐρωτόκριτος», Α 116 - 7 : *λίγο νερὸ ποιεῖ φωτιὰ μεγάλη δὲν τὴ σβήνει | μᾶλλιος τὴν ξάφτει καὶ κεντᾷ...* Δείγματα τῆς δευτέρας ἐπιτατικῆς χρήσεως, οἷα καὶ ἡ ἀπασχολοῦσα ἡμᾶς ἐνταῦθα : «Στάθης», Α 316 : *τὸ Χρῦσιππο, τὸ φίλο μου, μᾶλλιος τὸν ἀδερφό μου*. «Στάθης», Γ 447 : *τὴ συντροφιά σου θέλωμε, μᾶλλιος παρακαλοῦμε*.

Θὰ ἐπρότεινα τὴν παραδοχὴν καὶ τῆς γραφῆς *ὅποιο κι ἂνε μπερδέσου* τοῦ χγ. Legrand ἀντὶ *κι ἂν ἐμπερδέσα*, ἀφοῦ εἰς τὸ χωρίον πρόκειται μᾶλλον περὶ ἀορίστου ἐπαναλήψεως εἰς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, (πβ. *κατοικημένος βρίσκεσαι, εἶσαι δυνατός, χάρη ἔχουν τ' ἄρματα σου, βγαίνεις κερδεμένος*).

Χορικὸν Ἐρωτος, Α 597 - 600 :

*κι ὄχι οἱ ἀνθρώποι μόνο γνωρισμένα
σ' ἔχουσι τί μορεῖς καὶ πόσα ξάζεις,
μὰ τὰ βερόνια αὐτὰ τὰ χρουσωμένα
στὸν οὐρανό, ὄντα θέλῃς, ἀνεβάσεις κ.λ.*

Περὶ τοῦ χωρίου ἔγραψα εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», Η' σελ. 133 ἑξ. ὑποστηρίξας τὴν ἀνωτέρω γραφήν. Ὁ Λ. Πολίτης («Ἑλληνικά», 12

(1951), σελ. 149) πιστεύει ὅτι ἡ γραφή δὲν εἶναι δυνατή, διότι δημιουργεῖ διασκελισμὸν τῶν τριστίχων, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπαντᾷ, ὡς λέγει, ποτὲ εἰς τὰ χορικά τῆς Ἐρωφίλης, ἐκάστου τριστίχου περιλαμβάνοντος «ἕνα ἀπαρτισμένο νόημα». Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβές, ἀφοῦ εἰς τὸ χορικό τοῦ Ἥλιου Δ 729 ἔξ. ἀναγινώσκωμεν :

*Τὰ δὲ θωρεῖ στῆ γῆ ποτὲ τὸ φῶς σου,
μὰ βρίσκονται στὰ βάθη φυλαμένα,
κι ὄσα κι ἂν εἶν' ὀμπρὸς τῶν ἀμματιῶ σου
γῆ ἐσὺ τὰ κάνεις ὄλα κ.λ.*

Προφανῶς ὑπάρχει καὶ ἐδῶ διασκελισμὸς καὶ τὸ νόημα τοῦ πρώτου τριστίχου, ὀλοκληρώνεται μόνον διὰ τοῦ δευτέρου, ὅπου ἡ κυρία πρότασις.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλος λόγος πείθει ὅτι ἡ ὀρθὴ γραφή εἶναι ἢ ὡς ἂνω καὶ ὄχι ἢ παρὰ Ξανθοῦδιδη. Μετὰ τὸ ὄχι μόνον εἶναι πολὺ φυσικὴ ἀπόδοσις εἰσαγομένη διὰ τοῦ μά. Μὲ τὴν γραφὴν τοῦ Ξανθοῦδιδη ἢ εἰσαχθεῖσα διὰ τοῦ ὄχι μόνον πρότασις μένει μετέωρος καὶ ἀσύνδετος πρὸς τὴν ἐπομένην.

Ἄς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι τὸ χγ. Μονάχου, τὸ ὁποῖον, φοβοῦμαι, ὑπερβολικῶς ὑπετιμήθη, παρέχει καλυτέραν γραφὴν εἰς τὸν στ. 599 : ἔχον ἀντὶ τὰ χρυσωμένα τ' ἀκονισμένα. Οὕτω ἡ εἰκὼν τῶν βελῶν, ἢ ὁποία στενωῶς συνδέεται πρὸς τὸ σφάζεις τοῦ στ. 602, καθίσταται πολὺ ζωηροτέρα.

Εἰς Β 119 ἔξ. ἡ Ἐρωφίλη διηγουμένη τὰ κακὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα τὴν τυραννοῦν τὴν νύκτα, λέγει :

*πὼς παίρνουσι τὸ ταῖρι μου μέσ' ἀπὸ τὴν ἀγκάλη
τούτη συχνιὰ μοῦ φαίνεται καὶ μ' ἀπονιὰ μεγάλη,
τὸ ρίχνουσι τῶ λιονταριῶ πὼς μιὰ σκοτεινιασμένη
στράτα θωρῶ κ' εὐρίσκουμου σήμερο σφαλισμένη κ.λ.*

Προτιμότερον ἴσως νὰ γράψωμεν πὼς ᾽ς μιὰ σκοτεινιασμένη. Ἡ σειρὰ: «μοῦ φαίνεται πὼς θωρῶ κ' εὐρίσκουμου (ἢ κ' εὐρίσκομαι) σήμερο σφαλισμένη (= ἀποκλεισμένη) σὲ μιὰ σκοτεινιασμένη στράτα» κ.λ. Δηλ. «μοῦ φαίνεται Ἵτι βλέπω ὅτι ἤμουν» κ.λ.

Α ὅ τ ὁ θ ι, Β 140: ξύπνου. Ὁ Κριαρᾶς παραβάλλει πρὸς τὸ διπλοῦ (ΕΕΒΣ, ΙΑ' (1935), σελ. 250), ἀλλὰ ὀρθότερον πβ. πρὸς τὸ ξοίνου, (ὅταν δὲν μεθύη τις). Καὶ τὰ δύο εἶναι ἐπιρρηματα προελθόντα ἔξ ἐμπροθέτων προσδιορισμῶν μετὰ τῆς ἐκ καὶ γενικῆς: ἔξ ὕπνου, ἔξ οἴνου.

Α ὅ τ ὁ θ ι, Β 223 ἔξ. Ἡ Νένα μονολογοῦσα καὶ οἰκτιροῦσα τὸν

βασιλέα Φιλόγονον διὰ τὴν παρελθοῦσαν πολυτάραχον ζωὴν (κυρίως διὰ τὰς περιπετείας τοῦ προσφάτου πολέμου), καὶ διὰ τὴν τωρινὴν δυστυχίαν του (τὸ «σφάλμα τῆς Ἐρωφίλης»), λέγει :

*μάχες καὶ πρίκες καὶ ζηλιεῖς, πολέμοι καὶ θανάτοι
τὴν πρिकाμένην του καρδιὰ πάντα ἔχασι γεμάτη,
καὶ τῶρ ἄποδ' λογάριάζε πῶς εἶν' ἀναπαῖμένος
σ' εἶντα κατᾶρθε σήμερο βλέπετε ὁ πρικαμένος.*

Διὰ τὸ κατᾶρθε σημειώνει ὁ Ξανθουδίδης εἰς τὸ γλωσσάριον : «ἀορ. τοῦ κατέρχομαι, κατέπεσε, κατήνησε». Σήμερον τὸ κατᾶρθε ἀκούεται εἰς τὴν Πελοπόννησον. Πβ. καταφιάνω. Ἴσως ὁμως γραπτέον σ' εἶντα κακὰ ὄρθε σήμερο. Πρόκειται διὰ τὰς σημερῶν συμφορὰς, αἱ ὁποῖαι προστίθενται εἰς τὰ : μάχες, πρίκες κ.λ. Πβ. Γλωσσ. Ἐρωτοκρ. τὸ κακὸν :... «πάθος, δυστυχία, νόσος».

Αὐτὸ ὅτι, Β 335 εἷ. Ἡ μακροτάτη καὶ τεχνικωτάτη περίοδος, ἡ συμπλέκουσα πυκνῶς τόσας ἐξηρητημένας προτάσεις, τελειώνει εἰς τὸν στ. 350, ὅπου καὶ πρέπει νὰ τεθῆ τελεία ἀντὶ τοῦ ὑπάρχοντος κόμματος. Εἰς τὸν στ. 346 πρέπει νὰ τεθῆ κόμμα ἀντὶ ἄνω τελείας. Σημειωτέον ὅτι τὴν ὀρθὴν στίξιν ἠκολούθησεν ὁ Σάθας. Ἀπὸ τοῦ στ. 351 ἀρχίζει νέα περίοδος ἐκ σειρᾶς προτάσεων εἰσαγομένων διὰ τοῦ πότες, καὶ τελειώνει εἰς τὸν στ. 360, ὅπου πρέπει νὰ τεθῆ ἐρωτηματικόν. (Ὁ Σάθας ἔχει θαυμαστικόν, ἀντὶ δὲ Πότες ἔχει Ποτές, ὡς ἡ ἔκδοσις 1772).

Αὐτὸ ὅτι, Β 383 - 5. Ἡ διόρθωσις μου («Κρητικά Χρονικά», Η' (1954), σελ. 134) :

*Πόσους πολέμους καὶ μαλιὰς μὲ τῶν Περσῶ ἔχα κάμει
ἀντὶ μὲ τὸν Πέρσο, ἀποτελεῖ ἀπλῶς ὀρθὴν μεταγραφὴν τοῦ στίχου, ὡς
φέρεται εἰς τὸ γγ. Legrand. (Bibliothèque grecque vulg. II, 1881,
σελ. 355) :*

rossus polemus chie maglies me to Perso igha cami

Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ γράφοντες τότε, παρέλειπον συχνότατα τὸ συμ-προφερόμενον ἔρρινον φρονούντες ὅτι τοῦτο ἐπαρκῶς ἐδηλοῦτο διὰ τῶν ἀκολουθούντων ψιλῶν (πβ. «Φορτουναῖτος», Εἰσαγ. Ξανθουδίδη, σελ. 22 - 23). Ὡστε γράφοντες τῶν Περσῶ ἀπλῶς ὀρθῶς ἀναγινώσκουμε καὶ ὀρθῶς τονίζομεν τὸ *to Perso*. Τὴν γραφὴν στηρίζει καὶ τὸ γγ. Μονίχου ἔχον μὲ τὸ *υπορῶ* (ὑπομν. ἐκδ Ξανθουδίδη).

Σημειωτέον ὅτι καὶ τοῦ ἐπομένου στίχου ἡ μορφὴ ἢ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ γγ Legrand εἶναι ὁμιλωτέρα ἐκείνης, τὴν ὁποῖαν ἠκολούθησεν ὁ Γραδενίγος, ὁ Σάθας καὶ ὁ Ξανθουδίδης. Τὸ γγ. ἔχει :

chie pera me to vassiglio ci Anatolis adami

Α ὅ τ ὅ θ ι, Β 467 ἔξ. Διὰ τὴν συγκριτικὴν μελέτην τῶν λογοτεχνιῶν τῆς Ἀναγεννήσεως ἄς σημειωθῇ ὅτι ἀνάλογος περιγραφὴ τοῦ «Χρυσοῦ αἰῶνος» ἀπαντᾷ μεταξὺ ἄλλων καὶ εἰς τὸν Don Quijote, (ἔκδ. Calleja - Fernández, Madrid, κεφ. XI, σελ. 59 ἔξ., ἑλληνικὴ μετάφρασις Κ. Καρθαίου, ἔκδ. Ἄετοῦ, 1944, κεφ. XI, σελ. 84 ἔξ.). Ἡ παραλληλία, ὀφειλομένη εἰς κοινὰ ἰταλικά πρότυπα, δύναται νὰ παρακολουθηθῇ ἀπὸ χωρίον εἰς χωρίον.

Α ὅ τ ὅ θ ι, Β 527. Τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Γραδενίγου γραφὴν τοῦ τελευταίου στίχου τοῦ χορικοῦ *χάρη νὰ μὴν τῷ βλάψουσι τῷ δώσε* ὑποστηρίζει ὀρθῶς ὁ Λ. Πολίτης (ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 151), ἐρμηνεύων τὸ πρῶτον *τῷ* ὡς δοτικὴν ἠθικὴν. Νομίζω ὅτι καὶ τὸ *χγ. Μονάχου* (ὑπόμν. ἔκδ. Ξανθουδίδη) στηρίζει τὴν γραφὴν *τῷ* καὶ ὄχι *τη*: τοῦτο φέρει τοὺς *βλάπτουσι*, πιθανῶς διότι ὁ γράφων εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τοῖ καὶ ἐξέλαβεν αὐτὸ ὡς αἰτιατικὴν πληθυντικοῦ ἀποκαταστήσας τὸν λογιώτερον τύπον. Διὰ τὸ *τι* τοῦ *χγ. Legrand* παρατηρῶ ὅτι εἰς τὸν δι' ἰταλικῶν ὁμοίως χαρακτήρων γραμμέμον «Φορτουναίων» γράφεται ἀντὶ *tsi*: *ti*. Η. Labaste, Une comédie crétoise κ.λ., «Byz. Zeitschrift», 13 (1904), σελ. 392: *agafticos ti Pertonellas, aderos ti Milias κ. ἄ.*

Α ὅ τ ὅ θ ι, Ἰντερμ. Β, 111:

κ' οἱ κόσμοι, ἀπ' ὄλοι στ' ἄρματα μούγουνται καὶ τρομάσσουν

Μούγουνται γράφει ὁ Γραδενίγος (ἔκδ. 1772), Σάθας, Ξανθουδίδης. Ὁ τύπος πιθανῶς προῆλθεν ἐκ κακῆς μεταγραφῆς τοῦ κανονικοῦ *μουγκοῦνται* ἢ *μούγκουνται* γραφομένου δι' ἰταλικῶν χαρακτήρων *muigude*. Τὸ *μουγκοῦμαι* εἶναι σύνθετος, πβ. Δ 43: *μουγκᾶται*, Ε 114: *μουγκᾶτο*, ἀκούεται δὲ καὶ τὸ *μούγκομαι* (ὄχι *μούγομαι*) κατὰ τὸ *θρηνοῦμαι* — *θρήνομαι*.

Α ὅ τ ὅ θ ι, Γ 96: *ἀπεφάσισε*. Γραπτέον *ἀποφάσισε* χωρὶς ἔσωτερικὴν αὔξησιν, ὅπως ὁ Γραδενίγος (1772) καὶ ὁ Σάθας.

Α ὅ τ ὅ θ ι, Δ 193 - 5:

...καὶ σιγανὰ σιμώνω

στὴν κάμεράν τζη καὶ δίχως μιλιὰ κιαμιὰ σηκώνω
τῷ πόρτας ὄξω τὸ πανί...

Ὁ δεῦτερος στίχος εἶναι ἄμετρος ἂν δὲν γραφῇ ὡς παρὰ Γραδενίγω (1772) καὶ Σάθα *διχῶς*. Ὁ τονισμὸς (πιθανῶς κατὰ τὸ *χωρίς*) βεβαιούται καὶ ἐξ ἄλλου παραδείγματος, ὅπου πάλιν τὸ *δίχως* προκαλεῖ μετρικὴν ἀνωμαλίαν: Α 161 *καὶ με δίχως σκονάδι* (οὔτω καὶ ἡ ἔκδοσις 1772). Καὶ ἐκεῖ, πιστεύω, γραπτέον *διχῶς*. Ἀνάλογος εἶναι ὁ τονισμὸς *ἀνισῶς* (βλ. Γλωσσάριον «Ἐρωφίλης») ἀντὶ *ἀνίσως*.

Αὐτόθι, Δ 455 ἔξ.

*Τὴ νύκτα μέρα βούλεσαι σὰ νὰ ἴμουν τυφλωμένος
γῆ μονιτάρου δίχως νοῦ λωλὸς καὶ ξεπεσμένος
πὼς εἶμαι νὰ μοῦ πῆς κ' ἐσύ.*

Προφανῶς καὶ ἐδῶ τὸ γγ. Μονάχου παρέχει τὴν γνησίαν γραφήν, ἔχον πὼς εἶναι. «Βούλεσαι νὰ μοῦ πῆς τὴ νύκτα πὼς εἶναι μέρα, σὰ νὰ ἴμουν κ.λ.» Μετὰ τὸ ξεπεσμένος, ὅπου κλείει ἡ παρενθετικὴ φράσις, πρέπει νὰ τεθῆ κόμμα.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς «Ἐρωφίλης» (σελ. μγ') ὁ Ξανθουδίδης παραθέτει τὰς ἑξῆς λογίας λέξεις, τὰς ὁποίας συνέλεξεν ἐκ τοῦ κειμένου: *μεριμῶ, ἐργάζομαι, σκοπῶ, ἄκαιρος, οὐδὲ ποσῶς* καὶ τὰ συχνὰ εἰς -ότατος ὑπερθετικά. Παρέχω καὶ ἄλλα λόγια στοιχεῖα τῆς γλώσσης τῆς «Ἐρωφίλης». *Ἀνεξείκαστος* (Πρόλ. ποιητοῦ στ. 49), *τινὸς* (ἀόρ. ἀντωνυμία, Α 427) *διορθῶνον* (τετρασύλλαβον, Α 519), *ἔξταση* (Α 544), *εἶδωλα* (Ἰντερμ. Α 24), *θεὰ* (Β 54), *ἀπέχη* (Β 416), *φτώση* (= πτώσις, ἡ ἔννοια καὶ ἡ λέξις λογία, τὸ δημοτικὸν *πέσιμο*, Β 489), *ώρατος* (ὑπερθ. *ωραιότητες*, Ἰντερμ. Β 124), *διδασκαλεύγω* (ἀντιδασκαλεύγω, Γ 38), *ὀφθαλμὸς* (Γ 132 κ. ἀ.), *προξενᾶ* (σημειωτέα ἡ προσρμογὴ τοῦ ῥ. εἰς τὰ εἰς -άω, Γ 216), *τέλεια* (Δ 218), *ἀντιτείνω* (Ε 622). Αἱ λέξεις αὗται μάλιστα διὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χορτάτζη, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ γλῶσσα ἠγγόει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ δημοσίου σχολείου καὶ τῆς ἐφημερίδος, εἶναι σιμφῶς λογίας προελεύσεως⁹. Τοιαῦται λέξεις δὲν ἀπαντοῦν εἰς γνησίως δημοτικὰ ποιήματα, συναντώμενα δὲ εἰς αὐτὰ πάντοτε ξενίζου καὶ παρέχουν ὑπόνοιαν κιβδηλείας. Ἐὰς σημειωθῆ καὶ παράβασις τῶν φθογγικῶν κανόνων τῆς νέας ἑλληνικῆς εἰς τὰ *σύμβουλε* (Α 529 κ. ἀ.) καὶ *σύγχυση* (Ἰντερμ. Α 74). Τὸ *σύγχυση* εἶχε θεωρήσει βιασμὸν τῆς γλώσσης ἡδὴ ὁ Χατζιδάκης (ΜΝΕ, Α' (1905), σελ. 520). Πείθομαι τώρα, παρὰ γνώωμην μου ἐκφρασθεῖσαν εἰς τὴν μελέτην μου «Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἐρωτοκρίτου» («Κρητικὰ Χρονικά», ΣΤ' (1952), σελ. 416, σημ. 28) ὅτι καὶ παρ' «Ἐρωτοκρίτῳ» τὸ *συμβουλᾶτε* καλῶς ἔχει, διότι πολλὰκις ἀπαντᾷ τὸ *συμβουλεύω -ομαι*. (Ἰδ. γλωσσάριον μεγ. ἔκδ. «Ἐρωτοκρίτου». Πβ. καὶ σημείωσιν εἰς Α 1417).

⁹ Ἀκόμη περισσότερον ἐνδεικτικὴ τῆς μορφώσεως τοῦ Χορτάτζη

⁹) Ἐχω ἀμφιβολίας περὶ τοῦ *ἀπέχω*. Ἀκούεται καὶ τώρα τὸ *ἄπεχε!* ἴσως ὅμως ἐκ λογίας ἐπίδρασεως. Διὰ τὴν ἀόρ. ἀντωνυμίαν πβ. καὶ γλωσσάρ. Ἐρωτ. τίς. Λόγιον φαίνεται καὶ τὸ *γιωργός*, Ἐρωφ. Α 283.

εἶναι ἡ πυκνὴ καὶ συνθετικὴ σύνταξις. Οὐδεὶς ἐκ τῶν ὠρίμων ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἔγραψε ποτὲ τόσον συνθετικῶς. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔφθασεν αὐθορμήτως ὁ Χορτάτζης εἰς τοιοῦτον τρόπον ἐκφράσεως, διότι ἡ νέα ἑλληνικὴ εἶναι γλῶσσα ἀναλυτικὴ, καὶ ἡ ἐξηγημένη σύνταξις δὲν εἶναι φυσικὴ δι' αὐτήν. Διὰ τὴν μελέτην τῆς συντάξεως τοῦ Χορτάτζη εἶναι ἀναγκαῖα ἡ λεπτομερὴς παραβολὴ πρὸς τὸ Ἰταλικὸν πρότυπον τοῦ ἔργου· νομίζω πάντως ὅτι ἡ πυκνότης τοῦ ὕφους ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ἀφ' ἑνὸς τῆς ἐξοικειώσεως τοῦ Χορτάτζη πρὸς τὴν σύγχρονον του Ἰταλικὴν καὶ ἑλληνικὴν ρητορείαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἀρχαιομαθείας του.

Ὡς παράδειγμα τοῦ πυκνοῦ ὕφους τοῦ Χορτάτζη παραθέτω τὸ μνημονευθὲν καὶ ἀνωτέρω χωρίον Β 341 ἐξ.

...καλλιὰ τονε (ὁ Ἔρωτας) νὰ βάλῃ,
 ἴς τόσην περίσσιαν ὄρηγία καὶ κάκηγία μεγάλη
 τὴν κόρη μου τὴν ὄμορφη, θάνατο νὰ μοῦ δώσῃ
 καὶ τοῖ καϊμένης μου καρδιᾶς τὰ πάθη νὰ τελειώσῃ,
 παρὰ περίσσια σπλαχνικὸς νὰ θῆ νὰ μοῦ χαρίσῃ
 πλιά παρ' ἀποῦ ποκότησεν ἡ γλῶσσα νὰ ζητήσῃ,
 κ' ἐδὰ νὰ θέλῃ ἀλύπητος, τὰ μῶχει χαρισμένα,
 ἀπείεις τῇ γλυκότηγία ἔχω δοκιμασμένα,
 ν' ἀφήσῃ νὰ μοῦ πάρουσι κ.λ.

Πλεῖστα ἀνάλογα θὰ ἡδύνατο νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς καὶ ἐκ τῶν Πράξεων καὶ ἐκ τῶν Χορικῶν. Διὰ τὴν τολμηρὰν διὰ τὰ νέα ἑλληνικὰ ἀλλαγὴν τῆς φυσικῆς σειρᾶς τῶν λέξεων πβ. μεταξὺ πολλῶν καὶ τὰ κάτωθι (Α 7 - 8, Α 87 - 8, Γ 131):

Ζέστη πῶς εἶναι μπορετὸ τὸ χιόνι νὰ γεννήσῃ
 γῆ μαραμμένα κορὺ νερὸ φύτρα ποτὲ ν' ἀφήσῃ;

Μὲ θάρρος μὴν τὸ βαρεθῆς ἀνὲν κι ἀποκοτήσω
 τὴν ἀφορμὴ, πὺ σὲ κρατεῖ σὲ βάρος, νὰ ρωτήσω

τ' ἀμμάτια, π' ἔχου νὰ θωροῦ χάρη ζγουραφισμένο

Εἰς τὸ δευτέρον παράδειγμα ἄς παρατηρηθῇ καὶ ἡ ρητορικὴ παρήχησις θάρρος - βάρος καὶ τὸ λογοπαίγνιον βαρεθῆς - βάρος. Ἡ ποιότης αὐτῆ τοῦ χορτατιστικοῦ λόγου τὸν καθιστᾷ μέχρις ἐπιτηδεύσεως ἔντεχον, ἀλλ' ἀκριβῶς δι' αὐτὸ καὶ τόσον ψυχρότερον τοῦ κορναρικοῦ¹⁰.

¹⁰) Ἡ ἐξακριβωσις τοῦ πραγματικοῦ χαρακτῆρος τῶν κρητικῶν ἔργων δὲν πρέπει νὰ παραμελῆται, οὔτε νὰ θεωρῆται ὡς προσπάθεια ἄκαιρος, ἐπειδὴ δὲν

ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ

Ἡ κρητική λογοτεχνία εἶναι φαινόμενον πνευματικὸν ὁμοιογενές. Ὅχι σπανίως μιμῆται καὶ ἐπαναλαμβάνει ἑαυτήν. Οἱ ποιηταὶ ἐκ τῶν ἐπανελημμένων ἀναγνώσεων εἶχον ἀποθησαυρίσει πλῆθος ἐκφραστικῶν τρόπων, οἱ ὅποιοι ἄλλοτε μὲν διὰ συνειδητῆς μιμήσεως, ἄλλοτε δὲ ἀυθορμήτως, προέκυπτον ἐκ νέου, ὅταν συνέθετον. Ἡ συστηματικὴ συλλογὴ ὅλων τῶν παραλλήλων χωρίων τῶν κρητικῶν κειμένων εἶναι πολῦτιμος καὶ διὰ τὸ ζήτημα τοῦ τί ἀνεγίνωσκον καὶ πόθεν ἐπηφράζοντο οἱ ποιηταὶ καὶ διὰ τὴν προώθησιν καὶ λύσιν προβλημάτων χρονολογικῶν. Τὰ μέχρι σήμερον ἀποτελέσματα τῆς συγκριτικῆς μελέτης τῶν κρητικῶν κειμένων εἶναι ἔξαιρετικῶς ἱκανοποιητικὰ δι' αὐτῆς ὠδηγήθημεν εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ταυτότητος τοῦ ποιητοῦ τῆς «Θυσίας» καὶ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου».

Κατωτέρω σημειῶ ὄρισμένα μὴ παρατηρηθέντα, νομίζω, κοινὰ σημεῖα «Ἐρωτοκρίτου» καὶ ἄλλων ἔργων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν μὲ ἐπιφύλαξιν, ἄλλα δὲ μὲ βεβαιότητα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐνδείξεις ἀλληλεπιδράσεως.

Ἡ περιγραφὴ τῆς εἰσόδου τοῦ Ρηγόπουλου τοῦ Βυζαντίου Β 401 - 2 :

*Ἀδειάσαι ὡς τὸν εἶδαι κ' ἐκάμασιν του τόπο
κ' ἤλαψε σὰν ἀγγερινὸς στὴ μέση τῶν ἀθρόπων.*

Ἐνθυμίζει τὴν εἴσοδον τῆς βασιλοπούλας Ἀρχιστρατίας εἰς τὴν «Ριμάδαν τοῦ Ἀπολλωνίου», «Κρητικὴ Ἀνθολογία», σελ. 28, στίχοι 9 - 10 :

ἐγένοντο αἱ ἀναγκαῖαι κριτικαὶ ἐκδόσεις. Διότι καὶ ἡ κρητικὴ ἐργασία πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν κειμένων βοηθεῖται σημαντικῶς ἀπὸ τὴν κατανόησιν τοῦ χαρακτήρος των. Οὕτω ὁ Ἐ. Κ ρ ι α ρ ᾶ (ΕΕΒΣ, Θ', σελ. 366 ἐξ.), πιστεύων εἰς τὸν λαϊκὸν χαρακτήρα τοῦ ὕφους τῶν κρητικῶν ἔργων, ἀμφισβητεῖ τὴν ὀρθότητα διορθώσεως τοῦ Ξανθουδίδου εἰς τὸν Στάθην, Β 2, διὸ τὸν λόγον ὅτι ἡ φράσις *μανιᾶτο ταραχῆς* δὲν ἀνήκει «εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ δημώδους ἰδιώματος». Βεβαίως δὲν ἀνήκει, ἀλλ' ἡ γλώσσα τῶν κρητικῶν ἔργων δὲν εἶναι αὐτουσίον τὸ ἰδίωμα, ὡς ὠμίλειτο. Εἶναι γνωστὰ τὰ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» *πληγὲς θανάτου* Δ 421, *ταραχῆς χειμῶνα* Δ 156, *βαβούρα κακοριζικιάς* Λ 1087 κ. ἄ. Στοιχεῖα «ἀλλότρια τοῦ δημώδους λόγου» παρετήρησε εἰς τὸν «Φορτουνάτον» ὁ Γ. Χ α τ ζ ι δ ᾶ κ η ς (Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς Φιλ. Σχολῆς Παν. Θεσ/νίκης 1 (1927) σελ. 25. Πβ. Σ τ. Ἀ λ ε ξ ί ο υ, «Κρητικὰ Χρονικά», ΣΤ' (1952), σελ. 411 - 417, διὰ τὴν ἐπίδρασιν τῆς λογίας γλώσσης ἐπὶ τῶν κρητικῶν ἔργων ἐν γένει. Πβ. διὰ τὸν «Ἐρωτοκρίτον» καὶ Ἐ. Κ ρ ι α ρ ᾶ, Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιων. Ἀρχείου, Α' (1939) σελ. 37 ἐξ.

...καὶ ὄλοι τῆς προσεγέρθησαν καὶ δίδουσίν τῆς τόπον
 κ' ἐκάθισε μὲ τὴν χαρὰν σιὴν μέση τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτόθι, Γ 115 :

ἔδᾶ θωροῶ στράφει οὐρανὸς καὶ συννεφιᾶ καὶ βρέχει

πβ. «Ἀπόκοπος», Legrand, Bibl. grecque vulg. II, 1881, σελ. 94
 ἔξ. στ. 87 :

Ἄστράπει πέ μας ἢ βροτιᾶ κι ἂν συννεφιᾶ καὶ βρέχει¹¹

Αὐτόθι, Β 485 - 6 :

Ἐτοῦτος δὲν ἐγνώρισε οὐδὲ κύρη οὐδὲ μάνα,
 μ' ἀποῦσιαν ἦτονε μικρὸς σιὴν κούνιαν ἐποθάνα.

Πβ. «Βοσκοπούλα», Γιάνναρης - Ἰωμαδάκης, «Κρητικά», Α' (1933),
 σελ. 146, στ. 189 - 190 :

ἐγὼ ἀδελφὸς δὲν ἔχω οὐδὲ μάνα
 εἶναι καιρὸς πολὸς πὸν μοῦ ποθάνα.

Αὐτόθι, Β 1476 :

Ῥοᾶν τὸ κάνει ὁ ποταμὸς θολὸς ὄντε φουσκώνη

Πβ. Γύπαρις, Γ 395 :

Ῥς ποταμὸς χειμωνικὸς θολὸς ὄντας φουσκώνη

Τὸ χωρίον τοῦ Γύπαρι παρουσιάζει περαιτέρω καὶ ἀναλογίαν πρὸς Ἐρωτ. Δ 1039 ἔξ.

Μεταξὺ «Ἐρωτοκρίτου» καὶ «Γύπαρι» θὰ ἠδύνατο κανεῖς νὰ παραλληλίση καὶ τὰ χωρία Ἐρωτ. Γ 220 :

ὀπὸν κιαμιὰν ἀνάπαψη νὰ πάρη δὲν τ' ἀφήνει

καὶ Γύπαρις, Α 90 καὶ Ε 322 :

ὀπὸν ποσῶς ἀνάπαψη νὰ πύρη δὲ σ' ἀφήνει
 ..ὀπὸν ἴλεγε ἀνάπαψη νὰ πάρη δὲ σ' ἀφήνει

Αὐτόθι, Γ 1491 ἔξ. :

Καλῶς τὸ πιάσε ἢ χέρα μου τὸ μαρμαρένιο χέρι,

¹¹) Ὁ στίχος διωρθώθη ὑπὸ Ἰ. Κακριδῆ καὶ βροτιᾶ, «Κρητικά Χρονικά», Ζ' (1953), σελ. 413. Δὲν γνωρίζω ἂν ἔχει σημειωθῆ καὶ ἡ κατωτέρω ἀναλογία μεταξὺ «Ἀποκόπου» καὶ δημοτικῆς κρητικῆς ποιήσεως. Ἀπόκοπος, ἔνθ' ἄνωτ., στ. 83 ἔξ. εἶπέ μας ἂν κρατεῖ οὐρανὸς κι ἂν στέκει ὁ κόσμος τώρα καὶ Ἀριστ. Κριάρης, Πλήρης Συλλογὴ κ.λ., 1920, σελ. 317, Πόθος ἀνόδου ἐκ τοῦ Ἄδου, στ. 2 : εἶδες ἀνὲν κρατεῖ οὐρανὸς κι ἂ στέκει ἀπάνω κόσμος.

κεῖνο, π' ὀλίγα μὲν ἔδωκε τὸ πῶς σὲ κάνω ταῖρι·
σημάδι πεθυμητικὸ τῆς ἀναγάλλιασός μου,
παρηγοριά καὶ θάρρος μου καὶ μάκρος τῆς ζωῆς μου·
χέρα, πὸν δίχως νὰ μιλήῃ σωπῶντας μὲν τὸ τάσσει
ἐκεῖνον, ὅπου τρόμασεν ὁ νοῦς μου μὴν τὸ χάσῃ,
χέρα, πὸν πιάσε τὸ κλειδί καὶ μ' ὄλο τὸ σκοτεῖδι
ἦνοιξε τὸν Παράδεισο καὶ τς οὐρανοὺς μὲν δίδει.

Πβ. Στάθης, Γ 529 ἐξ. :

Χέρα, ὅπου ἀνοίγεις τς οὐρανοὺς καὶ ζωντανὸ μὲ βάνεις
σὲ τόση καλοριζικιά κι ἀθάνατο μὲ κάνεις.

Χέρα κατάσπρη κι ὁμορφη, χιονάτη, ὅπου μ' ἀγγίζεις,
καί, ἀγγίζοντας, τὰ πάθη μου καὶ τοὺς καίμους ξεορίζεις.

Χέρα γλυκειά, ὅπου μ' ἀνοιξεν ἡ χέρα ἡ δική σου
κ' εἰς τὴν ἀγκάλῃ μ' ἔβαλε μέσα τοῦ Παραδείσου.

Χέρα κατάσπρη κι ὁμορφη, μαλαματένια χέρα,
ὅπου τῇ νύκτα ἐσφάλισες κι ἀνοίγεις τὴν ἡμέρα.

Ἡ διαπίστωση παραλλήλων χωρίων μεταξὺ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» καὶ τῶν ὡς ἄνω ἔργων, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται πρὸ τοῦ κρητικοῦ πολέμου¹⁷ εἶναι ἐνδιαφέρουσα, ἂν μάλιστα ληφθῆ ὑπ' ὄψει ὅτι ἐπὶ τῆς Ἀπυρσίας οἰασθήποτε σχέσεως μεταξὺ τῶν κειμένων αὐτῶν ἐστήριξεν ὁ Ξανθουδίδης ἐν μέρει τὴν γνώμην του περὶ τῆς χαμηλῆς χρονολογίας τοῦ «Ἐρωτοκρίτου»¹⁸, φρονῶ ὅτι ἂν ὁ «Ἐρωτοκρίτος» εἶχεν ἐνωρὶς ποιηθῆ καὶ διαδοθῆ, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἔχη ἐπιδράσει ἐπὶ τῶν ἄλλων κρητικῶν ἔργων.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν «Βοσκοποῦλαν» ἐκδοθεῖσαν τὸ 1627 καὶ κυκλοφορήσασαν εἰς χειρόγραφα καὶ πρὸ τῆς χρονολογίας αὐτῆς, ὡς μαρτυρεῖ ὁ πρῶτος ἐκδότης Δριμυτηνός, εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» τὴν ἐμιμήθη, ὡς πρὸς τὰ δύο δράματα ὅμως εἶναι πιθανώτερον ὅτι οἱ ποιηταὶ τῶν ἐμιμήθησαν τὸ ἔργον τοῦ Κορνάρου, τὸ ὁποῖον ἐκ τῆς φύσεώς του θὰ ἐκυκλοφόρει ἐν χειρογράφῳ εὐρύτερον τῶν δραματικῶν ἔργων, ἅτινα προωρίζοντο κυρίως διὰ τὴν σκηνὴν.

Βεβαιότερα εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ἐπὶ τοῦ «Φορ-
τουναίου», γραφέντος κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ κρητικοῦ πολέμου.

¹⁷⁾ Ἡ «Βοσκοποῦλα» ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τὸ 1627. Περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ «Γύπαρη» καὶ τοῦ «Στάθης», βλ. Μ. Μανουσάκου, «Κρητικά Χρονικά», Α' (1947), σελ. 73.

¹⁸⁾ Μεγ. ἐκδ. σελ. LX καὶ LXXI.

Ἐρωτ., Α 117 :

Μάλλιος τὴν ξάφτει καὶ κεντᾶ καὶ βράζει καὶ πληθαίνει

Πβ. Φορτουν., Ε 281 :

...καὶ ξάφτει καὶ πληθαίνει

Ἐρωτ., Α 1870, (ὁ λόγος περὶ πιθανοῦ κλέπτου) :

γιατὶ γυρέψειν ἤθελε ἀσημι γῆ τορνέσα

Πβ. Φορτουν., Δ 32 :

ὠγιά νὰ κλέψη τίβοτας γῆ προᾶμα γῆ τορνέσα

Ἐρωτ., Β 692 : *στ' ἄρματα παραδόθη*

Πβ. Φορτουν., Δ 313 : *στ' ἄρματα μόνο ἐδόθηκα*

Ἐρωτ., Δ 875 : *τοῦ χώρας νὰ βοηθήση*

Πβ. Φορτουν., Γ 22 : *τοῦ χώρας νὰ βοηθήσω*¹⁴

Ἐν ἓκ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ξανθουδίδου διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς διαδόσεως τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ κρητικοῦ πολέμου καὶ μάλιστα πρὸς τὸ τέλος αὐτοῦ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι «Ὁ Τζάνης Μπουνιαλῆς ὁ γράφας τὸν Κρητικὸν Πόλεμον ἀπὸ τοῦ 1646 - 1670 καὶ τυπώσας αὐτὸν κατὰ τὸ 1681 δὲν ἤντιλησεν ἐξ αὐτοῦ, μολονότι καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα καὶ μάλιστα εἰς τὰς περιγραφὰς τῶν μαχῶν θὰ εἴρικεν ἀνεξάντλητον πηγὴν εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον. Ἐκ τούτου εἰκάσομεν ὅτι κατὰ τὸ 1646, ὅτε ὁ Μπουνιαλῆς ἀλωθέντος τοῦ Πεδύμνου ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, δὲν ἐγνώριζε τὸν Ἐρωτόκριτον, καὶ ὅτι κατὰ τοὺς ὀλίγους μῆνας, καθ' οὓς διέτριψε τότε ὡς πρόσφυξ εἰς τὸ Κάπτρον (Χάνδακα), ἢ δὲν ἐκυκλοφόρει ἀκόμη τὸ ποίημα, ἢ δὲν τὸν ἀφῆκεν ἢ δυστυχία του νὰ τὸ γνωρίσῃ καὶ ἀφοῦ δὲ ἀπεδήμησεν εἰς Ἐπτάνησον οὕτε ἐδῶ ἐγνώρισε τὸν Ἐρωτόκριτον μέχρι τοῦ 1669, ὅτε ἐτελείωσε τὸ ποίημα του». (Εἰσαγ. μεγ. ἐκδ. σελ. LX).

Τὸ κῦρος τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἐτέθη ἐν ἀμφιβόλῳ, καὶ ὁ Α. Πολίτης τὸ ἐπαναλαμβάνει εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς νέας μικρᾶς ἐκδόσεως τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ὑπὸ τοῦ οἴκου Παπαδημητρίου (1952), σελ. 23. Ἐν τούτοις ὁ Μπουνιαλῆς δὲν ἐγράψεν ἀπὸ τοῦ 1646 μέχρι τοῦ 1670, ὡς λέγει ὁ Ξανθουδίδης, ἀλλ' ἤρχισε

¹⁴ Ὁ Δεινάκης, «Ἀθηνᾶ», 36 (1924), σελ. 316, παρετήρησεν ἀντιστοιχίας καὶ μεταξὺ «Ἐρωφίλης» καὶ «Φορτουνάτου». Πβ. καὶ τὰ κάτωθι : Ἐρωφ., Α 192 : *θὰ κράζουσι μεγάλο...καλορίζικο* καὶ Φορτουν., Γ 589 : *καλορίζικος νὰ κράζεται μεγάλος*. Ἐρωφ., Α 183 : *κι ἄλλη ἀνάπαρη νὰ πάρω δὲν ἐμπόρου* καὶ Φορτουν., Α 250 : *ἀνάπαρη μηδὲ μιαμιὰ νὰ πάρω δὲν ἐμπόρου*. Ἐρωφ., Β 358 : *τοὶ πόρτες τοῦ παράδεισος*, Φορτ., Γ 513 : *τοὶ πόρτες τοῦ παράδεισος*.

γράφων μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος, ρητῶς δὲ λέγει τοῦτο (ἔκδ. Ξηρουχάκη, σελ. 580, στ. 3 · 5) εὐθύς μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς συνθηκολογήσεως :

...κι ἀπείς ἀποφασίσανε τὴν Κρήτη νὰ τοῦ δώσου
κ' οἱ φόνοι κ' οἱ ματοχυσές, ποὺ γίνουσαν, νὰ σώσουν,
ἐγὼ ἄρχισα τοὶ παιδωμὲς νὰ γράψω...

Καὶ ἀλλοῦ δὲ (αὐτ. σελ. 136, στ. 3 - 4, 7 - 8) λέγει ὅτι ὡς πηγὴ διὰ τὸ ἔργον τοῦ ἐκρησίουσαν οἱ ἀφιχθέντες μετὰ τὴν παράδοσιν εἰς Ἐπιτάνησα πρόσφυγες τοῦ Χάνδακος :

...ἀμ' εἶχανε μοῦ δώσει
φῶς οἱ ἀφέντες Καστρινοί, ἀπὸν ἤλθασινε τόσοι.
...Κ' ἐκεῖνα, ὅπου δηγούντανε, ὡς τὰ ἴθρα γροικῆσιν,
ἐγὼ τοὺς σίχους ἔβγανα κ.λ.

Ἐπιτάνησα σημαίωθῃ καὶ τὸ ὅτι, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ἔργου, ὁ Μπουνια-
λῆς ἔξιστορῶν τὰ πρῶτα γεγονότα τοῦ πολέμου, ἤτοι τὴν ἄλωσιν τῶν
Χανίων, ἔχει ἤδη ὑπ' ὄψει του τὸ ἔργον τοῦ Διακρούση, καὶ μάλιστα
τὴν ἔντυπον ἔκδοσιν αὐτοῦ τὴν γενομένην τὸ 1667, (πβ. αὐτ., σελ. 579,
στ. 21 - 2). Ἐπιτάνησα ὑπ' ὄψει ἀκόμη χωρία, ὡς τὰ κατωτέρω πα-
ρατιθέμενα, τὰ ὅποια δεικνύουν ὅτι ὁ Μαρῖνος γράφει μετὰ τὸ πέρας
τοῦ πολέμου. Αὐτ., σελ. 145, στ. 20 - 1 :

...τὸν πόλεμον καὶ τὴν σκλαβιά, ποὺ πάθαν οἱ καϊμένοι
τῆς Κρήτης ὅλον τὸ νησί...

Ἐπίσης αὐτ., σελ. 146, στ. 3, 5 : νὰ δείξω Χάντακα, Χανιά, Ρέθε-
μνος... πῶς αἰχμαλωτιστῆκαν. Ἐπίσης αὐτ. σελ. 364, στ. 1, ὅπου σα-
φῶς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ παρωχημένου χρόνου τῶν περιγραφομένων γεγο-
νότων : καιροὶ βρίσκονται περασμένοι. Οἱ τύποι ἤϊτουνε (σελ. 497,
στ. 20 κ. ἄ.), πετάει (σελ. 583, στ. 20 κ. ἄ.) κ.λ. δεικνύουν ἐπίσης ὅτι
ὁ γράφων ἔχει ἤδη ἐπὶ πολὺν χρόνον ζήσει εἰς τὰ Ἐπιτάνησα καὶ ἐπη-
ρεασθῆ ἐκ τῆς ἐκεῖ λαλουμένης γλώσσης.

Οἱ ὑπαινιγμοὶ τῶν μελλόντων γεγονότων (vaticinium post even-
tum) εἶναι μία ἐπὶ πλέον ἀπόδειξις τῆς ὀψίμου συγγραφῆς τοῦ ἔργου.
Πβ. σελ. 307, στ. 240 :

ἀκόμη θὰ γροικῆσεται πλήσες ματοχυσίες

Πβ. καὶ σελ. 583, στ. 8, ὅπου τὸ Ρέθυμνον προλέγει τὴν ἄλωσιν τοῦ
Κάστρου : καὶ κάνω σου προγνωστικὸ...πῶς θέλει νὰ παραδοθῆς κ.λ.

Τὰ ὡς ἄνω εἶναι ἀρκετά, νομίζω, ἵνα πείσουν ὅτι οὐδὲν μέρος τοῦ
«Κρητικοῦ πολέμου» ἐγράφη πρὸ τοῦ τέλους τοῦ πολέμου. Ὅπου ὁ

ποιητῆς παρακολουθῶν τὰ γεγονότα παρουσιάζεται ὡς σύγχρονος αὐτῶν, πρόκειται ἁπλῶς περὶ σχήματος λόγου. Οὕτω εἰς σελ. 390, στ. 19 - 21 : ὦ Βενετιά... ἔντεκα χρόνους φαίνεται δύναμη ἡ δική σου κ.λ. καὶ εἰς σελ. 431, στ. 15 ἔξ. :

*Γι' αὐτος μετανοήσετε κι ἀφήτε τς ἁμαρτίες
...νά ῥθῃ ὁ Θεὸς στοῦ λόγου μας νά μᾶσε βοηθήση
καὶ τότες ὁ Ἀγαρηνὸς νά μᾶσε νικήση.*

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἂν τὸ ἔργον τοῦ Μπουνιαλιῆ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ πράγματι ὡς terminus post quem διὰ τὴν ἑξακρίβωσιν τοῦ χρόνου τῆς πρώτης κυκλοφορίας τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», ὁ χρόνος αὐτὸς θὰ ἔπρεπε νὰ τεθῆ ὅχι μετὰ τὸ 1645, ἀλλὰ πολὺ μετὰ τὸ 1669, ὅπερ εἶναι τελείως παράλογον, ἀφοῦ κάλλιστα γνωρίζομεν ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ πρώτου ἐκδότου τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ὅτι οἱ κρητικὲς πρόσφυγεσ ἔφεραν ἀντίγραφα τοῦ ἔργου μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πατρίδος των εἰς τὰ Ἑπτάνησα. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ «Κρητικὸς Πόλεμος» τοῦ Μπουνιαλιῆ ποιηθεὶς ἐν συνόλῳ μετὰ τὸ 1669 οὐδὲν δύναται νὰ διδάξῃ διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», καὶ οὐδὲν νέον θὰ ἐδίδασκεν καὶ ἂν ἀκόμη παρῆεν ἐνδείξεις μιμήσεως τοῦ ἔργου τοῦ Κορνάρου. Μάλιστα εἶναι τελείως ἀδύνατον κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα συγγραφῆς τοῦ ἔργου καὶ μέχρι τοῦ χρόνου ἐκτυπώσεως αὐτοῦ (1681), νὰ μὴ ἐγνώρισεν ὁ Μπουνιαλιῆς τὸν «Ἐρωτοκρίτον», ἀφοῦ μάλιστα ἤρχετο εἰς συνεχῆ ἐπαφὴν πρὸς τοὺς πρόσφυγας μανθάνων ἔξ αὐτῶν τὰ διατρέξαντα.

Ὅτι ὁ Μπουνιαλιῆς δὲν ἀναφέρει τὸν Κορνάρου μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιφανῶν Κρητῶν δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήτῃ, ἀφοῦ εἰς τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ ἔργου («Φιλονικία τοῦ Χάνδακος καὶ τοῦ Ρεθύμνου») ἀναφέρονται μόνον καστρινεῖοι καὶ ρεθύμνιοι.

Ἐὰς παρατηρηθῆ τέλος ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς μὴ ἐπιδράσεως τοῦ Κορνάρου ἐπὶ τοῦ Μπουνιαλιῆ. Οὕτω δύνανται νὰ παραβληθῶσιν, Κρητ. Πολ., σελ. 527, στ. 9 :

σκορπᾶ μὲ κύματα ὁ γιὰλὸς τς ἀφροῦς στὸ περιγιάλι

καὶ Ἐρωτ., Β 1114 :

κι ὄντε σκορπᾶ τὰ κύματα ὄξω στὸ περιγιάλι

Ἐπίσης πβ. Κρητ. Πόλ., σελ. 572, στ. 8 :

καὶ μέρα νόχτα ἀνάπαυση νά πάρω δὲ μ' ἀφήνου

καὶ Ἐρωτ., Γ 220 :

ὅπου κιαμιὰν ἀνάπαψη νά πάρη δὲν τ' ἀφήνει

Εἰς τὸ Β τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» παρατηρητέα τὰ κάτωθι. Τὸ ὄνομα τοῦ κρητικοῦ ἥρωος τοῦ κονταροκτυπήματος ἀναφέρεται κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ φόνου τῆς συζύγου του εἰς τὸν στ. 669 :

ἔκοῦμισ' ὁ Χαρίδημος σ' ἕνα δειτροῦ ἀποκάτω

Κατωτέρω (στ. 753) τὸ ὄνομα ἐπαναλαμβάνεται ὡσεὶ διὰ πρώτην φοράν, ἀναγγελλόμενον κανονικῶς :

Χαρίδημος ἐκράζειο ἀντρεῖα καὶ χάρον ἔχει

Ἡ παρατήρησις ὀφείλεται εἰς τὸν κ. Μ. Παρλαμάν. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ περίπτωση τοῦ Δρακομάχου, Ἀφέντη τῆς Κορώνης. Εἰς τὸν στ. 249, ἦτοι κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς εἰσόδου του, ἀναγγέλλεται κανονικῶς ὁ ἥρωος :

Δρακόμαχος ἐκράζειο κ' ἔτο' ἦτον τ' ὄνομά ντου

Κατωτέρω εἰς τὸν στ. 1838 - 9 ἀναγγέλλεται ἐκ νέου ὁ αὐτός :

*Γεῖς καβαλλάρης δυνατὸς καὶ μὲ μεγάλο πλοῦτος.
Δρακόμαχος ἐκράζουντον κ' ἤριζε τὴν Κορώνη...*

Πιστεύω ὅτι αἱ μικραὶ αὐταὶ ἀσυνέπειαι δεικνύουσι διαφορετικὰ στάδια ἐπεξεργασίας τοῦ ποιήματος ὑπὸ τοῦ Κορνόρου.

Ἡ μεγάλη ἔκδοσις τοῦ κειμένου τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦδιδου, βελτιωθείσα κατὰ τι διὰ τῆς μικρᾶς, εἶναι ἀσφαλῶς ἡ καλύτερα καὶ ἐπιμελεστέρα φιλολογικὴ ἐργασία του. Ἐν τούτοις καὶ εἰς αὐτὴν παρατηροῦνται ὀρισμένα περιπτώσεις ἀτελοῦς στίξεως, ἐκθλίψεις ἐσφαλμέναι, χασμωδία καὶ ἐλαττωματικαὶ γραφαὶ θεραπευόμεναι διὰ γραφῶν παρεχομένων ἐν τῷ ὑπομνήματι. Παρέχω κατωτέρω διόρθωσιν χωρίου τοῦ «Ἐρωτοκρίτου». Εἰς Ε 1099 ἔξ. ἡ Ἀρετοῦσα συνερχομένη ἐκ τῆς λιποθυμίας καὶ προσβλέπουσα μετ' ἀπορίας τὸν Ἐρωτόκριτον, ἀφοῦ οὗτος μὲ τὸ μαγικὸν ὑγρὸν ἐπανέκτησε τὴν ὄψιν του, λέγει :

*...ἐοῦ'σαι ποῦρι, λέγει,
ἀπαρθινὰ πὼς σὲ θωροῶ, γῆ ὄνειρο μὲ παιδεύγει ;
γῆ κομπωμένος λογισμὸς σήμερο μὲ πειράζει,
γῆ φάντασμα πατάσσει με καὶ δείχνει πὼς σοῦ μοιάζει;*

Πιστεύω ὅτι εἰς τὸν δεύτερον στίχον πρέπει νὰ γράψωμεν ἀπαρθινὰ ἔν' πὼς σὲ θωροῶ, ἀφοῦ θέσωμεν ἄνω τελεία εἰς τὸ λέγει. Ἐρωτᾷ δηλ. ἡ Ἀρετοῦσα «εἶναι ἀλήθεια ὅτι σὲ βλέπω ;» Ἡ ἔλλειψις τοῦ ν' τούτου ἐξηγεῖται ἐκ τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω παραλείψεως τοῦ συμπεροφερομένου ν' ὑπὸ τῶν γραφόντων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, δεδομέ-

νου ὅτι καὶ εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν τοῦτο ἠκούετο ἁποῦ μετὰ τοῦ ἀκολουθοῦντος ψιλοῦ. Ὡς πρὸς τὸ ἀπαρθινὰ παρατηρῶ ὅτι πρόκειται περὶ ἐκφράσεως ἐπιρρηματικῆς καὶ ὄχι περὶ ἐπιθέτου. Ἡ ἔκφρασις εἶναι ἀπαρθινὰ σημαίνει «εἶναι ἀλήθεια» καὶ ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς τὰ κρητικά κείμενα. Πβ. Στάθης, Α 131: δὲν εἶναι κείνο ἀπαρθινὰ. Στάθης, Α 189: τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθινὰ, ὅπου ὁ Γ. Κορυμολύτης («Κρητικά Μελέται», Α' (1933), σελ. 226) διορθώνει εἰς τοῦτα, κακῶς, διότι τὸ ἀληθινὰ ἐδῶ δὲν εἶναι ἐπίθετον. (Πβ. τὸ λεγόμενον σήμερον αὐτὸ εἶναι ψέματα ἀντὶ ψέμα). Πβ. καὶ Ἐρωφ., Α 227: ποῖός τὸ κρατεῖ γι' ἀπαρθινὰ. Ἐπίσης καὶ Φορτουν., Α 406:

ἂν εἶχεν εἶσται ἀπαρθινὰ, καὶ νὰ ἕχες τὸ γνωρίζης

ΓΥΠΑΡΙΣ

Περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυριωτέρου προσώπου τῆς ὁμωνύμου ποιμενικῆς κωμωδίας ὑπεστήριξεν ὁ Γ. Χατζιδάκης («Ἐπετηρὶς Πανεπ. Ἀθηνῶν», 18 (1923), σελ. 2 - 3) ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀρχαίου *Κυπαρισσίας*, συντομευθέντος εἰς *Κύπαρις*. Εἶναι τελείως ἀπίθανον ὅτι σπάνιον ἀρχαῖον ὄνομα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιζήσῃ μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, διὰ μέσου τῆς χριστιανικῆς περιόδου, ἥτις προεκάλεσε πλήρη ἐξαφάνισιν τοῦ ἀρχαίου ὀνοματολογίου, ἐκ τοῦ ὁποίου μόνον ὀνόματα ἁγιοποιηθέντων προσώπων ἐπέζησαν.

Πολὺ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὸ *Γύπαρις* πρέπει νὰ συναφθῆ πρὸς οὐσιαστικά εἰς -άρις σχηματισθέντα ἐξ ὀνομάτων πτηνῶν, ὡς τὰ *περδικάρις*, καὶ *γερακάρις*¹⁵. Ταῦτα σημαίνουν τὸν θηρεύοντα τὸ πτηνόν, ἐξ οὗ τὸ ὄνομα, ἢ τὸν θηρεύοντα δι' αὐτοῦ. Οὕτω *περδικάρις* εἶναι ὁ κυνηγῶν *πέρδικας* καὶ *γερακάρις* ὁ κυνηγῶν δι' ἱέρακος. Ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ *λαγωνάρις*, ὁ ἀνιχνεύων *λαγούς* κύων, τὸ *λαγωνικόν*. Κατὰ ταῦτα *γυπάρις* εἶναι ὁ κυνηγῶν *γῦπας* ἢ διὰ *γυπός*. (Εἶναι

¹⁵ Τὸ παρατιθέμενον ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκη *Κύπαρις* πιθανῶς εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ *Γύπαρις* καὶ γραπτέον *Κήπαρις* ἐκ τοῦ *κηπάρις*. Τὸ ἐπιχειρημά του περὶ καταγωγῆς τοῦ *Γύπαρις* ἐκ τοῦ *Κύπαρις* διὰ τροπῆς τοῦ γ εἰς κ (σημ. 1) δὲν εἶναι ἰσχυρόν. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ εἰπωμεν διὰ τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ περὶ δῆθεν ἐλλείψεως ἐν Κρήτῃ τῶν εἰς -άρις προπαροξυτόνων μὴ μεγεθυντικῶν ὀνομάτων. Οὕτω ἔξωθι τῆς Σητείας ὑπάρχει τοπωνύμιον στοῦ *Μάναρι*, σύνηθες δὲ εἶναι ἐν Κρήτῃ τὸ ἐπώνυμον *Μαζαράκης*, (πβ. «Χριστιαν. Κρήτη», Α', σελ. 281), προελθὸν ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκη ὡς μὴ κρητικοῦ *Μάζαρις*. Εἶναι περιέργον πῶς ὁ Χατζιδάκης ἐλησμόνησε τὸν *Λούκαριν*!

γνωστὸν ὅτι κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἀρπακτικὰ πτηνὰ ἐξηγο-
σιμοποιοῦντο ἀντὶ λαγωνικῶν).

Ἡ ὡς ἄνω ἐρμηνεία τοῦ *Γύπαρις* καθίσταται ἀκόμη πιθανωτέρα
ἐκ τῆς ὑπάρξεως κεφαλληνιακοῦ τοπωνυμίου *Γιούπαρις*, (Ε. Κρι-
α-
ρᾶς, «Γύπαρις», σημειώσεις, σελ. 247), σχηματισθέντος ἐκ τοῦ νεω-
τέρου τύπου *γιούπας* (καὶ *ἀγιούπας*).

Ὁ ἀναβιβασμὸς τοῦ τόνου *γυπάρις* - *Γύπαρις* δὲν παρέχει, νομίζω,
δυσκολίας, ἀφοῦ τὸ αὐτὸ φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας περι-
πτώσεις χρήσεως προσηγορικῶν εἰς -άρις ὡς κυρίων ὀνομάτων. Οὕτω
ἔχομεν τὰ *λουβάρις* (λωβὸς = λεπρὸς) - *Λούβαρις*, *γουνάρις* (= γουνα-
ρᾶς) - *Γούναρις*, *βαρκάρις* - *Βάρκαρις* (ἐπίθετον ἐν Ἡρακλείῳ). Πβ.
καὶ τὰ *Βούλγαρις*, *Λούκαρις*, *Λάσκαρις* προελθόντα, ὡς πιστεύω, ἐκ
προσηγορικῶν εἰς -άρις. Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ προσηγορικῆς χρήσεως ἀνα-
βιβάζεται ἐνίοτε ὁ τόνος εἰς τὰ εἰς -αρις' π. χ. *φουρνάρις* - *φούραρις*.

Αὐτόθι, Γ 117 - 8 :

*κι ὅσοι τὸν ἥλιο φεύγουσι καὶ κἀνον στὸ στασιό μας
περίσσα καλορίζικον ἄς ποῦν τὸ ριζικό μας.*

Νομίζω ὅτι ἡ προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γ. Κουρμούλη («Κρητικαὶ Με-
λέται», Α' (1933), σελ. 229) διόρθωσις *καὶ κἀτσου στὸ σκιανιό μας*
εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ καὶ δὲν ἐκλονίσθη ἐκ τῆς ἀντιρροήσεως τοῦ Ε.
Κριαρᾶ, ἐρμηνεύσαντος τὸ *κἀνω* «διάγω» («Byz. Neugr. Jahrb.»,
12, σελ. 60, καὶ τοῦ Σ. Καψωμένου («Byz. Neugr. Jahrb.», 17,
σελ. 248), ἐρμηνεύσαντος τὸ *κἀνου* «ἔρχονται, περνοῦν» κατὰ τὸ
«κἀμε πιὸ κοντά».

Οἱ ἀνωτέρω μελετηταὶ δὲν παρετήρησαν τὰ ἑξῆς. Τὸ *κἀνω* μὲ τὴν
ἐννοιαν τοῦ *διάγω* λέγεται μόνον περὶ ὀπωσδήποτε μακρᾶς διαμονῆς.
Οὕτω λέγεται *κἀνω σ' αὐτὸ τὸ σπῆτι*, δὲν *κἀνω στὸ χωριό κ.λ.*, ἀλλ'
ὄχι *κἀνω στὸν ἥσκιο τοῦ πλατάνου*. Οὔτε δὲ καὶ μὲ τὴν ἐννοιαν τοῦ
«πλησιάζω» δύναται νὰ λεχθῆ *κἀνω στὸν ἥσκιο* ὀρθότερον θὰ ἦτο *κα-
τὰ τὸν ἥσκιο*. Ἀντιθέτως ἡ φράσις *κἀθομαι στὸν ἥσκιο* εἶναι συνηθε-
στάτη. Ἦς σημειωθῆ δὲ ὅτι ὁ Φώσκολος λέγει σὲ τοῦτο τὸ *σκιανιό* θὰ
κἀτω (Φορτουν., Ἰντερμ. Β, στ. 1).

Αὐτόθι, Β 83. Ὁ βοσκὸς Γιαννούλης ἐπιπλήττων τὴν κόρην
του, διότι ἀσχολεῖται μὲ τὴν θῆραν, ἀντὶ νὰ τὸν βοηθῆ, λέγει :

ἔδὰ σοῦ δίδω μιὰ ραβδιὰ καὶ σπάω τὰ νεφρά σου

Ὁ μὴ κρητικὸς τύπος *σπάω* ἀντὶ *σπῶ*, ὀφειλόμενος εἰς τὸν ἐπτανήσιον
ἀντιγραφέα, δὲν δύναται νὰ εἶναι γνήσιος. Εἰς τὴν «Κρητικὴν Ἀνθο-

λογίαν», ὅπου περιελήφθη τὸ ἀπόσπασμα, ἔγραψα σπῶ τα τὰ νεφρά σου. Παραθέτω τώρα χωρίον τοῦ «Φορτουνάτου» παρέχον ἕτερον δείγμα προτάξεως τῆς ἀνωθυμίας ἐπὶ ἀπειλῆς καὶ πειθον ὅτι καλῶς ἐγένετο ἢ διόρθωσις. Ὁ καπετὰν Τζαβάρας εἰς Δ 157 - 8 ἐπιπλήττων τὸν ὑπηρετήν του, ἐπειδὴ τὸν εἰρωνεύεται, τοῦ λέγει: *πολλὰ νηροῦμαι* (ἦτοι φοβοῦμαι) *πὼς κόφτω τῆ τῆ μύτη σου*. Τύποι εἰς - *άω χάριν* τῆς ρίμας ἀπαντοῦν εἰς τὸν γλωσσικῶς ἀμελέστερον τοῦ «Γύπαρι» «Ζήνωνα» καὶ εἰς τὸν Μπουνιαλῆν.

Σ Τ Α Θ Η Σ

Εἰς Β 75 ἀναφέρει ὁ ποιητὴς τὴν *Κούμνα*, καὶ τὴν *Τουρλουροῦ*. Περὶ τοῦ πρώτου ἔγραψεν ὁ Ξανθοῦδίδης («Byz. Neugr. Jahrb.» 1 (1921), σελ. 73) ὅτι ἴσως εἶναι ἡ νησίς Κόνιδα τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης, παρασυρθείς ἐκ τοῦ ὅτι *Τουρλουροῦ* ὠνόμαζαν οἱ Βενετοὶ τὰ *Θοδωροῦ* τῶν Χανίων. Ὁρθῶς ὑπεστηρίχθη ἀντιθέτως ὑπὸ τοῦ Μ. Μανουσάκα, («Κρητικά Χρονικά», Α' (1947), σελ. 70), ὅτι καὶ τὰ δύο εἶναι ὀνόματα συγχρόνων τοῦ ποιητοῦ γυναικῶν, πιθανῶς μάλιστα γυναικῶν ἀσχολουμένων μὲ μαγικά ἔξασφαλίζοντα τὴν ἐρωτικὴν ἀντισπόκρισιν. Ὑπὸ τοῦ ἰδίου (αὐτ., σημ. 58) συνήφθη τὸ *Κούμνα* πρὸς τὸ προσηγορικὸν *κούμνα*, ὅπερ ἐν Κύπρῳ σημαίνει μικρὸν πῖθον διὰ χοιρινὰ πιστά.

Ἐπειδὴ τὸ *κούμνα* δὲν εἶναι γνωστὸν ἐν Κρήτῃ ὡς προσηγορικόν, νομίζω ὅτι πιθανώτερον εἶναι νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν *Κούμναν* τοῦ «Στάθη» ὡς τὸ θῆλυ τοῦ γνωστοῦ κυρίου ὀνόματος *Χοῦμνος*, ἀπαντῶντος καὶ ὡς *Κόμνος*. (Βλ. Μ. Μανουσάκαν εἰς ΕΕΒΣ, ΚΑ' (1951), σελ. 282). Ὁ σχηματισμὸς τοῦ *Κούμνα* ἐκ τοῦ *Κοῦμνος* δὲν εἶναι ἀπίθανος, ἂν ληφθῶσι ὑπ' ὄψει τὰ ἀνάλογα, *ροῦσος* - *ρούσα*, *χοῦρδος* - *χοῦρδα*, *νιοῦρος* - *νιούρα*, καὶ ὅτι ἐνίοτε τὰ θηλυκὰ τῶν κυρίων ὀνομάτων σχηματίζονται κατὰ τὰ ἐπίθετα, ἄνευ προσθήκης τῶν συνήθων καταλήξεων - *ίνα* καὶ - *αῖνα*, π.χ. *Κομνηνός* - *Κομνηνή*.

Εἰς Γ 538 λέγει ἡ Ἀλεξάντρα εἰς τὸν Στάθην ὑπαινισσομένη τὸ ὄνειρόν της (Α 237 ἔξ.)¹⁶:

κ' εἰς τὸν ὕγιό ἐξεδήλιανε ποῦρι κ' εἰς τὸ γαμπρό σου

Ἡ ἔννοια εἶναι: «τὸ ὄνειρον ἐπηλήθευσε καὶ διὰ τὸν υἱόν σου, τὸν

¹⁶ Εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον Α 237 ἔγραψα εἰς τὴν «Κρητικὴν Ἀνθολογίαν *δου* κιάλια ἀντὶ *δου* ὀκκιάλια, μὴ παρατηρήσας ὅτι οὕτω δύναται νὰ ἐπέλθῃ σύγκυσις πρὸς τὰ νῦν κολούμενα *κιάλια*, ἐνῶ εἰς τὸ χωρίον πρόκειται ἀπλῶς περὶ τῶν «γυαλιῶν» (ἰταλ. occhiali).

ὅποιον εὔρες, καὶ διὰ τὸν γαμβρόν σου, ἀφοῦ ἐνύμφευσες τὴν κόρην σου». Κατ' ἀρχὰς ἔγραψα ἀντὶ ἐξεδήλιανε, ἐξεδιάλυνε, (πβ. *ξεδιάλυση*, *ξεδιαλυῶ* εἰς Α 245,6), οὕτω δὲ ἔχει διορθώσει μετ' ἐρωτηματικοῦ ὁ Ξανθοῦδίδης ἐπὶ τοῦ ἀντιτύπου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου Ἑρακλείου. Ἐν τούτοις ὁ τύπος *ἐξεδήλιανε* καλῶς εἶχε, καὶ ἀποκατεστάθη εἰς τὰ παρορθώματα τῆς «Ἀνθολογίας», ἀφοῦ εὐρίσκεται εἰς δημοτικὸν ποίημα, (Ἀ ρ ι σ τ. Κ ρ ι ἄ ρ η ς, Πλήρης Συλλογὴ κ λ., 1921, σελ. 281):

ὄνειρο τὸ εἶδα, λυγερή, νὰ μοῦ τὸ ξεδηλιάνης

Βεβαίως ὁ τύπος δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ *δηλος*, ὡς ὑπονοεῖ εἰς τὴν σχετικὴν σημείωσιν ὁ Κριάρης, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀναγραμματισμὸν τοῦ *ξεδιαλύνης*. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἢ μετὰ τοῦ *η* γραφῆ εἶναι ἀδικαιολόγητος.

Z H N Ω N

Περὶ τῆς κρητικῆς αὐτῆς τραγωδίας ὑπεστήριξε παλαιότερον ὁ Σάθας («Κρητικὸν Θέατρον», Προλεγ. σελ. 15') καὶ τελευταίως ὁ Φ. Μπουμπουλίδης («Κρητικὰ Χρονικά», Ζ' (1953), σελ. 128) ὅτι μετεφράσθη ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ὁμωνύμου λατινικοῦ ἔργου τοῦ Simeons. Κατ' ἀρχὴν τοῦτο δὲν φαίνεται πολὺ πιθανόν, ὑπάρχουν δὲ καὶ ὠρισμένα ἐνδείξεις περὶ τῆς μεσολαβήσεως μιᾶς ἰταλικῆς μεταφράσεως. Αὐταὶ εἶναι αἱ ἑξῆς.

Τὰ κύρια ὀνόματα τῆς ἀρχαιότητος ἀποδίδονται ἐν τῷ ἔργῳ διὰ τύπου ἰταλικοῦ καὶ ὄχι λατινικοῦ, ὡς *Καστόρες* (σελ. 61 κ.ά.), *Ἀμερόντε* (E 115), *Φλεγετόντε* (E 116), *Λάτεο* (E 44), *Φετόντε* (E 249), *Στόγε* (E 280).

Εἰς Γ 299 ἐξ. ἀναγινώσκωμεν :

ΟΥΡΒΙΚΙΟΣ

Ἀρμάκιος...

ΚΑΣΤΟΡΕΣ

Ἀρμάκιος! δὶμὲ καὶ τί γροικοῦσι

τ' ἀτιά μου; ὦ, πῶς τὰ μέλη μου γροικῶ κι ἀνατριχιοῦσι!

Ἀρμάκιος, Ἀρμάκιος;

ΟΥΡΒΙΚΙΟΣ

τοῦ βασιλιοῦ ὁ φθόνος

ἀφάνισε κ.λ.

Εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον ὁ Οὐρβίκιος ἀναγγέλλει τὴν θανάτωσιν τοῦ Ἀρμακίου ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, διακοπτόμενος ὑπὸ τοῦ Κάστορος, φίλου τοῦ Ἀρμακίου, ὁ ὁποῖος ἐταράχθη εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς λέξεως

Ἀρμάκιος. Εἶναι προφανές ὅτι τὸ *Ἀρμάκιος* εἶναι ἀντικείμενον τοῦ *ἀφάνισε*. Κανονικῶς λοιπὸν θὰ ἐτίθετο αἰτιατικὴ καὶ οἱ λόγοι τοῦ Οὐρβικίου θὰ ἄρχιζον διὰ τοῦ τὸν *Ἀρμάκιον*.

Τὸ λάθος δικαιολογεῖται, ἂν ὑποτεθῆ ὅτι εἰς τὸ πρότυπον, ἐκ τοῦ ὁποίου μετέφραζεν ὁ ποιητής, δὲν ἐγένετο διάκρισις μεταξὺ τῶν δύο πτώσεων· ἀλλὰ τὸ φαινόμενον αὐτὸ χαρακτηρίζει τὴν ἰταλικὴν καὶ ὄχι τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Δυστυχῶς δὲν ἔχω τὸ λατινικὸν κείμενον τοῦ *Simeons* διὰ νὰ ἐλέγξω τὴν ὑπόθεσίν μου.

Περίεργος ἰταλισμὸς παρατηρεῖται, ὡς νομίζω εἰς Δ 134 ὅπου ὁ Λογγίνος μονολογῶν ἀθέατος ὀπισθεν τοῦ ἀνυπόπτου Πελαγίου, καὶ μὴ τολμῶν νὰ τὸν πλήξῃ, λέγει :

δίμένα ἀποκρυγαίνω
δίχως νὰ δώσω θάνατο μὲ βλέπω ἀποθαμένο.

Πιθανῶς τὸ *μὲ βλέπω* εἶναι πρόχειρος καὶ κακόζηλος μετάφρασις τοῦ ἰταλ. *mi vedo*. Ὅτι ὁ Λογγίνος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ὀμιλεῖ πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, ὡς πολλαχοῦ τοῦ χωρίου, (ὅτε θὰ ἔπρεπε νὰ γράψωμεν *σὲ βλέπω*), φαίνεται ἐκ τῶν ἀμέσως προηγουμένων ρημάτων *ἀποκρυγαίνω* καὶ *δώσω*. Πάντως καὶ ἡ γραφὴ *σὲ βλέπω* δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῆ. Καὶ ἐδῶ θὰ ἦτο χρήσιμος ἡ παραβολὴ πρὸς τὸ λατινικόν.

Πιθανῶς λοιπὸν ὁ «*Ζήνων*» μετεφράσθη ἔξ ἀγνώστου ἰταλικῆς διασκευῆς τοῦ ἔργου τοῦ *Simeons*. Ἄς σημειωθῆ ὅτι τὸ 1696 ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ ἰταλικὸν μελόδραμα «*Zenone Imperatore d' Oriente*». (Κ. Σάθας, «*Κρητικὸν Θέατρον*», Προλεγόμενα, σελ. ιθ'). Πιθανῶς εἶχε προηγηθῆ ὁμώνυμον ἰταλικὸν δράμα βασιζόμενον ἐπὶ τοῦ *Simeons*· αἱ ἔρευναι πρέπει νὰ στραφοῦν καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν.

Αὐτόθι, Α 67 - 8. Ὁ *Ζήνων* καλεῖ τὸν ἀστρολόγον Εὐφημιανὸν νὰ παρουσιασθῆ :

Ἐουφημιανέ, διδάσκαλε πρόβαλε τῆς μαγείας,
ρήτορα πολλὰ ἔξακουστὲ καὶ τῆς ἀστρολογίας.

Ἐπὶ τοῦ Ἐ. Κριαρᾶ («*Byz. Neugr. Jahrb.*», 12, σελ. 57) διωρθώθη τὸ *πρόβαλε* εἰς *πρόβουλε* συναφθὲν πρὸς τὸ *μαγείας*. Ἄλλ' ἡ λέξις *πρόβουλος* εἶναι, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἄγνωστος εἰς τὰ κρητικὰ κείμενα, διερωτῶμαι δὲ τί θὰ ἐσήμαινε *πρόβουλος τῆς μαγείας*. Γραπτέον :

Ἐουφημιανέ, διδάσκαλε, πρόβαλε, τῆς μαγείας
ρήτορα πολλὰ ἔξακουστὲ καὶ τῆς ἀστρολογίας.

Νομίζω ὅτι δὲν παρατηρήθη ὅτι ἡ σειρά τῶν λέξεων εἶναι : *ρήτορα* (ἦτοι *διδάσκαλε*) *τῆς μαγείας καὶ τῆς ἀστρολογίας*. Τὸ καὶ συνάπτει τὴν μαγείαν πρὸς τὴν ἀστρολογίαν· ἂν τὸ *μαγείας* συναφθῆ πρὸς τὸ ὑποθετικὸν *πρόβουλε*, τὸ καὶ μένει μετέωρον καὶ οὐδὲν συνδέει. Ἄλλως τὸ *πρόβαλε* εἶναι συνήθης κλήσις πρὸς ἐμφάνισιν. Πβ. Στάθης Γ 145, ὅπου ὁ Ἀρέτιος κρούει τὴν θύραν καὶ διαλέγεται μετὰ τοῦ ἔσωθεν ἐρωτῶντος Φόλα, καλῶν αὐτὸν νὰ ἐμφανισθῆ :

Ποιὸς εἶναι αὐτοῦ ὁποῦ κωπᾶ ;

— *Πρόβαλε, ἄ θεὸς νὰ μάθης.*

Αἱ ἀκολουθοῦσαι εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ «Ζήνωνος» σκηνηκαὶ ὀδηγίαι ἀνταποκρίνονται ἀκριβῶς εἰς τὸ *πρόβαλε* τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄλλως ἀπαραίτητον εἰς τὸ δίστιχον. *Τότες ἀνοίγει ἡ προσπειτίβα τῆς σένας καὶ φαίνεται ὁ μάγος.*

Αὐτόθι, Α 251 ἐξ. :

*Ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξὸ τοῦ βασιλιᾶ τοῦ κόσμου
τί στέκεις ; δὲ σηκῶνεσαι, Βασίλισκε ἀπ' τὸ πλευρό μου!
Ἐσὲ μιλωῖ γῆ δὲ γροικᾶς ; Σηκῶσου ἀπ' ὀμπρός μου!
νὰ μὴ σὲ βλέπη οὐδὲ ποσῶς τοῦτο τὸ πρόσωπό μου!*

Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου καὶ τῆς ρίμας πρέπει νὰ ἀλλάξουν ἀμοιβαίως θῆσιν τὰ δευτέρα ἡμιστίχια τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου στίχου.

*Ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξὸ τοῦ βασιλιᾶ τοῦ κόσμου
τί στέκεις ; Δὲ σηκῶνεσαι, Βασίλισκε, ἀπ' ὀμπρός μου;
Ἐσὲ μιλωῖ γῆ δὲ γροικᾶς ; Σηκῶσου ἀπ' τὸ πλευρό μου,
νὰ μὴ σὲ βλέπη οὐδὲ ποσῶς τοῦτο τὸ πρόσωπό μου.*

Διὰ τὴν συγκριτικὴν μελέτην τῶν λογοτεχνιῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἃς σημειωθῆ ὅτι ἡ σκηνὴ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ φαντάσματος τοῦ Ἀρμακίου κατὰ τὸ συμπόσιον εἰς μόνον τὸν Ζήωνα, (Πρ. Ε' σελ. Δ'), παρουσιάζει ἀναλογίαν πρὸς τὴν σκηνὴν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ δολοφονηθέντος Βανquo κατὰ τὸ συμπόσιον εἰς μόνον τὸν Macbeth, εἰς τὴν ὁμώνυμον τραγωδίαν τοῦ Σαιξπήρου, (Πρ. III, σκ. IV). Ὑπάρχουν δὲ καὶ ὠρισμένοι ἀντιστοιχίαι εἰς τοὺς λόγους Ζήωνος—Μάκβεθ, καὶ Λογγίνου—Λαίδης Μάκβεθ. Ἴσως ὁ Simeons εἶχε μιμηθῆ τὸν Σαιξπήρον ἢ καὶ οἱ δύο εἶχαν κοινὰ ἰταλικά πρότυπα.

Φ Ο Ρ Τ Ο Υ Ν Α Τ Ο Σ

Τελείως ἀστήρικτοι εἶναι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Γ. Χατζιδάκη («Ἐπιστ. Ἑπετ. Φιλολ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλ.», 1 (1927), σελ. 24)

περὶ ἀτελοῦς γνώσεως τῆς γλώσσης καὶ κακῆς στιχουργίας τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου Φωσκόλου. Οὕτω π. χ. θεωρεῖ (αὐτ., σελ. 26) ἐλαττωματικούς στίχους ἔχοντας συνίζησιν μεταξὺ τῶν ἡμιστιχίων, ἐνῶ τοιοῦτοι στίχοι ἀπαντοῦν, ἂν καὶ σπανιώτερον, καὶ εἰς τὸν Κορνάρου. Αἱ συνίξεις αὗται, τελείως ἄγνωστοι εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν, προσδίδουν εἰς τὸν στίχον τοῦ Φωσκόλου προσωπικωτέραν καὶ λογιωτέραν ἀπόχρωσιν.

Ἐπίσης δὲν ἀποτελεῖ ἐνδειξιν «μικρᾶς ἑλληνομαθείας», ὡς λέγει ὁ Χατζιδάκης, τὸ ὅτι ὁ Φωσκόλος λέγει τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας *ρωμιούς* καὶ τὸ κράτος τοὺς *ρωμικᾶτο*, *ρωμαικᾶτο*. Ἀντιθέτως ἢ χρῆσις τῶν ὄρων τούτων ἀποτελεῖ ἐνδειξιν συνειδήσεως τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος τοῦ ἀρχαίου καὶ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, τούτο δὲ εἶναι λίαν σημαντικὸν καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς μορφώσεως τοῦ ποιητοῦ. Ἄς σημειωθῆ ὅτι ὁ ὄρος *ρωμαικᾶτο* ἐπανευρίσκεται εἰς παραλλαγὴν τοῦ Τραγουδιοῦ τοῦ Δασκαλογιάννη, (παρὰ M a n g o, Quelques remarques sur la chanson de Daskaloyannis, «Κρητικὰ Χρονικά», Η' (1954), σελ. 51):

*Δάσκαλε Γιάννη τῷ Σφακιῷ μὲ τὸ πολὺ φουσοᾶτο,
δὲν εἶσαι σὺ ποὺ μοῦ ἔλεγε, θὰ κάμης ρωμιακᾶτο;*

Πιθανῶς δὲ καὶ εἰς τὸν Φορτουνίτον, Ἰντερμ. Β', στ. 160, ἐνθα λέγεται περὶ τῆς Ἑλένης ὅτι :

σὸ Ρωμικᾶτο εὐρίσκειται καὶ φέγγει καὶ πλουμίζει

(ἦτοι εἰς τὴν Ἑλλάδα), πρέπει νὰ γραφῆ *ρωμαικᾶτο*. Ἄτερος τύπος ἀπαντῶν εἰς Ἰντερμ. Γ', στ. 148 :

ὡγιά νὰ δῆ τσι δύνამες τσ' ἔχει τὸ Ρωμαικᾶτο

Προῆλθεν ἐκ τοῦ *Ρωμαικᾶτο*. Πιστεύω δηλαδὴ ὅτι παραλλήλως ἐλέχθη *Ρωμαῖος* > *Ρωμαῖκο* - *Ρωμαῖκο* > *Ρωμαικᾶτο* - *Ρωμαικᾶτο* καὶ *Ρωμιός* > *Ρωμιακό* > *Ρωμιακᾶτο*.

Αὐτόθι, Α 158. Ὁ ἰατρὸς Λούρας καυχώμενος διὰ τὴν ἱκανότητά του λέγει ὅτι οἱ συνάδελφοί του εἶναι ἀκατάριστοι καὶ δὲν ἀνέγνωσαν :

Διοσκορίδη τὸ θαυμαστὸ καὶ τὸ σοφὸ Ἰπποκράτη.

Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου πρέπει, νομίζω, νὰ υἱοθετήσωμεν τὸν ἰταλικὸν τύπον *Διοσκορίδε*.

Αὐτόθι, Α 195 - 6. Ὁ ὑπηρέτης τοῦ Λούρα Μποζίκης ἀκούων παρὰ τοῦ κυρίου του ὅτι ἡ ἀσθενὴς Κερὰ Μηλιά, τὴν ὁποίαν ἐπεσκεπθῆ, τοῦ ἔδωκε δι' ἀμοιβὴν χρυσοῦν νόμισμα, λέγει :

*ἔνα τσικίνοι τοῦ ἔδωκε κανκοῦ κοιλιὰ μὴ σπάσης,
ἔτσι νὰ ζῆς βαρειόμοιρε νὰ σώσης νὰ πασκάσης.*

Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Μποζίκης ἐδῶ μονολογεῖ πρὸς τὴν κοιλίαν του, ὡς καὶ εἰς (Δ 497 - 8), ὅπου ἀκούων ὅτι ἐτοιμάζεται γάμος λέγει :

*Χαίρου, καϊμένη μου κοιλιὰ καὶ σὺ παραδαρμένη,
καὶ τ' ἄντερό σου πάλι ἐδὰ, λογιάζω, ξεπλαταίνει.*

καὶ εἰς Ε 210 - 1, ὅπου λαμβάνων τὴν ἐντολὴν νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ γαμήλιον δεῖπνον ἀναφωνεῖ :

*κοιλιὰ μου, ἃ δὲ χοριάσης
ἀπόψε καθὼς πεθυμᾶς, πολλὰ παραπονοῦ μου.*

Εἰς τὸ παρὸν λοιπὸν χωρίον πρέπει νὰ στίξωμεν καὶ νὰ γράψωμεν οὕτω :

*Ἔνα τοικίني τοῦ ἴδωκε! Κανκοῦ, κοιλιὰ, μὴ σπάσης·
ἔτσι νὰ ζῆς, βαρειόμοιρη, νὰ σώσης νὰ πασκάσης.*

Δι' ἀνάλογον χρῆσιν τοῦ *κανκοῦ* (=χαίρου), πβ. Φορτουν., Δ 26, Μπουνιαλιῆ, Κρητ. Πόλ., σελ. 411, στ. 24. Ἐλλειπτικῶς συνιστᾷ ὁ Μποζίκης εἰς τὴν κοιλίαν του νὰ *κανχᾶται* καὶ νὰ *χαίρεται*, διότι θὰ φάγη τόσον, ὥστε νὰ κινδυνεύῃ μήπως διαρραγῆ, καὶ ἐκφράζει τὴν εὐχὴν νὰ προφθάσῃ αὕτη νὰ «*πασκάσῃ*» μετὰ τὴν μακρὰν νηστείαν.

Α ὕ τ ὀ θ ι, Α 330 - 1 :

*Ὡ πόσο πόνο σήμερο γροικῶ μὲς σὴν καρδιά μου
κ' ἔχει τὸ νοῦ διασκορπίσει κι ὅλα τὰ λογικά μου.*

Γραπτέον *διασκορπιστὸ* διὰ τὸ μέτρον. Ἄς σημειωθῆ ὅτι ἡ σελὶς τοῦ χγ., ὅπου ὁ στίχος, ἔχει γραφῆ δι' ἄλλης χειρὸς, (πβ. σημείωσιν σελ. 56).

Α ὕ τ ὀ θ ι, Β 36. Ἡ μνεία τοῦ «*Ντὸν Τζουάνε*» (Don Juan d' Austria, φυσικοῦ υἱοῦ Καρόλου τοῦ Πέμπτου καὶ νικητοῦ τῆς ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου, 1571), πιθανῶς δύναται νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν εὐρεσιν τοῦ προτύπου τοῦ «*Φορτουνάτου*», ἂν βεβαίως ἡ μνεία αὕτη ἀνήκῃ εἰς τὸ πρότυπον, ὡς δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν. Τοῦτο θὰ ἐγράφη μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Ναυπάκτου, ἢ ὁποῖα κατέστησε τὸν Don Juan ἔνδοξον.

Α ὕ τ ὀ θ ι, Β 85 ἐξ. Ὁ Καπετὰν Τζαβάρλας λέγει :

*κι ὅτι ὦρα οἱ Τοῦρκοι ἐκούσασι, ὅπου ἴσαν εἰς τὴ φύσσα,
τὸν ἐρχομό μου ἐμένα ἐδῶ, πάραντας ἐσηκῶσα
τοῖ ψύλλους τως κ' ἐφύγασι κ.λ.*

Ὁ Τζαβάρλας ὑπαινίσσεται πραγματικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον κομπαιτικῶς ἀποδίδει εἰς τὴν ἀφίξιν του εἰς Κρήτην. Πρόκειται περὶ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τῶν πολιορκούντων τὸν Χάνδακα μετὰ τὰς ἀκάρπους ἐπιθέσεις τῶν πρώτων ἐτῶν. Τὴν ἀποχώ-

ρησιν, πράγματι αἰφνιδίαν καὶ ἀνέλπιστον, περιγράφει ὁ Μ π ο υ ν ῖ α λ ῆ ς, Κρητικὸς Πόλεμος, σελ. 298, στ. 11 ἔξ.).

Α ὕ τ ὀ θ ι, Β 185 - 8. Ὁ Φορτουνᾶτος ἐξομολογεῖται εἰς τὸν φίλον του Θόδωρον τὸν ἔρωτά του πρὸς τὴν Πετρονέλλαν λέγων :

*Τούτη τὸ νοῦ μου ἐσῆκωσε, τούτη τὸ λογισμό μου
μου πῆρε καὶ νὰ τὰ ἴχω πλιὸ δὲν ἔναι μπορετό μου.*

Ὁ δὲ Θόδωρος ἀπαντᾷ :

*Κι ὀγια ἀίντια, φίλε, σάπασε, καὶ τάσσω σου νὰ κάμω
μὲ κάθε μὸδο γλήγορα νὰ κάμειτε τὸ γάμο.*

Εἰς τὰ λόγια τοῦ Θόδωρου δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἀΐδας (βοηθείας). Ὅθεν πρέπει νὰ γράψωμεν καὶ νὰ στίξωμεν οὕτω :

Κι ὀγια εἴντια, φίλε; Σάπασε κ.λ.

«Διατὶ θὰ χάσης τὸν νοῦν σου; Σιώπα, καὶ ἐγὼ σοῦ ὑπόσχομαι κ.λ.».

Α ὕ τ ὀ θ ι, Β 196. Ὁ Χατζιδάκης (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 25) διώρθωσεν ἀντὶ ὥστε νὰ μὴ γνωρίζῃ, ὥστε ποὺ νὰ γνωρίζῃ. Ἐς παρατηρηθῆ ὅμως ἵτι, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ τοῦ αὐτογράφου τοῦ ποιητοῦ, δυνάμεθα νὰ διορθώσωμεν μόνον πιθανὰ παραναγνώσματα τοῦ ἐκδότου, ἐσφαλμένον τονισμόν αὐτοῦ, καὶ ἀνορθογραφίας ἢ προφανῆ σφάλματα ἐκ παραδρομῆς τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν.

Α ὕ τ ὀ θ ι, Β 199. *Εἴντια δὲν εἶναι κύρις σου;* Ἐκ τοῦ *εἴντια* τούτου προῆλθε τὸ ἀκούμενον καὶ τώρα *ντά*.

Α ὕ τ ὀ θ ι, Β 202 - 3. Ὁ Φουρτουναῖτος διηγεῖται ὅτι ὁ θετὸς πατήρ του Γιαννουῦτος ἀσχολούμενος ἄλλοτε μὲ τὸ ἐμπόριον τὸν εὔρε νήπιον ἐντὸς πρῶν πειρατικῶν πλοίου (*φούστιας*), ποὺ ἠγόρασε :

*κ' ἔρχοντας μιὰ φούστα ν' ἀγοράση
μέσα στὴ φούστα μ' εὔρηκε κ.λ.*

Θὰ ἀνέμενε κανεὶς *ἔστοντας μιὰ φούστα ν' ἀγοράση*, δηλ. μὲ τὸ νὰ ἀγοράση, ἢ δὲ ὑπόθεσις αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν μορφήν τοῦ στίχου (βλ. σημείωσιν τοῦ ἐκδότου) *τυχαίνοντας*.

Α ὕ τ ὀ θ ι, Β 357. *δὲν ἐθωρῶ. Γρ. δένε θωρῶ.* Δὲν πρόκειται περὶ αὐθαιρέτου βιασμοῦ τῆς γλώσσης χάριν τοῦ μέτρου, ἀφοῦ τὸ *δένε* τοῦτο σχηματισθὲν, ὅταν ἠκούετο ἀκόμη τὸ *ν* τοῦ *δέν*, κατὰ τὸ *κλαῖν - κλαῖνε, τὸν - τόνε, εἶπεν - εἶπενε* κ.λ., εὐρίσκεται καὶ εἰς δημοτικὸν τραγούδι, (Ἄ. Κ ρ ι ἄ ρ η ς, Πλήρης Συλλογὴ κ.λ., σελ. 259, «Εἰδύλιον»). Πβ. καὶ Φορτ., Δ 427, ὅπου γρ. : *δένε ντρέπεται*.

Α ὕ τ ὀ θ ι, Γ 19 - 21. Ὁ Τζαβάρλας λέγει :

*...ἐγὼ ἴβαλα στὸ λογισμό μου τώρα
ἀνὲ τακάρου οἱ Τοῦρκοι πλιὸ εἰούτη μας τὴ χώρα,*

σὲ μπαλουβάροδο ἕνα ψηλὸ νὰ πὰ νὰ κατοικήσω

Οἱ στίχοι οὗτοι δεικνύουν ὅτι τὸ δροῦμα γράφεται ἐν καιρῷ πολεμικῆς ἀναπαύσεως, (πβ. καὶ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα περὶ ἀποχωρήσεως τῶν πολιορκητῶν). Τοῦτο συμφωνεῖ ἐντελῶς πρὸς τὴν νέαν χρονολόγησιν τῆς συγγραφῆς τοῦ «Φορτουνάτου» ὀλίγον πρὸ τοῦ 1666, (βλ. G. Morgan, «Κρητικὰ Χρονικά», Η', (1954), σελ. 63). Εἶναι περιέργον πῶς ὁ Ξανθοουδίδης τοποθετῶν τὴν συγγραφὴν κατὰ «τὰ δύο ἢ τρία τελευταῖα ἔτη τῆς πολιορκίας...καὶ δὴ, πιθανώτατα αὐτὸ τὸ τελευταῖον ἔτος (εἰσαγ. σελ. 10) δὲν παρετήρησε τὰς ὡς ἄνω ἐνδείξεις εἰρηνικῆς περιόδου, τὰς ὁποίας παρέχει τὸ κείμενον.

Αὐτόθι, Γ 108 - 9. Ἡ Πετροῦ λέγει περὶ τοῦ Τζαβάρου :

*τὴν ὥρα δὲ θωροῦ νὰ τότε ρίξω χάμαι
καὶ μὰ τὸ κακοσίκαλο νὰ τότε περιχύσω.*

Γρ. μὲ τὸ κακοσίκαλο, δηλ. μὲ τὸ ἀγγεῖον τῆς νυκτός.

Αὐτόθι, Γ 229 - 230. Ὁ Μποζίκης ἐπεμβαίνει ὑπὲρ τοῦ κυρίου του εἰς τὴν ρῆξιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Δάσκαλον.

ΛΟΥΡΑΣ

*Στάσον δαμάκι, κερατά, κ' ἐδὰ θέλεις γελάσει,
νὰ σ' ἀρμηνέψω νὰ μιλῆς.*

ΜΠΟΖΙΚΗΣ

Ἐμέναν ἄση

Διὰ νὰ ἔχωμεν δεκαπεντασύλλαβον, πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν οἱ λόγοι τοῦ Μποζίκη πιθανώτατα οὕτω : < Ἀφέντη, > *ἐμέναν ἄση.*

Αὐτόθι, Γ 157 - 8 :

*νὰ βουληθῆ ἔτσι γέροντας καὶ passa sessanta anni
nubere σὲ Puercula, πὸν δεκοκτῶ δὲ φτάνει*

Ἡ ἀνάμιξις λατινικῶν, ἰταλικῶν καὶ ἑλληνικῶν δι' ἰταλικῶν χαρακτηριστῶν γεγραμμένων, ἐδυσχέρανε τὴν ὀρθὴν μεταγραφὴν. Γραπτέον : *chè passa sessanta anni | nubere se puercula* κ.λ. Καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα ἢ μεταγραφὴ τῶν ξηνογλώσσων χωρίων ἔχει γίνει ἀτελέστατα.

Αὐτόθι, Γ 330 :

καὶ πάλι σὰ μῶρθη ἀρρωσιὰ, ἐτόιες γιάτρεψέ με.

Ὁ στίχος καλῶς ἔχει, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ εἶναι ἄρρυθμος, πρέπει νὰ τὸν ἀναγνώσωμεν ἐγκλίνοντες τὸ μῶρθη ὡς ἄτονον μετὰ τὸ σάν. Πβ. Γ 434 :

καθὼς μῶχει παραγγελιά στὴν πόρτα νὰ προβάλη

Πβ. καὶ Ἐρωτοκρ., Γ 842 : *ὡσάν ξένο μ' ἐκλάψα.*

Αὐτόθι, Γ 425 :

ἀπὸν ἀνίσως κι ἀφέντης μου εἶχεν ἀποφασίσει

Γρ. ἀνισῶς, πβ. ἀνωτέρω σελ. 251 τὰ λεγόμενα ὑπ' ἐμοῦ περὶ Ἐρωφ. Δ 193 ἔξ. ¹¹.

Α ὕ τ ὀ θ ι, Δ 71. Τὴν λ. κορδόγερος, διὰ τῆς ὁποίας χαρακτηρίζεται ὁ ἐρωτευμένος γέρον Λούρας, ἐρμηνεύει ὁ Ξανθουδίδης (γλωσσάριον) καὶ ὁ Χατζιδάκης (ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 33) «τὸν γέροντα, ποῦ εἶθε νὰ τὶ κορδίση». Ἡ ἐρμηνεία εἶναι ἐξεζητημένη. Πιθανῶς πρέπει νὰ γραφῆ τὸ πάγκοινον καὶ λίαν ἀρμόζον πορδόγερος.

Α ὕ τ ὀ θ ι, Δ 272 ἔξ. Ὡγια νὰ δῆς ποιὸς ἄλλος σὰν ἐμένα...δὲ βρῖσκειται κ.λ. Γραπτέον π ὠ ς ἄλλος.

Α ὕ τ ὀ θ ι, Δ 409 - 10. Ὁ φιλάργυρος Λούρας συνιστᾷ οἰκονομίαν εἰς τὸν ὑπηρετήν του.

*Τὸ προᾶμαν, ὁποῦ σοῦ ἴδωκα, νὰ πὰ νὰ πουσουνίσσης,
στέρεψε τίβεται ἀπ' αὐτό, μηδὲ μοῦ καταλύσης.*

Πιθανῶς γρ. μηδὲ μὲ καταλύσης, δηλ. «μὴ μὲ καταστρέψης».

Α ὕ τ ὀ θ ι, Ε 24 ἔξ. Ἡ ἄσεμνος ὑπηρετρία Ἀγουστίνα μονολογοῦσα λέγει :

*Μὰ πάλι ἂν ἤθελά ἴσαι γρὰ ψόφια καὶ ζσρωμένη,
θαροεῖς κ' ἐμίλειε μου κιανεῖς, γῆ σκιάς ἐσίμωνέ μου,
γῆ καὶ παποῦτοιον ἔβανα μαρογελλωτὸ ποτὲ μου ;
καὶ πάντη ἀνὲ στοιχίσωμεν οἱ κακομοιρασμένες
ἀπὸν τὸν κόπο μας ποτὲ πάμε καλικωμένες
ροῦχο δὲ μᾶσε δίδουσι, μηδὲ καλίκωσή μας κ.λ.*

Τὸ πάντη (μήπως) καὶ στοιχίζω (μισθοῦμαι ὡς ὑπηρετῆς) ἐξηγεῖ εἰς τὸ γλωσσάριον ὁ Ξ., ἄλλ' οἱ στίχοι 27 - 8, ὡς ἔχουν στιχθῆ, δὲν ἔχουν νόημα. Πρέπει νὰ στίξωμεν οὕτω :

*καὶ πάντη ἀνὲ στοιχίσωμεν οἱ κακομοιρασμένες,
ἀπὸν τὸν κόπο μας ποτὲ πάμε καλικωμένες ;*

Δηλαδή «καὶ μήπως ἂν προσληφθῶμεν ὡς ὑπηρετρίαι, κερδίζομεν ποτὲ

¹¹) Ὁ ἀναπαισικὸς ρυθμὸς ἀποτελεῖ πάντοτε σφάλμα διὰ τὸν κρητικὸν δεκαπεντασύλλαβον, παρὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Ε. Κ ρ ι α ρ ᾶ, («Ἐπετ. τοῦ Μεσαιων. Ἀρχείου», Α' (1939), σελ. 14 - 15). Ἀπόδειξις εἶναι τὸ ὅτι ὁ ρυθμὸς αὐτὸς παρουσιάζεται μόνον εἰς ὀρισμένας περιπτώσεις, ὅπου ὁ τονισμὸς τῆς λέξεως εἶναι ἀμφίβολος, ὡς εἰς τὰ ἀνωτέρω δίχως - δικῶς, ἀνίσως - ἀνισῶς, καὶ εἰς τὸ ρ. φανίστη ἀπαντῶν ἐνίοτε καὶ ὡς φάνιστη. Τοῦτο εἶναι παθ. ἀόρ. τοῦ φανίζω - ομαι (πβ. «Γύπαρις», Πρόλ. Ἥλιου, στ. 138 : ἐφανίσα), ἐτονίσθη δὲ εἰς τὴν πρώτην συλλαβὴν κατὰ τι ἐπίσης συχνὰ φαίνεται, φάνη, φάνηκε. Ἰδιαιτέρως βέβαιος εἶναι ὁ τονισμὸς φάνιστη εἰς Ἐρωτ. Ε 895 καὶ παραμυθὸς μοῦ φάνιστη κοιτσουναράκι ἐκτύπα, ὅπου ἡ πρότασις τοῦ Κριαρᾶ (ἐνθ' ἀν.) νὰ τονισθῆ φανίστη καὶ νὰ θεωρηθῆ «μετρικὸν σφάλμα» τοῦ ποιητοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτος.

ἀπὸ τὴν ἐργασίαν μας ὑποδήματα; Οἱ κύριοί μας δὲν μᾶς δίδουν ἐνδύματα, ὑπόδησιν κ.λ.». Ὅλον τὸ χωρίον δικαιολογεῖ τὰ ἐν συνεχείᾳ λογόμενα ὑπὸ τῆς Ἀγουστίνας περὶ τῆς ἀνάγκης καταφυγῆς εἰς ἐρασιτάς διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀναγκαιούτων ὑπὸ μορφὴν δώρων. Πβ. ἀνάλογον χρῆσιν τοῦ ποτὲ εἰς ἐρωτηματικὴν πρότασιν εἰς Ἐρωφ., Δ 734, ὅπου καλῶς ἔστιξεν ὁ Ξανθουδίδης, παρὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Δεῖνακῆ («Κρητ. Μελ.», Α', σελ. 99).

Παραθέτω κατωτέρω λόγια τινὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης τοῦ «Φορτουνάτου» μὴ μνημονεύομενα ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδη, (εἰσαγ. σελ. 9, σημ. 7). Πρὸλ. Τύχης, στ. 78: *σιεμμένοι* (=ἔστεμμένοι), Α 291: *ἀρεσκούμενος*, Α 300: *χρειάζομαι*, Α 313: *γνήσα*, Γ 216: *πόριος*, Γ 248: *ἐργασία*, Γ 398: *μετατρέψη*, Δ 432: *δμοιάζει*, Δ 586: *μετέχης*, Ε 98: *ἀντίληψη*, Ε 411: *ἀκρόαση*.

Μ Π Ο Υ Ν Ι Α Λ Η Σ

Περὶ τοῦ χρόνου ποιήσεως τοῦ «Κρητικοῦ Πολέμου» τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ ἐλέχθη ἀνωτέρω. Παρέχω ἐνταῦθα διορθώσεις τινὰς τοῦ κειμένου.

Σελ. 437, στ. 20. Προσωποποιουμένη ἢ πόλις (ὁ Χάνδαξ) λέγει:

*γιατι ἔχω μιὰ διπλῆ φωτιά ἀνάδια μου και ξάφτει
και πᾶσα μέρα και ἐμὲ και πᾶσα ἕνα βλάφτει.*

Γραπτέον *καίει ἐμέ*. Πβ. Σαχλίχην, Wagner, Carmina Graeca, σελ. 69, στ. 182: *και κλαί το ριζικόν του*, αὐτ. σελ. 75, στ. 303: *να κλαί, ν' ἀναστενάζη, ἀντι κλαίει*.

Σελ. 515, στ. 17:

Και τὰ μουράγια ἐδέσανε κ' εἶχε τα κερδεμένα

Γραπτέον *ἐπέσανε*.

Σελ. 546, στ. 13:

*Τὸ ἅγιο αἷμα πιάνοσι τότες και κασσελλιάζουν
και τῆ Μεσοπαντίτισσα και λείψανα φυλάσσουν.*

Πιθανῶς γραπτέον *τὸ ἅγιο αἷμα πίνουσι*. Πρόκειται διὰ τοὺς ἐκκενοῦντας τὴν πόλιν, οἱ ὅποιοι ἔπινον τὸ ἅγιον αἷμα τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ βεβηλωθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὰς δὲ εἰκόνας (τὴν Μεσοπαντίτισσαν), καὶ τὰ λείψανα ἐφύλασσαν εἰς κιβώτια πρὸς μεταφορὰν εἰς τὴν Βενετίαν.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΑ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Εἰς τὸν Βίον τοῦ Ὀσίου Στεφάνου τοῦ Νέου¹ ὑπάρχει τὸ ἑξῆς χωρίον, ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἐν Κρήτῃ μαρτύριον εἰκονολάτρου ἱερέως, τοῦ ἀββᾶ - Παύλου, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄: «*Παρήχθη δὲ εἰς τὸ μέσον Ἀντώνιος τῆς Κρητῶν νήσου... καὶ φησιν: Πῶς ἔπ' ὄφιν ἀδακρυτὴ ἀγάγοιμι, πατέρες τίμοι, τὰ τοῦ ἀββᾶ Παύλου ἀριστεύματα; Οὗτος γὰρ ὁ γεννάδας κατεσχέθη ὑπὸ Θεοφάνους ἀρχισατοράπου τῆς νήσου τὸ ἐπίκλην Λαροδοτύρου καὶ προσήχθη πρὸς ἐξέτασιν ἐν τῷ λεγομένῳ Πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρακλείου...*»².

Τὸ χωρίον τοῦτο, πρὸς διάφορον ἕκαστος σκοπόν, ἐχρησιμοποίησαν οἱ Β. Λαούρδας καὶ Γ. Σπυριδάκης εἰς μελέτας τῶν δημοσιευθείσας πρὸ τριετίας³. Ποιούμενος μνεῖαν τῶν μελετῶν τούτων ὁ καθηγητῆς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Ν. Τωμαδάκης εἰς μελέτημά του ὑπὸ τὸν τίτλον Κρήτη = Χάνδαξ = Ἡρακλειον⁴ μέμφεται πῶς τῶν δύο μελετητῶν, διότι δὲν ἀντιελήφθησαν καὶ δὲν ὑπεγράμμισαν τὴν σημασίαν τοῦ χωρίου διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως τοῦ Ἡρακλείου, γράφων τὰ ἀκόλουθα: «Οὐδέτερος τῶν δύο τελευταίων χρησιμοποιησάντων τὸ χωρίον ἐσημείωσεν ὅτι τὸ χωρίον εἶναι σημαντικώτατον διὰ τὴν μνεῖαν τοῦ Ἡρακλείου, ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ὀπρίου ὑπάρχει ὁ Χάνδαξ⁵. Ὡς γνωστὸν τὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς

¹) Βλ. Migne, Patrologia Graeca, τ. 100, 1069 - 1185. Ὁ Στέφανος ὁ Νεὸς ἐμαρτύρησεν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων τῷ 767, ὁ Βίος του δὲ συνεγράφη τῷ 808 (βλ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκης, Τὸ Θέμα τῆς Κρήτης πρὸ τῆς κατακτιήσεως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Ἀράβων, Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν, τ. ΚΑ' [1951] σελ. 65).

²) Migne, ἐνθ' ἄνωτ., 1160.

³) Βασ. Λαούρδας, Ὁ ἅγιος Ἀνδρέας ὁ ἐν τῇ Κρίσει καὶ ἡ Κρήτη ἐπὶ εἰκονομαχίας, «Κρηνικά Χρονικά», τ. Ε' (1951), σελ. 51, 52. — Γ. Κ. Σπυριδάκης, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 64.

⁴) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ε.Ε.Β.Σ., τ. ΚΑ' (1951), σελ. 235 - 237.

⁵) Τοῦτο ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Β. Λαούρδαν δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβές. Διότι οὗτος εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευσμένην μελέτην του, σελ. 52, ἐπάγεται σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ πληροφοροῦμεθα ὅτι εἰς Κρήτην τοῦ ἀλάχιστον εἰς τὸ Ἡρακλειον, ἐπὶ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄ ἐγένετο διωγμὸς κατὰ τῶν εἰδωλολατρῶν». Καί: «... οἱ κώδικες ὁμιλοῦν μόνον καὶ σαφῶς περὶ Κρήτης καὶ Ἡρακλείου...». Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Β. Λαούρδας ἐμμέσως μὲν, ἀλλὰ χωρὶς καμμίαν ἐπιφύλαξιν, ἀναγνωρίζει μνεῖαν τῆς πόλεως Ἡρακλείου ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίῳ.

πόλεως ταύτης ἔχομεν ἐκ τοῦ Στράβωνος (X, 476, 484), τοῦ ὁποίου ἡ μήτηρ ἦτο Κνωσία. Κοινῶς δὲ πιστεύεται ὅτι ἕως οὗ τὸ 1822 ἐν Κρήτῃ οἱ λόγιοι ἐπαναστάται ἀνέστησαν τὸ τεθαμμένον τοῦτο ὄνομα τῆς μικρᾶς πόλεως⁹, ἐπινείου τῆς ἐνδόξου Κνωσοῦ, τοῦτο ἦτο ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἀνύπαρκτον. Ὁ Ξανθουδίδης μάλιστα, πραγματευόμενος ἐπὶ τοῦ θέματος ἐπάγεται: «ἄλλο ζήτημα, ἂν ἔπρεπεν ὄλως διόλου νὰ μεταβληθῆ τὸ τόσον λαμπρὰν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν ἔχον Κάστρο καὶ νὰ λάβῃ τὸ ἄσημον ἄλλως ὄνομα τοῦ ἀσήμου πολιχνίου Ἑρακλείου!» Ἀπεναντίας νομίζω ὅτι ὀρθῶς ἐδόθη τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἡ πόλις μέχρι τῆς καταλήψεώς της ὑπὸ τῶν Ἀράβων (827), οἱ ὅποιοι, φαίνεται, περιεχαράκωσαν ἀπλῶς αὐτὴν διὰ τοῦ Χάνδακος (τάφρου), Κρήτην καὶ Κάστρο τὸ πρὶν καὶ Ἑράκλειον καλουμένην. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἄλλοτε πλείονα⁹.

Εἶναι προφανές ὅτι τὰ ὧς ἄνω συμπεράσματα συνήχθησαν καὶ διευπλώθησαν μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς. Καὶ ἡ μὲν τελευταία φράσις τοῦ Τωμαδάκη: «ἀλλὰ περὶ τούτου ἄλλοτε πλείονα», ὑπισχνουμένη ἔστω καὶ ἀορίστως πληρεστέραν τοῦ θέματος ἐξέτασιν, ἐκόλαξέ πως τὸ ἀτελές τοῦ μελετήματος καὶ ἀπέτρεπε τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ἀνασκευὴν, παρῆλθεν ὅμως ἔκτοτε σιωπηλῶς μία τριετία, γεγονός τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλει τὸν ἔλεγχον τῆς προβληθείσης καινοφανοῦς γνώμης τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ὁ προβαλὼν αὐτὴν — γνωστότατος πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος καὶ Κρήτης — μὲ τὸ ἐπιστημονικὸν κύρος του εἶναι δυνατὸν νὰ παγιώσῃ σοβαρὰν περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς μεγαλυτέρας πόλεως τῆς Κρήτης πλάνην.

Ἡ ὅλη διατύπωσις τοῦ χωρίου, ἐφ' οὗ ὁ καθηγ. Τωμαδάκης ἐστηριξε τὴν γνώμην του, δὲν ἐπιτρέπει, νομίζω, καὶ μόνον ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη, νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐν αὐτῷ γίνεται μνεία τῆς

⁹ Ἡ ἀναβάπτισις τοῦ Ἑρακλείου δὲν ἐγένετο ἀπὸ τοὺς «λογίους ἐπαναστάτας» τὸ 1822, ἀλλὰ τὸ 1831 ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους, οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν πόλιν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ κάτωθι ἀποσπάσματος τῶν Ἱστορικῶν Σημειωμάτων τοῦ Στ. Νικολαΐδου: «1831. Ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν Ἑράκλειον ἡ πόλις μας ἀντὶ τῆς προτέρας Χάνδαξ καὶ Κάνδια ἀπὸ τοὺς νεωστὶ ἐγκατασταθέντας ἑλληνοεμπόρους τότε». βλ. «Κρητικά Χρονικά», Γ' (1949), σελ. 313. Πρβλ. καὶ ὅσα σχετικῶς ἐσημείωσα εἰς «Κρητικά Χρονικά», Α' (1946), σελ. 180, 189 καὶ 599, ὅπου ἐξηγεῖται καὶ ἡ σχετικὴ πλάνη τοῦ Ξανθουδίδου (Χάνδαξ - Ἑράκλειον, σελ. 142 καὶ 145), ἐξ οὗ ἐν προκειμένῳ ἦντλησεν ὁ Τωμαδάκης.

¹ Ὑπογραμμίζω ἐγώ.

⁹ Βλ. Ν. Τωμαδάκη, Κρήτη = Χάνδαξ = Ἑράκλειον, ἐν Ε.Ε.Β.Σ. ΚΑ' (1951), σελ. 237.

πόλεως Ἡρακλείου. Διότι ἐὰν περὶ πόλεως ἐπρόκειτο, θὰ ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην ἢ μετοχὴ «τῷ λεγομένῳ» νὰ ἐρμηνευθῆ κατὰ τοὺς ἐξῆς δύο μόνους δυνατοὺς τρόπους:

α' «ἐν τῷ λεγομένῳ Πραιτωρίῳ [τῆς πόλεως] τοῦ Ἡρακλείου», ὅτε διὰ ταύτης θὰ ἐκολάζετο ἀτόπως ἢ σαφῆς καὶ ἀκριβῆς ἔννοια: Πραιτωρίον⁹. Τὸ ἄτοπον γίνεται σαφές, ἂν μεταφέροντες τὴν φράσιν εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς ἐγράφομεν «εἰς τὴν λεγομένην Νομαρχίαν τοῦ Ἡρακλείου» — φράσιν ἐπιτρεπομένην μόνον εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν θὰ ἠθέλομεν νὰ κολάσωμεν τὸν ὄρον «Νομαρχία». Τοιαύτην ὅμως εἰρωνικὴν πρόθεσιν προφανῶς δὲν εἶχεν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Βίου γράφων σοβαρῶς περὶ δημοσίου καταστήματος — τοῦ Πραιτωρίου —, ὁ κολασμὸς τῆς ἔννοιᾳς τοῦ ὁποίου θὰ ἦτο ἄλλωστε τελείως ἀντίθετος πρὸς τὰ πράγματα.

β' «ἐν τῷ Πραιτωρίῳ τῷ λεγομένῳ τοῦ Ἡρακλείου» (πρβλ.: «ἐν ἀκρωτηρίῳ τῷ λεγομένῳ Χάρακι»¹⁰), ἔνθα ὁ ὄρος «τοῦ Ἡρακλείου» ἐπέχων θέσιν κατηγορουμένου εἰς τὴν μετοχικὴν πρότασιν ἀποβαίνει σφόδρα ἄτοπος, ἔὰν βεβαίως δηλοῖ τὰ ὄνομα πόλεως, ὡς δεικνύει τὸ ἀνάλογον παράδειγμα: «εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τὸ λεγόμενον τῶν Ἀθηνηῶν»!

Κατὰ ταῦτα ἢ ὑπὸ τοῦ καθηγ. Γωμαδάκη γενομένη ἐρμηνεία τοῦ χωρίου, ἔκτος τοῦ ὅτι προσκρούει εἰς πραγματικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἔκτεθοῦν περαιτέρω, δὲν φαίνεται γλωσσικῶς — καὶ λογικῶς —

⁹ Ἡ λ. Πραιτώριον παρὰ τὴν κυρίαν σημασίαν της (= ἐπίσημος κατοικία τοῦ Πραιτῶρος, Διοικητήριον) ἔχει καὶ ἄλλας δευτερευούσας. (Βλ. Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἐκδ. Δημητράκου, τ. 7ος, σελ. 6038). Ἐν τῷ προκειμένῳ ὅμως χωρίῳ εἶναι σαφές ὅτι ἡ λ. λαμβάνεται ὑπὸ τὴν κυρίαν σημασίαν της, διότι ὁ προσαχθεὶς εἰς τὸ Πραιτώριον συνελήφθη «ἐπὶ τῷ ἀρχισατραπέδῳ τῆς νήσου», τοῦ Διοικητοῦ δηλονότι αὐτῆς (Πρβλ. Β. Λαοοῦρδα, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 52: «ἐγένετο διωγμὸς κατὰ τῶν εἰκονολατρῶν, εἰς αὐτὸν ἐπρωτοστάτησαν ὁ διοικητῆς τῆς νήσου τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἦτο Θεοφάνης, τὸ δὲ παρωνύμιον Λαρδοτύρης.», Γ. Σπουριδάκη, ἔνθ' ἄνωτ., 64: «ἐπὶ τῷ στρατηγῶν τῆς Κρήτης Θεοφάνους τοῦ Λαρδοτύρου» καὶ σελ. 66, σημ. 1, ἔνθα φαίνεται ὅτι ἅπαντες οἱ βάσει τοῦ χωρίου τούτου περὶ Λαρδοτύρου γράψαντες ἀναφέρουν τοῦτον ὡς Διοικητὴν τῆς Κρήτης) καὶ ἦτο φυσικὸν νὰ ὀδηγηθῆ εἰς τὸ Διοικητήριον τῆς πόλεως, ὅπου καὶ ἡ ἔδρα τοῦ συλλαβόντος. Καὶ ἔχομεν μὲν παράδειγμα παρομοίου κολασμοῦ τῆς ἔννοιᾳς τῆς αὐτῆς λέξεως εἰς ἄλλο χωρίον τοῦ Βίου (Migne, Patr. Cr., 100, 1160): «πρὸς τὴν τοῦ Βυζαντινοῦ δημοσίαν φυλακὴν τοῦτον παρέπεμψεν, ἔνθα ἐπιλέγειται τὸ ἱερὸν πραιτώριον», ἐκεῖ ὅμως ὁ κολασμὸς δικαιολογεῖται, διότι ἐν αὐτῷ λανθάνει ποιά τις εἰρωνεία τοῦ λέγοντος διὰ τὴν ὀξύμωρον ἀντίθεσιν ὀνόματος (: ἱερὸν πραιτώριον) καὶ πράγματος (: δημοσίας φυλακῆς).

¹⁰ [Σ] φ ρ α ν τ ῆ ς (ἐκδ. Βόννης) I, σελ. 99.

εὐσταθοῦσα. Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ λ. «*Ἡρακλείου*» δύο μόνον σημασίας δύναται νὰ ἔχη: Ἡράκλειον (πόλις) καὶ Ἡράκλειος (ἄνθρωπος) καὶ ἀποκλειομένης ἤδη τῆς πρώτης, ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον ἡ δευτέρα προσαρμόζεται πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ νόημα τοῦ χωρίου, ἐφαρμόζοντες πάλιν τοὺς αὐτοὺς, ὡς ἀνωτέρω, δύο δυνατοὺς τρόπους ἐρμηνείας. Ἐξ αὐτῶν ὁ πρῶτος, καθ' ὃν διὰ τῆς μετοχῆς «*λεγόμενον*» αἴρεται τὸ κῦρος τοῦ ὄρου «*Πραιτωρίω*» ἀποκλείεται καὶ ἔδῳ δι' ὃν λόγον καὶ ἀνωτέρω ἀπεκλείσθη. Κατὰ τὸν δεύτερον ὁμοίως, καθ' ὃν ἡ μετοχὴ ἐπέχει θέσιν συνδετικοῦ ῥήματος καὶ ὁ ὄρος «*τοῦ Ἡρακλείου*» ἐπέχει θέσιν κατηγορουμένου, ἡ ἐρμηνεία εὐοδοῦται, διότι ἔδῳ πλέον ὁ ὄρος οὗτος δὲν σημαίνει γνωστὴν καὶ ὑπάρχουσαν πόλιν, ἀλλ' ὄνομα ἀνδρὸς ξένου πως ἐκ πρώτης ὄψεως πρὸς τὸν περιγραφόμενον τόπον προσλαβὸν τοπωνυμικὴν ἰδιότητα, καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἀναφερόμενον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ γράφοντος. Τὸ πρᾶγμα γίνεται πάλιν σαφέστερον, ἂν ἐνθυμηθῶμεν τὰ σύγχρονα ἀνάλογα: «*Εἰς τὴν λεγομένην Φυλακὴν τοῦ Σωκράτους*», «*εἰς τὸ (μέρος τὸ) λεγόμενον Κονάκι τοῦ Μουσταφᾶ - Πασᾶ*» κ.λ. Ὡς εἶναι προφανές, ἐνταῦθα δὲν ἰσχύει πλέον ἡ κυριολεξία καὶ ἡ μετοχὴ «*λεγόμενον*» κατὰ τινὰ τρόπον ἔρχεται νὰ προκαταλάβῃ τὴν εὐλογον ἀπορίαν τοῦ ἀναγνώστου. Τοῦτο ἄλλωστε συμβαίνει καὶ εἰς τὰ τοπωνύμια, εἰς τὰ ὁποῖα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἔπαυσεν ἰσχύουσα ἡ κυριολεξία, δι' ὃ καὶ τίθεται συνήθως πρὸ αὐτῶν ἀνάλογος ἐκφρασις, ἰδίᾳ ὅταν πρόκειται περὶ τοιοῦτων ἀγνωστικῶν πως εἰς τὸν ἀκούοντα: «*Καὶ ἀπήνεγκεν αὐτοὺς εἰς τόπον λεγόμενον Χάδακα*»¹¹, «*πρὸς τὰ μέρος τοῦ τόπου τοῦ λεγομένου Ἀλμυροῦ*»¹², «*καὶ τῷ ἀκρωτηρίῳ τῷ Χάρακι καλουμένῳ κατήγει*»¹³. Τὰ χωρία ταῦτα εἶναι διδακτικὰ καὶ διὰ τὴν ὀρθὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς βραχυλογικῶς ἐν τῷ Βίῳ τεθειμένης φράσεως: «*ἐν τῷ λεγομένῳ Πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρακλείου*» = «*ἐν τῷ Πραιτωρίῳ τῷ λεγομένῳ (Πραιτωρίῳ) τοῦ Ἡρακλείου*» = εἰς τὸ Πραιτώριον, ποῦ ὀνομάζεται (Πραιτώριον) τοῦ Ἡρακλείου.

Ἄλλὰ ποῖον εἶναι τὸ Πραιτώριον τοῦτο καὶ διατὶ σχετίζεται μετὰ τὸν Ἡράκλειον; Κατὰ τὸν Βίον, τὸ ἐν Κρήτῃ μαρτύριον τοῦ ἀββᾶ Παύλου — «*τὰ τοῦ ἀββᾶ Παύλου ἀριστεύματα*» — περιγράφεται ἐντὸς τῆς Δημοσίας Φυλακῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς «*τοὺς ἐκεῖσε ἐγκεκλεισμένους λογάδας τοῦ ἀγίου τῶν μοναχῶν σχήμα*

¹¹) Γενέσιος (ἐκδ. Βόννης), σελ. 47.

¹²) [Σ]φραντζῆς, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 100.

¹³) Θεοφάνους Συνεχισταί (ἐκδ. Βόννης), σελ. 75.

τος»¹⁴ ὑπὸ τοῦ ἐκ τούτων Κρητὸς Ἀντωνίου. Ἡ ποιότης τῶν ἀκροατῶν καὶ τοῦ ἀφηγουμένου ἢ συγκίνησις ἐπιβάλλουν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἀββάς - Παῦλος ἦτο ἐξέχουσα προσωπικότης μεταξὺ τῶν εἰκονολατρῶν τῆς νήσου, γεγονός· ἄλλωστε ὑποδηλούμενον διὰ τῶν λέξεων «γεννάδας» καὶ «ἀριστεύματα» καὶ προσεπικυρούμενον ἀπὸ τὸ ζωηρὸν προσωπικὸν ἐνδιαφέρον, πού ἐπέδειξε κατὰ τὴν σύλληψιν, τὴν ἀνάκρισιν καὶ τὴν ἐκτέλεσίν του¹⁵ ὁ Στρατηγὸς - Διοικητὴς τοῦ Θέματος Κρήτης¹⁶ Λαοδοτύρης¹⁷. Τούτου δοθέντος καὶ γνωστοῦ ὄντος ὅτι πρωτεύουσα τῆς νήσου καί, φυσικά, ἔδρα τοῦ Διοικητοῦ αὐτῆς κατὰ τὴν Α' Βυζαντ. Περίοδον ἦτο ἡ Γόρτυνα¹⁸, τοῦ Πραιτωρίου τῆς ὁποίας σώζονται ἀκόμη τὰ λείψανα¹⁹, εἶναι, νομίζω, ἐντελῶς αὐτονόητον ὅτι ὁ ἔσχορος Κρῆς ἱερεὺς, ὁ τόσον ἀπηνῶς ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος τῆς Κρήτης διωχθεὶς καὶ ἀνακριθεὶς καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ μαρτυρήσας, προσήχθη εἰς τὸ Πραιτώριον τῆς Γορτύνης, διότι μόνον αὐτῇ, ὡς πρωτεύουσα, εἶχε Πραιτώριον, καὶ ὄχι εἰς τὸ ἀνύπαρκτον Πραιτώριον μιᾶς λίαν ἀμφιβόλου, ὡς θὰ ἀποδειχθῆ περαιτέρω, πόλεως κειμένης εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς νήσου, ὅπου δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ μεταβῆ ὁ «ἀρχισατράπης τῆς Κρήτης» ἐγκαταλείπων τὴν ἔδραν του, ἀφοῦ τῷ ἦτο ἀσυγ-

¹⁴ Migne, ἔνθ' ἄνωτ., 1160.

¹⁵ Ἐνθ' ἄνωτ., 1164: «Ὅστις γὰρ ὁ γεννάδας κατεσχέθη ὑπὸ Θεοφάνους ἀρχισατράπου τῆς νήσου τὸ ἐπίκλην Λαοδοτύρου καὶ προσήχθη πρὸς ἐξέτασιν ἐν τῷ λεγομένῳ Πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρακλείου. Προῦκειτο δὲ πρὸς γῆν ἢ τοῦ Χριστοῦ εἰκὼν... καὶ τὸ τῶν βασάνων ὄργανον, τὸ παρ' Ἑλλησι λεγόμενον καταπέλται καὶ φησιν ὁ στρατηγός· — Ὁ Παῦλε, ἐν ἐκ τῶν δύο σοι πρόκειται, ἢ τὴν εἰκόνα πατήσαντα ζῆσαι, ἢ τῇ βασάνῳ παραπεμφθῆναι. Ὁ δὲ ἅγιος φωνῆ μεγάλη ἀνέκραξεν· — Μὴ γένοιτό μοι, Κύριε... πατήσαι σου τὴν εἰκόνα... Ὁ μωθεὶς δὲ ὁ στρατηγὸς τοῦτον ἐκδυσθῆναι προστάττει, εἰθ' οὕτως ἀπλωθῆναι πρὸς τοὺς καταπέλτας...».

¹⁶ Περὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς Κρήτης εἰς Θέμα, βλ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκης, Τὸ Θέμα Κρήτης... ἐν Ε.Ε.Β.Σ., ΚΑ' (1951), σελ. 59 - 68.

¹⁷ Ὁ Γ. Σπυριδάκης, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 66, σημ. 1, ἀνάγει τὴν ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Βίου γενικήν: «Λαοδοτύρου» εἰς ὀνομαστικὴν Λαοδότυρος. Τὸ ὀρθόν, νομίζω, εἶναι Λαοδοτύρης, ὡς παρὰ Λαούρδα, «Κρητικά Χρονικά», Ε' (1951), σελ. 52. Ὁ Ψιλάκης (Α', σελ. 716) μὴ ἔχων ὑπ' ὄψει τὸν Βίον καὶ ἀντλῶν ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦ Le Beau, γράφοντος Lardatyre, μεταγράφει Λαοδάθυρος.

¹⁸ Σημειῶν μόνον ὅσα ἐγράφη σχετικῶς ὁ Ξανθοῦδίδης («Χριστιανική Κρήτη», Β', σελ. 337): «Ἡ πόλις Γόρτυνα ἢ μεγίστη ἄλλως καὶ ἐπισιμοτάτη τῶν ἐν τῇ νήσῳ πόλεων καὶ πρωτεύουσα αὐτῆς...».

¹⁹ Βλ. Luigi Pernier — Luisa Banti, Guida degli scavi Italiani in Creta, Roma 1937, p. 19. Οἱ πίνακες 26 καὶ 27 τοῦ Ὁδηγοῦ δεικνύουν τὸ Πραιτώριον.

κρίτως εύκολότερον νά «προσαγάγη» εἰς τὴν ἔδραν τοῦ τὸν καταδικωμένον ἱερέα.

Κατὰ ταῦτα τὸ «Πραιτώριον τοῦ Ἡρακλείου» εἶναι τὸ Πραιτώριον τῆς Γορτύνης! Ὑπολείπεται τώρα νά ἐξηγηθῇ ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξος καὶ ἀπατηλὴ προσωνυμία του.

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἱταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς εἰς τὴν Γόρτυναν εὐρέθησαν εἰς τὸν ἔναντι τοῦ Πραιτωρίου χώρον τοῦ Νυμφαίου τέσσαρες κίονες φέροντες ἕκαστος ἀνὰ μίαν τῶν κάτωθι ἐπιγραφῶν :

Κωνσταντῖνε αὐγουστε, τὸν βίνκας.

Ἡράκλειε αὐγουστε, τὸν βίνκας.

Κύριε, νίκην τοῖς δεσπόταις Ρωμαίων.

*Εὐδοκία αὐγούστα, τὸν βίνκας*²⁰.

Ὁ Amedeo Majuri ἐρμηνεύων τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας παρατηρεῖ ὅτι ἅπαντα τὰ ἐν αὐταῖς ὀνόματα ἀνήκουν εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου²¹, ἐξηγεῖ δὲ ὡς ἐξῆς τὴν προέλευσιν τῶν ἐπευφημήσεων: «Del trovare questo gruppo d' iscrizioni acclamatorie relative ad una sola famiglia imperiale sopra la colonne di questo Ninfeo romano e bizantino, no si può trovar altra ragione se non nel carattere publico e monumentale dell' edificio et nella sua ubicazione, posto com' era nel cuore della Gortina imperiale presso il Pretorio restaurato da Graziano, Teodosio e Valentiniano...»²².

Ἡ ἑξαρχοῦς αὕτη τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου καὶ τῶν οἰκείων

²⁰) Βλ. Amedeo Majuri, Un Ninfeo presso il Pretorio di Gortina (Creta), Annuario della Regia Scuola Archeologica di Atene, vol. I (1914), p. 130 κ.εξ., ἐνθα καὶ φωτογραφίαι τῶν κίωνων. Τὰς φωτογραφίας τῶν κίωνων καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἔδημοσίευσε καὶ ὁ G. Gerola, Mon. Ven., IV, 551 - 552.

²¹) A. Majuri, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 131.

²²) Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 132, Αἱ σχετικαὶ ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων τοῦ Majuri ἐπιφυλάξεις τοῦ Gerola, (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 551) φαίνονται λίαν ἀσθενεῖς καὶ πῶς ἀντιφατικαί: «Non sono escluse altre interpretazioni (l'assenza di qualche nome di imperiali non ha importanza, perchè può darsi che altre colonne con altre acclamazioni siano andate perdute); mentre ad ogni modo deve trattarsi della prima metà del secolo VII. Si confronti del resto la terza epigrafe colla leggenda che Eraclio collocava nel 615 sulle monete d' argento: DEUS ADJUTA ROMANIS». Ἀντιθέτως μνημονεύουσι ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιφυλάξεως τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Majuri οἱ Luigi Pernier καὶ Luisa Banti, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 21.

του ἐντὸς τοῦ ἐπισημοτάτου χώρου τῆς Κρητικῆς πρωτεύουσας καὶ δὴ ἐναντι τοῦ Πραιτωρίου δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν μετὰ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα νὰ ἐξηγηθῇ ἀκριβῶς. Γεγονὸς πάντως ἀναμφισβήτητον παραμένει ὅτι ἡ χάραξις τῶν ἐπιγραφῶν εἰς τὸ κέντρον τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων εἶτε σχετιζομένη μετὰ ἀνακαινίσεων τούτων ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείου γενομένην²³, εἶτε ἄλλως πως προελθοῦσα, ἐξηγεῖ ἱκανοποιητικῶς τὴν, ἄλλως, περιεργον προσωνυμίαν «*Πραιτώριον τοῦ Ἡρακλείου*» ἢ, τουλάχιστον, ἀποκρούει ἀμέσως τὸν ἐξῆς ἐνδεχόμενον ἰσχυρισμόν, ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶναι ἐμπράγματος ὁ συσχετισμὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου μετὰ τὸ Πραιτώριον τῆς Γορτύνης ἔστω καὶ ἂν αἱ ἐκτεθεῖσαι γλωσσικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ περιέχοντος τὴν προσωνυμίαν χωρίου ἐπιβάλλουν τὸν συσχετισμὸν τούτων.

Ἡ γνώμη ὅθεν ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Βίου «εἶναι σημαντικώτατον διὰ τὴν μνείαν τοῦ Ἡρακλείου, ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὁ Χάναξ»²⁴, δὲν εἶναι ὀρθή, διότι α') ἡ λέξις «*Ἡρακλείου*» εἶναι δίσσημος (= πόλις ἢ ἀνὴρ), β') ἡ γλωσσικὴ ἀνάλυσις τῆς ὅλης φράσεως καὶ ὁ συσχετισμὸς αὐτῆς μετὰ τὰ πραγματικὰ στοιχεῖα τοῦ κειμένου, ἐξ οὗ ἀπεσπάσθη, ἀποκλείουν τὴν πρώτην σημασίαν (Ἡράκλειον) καὶ γ') ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἐξηγοῦν ἱκανοποιητικῶς τὴν προέλευσιν τῆς δευτέρας (Ἡράκλειος).

Τὸ κύρος ἐπομένως τοῦ ἰσχυρισμοῦ, καθ' ὃν ἡ πόλις Ἡράκλειον ἐσώζετο, ὑπὸ τὸ ὄνομα τούτου, μέχρι τῆς καταλήψεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀπλῶς δὲ περιεχαρακώθη καὶ μετωνομάσθη ὑπὸ τούτων²⁵, αἴρεται, τοῦλάχιστον καθ' ὅσον τούτου στηρίζεται ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Βίου. Ὑπολείπεται τώρα νὰ ἐξετασθῇ ἡ ἄλλη, γενικωτέρα, γνώμη τοῦ καθηγ. Τωμαδάκη, καθ' ἣν ἡ ὑποθετικὴ αὕτη πόλις ὄχι μόνον ὑπῆρχε, ἀλλὰ κατεῖχε καὶ πρωτεύουσαν θέσιν ὀνομαζομένη καὶ Κρητή²⁶, ὑποκαθιστώσα δηλαδὴ ἐν τῷ ὀνόματι δλόκληρον τὴν νῆ-

²³) Ἀνακαινίσεις τοῦ Πραιτωρίου, ὡς ἦτο φυσικὸν εἰς πόλιν διατηρήσαν τὴν πρωτεύουσαν θέσιν ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας, ἐγένοντο ἐπανειλημμένως. Ἐκ τούτων γνωρίζομεν μόνον τὰς μέχρι τοῦ 4 αἰ. γενομένας (L. Pernier — L. Banti, ἐνθ' ἀν. σελ. 19), θὰ ἦτο ὅμως παράλογον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι μεταγενεστέρως δὲν ἐγένοντο ἄλλαι, ἀφοῦ ἤδη γνωρίζομεν, ὅτι κατὰ τὸν 7ον αἰ.— τὸν αἰῶνα ἀκριβῶς τοῦ Ἡρακλείου—ἐγένετο μετασκευὴ τοῦ Νυμφαίου (L. Pernier — L. Banti, ἐνθ' ἀν. σελ. 20). Χαρακτηριστικὸν ἄλλωστε εἶναι ὅτι μίαν τῶν ἀνακαινίσεων μανθάνομεν ἐκ σωθέντος ἐνεπιγράφου κίονος (αὐτόθι, σελ. 19).

²⁴) Τωμαδάκης, ἐνθ' ἀν., σελ. 237.

²⁵) Αὐτόθι, σελ. 237.

²⁶) Αὐτόθι, σελ. 235 ἐν συνδυασμῷ μετὰ τὴν σελ. 237 (: «*Κρητήν καὶ Κάστρο πρὶν καὶ Ἡράκλειον καλούμενην*»).

σον, ὡς συνέβη ἀργότερον κατὰ τὴν β' βυζαντινὴν καὶ τὴν ἐνετικὴν περίοδον.

Ἀφορμὴν εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς γνώμης ταύτης ἔδωκεν σημειωθείσα ἤδη μελέτη τοῦ Β. Λαοῦρδα²⁷, ἐν ἣ οὗτος ἐρευνῶν τὰ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ ἐν τῇ Κρίσει ἐριμνεύει τὰ ἐξῆς δύο χωρία ἀνήκοντα εἰς χωριστὰ κείμενα τοῦ 10 αἰῶνος: «*Ἦνεγκε μὲν γὰρ αὐτὸν ἡ ἐθνομωτάτη ποτὲ τῶν πόλεων Κρήτη*» καὶ «*ἦν δὲ οὗτος ὁ μακάριος διάγων καὶ ζῶν... ἐν τῷ ἐπιλεγομένῳ τῆς Κρήτης Κάστροφ*»²⁸, προσπαθῶν δὲ νὰ διασαφήσῃ τὸ πρῶτον προτείνει ἐνδεικτικῶς καὶ μὲ πολλὴν ἐπιφύλαξιν νὰ συμπληρωθῇ τοῦτο ὡς ἐξῆς: «*Ἦνεγκεν... τῶν πόλεων ΚρήτηΣ ΓΟΡΤΥΝΑ*»²⁹, εἶτα δὲ συμπεραίνει, ὅτι ὁ ἅγιος Ἀνδρέας ἐγεννήθη εἰς Γόρτυναν καὶ ἔμεινε μονίμως εἰς τὸ Κάστρο ἐπιλέγων τὰ ἀκόλουθα: «*Τὸ Κάστρο τοῦ δευτέρου ἐγκωμίου εἶναι τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον... Ἡ ὄνομασία «Κάστρο» εἶναι βεβαίως ἐδῶ ἀναδρομικὴ, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐζησεν ὁ ἅγιος Ἀνδρέας [8ος αἰ.], τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἦτο Ἡράκλειον καὶ ὄχι ἀκόμη Κάστρο...*»³⁰.

Κρίνων ταῦτα ὁ καθηγ. Τωμαδάκης παρατηρεῖ, ὅτι τὸ πρῶτον χωρίον «οὐδεμιᾶς διορθώσεως ἔχει ἀνάγκην, ἀφοῦ Κρήτη εἶναι καὶ ἡ νῆσος καὶ ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς πόλις οὐ μόνον διὰ τοὺς Ἐνετούς, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς Ἕλληνας»³¹, περὶ δὲ τοῦ δευτέρου σημειώνει: «*Ὁρθῶς ὁ Λαοῦρδας συσχετίζει τὸ Κάστρον πρὸς τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον. Σύμφωνα ὁμως πρὸς ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω «τὸ Κρήτης Κάστρον» = τὸ φρούριον τοῦ*

²⁷) Βλ. Β. Λαοῦρδα, Ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας ὁ ἐν τῇ Κρίσει..., «Κρητικὰ Χρονικά», Ε' (1951), σελ. 34 - 36.

²⁸) Παρὰ Λαοῦρδα, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 34.

²⁹) Ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 35.

³⁰) Ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 35 - 36. Ὁ ἀνωτέρω μελετητὴς δὲν ὑποπεύεται, φαίνεται, τὸ πρόβλημα τῆς υπάρξεως ἢ μὴ πόλεως ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἡράκλειον εἰς τὸν χώρον τοῦ Χάνδακος κατὰ τὴν πρώτην βυζαντινὴν περίοδον. Ἄλλως δὲν θὰ ἀπεφαίνετο τόσο ἐνκόλως καὶ τόσο κατηγορικῶς. (Πρβλ. καὶ ὅσα ἐν σελ. 33 - 34 τῆς αὐτῆς μελέτης γράφει: «Ὁ ἴδιος αὐτὸς ἅγιος (ὁ Ἁγ. Ἀνδρέας) δὲν τιμᾶται οὔτε τώρα ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Κρήτην..., εἰς αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον, τόπον τῆς μονίμου διαμονῆς του, ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς ὄχι εἰς αὐτόν, ὅπως ἴσως θὰ ἀνέμενε τις, ἀλλ' εἰς ἅγιον οὐδόλωσ σχετισθέντα...»).

³¹) Ν. Τωμαδάκης, Κρήτη = Χάνδαξ = Ἡράκλειον, Ε.Ε.Β.Σ., ΚΑ' (1951), σελ. 237. Παρατηρητέον ὅτι κατὰ τὸν 8ον αἰ., εἰς ὃν ἀναφέρεται τὸ χωρίον, πρωτεύουσα δὲν εἶναι τὸ Ἡράκλειον! Παρατηρητέον ἐπίσης ὅτι τὰ προσαγόμενα πρὸς ἀπόδειξιν χωρία εἶναι πολὺ μεταγενέστερα.

Χάνδακος»⁸². Καὶ περαιτέρω: «Νομίζω ὅτι ὀρθῶς ἐδόθη τὸ ὄνομα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἡ πόλις μέχρι τῆς καταλήψεώς της ὑπὸ τῶν Ἀράβων (827), οἱ ὁποῖοι, φαίνεται, περιεχαράκωσαν ἁπλῶς αὐτὴν διὰ τοῦ χάνδακος (τάφρου), *Κρήτην καὶ Κάστρο τὸ πρὶν καὶ Ἡράκλειον καλουμένην*»⁸³.

Εἶναι τῶ ὄντι λίαν ἄπορον, πῶς μελετητῆς ἔμπειρος, προσεκτικὸς καὶ δύσπιστος — ἐνίοτε μάλιστα ὑπὲρ τὸ δέον⁸⁴ — κατέληξεν εἰς τὰ ἀνωτέρω συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀντιφέρονται μόνον εἰς τὰς γνώμας ἐμπειροτάτων τῆς Κρητικῆς ἱστορίας μελετητῶν⁸⁵, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ χωρία, ἐκ τῶν ὁποίων ὠρμήθησαν! Οὕτω τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν: «ἤνεγκε μὲν γὰρ αὐτὸν ἡ εὐνομιωτάτη ποτὲ τῶν πόλεων Κρήτη», ἄν, ὅπως β-βαιοῖ ὁ καθηγ. Τωμαδάκης, «οὐδεμιᾶς διορθώσεως ἔχῃ ἀνάγκην», διὰ τῆς λέξεως «Κρήτη» πρέπει νὰ δηλοῖ τὴν πρωτεύουσαν τότε πόλιν τῆς νήσου, τὴν Γόρτυναν, ἡ ὁποία καὶ «εὐνομιωτάτη» δικαίως ἐθεωρεῖτο καὶ μόνη αὐτή, ὡς πρωτεύουσα, ἡδύνατο νὰ

⁸²) Ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 237.

⁸³) Αὐτόθι.

⁸⁴) Ἀναφερόμενος ὁ καθηγ. Τωμαδάκης εἰς μικρὸν μελέτημά μου (βλ. «Κρητ. Χρονικά», Β' (1948), σελ. 366 - 368) περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ διαμονῆς Ἰωσήφ τοῦ Βρυεννίου, ὅπου βάσει μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦτου πρὸς τὸν φίλον του Γιαννοῦλην Δὲ Σπίγα καθωρίζετο ὡς τόπος τῆς διαμονῆς του τὸ Σμάρι ἀναγνωριζομένων ἀσφαλῶς ἐπὶ τὰ ἐκ τῶν 8 τοπωνυμίων τῆς ἐπιστολῆς ἐπάγεται: «Ἡ ἀξιόλογος αὐτῆ ἀποψις... ἀφῆνει ἀνερμήνευτον τὸ ἐν τῇ ἐπιστολῇ «ἀ ν τ ῖ τ ῆς Ἄ τ ρ α ς» καὶ ἰδίᾳ τὸ πῶς εἰς τοιοῦτον ἐρημητήριον διαμένων ὁ Βρ. διώκει ἐπιτροπικῶς τὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης. Ἄν ἡ σύμπτωσις εἶναι ἐπιτυχῆς φαίνεται μᾶλλον ὅτι τὸ Σμάρι τῆς Πεδιάδος εἶχε σχέσιν μὲ τὸν Δὲ Σπίγαν τοῦτον τὸν παραλήπτην τῆς ἐπιστολῆς, πιθανῶς φεουδάρχην τοῦ τόπου καὶ ὅτι ἐκεῖ ἐφιλοξενεῖτο ἢ παρεθέριζεν ὁ Βρ». (βλ. Ν. Τωμαδάκη, Ἰωσήφ Βρυεννίου ἀνέκδοτα ἔργα Κρητικά, Ε.Ε.Β.Σ. ΙΘ' [1949], σελ. 132). Ὑπερβολικῆ, νομίζω, δυσπιστία ᾤθησεν τὸν καθηγ. Τωμαδάκην νὰ σορῖδῃ γράφων τὰ ἀνωτέρω: α') Ὅτι ἡ ταῦτισις τῶν ἐπὶ τὰ ἐκ τῶν ὀκτώ τοπωνυμίων τῆς ἐπιστολῆς δὲν ἐπιτρέπει, λογικῶς, ἀμφιβολίας, ἐπειδὴ μένει ἀταύτιστον ἐν, δοθέντος ὅτι ἀφ' οὗτο ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ παρῆλθον ὑπὲρ τοὺς 5 αἰῶνες καὶ εἶναι λίαν εὐλογον νὰ ἐξέλιπε τὸ τοπωνύμιον τοῦτο. β') Ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν ὁ Βρυέννιος περιγράφων τὸν τόπον ἐνθα κατὰ τὸν Τωμαδ. ἐφίλοξενήθη, νὰ εἶναι τόσον ἀγενής, ὥστε νὰ τὸν παρουσιάξῃ μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν φιλοξενήσαντα αὐτόν! καὶ γ') Ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Βρ. λέγει (καὶ ὁ ἴδιος ὁ Τωμαδάκης σημειοῖ), ὅτι ἐν Κρήτῃ κατῴκει «χωρίον ἀνώνυμον» (Τωμαδάκης, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 133) ἐπομένως δὲν εὐσταθεῖ ἡ ἀντίρροσις «πῶς εἰς τοιοῦτον ἐρημητήριον διαμένων διώκει ἐπιτροπικῶς τὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης».

⁸⁵) βλ. Στ. Ξανθοῦδιδου, Ἐπαρχίαι καὶ πόλεις τῆς Κρήτης, ἐν Ε.Ε. Β.Σ., Γ', σελ. 61 - 62, 66.

ὑποκαταστήσει ἐν τῷ ὀνόματι τὴν ὅλην γῆσον. Ἐπειδὴ ἡ πόλις τοῦ Χάνδακος ἀπὸ τῆς ἐνετοκρατίας καὶ ἐξῆς, ὡς πρωτεύουσα, ὠνομάζετο Κρήτη, τοῦτο ὄχι μόνον δὲν σημαίνει, ὅτι καὶ κατὰ τὸν 8ον αἰ. συνέβαινε τὸ αὐτὸ, ἀφοῦ καὶ ἂν ὑπῆρχε πόλις εἰς τὸν χῶρον τοῦτον θὰ ἦτο ἐντελῶς δευτερεύουσα, ἀλλ' ἀντιθέτως καθιστᾷ πιθανὴν τὴν ἐκδοχὴν ὅτι καὶ ἡ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον πρωτεύουσα ἠδύνατο νὰ ὀνομάζεται «Κρήτη». Πρωτεύουσα δέ, ὡς γνωστόν, ἦτο τότε ἡ Γόρτυνα.

Ἐπειδὴ ὅμως, καθ' ὅσον γνωρίζω, οὐδαμοῦ ἡ Γόρτυνα μνημονεύεται ὑπὸ τὸ ὄνομα «Κρήτη», πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ ὑπάρχει ἀντονομασία, ὁπότε τοῦτο πρέπει νὰ συμπληρωθῇ οὕτω: «*ἡ ἐθνομωιάτη ποτὲ τῶν πόλεων Κρήτης*» (= ἡ Γόρτυνα). Παρομοίαν περιφρασιν ἀντὶ τῆς Γορτύνης ἔχομεν εἰς τὸν αὐτὸν συγγραφέα, τὸν Συμεῶνα: «*λογάδες ὡσπερ ἐξειλεγμένοι τῶν ἀρίστων πόλεων, ὧν τοὺς μὲν ἡ μεγίστη πασῶν τῶν ἐκεῖ παρεῖχε πόλις, οἱ δὲ ἄλλοι μὲν ἐξ ἄλλης ὄρητο*»⁸⁶. Ὡς εἶναι προφανές, καὶ ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν αἴρει ἀπολύτως τὴν πιθανότητα μιᾶς ἄλλης: ὅτι δηλ. ἡ γεωγραφικὴ ἀσάφεια τοῦ χωρίου προέρχεται ἀπλῶς ἀπὸ ἄγνοιαν. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ ἐν τῷ χωρίῳ λέξις «Κρήτη» νὰ σημαίη «Ἡράκλειον». Συνεπῶς καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς φράσεως τοῦ β' χωρίου: «*τὸ τῆς Κρήτης Κάστρον*» = «*τὸ φρούριον τοῦ Χάνδακος*» ἀποβαίνει ἐντελῶς ἀβάσιμος. Διότι ἡ λ. «Κάστρο», ἐφ' ὅσον αἴρεται ὁ προσδιορισμός: «*τῆς Κρήτης*», ὑφ' ἣν ἐννοίαν ἐξέλαβε τοῦτον ὁ καθγ. Τωμαδάκης (= τοῦ Χάνδακος), καθίσταται λίαν ἀσαφής, ἡ δὲ περιπλάνησις εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου γνώμας τῶν σχολιαστῶν τῶν *Actorum Sanctorum* δὲν νομίζω ὅτι εἶναι περιττή, ὡς γράφει ὁ Β. Λαούρδας⁸⁷, διότι, ἂν ὄχι τίποτε ἄλλο, διδάσκει πόσον ποικίλως δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ, γεωγραφικῶς, πολύσημος αὐτὴ λέξις⁸⁸. Ἐὰν βεβαίως ἡ πόλις Ἡράκλειον ἦτο μεμαρτυρημένη κατὰ τὸν 8ον αἰ., δὲν θὰ ἐξένιζεν ὁ ταυτισμός: Κάστρον = Ἡράκλειον, ὅπως ὅποτε ὅμως δὲν θὰ ἦτο καὶ πάλιν ἀπολύτως ἀσφαλής. Ἀλλὰ τῆς πόλεως ταύτης οὔσης ἀμαρτύρου, προσπίτει ὡς δογματικὸς ὁ ἰσχυρισμός: «*Τὸ Κάστρο τοῦ δευτέρου ἐγκωμίου εἶναι τὸ Ἡράκλειον*» καὶ: «*κατὰ τὴν ἐποχὴν τὴν ὁποίαν ἔζησεν ὁ ἅγιος Ἀνδρέας τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἦτο Ἡ-*

⁸⁶) Βλ. τὸ χωρίον παρὰ Λ α ο ὄ ρ δ α, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 34.

⁸⁷) Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 35.

⁸⁸) «*Porro Castrum locus Cretae non valde insignis fuerit cum apud geographos nusquam prodeat. Recentes quidem nonnulli....vicum Castel - Priotisa commemorant, non procul a Candia situm, a rudi gente habitatum, at eundem esse cum loco qui medio aevo Castrum dicebatur, nihil est omnino quod indicet...»*. (Παρὰ Λ α ο ὄ ρ δ α, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 35).

ράκλειον»³⁹. Ὡς μόνη ἐξήγησις τῶν ἰσχυρισμῶν τούτων ἀπομένει ὅτι ὁ προβαλὼν αὐτοὺς δὲν ὑπωπεύθη, ὡς ἐσημειώθη ἤδη, τὸ ὑπάρχον ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἱστορίᾳ τῆς πόλεως πρόβλημα.

Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως τῆς ἀληθοῦς σημασίας τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων τριῶν χωρίων, ἡ δουλία, ὡς εἶδομεν, κατ' οὐδὲν δύναται νὰ στηρίξη τὰς ἐκτεθείσας καινοφανεῖς γνώμας, ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι λόγοι ἀντιφερόμενοι πρὸς αὐτὰς, οἱ ὅποιοι δὲν ἔπρεπε νὰ παρασιωπηθοῦν. Πρὶν ὅμως παραβάσωμεν τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ καθηγ. Τωμαδάκη, κρίνω σκόπιμον τὴν ἀνακεφαλαίωσιν τῶν τελευταίων.

Μέχρι τοῦ 9ου αἰ. εἰς τὸν χῶρον τοῦ Χάνδακος ἐπέζη ἡ ἀρχαία πόλις Ἡράκλειον. Ἦτο τόσον ἐπιφανής, ὥστε ἡδὲκαθίστα ἐν τῷ ὀνόματι τὴν Κρήτην καὶ εἶχε Πραιτώριον⁴⁰ — ἦτο δηλ. ἔδρα τοῦ Διοικητοῦ τῆς νήσου.

Εἰς ταῦτα πρῶτον ἀντιτίθεται ἐν ἰσχυρότατον argumentum ex silentio τῶν βυζαντινῶν πηγῶν. Εἰς τὸν Συνέκδημον τοῦ Ἱεροκλέους συνταχθέντα κατὰ τὸν 6ον αἰ. ἐπὶ τῇ βάσει ἐπισήμων στοιχείων καὶ περιλαμβάνοντά τὰ ὀνόματα τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν πόλεων τῆς αυτοκρατορίας ἀναγιγνώσκομεν: «ια'. Ἐπαρχία Κρήτης ὑπὸ κονσουλάριον, πόλεις κβ', μητροπόλις Γορτύνη, Ἰνατος, Βίεννα, Ἱεράπυδνα, Καμάρα, Ἀλυγγοσ, Χερσόνησος, Λύκτος, Ἀρκαδία, Κνωσός, Σοφβριτος, Ὀαξος, Ἐλενθέρα, Λάμπαι, Ἀπιερα, Κυδωνία, Κίσσαμος, Καντανία, Ἐλυρος, Λίσσος, Φοινίκη ἦτοι Ἀραδὴν, νῆσος Κλαῦδος»⁴¹. Ἡ ἀπουσία ἐκ τοῦ καταλόγου τούτου τοῦ Ἡρακλείου δηλοῖ ὅτι κατὰ τὸν 6ον αἰ. ἡ ἀρχαία πόλις Ἡράκλειον εἶχεν ἐκλείψει μαζί μὲ τόσας ἄλλας ἢ ὅτι κατὰ τὸν 6ον αἰ. ἦτο ἐντελῶς ἄσημος, δι' ὃ καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Συνεκδήμου παρατηρεῖ: «Olim centum urbibus insulam fuisse celebrem res est tritissima: bella et rerum humanum vicissitudines plures dein sustulerunt...»⁴².

Οἱ γράψαντες περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ δὴ περὶ τοῦ χώρου, ὅπου ὑποτίθεται ὅτι ὑπῆρχε τὸ Ἡράκλειον,

³⁹) Λ α ο ὕ ρ δ α ς, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 35, 36.

⁴⁰) Ν. Τ ω μ α δ ά κ η, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 237.

⁴¹) Βλ. Constantinus Porphyrogenitus, De thematibus et de administrando imperio. Accedit Hieroclis Synecdemus cum Bandurii et Nesselingii commentariis. Recognovit Immanuel Bekkerus. Romae... MDCCCXI, σελ. 392. Πρβλ. καὶ Σ. Κ ο ν ι δ ά ρ η, Αἱ Ἐπισκοπαὶ τῆς Κρήτης μέχρι τοῦ ἰ' αἰῶνος, «Κρητ. Χρονικά», Ζ', σελ. 462 - 478, ἐνθα χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀπουσία τοῦ Ἡρακλείου ἐκ τῶν δημοσιευομένων πινάκων.

⁴²) Hieroclis Synecdemus, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 427.

σιωποῦν ἐξ ἴσου χαρακτηριστικῶς μὲ τὸν συγγραφέα τοῦ Συνεκδήμου καὶ τὰς ἐν τῇ ἀνωτέρω σημειωθείσῃ μελέτῃ τοῦ καθηγ. Σ. Κονιδάρη μνημονευομένας πηγὰς. Ἐκτὸς ὅμως τῆς ἀποδεικτικῆς σιωπῆς τῶν δυνάμεθα διὰ προσεκτικῆς μελέτης νὰ συναγάγωμεν ἐξ αὐτῶν καὶ μίαν, νομίζω, θετικὴν μαρτυρίαν: ὅτι ὁ Χῶρος, ὅπου ἰδρυθῆ ὁ ἀραβικὸς Χάνδαξ, ἦτο πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἐπιδρομῶν ἔρημος. Οὕτω κατὰ τὸν Γενέσιον: «*Μονάστῃς δέ τις μετέπειτα προσφοιτήσας τῇ νήσῳ ἔφη αὐτοῖς (εἰς τοὺς Ἄραβας): εἴπερ ὅλως ἐθέλοιτε καταδυναστεῦσαι τῆς νήσου, ἀκολουθήσατέ μοι· καὶ ὅποι σιοχασόμενος παραδείξω ὑμῖν ἐπιτηδειότητα κτίσεως, ἐκείσε πόλιν οἰκοδομήσετε... Καὶ ἀπήνεγκεν αὐτοὺς εἰς τόπον λεγόμενον Χάνδακα, ἐν ᾧ ἡ πόλις τούτων ᾠκοδόμηται, καὶ ταύτην πέριξ ἐτάφρωσαν*»⁴³.

Κατὰ δὲ τοὺς Συνεχιστὰς τοῦ Θεοφάνους: «*Τοῖς δ' Ἰσπανίοις ἔτι πως ἐν ταραχῇ καὶ μερίμνῃ διάγουσιν ἀνῆρ τις ἐκ τῶν ὀρέων τῆς νήσου ἐλικαταβάς μοναστῆς ἄλλον ἔφησεν εἶναι τόπον αὐτοῖς ἐπιτηδειότατον πρὸς πολίσματος κτίσιν... Καὶ ἅμα λαβὼν τὸν Χάνδακα τούτοις ἐπέδειξε, ἔνθα καὶ νῦν ἔκτισται ἡ πόλις αὐτῶν...*»⁴⁴.

Τὰ ὑπὸ τοῦ Σφραντζῆ σχετικῶς γραφέντα εἶναι συγκεχυμένα πως· οὕτω παρ' αὐτῷ συγγέεται ὁ Χάραξ μὲ τὸν Χάνδακα. Οὐχ ἦτον ὅμως τῶν ἄλλων σαφῶς γράφει καὶ οὗτος περὶ οἰκοδομῆσεως πόλεως: «*Ἐγεγόνει δ' αὐτοῖς ὁ πόλεμος καὶ ἡ προσβολὴ μακρόθεν, ἔνθα ἡ πόλις τοῦ Χάνδακος ᾠκοδόμηται*»⁴⁵.

Ὅσον δῆποτε καὶ ἂν θελήσωμεν νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν γεωγραφικὴν ἐνημερότητα τῶν συγγραφέων τούτων (τοῦτο, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὸν Ἰεροκλέα, εἶναι πολὺ δυσχερές), θὰ ἦτο λίαν τολμηρὸν νὰ υποθέσωμεν ὅτι οὗτοι ἦσαν τόσο κακῶς πληροφορημένοι, ὥστε νὰ ἀποσιωποῦν μὲν τὴν ὑπαρξίν λίαν ἐπιφανοῦς πόλεως, νὰ ὁμιλοῦν δὲ περὶ τοῦ χώρου, ἔνθα αὕτη ὑπῆρχεν, ὡς ἐντελῶς ἐρήμου. Ἰδίῳ δέ, προκειμένῳ νὰ υποστηρίξωμεν ὅτι κατὰ τὴν ἀβυζαντινὴν περίοδον ἡ πόλις αὕτη ὠνομάζετο Κρήτη καὶ εἶχε Πραιτώριον, θὰ ἦτο ἐντελῶς ἀπαράδεκτον νὰ ἀποφύγωμεν τὴν ἐξήγησιν τῆς αὐστηρᾶς ταύτης σιωπῆς τῶν ἱστορικῶν κειμένων.

Ἄλλὰ καὶ τὰ πορίσματα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης ἐξ ἴσου μὲ τοὺς συγγραφεῖς ἀντιφέρονται πρὸς τὰς γνώμας τοῦ καθηγ. Τωμαδάκη.

⁴³) Γενέσιος, (ἔκδ. Βόννης) σελ. 47.

⁴⁴) Θεοφάνους Συνεχιστάς, (ἔκδ. Βόννης), σελ. 77.

⁴⁵) [Σ]φραντζῆς, (ἔκδ. Βόννης) I, σελ. 100.

Ἐνὼ δηλαδὴ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸν χῶρον τῆς πόλεως ἀνευρίσκονται λείψανα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου⁴⁶, ἐπιβεβαιουμένων οὕτω τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων γεωγράφων, οὐδὲν τοιοῦτον ἀνευρέθη, μέχρι σήμερον, ἀνῆκον εἰς τὴν α' βυζαντινὴν περίοδον⁴⁷.

Ἐπιβοηθητικῶς δυνάμεθα νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι τὸ Ἡράκλειον καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα «ἦτο μικρὸν καὶ ἄσημον πόλισμα καὶ εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ἐγνωρίζομεν ποτὲ καὶ τὸ ὄνομά της ἀνευ τῆς βοήθειάς τοῦ ἀρχαίου γεωγράφου»⁴⁸. Γνωστοῦ δ' ὄντος ὅτι πολλὰ καὶ μεγάλα ἔδραχται πόλεις τῆς Κρήτης σὺν τῷ χρόνῳ ἠρημώθησαν κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνας, πέπεισι νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ τὸ Ἡράκλειον ὑπέστη τὴν αὐτὴν τύχην, ἐφ' ὅσον οὐδεμίαν ἔχομεν μεταγενεστέρως περὶ αὐτοῦ ἀσφαλῆ μαρτυρίαν⁴⁹, σημαντικὰ δ' ἄλλως ἐνδείξεις πείθουν, ἢ του-

⁴⁶) Στ. Ξανθοῦ διδου, Χάνδαξ Ἡράκλειον, σελ. 145.

⁴⁷) Κατὰ βεβαίωσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Πλάτωνος.

⁴⁸) Στ. Ξανθοῦ διδου, Ἐπαρχίαι καὶ πόλεις τῆς Κρήτης, Ε.Ε.Β.Σ., Γ', σελ. 66.

⁴⁹) Ο Cornelius (Creta Sacra, I, 236) ἀναφέρει ὅτι ὁ «Lequenius, qui eos tantummodo Episcopatus illustravit, in quibus aliquos invenit sedisse Episcopos, tresdecim urbes enumerat, quae Gortynam veluti matrem et Metropolitim venerabantur. Hae sunt Cnossi, Arcadia... Heraclaeopolis...». Σχολιάζων δὲ τὴν πληροφορίαν ταύτην, περὶ τῆς ὑπάρξεως δηλ. Ἐπισκοπῆς Ἡρακλειουπόλεως, παρατηρεῖ: «Nullam ejusdem mentionem afferunt notitiae ecclesiasticae, sive eae quae Leoni Sapienti tribuntur, sive illae ampliores, quae Hieroclis nomine notantur. Et tamen in subscriptionibus ad acta VII Oecumenicae Synodi in civitate Nicaea celebratae, inter Cretae praesules invenitur: Theodorus Episcopus Heraclaeopolis, qui in indice Labbeano perperam traditur Episcopus Heraclaeopoleos in Armenia prima. Cum autem temporum vicibus Heraclium urbs mutato nomine ab insulanis, ut testatur Dominicus Niger lib. XI Comment. Geograph., Sethia vocata fuisset, episcopatus honorem etiam sub Venetorum ditione continuavit, unde, Episcopi Sithienses...» (Creta Sacra, I, 254).

Καὶ ἡ μὲν πληροφορία τοῦ Lequenius δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ἀπὸ τὴν κρατούσαν εἰς τὰς ἐνετικάς πηγὰς σύγχυσιν Ἡρακλείου καὶ Σητείας (βλ. καὶ Ν. Πλάτωνος, Πόλεις τῆς Β. ἀκτῆς Κρήτης μεταξὺ Δρεπάνου καὶ Δίου Ἄκρου, «Κρητ. Χρονικά», Β' [1948], σελ. 361), ἢ δὲ ὑπὸ τοῦ Cornelius ἀπόρριψις τῆς ἐν τῷ indice Labbeano παραδόσεως, καθ' ἣν ὁ εἰς τὰ Πρακτικά τῆς ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμ. Συνόδου ὑπογραφόμενος Ἐπίσκοπος Ἡρακλειουπόλεως ἀνήκει εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν Κρήτην, ἀποδοτέα εἰς τὴν μεγάλην τοῦ συγγραφέως τῆς Creta Sacra ἐμπιστοσύνην πρὸς τὰς πληροφορίας τοῦ D. Niger, εἰς ὃν ὅποιον major prae ceteris fides ex eo potissimum est adhibenda, quod scriptor res ipsas prout praesens vidit et notavit ita se fideliter exarasse testatur» (Creta Sacra, I, σελ. 6

λάχιστον ἐνισχύουν τὴν ἄποψιν, ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9ου αἰῶνος ὁ χῶρος τῆς ἀρχαίας πόλεως ἦτο τόπος ἔρημος καί, φυσικά, ἐστερημένος τοῦ ἀρχαίου του ὀνόματος⁵⁰.

Μ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ

τοῦ Προλόγου). Ἐάν δὲν ὑπῆρχεν ἡ σύγχυσις αὕτη Ἡρακλείου - Σητείας καὶ ἰδίᾳ ἢ πρὸς τὸν D. Niger ἐμπιστοσύνη, εἶναι προφανές ὅτι ὁ Cornelius δὲν θὰ ἀπέριπτε τὴν εἰς τὸν *indicem Labbeanum* παράδοσιν τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον, ὡς ὁ ἴδιος παρατηρεῖ, οὐδεμία ἄλλη μνεία τῆς Ἐπισκοπῆς Ἡρακλειουπόλεως ὑπάρχει εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς· τῆς πόλεως δὲ Ἡρακλείου μιά μόνον μνείαν γνωρίζει τὴν ἐν τῷ Μηνολογίῳ τοῦ Βασιλείου, καθ' ἣν «*Heraclaea Urbis Cretae patria Sancti Evaresti, unius ex decem martyribus Cretensibus*» (*Creta Sacra*, I, 254. Πρβλ. Π. Κ. Χρῆστον, Δύο ἐγκώμια τῶν Ἁγίων Δέκα μαρτύρων, «Κρητ. Χρονικά», Δ' [1950], σελ. 84: «καὶ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλειῶν Ἐθαρεστῆς καὶ Πόμπιος», καὶ Β. Λαοῦρα, Παρατηρήσεις εἰς τὰ ἐγκώμια τῶν Ἁγ. Δέκα, «Κρητ. Χρονικά», Δ' [1950], σελ. 96). Ἀλλά, γνωστοῦ ὄντος ὅτι οἱ Ἁγιοὶ Δέκα ἐμαρτύρησαν κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα, ἡ μνεία τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οὐδόλως ξενίζει, διότι τότε πιθανώτατα ἐσώζετο ἀκόμη τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων γεωγράφων μνημονευόμενον ὀνόμασμα.

⁵⁰) Ὁ Γ. Α. Σήφακας (Σελίδες ἐκ τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, Ε.Ε.Κ.Σ. Δ' [1941], σελ. 178 - 179 καὶ 191 - 194) ἰσχυρίζεται ὅτι «ἐκεῖ ὅπου μετὰ τὴν κατάκτησιν οἱ Ἄραβες ἴδρυσαν τὴν πρωτεύουσάν αὐτῶν Χάνδακα ὅχι μόνον προὔπηρχε φρούριον βυζαντινόν, ἀλλὰ καὶ συνοικισμὸς παραλίος, οὗτινος ἀγνωστὸν τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἔκτασιν». Τὰ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου προσαγόμενα στοιχεῖα εἶναι ψιλοὶ συλλογισμοί, ὧν ἡ βάσις (: «δὲν δύναται τις νὰ φαντασθῇ ὅτι ἀπὸ τῆς βορείας παραλίας οὐδεμία ἐπικοινωνία ἐγένετο ἢ ὅτι διεξήγετο ἀπὸ σημείου τινὸς ἐρήμου») εἶναι προφανῶς ἐσφαλμένη. Τοιαύτη *ductio ad absurdum* θὰ ἦτο χρήσιμος, ἐάν δὲ ὑπῆρχον ἄλλοι λιμένες εἰς τὴν βορείαν παραλίαν τῆς Κρήτης.

ΟΙ ΚΡΗΤΕΣ ΤΟΞΟΤΕΣ

Ὁ Διόδωρος Σικελιώτης εἰς τὸ 5ον βιβλίον τῶν ἱστοριῶν του (74 - 5) ἀναφέρει : (Ἐπόλλωνα) «εὐρετὴν δὲ καὶ τοῦ τόξου γενόμενον διδάξει τοὺς ἐγχωρίους τὰ περὶ τὴν τοξείαν, ἀφ' ἧς αἰτίας μάλιστα παρὰ τοῖς Κρησὶν ἐξηλώσθαι τὴν τοξικὴν καὶ τὸ τόξον Κρητικὸν ὀνομασθῆναι...».

Παλαιὰ λοιπὸν εἶναι ἡ παράδοσις ὅτι οἱ Κρηῖτες ἦσαν περίφημοι τοξόται, ὁ δὲ Dapper εἰς τὸ ὀνομαστὸν του σύγγραμμα (Description exacte des isles de l' Archipel—Amsterdam 1703) καὶ ἐν σελ. 454 παραθέτει ἐν λιθογραφίᾳ ἕνα Κρητὰ τοξότην. Ὅμως αἱ ἐκθέσεις Ἐνετῶν Διοικητῶν ποὺ ἐδημοσίευσεν ὁ ἀκάματος κ. Στέργιος Σπανάκης, δὲν ἀναφέρουν μεταξὺ τῶν διαφορῶν ὄπλων τῶν ἐν Κρήτῃ στρατευμάτων καὶ σῶμα τοξοτῶν. Μόνον μίαν φορὰν εἰς ἐκθεσὶν δημοσιεύθεισαν εἰς τὰ «Κρητικὰ Χρονικά» τὸ 1948, τομ. Β' τεύχος II, περὶ τῆς στρατιωτικῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως, γίνεται λόγος καὶ περὶ τόξων (σελ. 251). Κάμνει συνεπῶς κατάπληξιν τὸ περαιτέρω παρατιθέμενον ψήφισμα τῆς Ἐνετικῆς Γερουσίας τοῦ 1513 δι' οὗ παρηγγέλλοντο οἱ Διοικηταὶ τῆς μεγαλονήσου νὰ στρατολογήσουν 2000 τοξότας ἀπὸ ἕνα ἢ δύο ἕξ ἐκάστου χωρίου· καὶ τὰ χωρία τότε ἦσαν πλέον τῶν 1600. Ἄλλ' ἐκεῖνο ποὺ κάμνει μεγαλειέραν ἐντύπωσιν εἶναι τὸ ὅτι οἱ Ἐνετοὶ ἐζήτουν ἀπὸ τὰ χωρία ὄχι μόνον νὰ τοὺς ἐξεύρουν ἀλλὰ καὶ νὰ τοὺς μισθοδοτήσουν δι' ἕξ μῆνας. Καὶ ἐφόσον ζητοῦν τοὺς τοξότας ἀπὸ ὅλα τὰ χωρία, τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ τοξότου τὸ ἐξήσκουν ὄχι ὀλίγοι Κρηῖτες.

Ἴδου τώρα τὸ ψήφισμα ὡς ἔχει ἐν πρωτοτύπῳ καὶ ἐν πιστῇ μεταφράσει. Σημειοῦμεν τέλος ὅτι τὸ ψήφισμα τοῦτο διέφυγε τὴν πρῶσιν τοῦ Σάθα ὅστις δὲν τὸ περιέλαβεν εἰς τὰ Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.

Archivio di Stato - Venezia
Senato Mar MDXIII - XIII de mense Decembrio

Regimini Crete

Desideramo haver in Italia a tempo nuovo, doimille boni arcieri de quella isola per poterli adoperare ne li bisogni n(ost)ri et perchè siamo stati za tanto tempo et anchor siamo sopra gravis-

sime spese, habiamo deliberato per meço de industria v(ost)ra haverli et pertanto ve commettemo cum el Senato che chiamati a vui quelli carissimi zentilhomeni n(ost)ri, nobeli cretensi, cittadini et altri che vi parerà, debiati persuaderli cum quella più dolce forma de parole che vi subministra lincegno ad darne el dicto numero de arcieri, facendoli certi che farano cossa gratissima a la Signoriu n(ostr)a et la memoria de tal sui portamenti remanerà appresso li posteri molto gloriosa et perchè ne è referito esser in quella isola de casali 1600 in suso, poreti aricordarli che diano uno over doi arcieri per casal, più et meno, juxta la possibilità de dicti casali, che sia pagati per mesi sei, si che habiamo el dicto numero de arcieri doimille aut per qualche altro modo che cum la prudentia v(ost)ra saperete trovare, i qual ne mandarete quanto più presto porete, si che per tuto Março li habiamo de qui; dandone noticia particular de tuto et acìd fra loro sii maçor obedientia, volemo che debiate eleçer per ogni cento arcieri un zentilhuomo aut un nobile Cretense, aut citadin per ogni cento arcieri un zentilhuomo aut un nobile Cretense, aut citadin per suo capo over come meglio vi parerà, el qual capo sia de sorte che li sui arcieri lo habino ad obedir, ben ve aricordemo che debiate forçarvi de far che i siano et per etade et per experientia accepti, si che ne possiano traçer quel fructo desideramo et che ricerca el bisogno n(ost)ro, circa questo non ve diremo altro perchè se rendemo certi che sapendo vui el desiderio n(ost)ro saperete cum la dexterità et diligentia v(ostr)a de la qual molto se confidamo trovar tal modo et via che el desiderio n(ostr)o sortirà votivo effecto e da nui riceverete laude et commendatione.

Et quanto vedesti questa cossa haver difficultà si che non si potesse haver tuto el dicto numero, non restereti de preparali perchè nui suppliremo de li denari n(ostr)i a quello che mancherà.—Et perchè Rethemo, la Cania et Scythia sono separati dal Reçimento de Gandia, sia ex nunc data authorità al dicto Reçimento ãe poter comandar ali dicti Rettori de dicti loci et per el territorio quanto accaderà per questa execution.

De parte 157

De non 1

N. s. 0

Κρατικὸν Ἀρχεῖον Βενετίας—Senato Mar—13 Δεκεμβρίου 1513

Ψήφισμα
πρὸς τὴν ἐν Κρήτῃ Διοίκησιν

Ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἔχωμεν ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τὴν νέαν ἐποχὴν¹ δύο χιλιάδας καλοὺς τοξότας ἀπὸ τὴν νῆσον ἐκείνην ἵνα δυνηθῶμεν νὰ τοὺς χρησιμοποιήσωμεν εἰς τὰς ἡμετέρας ἀνάγκας καὶ ἐπειδὴ εἴχομεν ἐπὶ πολλὸν καιρὸν καὶ ἀκόμη ἔχομεν βαρυτάτας δαπάνας, ἀπεφασίσαμεν νὰ τοὺς ἀποκτήσωμεν διὰ μέσου τῆς ἡμετέρας δεξιότητος καὶ ἐν τοσοῦτῳ σᾶς παραγγέλλομεν ἐκ συμφώνου μετὰ τῆς Γερουσίας ἵνα καλέσητε παρ' ἡμῶν ἐκείνους τοὺς προσφιλεστάτους ἡμετέρους εὐγενεῖς ἀνδρας, τοὺς Κρήτας εὐγενεῖς, τοὺς ἀστούς² καὶ ὅσους ἄλλους νομίσητε καὶ οφείλετε νὰ τοὺς πείσητε μὲ τὸν γλυκὺν ἐκεῖνον τρόπον τῶν λέξεων τὰς ὁποίας σᾶς ὑπαγορεύει ἡ ἡμετέρα εὐφροσύνη, ὅπως μᾶς δώσουν τὸν εἰρημένον ἀριθμὸν τῶν τοξοτῶν, διαβεβαιούντες αὐτοὺς ὅτι θὰ κάμουν μεγίστην χάριν εἰς τὴν ἡμετέραν Ἀθηνεῖαν καὶ ὅτι ἡ ἀνάμνησις τῆς ὑπηρεσίας ταύτης, θὰ παραμείνῃ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους πολλὴ ἔνδοξος. Καὶ ἐπειδὴ μᾶς ἀνεφέρθη ὅτι εἶνε εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην χωρία 1600 καὶ ἄνω, δύνασθε νὰ τοὺς συστήσητε ἵνα μᾶς δώσουν ἕνα ἢ δύο τοξότας ἀπὸ κάθε χωριό, περισσότερους ἢ ὀλιγωτέρους, συμφώνως μὲ τὴν δυνατότητα πὸν ἔχουν τὰ χωριά καὶ νὰ τοὺς πληρώσουν δι' ἕξι μῆνας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἔχωμεν τὸν ἰθὺς ἀριθμὸν τοξοτῶν 2000, ἢ κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον πὸν θὰ δυνηθῆτε νὰ ἐξεύρητε μὲ τὴν ἡμετέραν φρόνησιν καὶ νὰ τοὺς ἀποστείλητε ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον διὰ νὰ τοὺς ἔχωμεν ἐδῶ μέχρι τέλους Μαρτίου. Νὰ δώσητε εἰδικὰς πληροφουρίας διὰ τὸ πᾶν καί, μὲ τὸν σκοπὸν ἵνα ὑπάρχῃ μεταξὺ αὐτῶν μεγαλειτέρα πειθαρχία, θέλομεν νὰ ἐκλέξητε διὰ κάθε 100 τοξότας ἕνα ἡμέτερον εὐγενῆ ἢ Κρητὰ εὐγενῆ ἢ ἀστόν, ὡς ἀρχηγόν ἢ ὅπως νομίσητε ἡμεῖς καλλίτερον, ὃ ὁποῖος ἀρχηγὸς νὰ εἶναι τοιοῦτος ὥστε νὰ τὸν ὑπακούουν οἱ τοξόται. Κρίνομεν εὐλογον νὰ ὑπομνήσωμεν ἡμῖν ἵνα ἐνεργήσητε μὲ τοιοῦτον τρόπον ὥστε οἱ ἀρχηγοὶ νὰ εἶνε καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἡλικίας καὶ πείρας, καλῶς ἀποδεκτοί, ὅπως, οὕτως, δυνηθῶμεν νὰ ἀποκομίσωμεν ἐκείνην τὴν ὠφέλειαν πὸν ἐπιθυμοῦμεν καὶ ἦν ἀπαιτοῦν καὶ αἱ ἀνάγκαι ἡμῶν. Περὶ τούτου δὲν θὰ σᾶς εἴπωμεν ἄλλοτε, διότι εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἡμεῖς, γνωρίζοντες τὴν ἐπιθυμίαν μας, θὰ ἐνεργήσητε ἐπι-

¹) Διὰ τὴν προσεχῆ δηλαδὴ ἐκστρατεῖαν, διότι κατὰ τὸν χειμῶνα παρέλυε κάθε ἐπιχείρησις.

²) Τὸ ἔγγραφο διακρίνει τοὺς Ἐνετοὺς εὐγενεῖς, τοὺς Κρητὰς εὐγενεῖς καὶ τοὺς ἀστούς. Τρεῖς δηλαδὴ τάξεις.

δεξίως και ἐπιμελῶς και ἔχομεν πολλήν ἐμπιστοσύνην διὰ τὴν ἐξεύρησιν τὸν κατάλληλον τρόπον ἵνα ἡ ἡμετέρα ἐπιθυμία πραγματοποιηθῆ ἑπιτυχῶς, παρ' ἡμῶν δὲ θὰ ἔχητε ἔπαινον και ἐγκώμιον.

Και ἂν ἴδῃτε διὰ τὸ πρᾶγμα παρουσιάζει δυσκολίας και διὰ ἐνδέχεται νὰ μὴ συμπληρωθῆ ὁ εἰρημένος ἀριθμὸς, μὴ διστάσητε νὰ τοὺς ἐτοιμάσητε, διότι θὰ συμπληρώσωμεν ἡμεῖς διὰ τοῦ δημοσίου χρημάτων ἐκεῖνο ποῦ θὰ λείπῃ.—Και ἐπειδὴ ἡ Ρέθυμνος, τὰ Χανιά και ἡ Σητεία εἶνε χωρισμένοι ἀπὸ τὴν Διοίκησιν ἐν Ἡρακλείῳ, νὰ δοθῆ ἀπὸ τῶρα ἐξουσία εἰς τὴν εἰρημένην Διοίκησιν ἵνα δυνηθῆ νὰ διατάξῃ τοὺς Διοικητὰς τῶν τριῶν ὀργανισμῶν τῶν κατὰ τὴν ἀποκομὴν και εἰς τὰς περιφερείας τούτων, μόνον διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς παρούσης διαταγῆς.

Ἐψηφισαν ὑπὲρ 157

ὄχι 1

ἀπέσχον 0

Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ

ἀ. μ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Βενετία 7βριος 1954

ΤΑ ΧΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ «ΣΤΑΘΗΣ»

Ἡ πρόσφατη μελέτη τοῦ φίλου συναδέλφου κ. Στυλ. Ἀλεξίου γιὰ τὰ κενὰ στὴν παράδοση καὶ γιὰ τὴ σωστὴ πλοκὴ στὴν ὑπόθεση τῆς κρητικῆς κωμωδίας «Στάθης»¹, μὲ τὴ χρονολόγηση τῆς ὁποίας εἶχα κ' ἐγὼ ἀσχοληθῆ ἄλλοτε², πρέπει νὰ ὁμολογήσω πὼς στάθηκε γιὰ μένα μιὰ ἐκπληξή. Κι' αὐτὸ γιὰτι γιὰ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ζήτημα εἶχα ἐτοιμη ἀπὸ χρόνια μιὰν ἐκτενέστερη μελέτη. Τὸ πρᾶμα ἀπὸ μιὰ πλευρὰ μ' εὐχαρίστησε, γιὰτι διαπίστωση ἔτσι μὲ ἱκανοποίηση πὼς κι' ἄλλος ἐρευνητής, τῆς σοβαρότητας μάλιστα τοῦ κ. Ἀλεξίου, εἶχε καταλήξει στὰ ἴδια σχεδὸν μ' ἐμένα συμπεράσματα. Ἡ αἰτία ποῦ μ' ἔκανε νὰ κρατῶ τόσον καιρὸ ἀνέκδοτη τὴ δική μου μελέτη ἦταν ἡ πρόθεσή μου νὰ τὴ συμπληρώσω μὲ τὴ συγκριτικὴ ἐξέταση ἀντίστοιχων πρὸς τὸ «Στάθη» ἰταλικῶν κωμωδιῶν, ποῦ πιστεῦνα πὼς θὰ ἐπιβεβαίωναν τὰ συμπεράσματά μου, μὰ ποῦ ἐξακολουθοῦν νὰ μένουν ἀπρόσιτες. Τώρα ὅμως, μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Ἀλεξίου, πιστεύω πὼς εἶναι καὶ πάλι σκόπιμο νὰ δημοσιεύσω κ' ἐγὼ ὄχι πιά βέβαια αὐτοῦσια τὴ μελέτη μου, ἀλλὰ μονάχα ὅσα στοιχεῖα ἀπ' αὐτὴν μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν γιὰ συμπλήρωση τῆς δικῆς του ἢ ὅσα προσφέρουν ἀποψεις νέες, ποῦ δὲν ἔθιξε.

Πρῶτα - πρῶτα ὀφείλω ν' ἀναγνωρίσω πὼς ὁ κ. Ἀλεξίου ὄχι μόνο διάγνωσε σωστὰ τὸ χάσμα ποῦ ὑπάρχει ἀνάμεσα στοὺς στίχους 44 καὶ 45 τῆς Α' πράξης τοῦ «Στάθη» (κατὰ τὴ μοναδικὴ ἔκδοση τοῦ Κ. Ν. Σάθα, Κρητικὸν Θέατρον, ἐν Βενετία, 1879, σ. 108), στὸ ἐνδιαφέρον δηλαδὴ ἀκριβῶς σημειο τῆς ἐξομολόγησης τοῦ Χρῦσιππου στὸν πιστό του δοῦλο Ἀρέτα γιὰ τὸ φαινομενικὸ ἐρωτικὸ δεσμὸν του μὲ τὴ Φαίδρα, μὰ καὶ βρῆκε ποῖδ ἦταν τὸ μυστικὸ αὐτὸ τοῦ Χρῦσιππου, ποῦ ἀποτελεῖ τὸ κλειδί γιὰ τὴ σωστὴ κατανόηση τῆς ὑπόθεσης τοῦ ἔργου: ὁ

¹) Στυλ. Ἀλεξίου, Παρατηρήσεις στὸ Κρητικὸ Θέατρο, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Η' (1954), σ. 133 - 138 (σ. 134 - 138: Β'. ΣΤΑΘΗΣ).

²) Μ. Ἰ. Μανούσακα, Ζητήματα τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου». Β'. Ἡ κρητικὴ κωμωδία «Στάθης» καὶ ἡ χρονολόγησή της, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Α' (1947), σ. 55 - 73. Τὴ σχετικὴ μὲ τὸ ἔργο βιβλιογραφία τὴ συγκέντρωσα ἀργότερα καὶ στὴν ἐργασία μου «Κρητικὴ βιβλιογραφία τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου», «Ἑλληνικὴ Δημογραφία», τόμ. 12 (1953), σ. 101 (ἀριθ. 56 - 65). Ἐς προσεθετὴ σήμερα: Κρητικὴ Ἀνθολογία (ΙΕ' - ΙΖ' αἰώνας). Εἰσαγωγή, ἀνθολόγηση καὶ σημειώματα Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, Ἡράκλειον Κρήτης, 1954, σ. 123 - 130, ἀριθ. 20, ὅπου περίληψη καὶ ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου.

Χρυσίππος έστειλε στη Φαίδρα τις νύχτες τὸ φίλο του Πάμφιλο, πὸ αὐτὴ, παίρνοντάς τον γιὰ τὸ Χρυσίππο, τὸν ἀρραβωνιάστηκε κρυφὰ ἀπὸ τὸν πατέρα της Στάθη. Τὸ βασικὸ αὐτὸ στοιχεῖο τῆς πλοκῆς τῆς κωμωδίας, πὸ προκύπτει καθαρὰ ἀπὸ τὸ μονόλογο ἰδίως τοῦ Πάμφιλου (πράξ. Α', στ. 299 - 316), κανεὶς ἄλλος ἴσαμε σήμερα (οὔτε κ' ἐγὼ ὅταν δημοσίεψα τὴν πρώτη μου μελέτη) δὲν τὸ εἶχε ἀντιληφθῆ. Κι' ὅμως ἡ ὑποκατάσταση εἶναι μοτίβο συνηθισμένο στὶς ἰταλικὲς κωμωδίες τῆς Ἀναγέννησης, ὅπως παρατηρεῖ κ' ὁ κ. Ἀλεξίου. Ἐς ὑπενθυμίσω πὸς ὑποκατάσταση ὑπάρχει καὶ στὴν ἀριστοτεχνικὴ κωμωδία τοῦ Lodovico Ariosto «I Suppositi» (1509), πὸ τὴ σύγκρινε μάλιστα ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεση μὲ τὸ «Στάθη» καὶ τὸ «Φορτουναῖο» ὁ Ἡλ. Βουτιεριδης³. Ἡ ὑπόθεσή της εἶναι ἡ ἀκόλουθη, κατὰ τὸν Ir. Sanesi⁴:

Ἐρωστράτης Erostrato, γιὸς τοῦ Filogono ἀπὸ τὴν Κατάνη, πὸ ἔχει ἔρθει γιὰ νὰ σπουδάσῃ στὴ Φερράρα συνοδευόμενος ἀπὸ τὸ δούλο του Dulippo, ἐρωτεύεται τὴν κόρη τοῦ Damone, τὴν Polimnesta. Κάνει λοιπὸν ἀνταλλαγὴ (supposizione, ἀπ' ὅπου καὶ ἡ ἐπιγραφή τῆς κωμωδίας) ρούχων, ὀνόματος καὶ ρόλου μὲ τὸν Dulippo. Ἔτσι ὁ Dulippo σπουδάζει ὡς Erostrato καὶ ὁ ἀληθινὸς Erostrato μπαίνει στὴν ὑπηρεσία τοῦ Damone ὡς Dulippo καὶ κερδίζει κρυφὰ τὴν ἀγάπη τῆς Polimnesta. Παρουσιάζεται ὅμως ὁ γέρος dottor Cleandro πὸ τὴ ζητᾶ σὲ γάμο καὶ ὑπόσχεται καὶ δυὸ χιλιάδες χρυσὰ δουκάτα. Ὁ ψευτο - Erostrato, γιὰ ν' ἀποτρέψῃ τὸ συνοικέσιο αὐτὸ, κάνει στὸν Damone γιὰ δικὸ του λογαριασμὸ τὴν ἴδια πρόταση. Τότε ὅμως ἀκριβῶς φτάνει ὁ Filogono, γιὰ νὰ πάρῃ τὸ γιό του πίσω στὴν Κατάνη. Χτυπᾶ τὴν πύρρα, οἱ δούλοι τὸν διώκουν, ὁ ψευτο - Erostrato κάνει πὸς δὲν τὸν γνωρίζει, ἀν καὶ ἦταν δούλος του, ἰσχυρίζεται πὸς δὲν εἶναι ὁ Dulippo καὶ τότε ὁ Filogono προσφεύγει στὴ δικαιοσύνη. Κατὰ συμπῆωση παίρνει δικηγόρο τὸν dottor Cleandro καὶ μὲ τὴ συζήτηση ἀποκαλύπτεται πὸς ὁ Dulippo ἦταν γιὸς τοῦ Cleandro πὸ πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια τοῦ τὸν εἶχαν ἀρπάξει οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὴν ἄλωση τοῦ Otranto. Μετὰ τὴν ἀναγνώριση αὐτὴ, φαερώνεται πὸς καὶ ὁ ψευτο - Dulippo ἦταν ὁ Erostrato, ἀλλὰ ἡ ὀργὴ τοῦ Damone, πὸ εἶχε ἀνακαλύψει τοὺς ἔρωτες τοῦ ὑποτιθέμενου δούλου μὲ τὴν κόρη του, κατευνάζεται καὶ οἱ σχέσεις τους νομιμοποιούνται.

Στὸ «Στάθη» ἡ ὑποκατάσταση δὲν παίρνει βέβαια τὴν ἔκταση πὸ παρατηροῦμε στὸς «Suppositi», οὔτε συμβαίνει ἀνάμεσα στὸν κύριο καὶ τὸν ὑπῆρτη. Εἶναι ὅμως χρήσιμο νὰ ἔχωμε ὑπόψει τὴν ὑπόθεση τοῦ ὀνομαστοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ Ariosto, πὸ σημεῖωσε ἕναν ἀπὸ τοὺς μεγάλους σταθμοὺς στὴν ἐξέλιξη τῆς ἰταλικῆς κωμωδίας, ὄχι μόνο γιὰ

³) Ἡλίας Π. Βουτιεριδης, Σύντομη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (1000 - 1930), Ἀθήνα, 1933, σ. 225.

⁴) Ireneo Sanesi, La Commedia, τόμ. I, Milano, χ. ἔ. [=1911] (στὴ σειρά «Storia dei Generi Letterari Italiani», Casa editrice Dottor Francesco Vallardi), σ. 182 κ. ἔξ.

τί μπορεί νὰ μᾶς κατευθύνῃ στὴν ἔρευνα τῶν ἰταλικῶν προτύπων τῶν κρητικῶν κωμωδιῶν, ποὺ ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Σάθα δὲν ἐσημείωσε καμμιά πρόοδο⁶, μὰ καὶ γιατί παρουσιάζει πραγματικὰ μεγαλύτερες ὁμοιότητες μὲ τὸ «Στάθῃ» ἀπὸ τὰ ἄλλα ἰταλικά ἔργα ποὺ προτάθηκαν γιὰ πρότυπά του⁶.

Νομίζω πὼς, γιὰ νὰ πειστῆ κανεὶς ἀκόμη περισσότερο γιὰ τὸ χάσμα αὐτὸ μεταξὺ τῶν στίχων 44 καὶ 45 τῆς Α΄ πράξης τοῦ «Στάθῃ», δὲν ἔχει παρὰ νὰ συγκρίνῃ τὴ λιγύστιχη καὶ ἀσυνάρτητη — ὅπως μᾶς ἔχει παραδοθῆ — ἀφήγησι αὐτῆ τῆς ἐρωτικῆς ἱστορίας τοῦ Χρῦσιππου μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἐκμυστηρεύσεις τῶν ἡρώων τῶν ἄλλων κρητικῶν δραμάτων στὴν ἀρχὴ τοῦ καθενὸς ἔργου, ποὺ εἶναι ἀντίθετα καὶ ἐκτενέστερες καὶ σαφέστερες, γιατί ἔχουν βέβαια σκοπὸ νὰ κατατοπίσουν καλὰ τὸ θεατὴ στὴν ὑπόθεσι καὶ στὸ ρόλο τῶν προσώπων τοῦ ἔργου ποὺ πρόκειται νὰ παρακολουθήσῃ. Τὸ χάσμα, μετὰ τὴν ἐκμυστήρευσι αὐτῆ τοῦ Χρῦσιππου γιὰ τὴν ὑποκατάστασή του ἀπὸ τὸν Πάμφιλο στὸ πλευρὸ τῆς Φαίδρας, θὰ περιεῖχε ἀπαραίτητα καὶ τὴν ἀφήγησι τῆς δικῆς του ἐρωτικῆς ἱστορίας μὲ τὴ Λαμπροῦσα, τὴν κόρη

⁶) Πρὸβλ. M. J. Manoussacas, *État présent des études sur le «Théâtre Crétois» au XVIIe siècle, «L' Hellénisme Contemporain», 6ème année (1952), No 6 (novembre - décembre), σ. 469 - 470.*

⁶) Βλ. αὐτόθι, σ. 469, σημ. 7. Στὴ μελέτη τοῦ Max Lambertz, *Der literarische Charakter der kretischen Dramen ΣΤΑΘΗΣ und ΓΥΠΑΡΙΣ, «Byzantinische Zeitschrift», τόμ. 41 (1941), σ. 319 - 339, ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ καὶ παρακάτω, ἐπαναλαμβάνονται (σ. 320 - 323), χωρὶς κριτικὸ ἔλεγχον, ὅσα ἐντελῶς πρόχειρα εἶχε ὑποδείξει ὁ Κ. Ν. Σάθας, *Κρητικὸν Θέατρον, ἐν Βενετίᾳ, 1879, σ. κα' - κγ'.* Προστίθεται μόνον στὰ πιθανὰ πρότυπα τοῦ «Στάθῃ» καὶ ἡ «Rodiana» τοῦ Andrea Calmo (σ. 323), ποὺ κι' αὐτὴν ὁμως δὲ φαίνεται νὰ τὴν ἔχη ἐξετάσει ἰδιαίτερα ὁ Lambertz, ἀφοῦ ἀλλοῦ (σ. 321) τὴν ἀναφέρει δυὸ φορὲς γιὰ ἔργο τοῦ Ruzzante καὶ συγχρόνως (στὴν ἴδια σελίδα!) μιλεῖ πάλι γιὰ «Rodiana» τοῦ Calmo, ἐνῶ πρόκειται γιὰ ἓνα καὶ τὸ ἴδιο ἔργο, ποὺ, ὅπως εἶναι γνωστὸ, εἶχε πρωτοτυπωθῆ τὸ 1553 μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ruzzante, ἀναγνωρίζεται ὁμως πιά γιὰ ἔργο τοῦ Calmo (βλ. I. r. S. a. n. e. s. i., ὁ. π., σ. 422). Ἄν καὶ μᾶς λείπουν τὰ ἰταλικά κείμενα καὶ ἔτσι δὲ μπορούμε νὰ κρίνωμε ἀσφαλῶς, ὁμως ἀπὸ περιλήψεις τοὺς ἔχω τὴν ἐντύπωσι πὼς οὔτε ἡ «Rodiana», οὔτε ὁ «Travaglia» (1556) τοῦ Calmo, μὰ οὔτε καὶ ἡ Calandra (1513) τοῦ Bibbiena ἢ ἡ «Zingana» (1545) τοῦ Giancarli ἔχουν — ἂν ἐξαιρέσωμε μερικὸς κοινὸς τόπους — μεγάλη ὁμοιότητα καὶ σχέση μὲ τὸ «Στάθῃ» (τοῦ «Fedele» τοῦ Pasqualigo δὲ βρῆκα οὔτε περίληψιν) Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ προσέξωμε περισσότερο τοὺς «Suppositi» τοῦ Ariosto καὶ τὶς μεταγενέστερες μιμήσεις τοὺς. Γενικὰ πιστεύω πὼς ἡ ἔρευνα τῶν προτύπων τοῦ «Στάθῃ» πρέπει νὰ προσανατολισθῆ μᾶλλον πρὸς τὴν κατευθύνσι τῆς *commedia erudita* καὶ ὄχι τῆς *commedia dell' arte*.*

τοῦ Ντοτόρου¹⁾, ἀφοῦ εἶναι βέβαιο πὼς οἱ στίχοι 45 - 50 ἀναφέρονται ὄχι πιά στὴ Φαίδρα, ἀλλὰ στὴ Λαμπροῦσα²⁾ καὶ ἀφοῦ ἀπὸ τοὺς ἔξι μονάχα αὐτοὺς τελικοὺς στίχους πού μᾶς σώθηκαν δὲ μαθαίνομε τίποτε γι' αὐτήν, οὔτε κἂν τὸ ὄνομά της.

Τὸ δεύτερο ἀναμφισβήτητο χάσμα πού ὑπάρχει στὸ «Στάθη» δὲν εἶναι ἀπλὸ χάσμα στίχων, ἀλλὰ σκηνῶν δλόκληρων: πρόκειται γιὰ τὸ κωμικὸ ἐπεισόδιο τοῦ δαρμοῦ τοῦ ψευτοπαλληκαροῦ Μπράβου, πού, ἐρωτευμένος μὲ τὴ Φαίδρα, δοκίμασε, φαίνεται, νὰ μπῆ στὸ σπίτι της, μὰ ὁ πατέρας της ὁ Στάθης τὸν ἔπιασε καὶ τὸν ἔδειρε. Τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ δὲν ὑπάρχει στὸ ἔργο, ἐνῶ ὑπάρχουν τὰ προκαταρκτικὰ του, δηλαδή ἡ ἐξομολόγηση τοῦ Μπράβου στὸν ὑπηρέτη του τὸν Πετροῦτσο πὼς εἶναι ἐρωτευμένος μὲ τὴ Φαίδρα (πρ. Α', σκηνὴ 3, στίχ. 131 - 160)³⁾, ἢ συνεννόησή του μὲ τὴν προξενήτρα Φλουροῦ, ἀδερφή τοῦ

¹⁾ Ὁ Ντοτόρος στὸ «Στάθη» δὲν εἶναι γιατρός, ὅπως γράφει (σ. 134) ὁ κ. Ἀλεξίου, ἀλλὰ δικηγόρος, καθὼς προκύπτει καθαρὰ ἀπ' ὅσα μονολογεῖ στὴν πράξη Α', στ. 291 - 294, πὼς ἀπὸ τὸν πολὺ του ἔρωτα ξέχασε Μπόρτολους, παραγράφους καὶ ντιγέστα (γιὰ τὸν ταυτισμὸ τοῦ Μπόρτολου μὲ τὸ φημισμένο νομοδιδάσκαλο Bartolo da Sassoferrato βλ. ὅσα ἔγραψα στὰ «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Α', 1947, σ. 71) μὰ κι' ὁ Δάσκαλος τὸν ἀποκαλεῖ εἰρωνικά ἰπράξ. Β', στ. 283) Cicerone.

²⁾ Σωστά παρατηρεῖ ὁ κ. Ἀλεξίου πὼς στὸ στίχο 48

...ὁ κύρης τση μοῦ τήνε τάσσει ἀκόμη,
γιατὶ τῆ Φαίδρα <ν> ἄ γ α π ᾶ κ' ἐκείνος ἔχει γνώμη

ἢ διόρθωση τοῦ Στ. Ξανθοῦδίδη τοῦ <ν> ἀγαπᾶ σὲ ν' ἀγαπᾶ δὲν εἶναι σωστὴ (ἀφοῦ ὁ «κύρης» δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ πατέρας τῆς Φαίδρας, ὁ Στάθης, ὅπως νόμισε ὁ Ξανθοῦδίδης, μὰ ὁ πατέρας τῆς Λαμπροῦσας, ὁ Ντοτόρος), οὔτε ἀναγκαία, γιατί τὸ νόημα εἶναι ἱκανοποιητικὸ: τὸ «ἔχει γνώμη» δὲ σημαίνει νομίζει, ἔχει τὴν ἰδέα, ἀλλὰ ἔχει τὴν ἀπόφαση, τὴν πρόθεση (ν' ἀγαπᾶ καὶ νὰ θέλῃ νὰ πάρῃ τὴ Φαίδρα). Γιὰ ἀπόδειξη προσάγω παράλληλο χωρίο ἀπὸ τὸ «Φορτουνᾶτο» τοῦ Μ. Α. Φοσκόλου (πρ Α', στ. 285 - 286, ἔκδ. Στ. Ξανθοῦδίδου, σ. 54):

λέγει μου πὼς πρωτύτερα ποτὲ δὲν εἶχε γνώμη,
διὰ πολλῶ λογιῶ ἀφορμές, νὰ τῆ παντρέψῃ ἀκόμη.

Πρβλ. καὶ πρ. Β', στ. 215 - 216 (αὐτόθι, σ. 74):

Τοῦτο τὸ πράμα εἶναι ἀφορμὴ καὶ ἤβαλεν ἔτοια γνώμη
καὶ δὲ λογιάζει οὐδὲ ποσῶς νὰ μὲ παντρέψῃ ἀκόμη.

³⁾ Ἐς σημειωθῆ πὼς καὶ ἡ σύσταση τοῦ Πετροῦτσου στὸ Μπράβο νὰ προεξέη,

γιατὶ, ἂν τὸ μάθῃ ὁ κύρης τση, δύναμη ἔχει τόση
καὶ τῶν οἰδύο μας παρευθὺς θάνατο νὰ μᾶς δώσῃ (στ. 157 - 158)

μᾶς προδιαθέτει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πὼς κάποια τιμωρία περιμένει τὸ Μπράβο.

Πετρούτσου, γιὰ νὰ τὸν βοηθήσῃ (πρ. Α', σκηνὴ 4, στ. 161 - 176) καὶ ὁ διάλογος τῆς Φλουροῦς μὲ τὴν Ἀλεξάντρα, ἄλλη προξενήτρα, ποὺ ἡ πρώτη τὸν καλεῖ νὰ τὴ βοηθήσῃ στὸ σχέδιο ποὺ συνέλαβε (πρ. Β', σκ. 2, στ. 66 - 70) καὶ ποὺ ἄλλο δὲ φαίνεται νὰ εἶναι ἀπὸ τὸ στήσιμο τῆς παγίδας στὸ Μπράβο¹⁰. Ἀπόδειξη πὼς τὸ ἐπεισόδιο τοῦ δαρμοῦ τοῦ Μπράβου ὑπῆρχε ἀρχικὰ στὸ ἔργο ἀποτελεῖ ἡ ρητὴ του μνεῖα στὴν πρ. Γ', σκηνὴ 6, στ. 483 - 496, ποὺ ἐπικαλεῖται σωστὰ ὁ κ. Ἀλεξίου. Στὴ σκηνὴ αὐτὴ ὁ Στάθης δίδει ἱκανοποίηση στὸ Μπράβο γιὰ τὴν κακομεταχείριση ποὺ τοῦ εἶχε κάμει καὶ αὐτὸς δέχεται νὰ τὸν συγχωρήσῃ καὶ συμφιλιώνεται μαζί του. Δίκαια ἐπίσης ὁ κ. Ἀλεξίου ἐπικαλεῖται τὴν ἀκριβῶς ἀντίστοιχη περιπέτεια τοῦ καπετὰν Τζαβάρλα στὸ «Φορτουνάτο», ποὺ παρασύρεται ἀπὸ τὴν προξενήτρα τὴν Πετροῦ στὸ σπῖι τῆς κερᾶ - Μηλιᾶς καὶ δέρνεται ἀπὸ τὸν ἀδερφό της τὸ Φράρο¹¹.

Στὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ τοῦ κ. Ἀλεξίου ἔχω νὰ προσθέσω καὶ τὰ ἑξῆς: Ἄν τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ἦταν ἀνύπαρκτο, τότε ὄχι μόνο οἱ παρασκευαστικές του σκηνὲς ποὺ εἶδαμε παραπάνω (A3 — A4 καὶ B2) θὰ ἦταν ἐντελῶς ἀδικαιολόγητες καὶ περιτιτές, μὰ καὶ ἡ εἰσαγωγὴ καθόλου τοῦ προσώπου τῆς Φλουροῦς στὸ ἔργο· γιὰ τὸ ρόλο τῆς προξενήτρας τοῦ Χρυσίππου καὶ τοῦ Ντοτόρου ἀρκετὴ θὰ ἦταν ἡ Ἀλεξάντρα καὶ δὲ θὰ χρειαζόταν ἡ Φλουροῦ, ἂν προορισμός της δὲν ἦταν ἀκριβῶς ἡ προετοιμασία τοῦ δαρμοῦ τοῦ Μπράβου. Ἐξ ἄλλου εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ δεχτοῦμε πὼς ὁ ἀρκετὰ ἐπιδέξιος ποιητὴς τοῦ «Στάθης» θὰ παράλιπε τὸ ἐπεισόδιο αὐτό, ποὺ παρουσίαζε τόσο καλὲς εὐκαιρίες θεατρικῆς ἐκμετάλλευσης γιὰ ἓναν κωμωδιογράφο καὶ ποὺ φαίνεται πὼς ἦταν τὸ κυριώτερο ἀπὸ τὴ σκηνικὴ δράση τοῦ τύπου τοῦ ψευτοπαλληκαρᾶ στὴν κωμωδία: Πραγματικά, ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ κωμωδιογράφου, μὰ στὴν πραγματικότητα ἀνανδρῶν στρατιωτικοῦ, μακρυ-

¹⁰) Ἐδῶ ὁ Μπράβος ὀνομάζεται ἀπὸ τὴν Ἀλεξάντρα *Μποῦρος* (στ. 66)· ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ Μπράβο ἀποδεικνύει τὸ ὅτι καὶ πρωτίτερα, στὴν πράξη Α', στ. 82, ὁ Μπράβος ὀνομάζεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἀλεξάντρα, τὴν ὥρα ποὺ πρόκειται νὰ πρωτοεμφανιστῇ στὴ σκηνή, *Μπουρδιάς*.

¹¹) Γιὰ νὰ καταλάβωμε τὰ λόγια τοῦ Πετρούτσου στὴν παραπάνω σκηνὴ (πρ. Γ', στ. 495 - 496):

*Δὲν ἔγγιξε στά ροῦχα του, γιατί ἄλλα ροῦχα ἐφόρειε,
μὰ ἐκαλοδιάταξέν τογε σ' ἐκεῖνο ὅπου ἐμπόρειε,*

πρέπει νὰ θυμηθοῦμε πὼς κι' ὁ Τζαβάρλας στὸ «Φορτουνάτο» εἶχε φορέσει ἐπιτηδες, ὅταν ἐπῆγε στὴς Μηλιᾶς, ἄλλα ροῦχα, ζημιάνου (βλ. πρ. Γ', σκ. 9, στ. 755 - 778). Εἶναι πιθανώτατο πὼς καὶ στὸ «Στάθης» θὰ εἶχαμε τὴ σκηνή, ὅπου ὁ Μπράβος πεῖθεται νὰ φορέσῃ ροῦχα διαφορετικά, γιὰ νὰ μὴν ἀναγνωριστῇ πηγαίνοντας στὴ συνέντευξη.

νή ἀπήχηση τοῦ miles gloriosus τῆς λατινικῆς κωμωδίας, πού ἡ ἰταλική κωμωδιογραφία τοῦ 16ου αἰῶνα τὸν διαμόρφωσε τελειότερα προσαρμόζοντάς τον στὴ σύγχρονη πραγματικότητα, συναντᾶται σ' ὅλες τὶς κρητικὲς κωμωδίες καὶ ἔχει καὶ στὶς τρεῖς τὸν ἴδιο σχεδὸν στερεότυπο ρόλο: καυχᾶται ὑπέρμετρα γιὰ φανταστικὰ ἀνδραγαθήματα στὸν ὑπηρέτη πού τὸν συνοδεύει πάντα καὶ πού ἄλλο δὲν κάνει παρὰ νὰ τὸν περιγελά («Στάθης» πρ. Α', σκ. 3 = «Φορτουνᾶτος» πρ. Β', σκ. 1 καὶ πρ. Γ', σκ. 1 = «Κατζοῦρμπος» πρ. Β', σκ. 1), καθὼς καὶ μπροστὰ στὸ Δάσκαλο, πού τοῦ πλέκει ἐγκώμια ἢ τοῦ ἀνταποδίδει παρόμοιες δικές του κωμικὲς καυχησιὲς («Στάθης» πρ. Γ', σκ. 4 = «Φορτουνᾶτος» πρ. Δ', σκ. 2 = «Κατζοῦρμπος» πρ. Δ', σκ. 8). Ἡ κύρια ὅμως σκηνικὴ του δράση, πού ἀποτελεῖ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς γελοιοποίησής του καὶ προσφέρει στὸ θεατὴ ζωντανὴ τὴν ἀπόδειξη τῆς ἀνανδρίας του, ἀλλὰ καὶ τὸν δένει μὲ τὰ κύρια πρόσωπα τῆς κωμωδίας, συγκεντρώνεται πάντα γύρω στὴν ἄτυχη ἐρωτικὴ του περιπέτεια, πού καταλήγει στὸν ἐξευτελισμὸ τοῦ. Εἶδαμε πὼς στὸ «Φορτουνᾶτο» πέφτει σὲ παγίδα καὶ ξυλοφορτώνεται. Στὸν ἀνέκδοτο «Κατζοῦρμπο» πάλι ὁ ψευτοπαλληκαρᾶς μας (Κουστουλιέρης) εἶναι ἐρωμένος τῆς πρόστυχης γυναίκας Πουλισένας καὶ πηγαίνει νὰ τὴ βρῆ (πρ. Β', σκ. 1, στ. 1 - 100), αὐτὴ ὅμως ἔχει παρμένη τὴν ἀπόφαση νὰ τὸν ξεφορτωθῆ μὴ γιὰ πάντα (πρ. Β', σκ. 2, στ. 101 - 120) καὶ στὸ τέλος, ὅταν αὐτὸς ξανάρχεται καὶ τῆς χτυπᾷ μ' ἐπιμονὴ τὴν πόρτα, αὐτὴ, γιὰ νὰ τὸν διώξῃ, τὸν καταβρέχει μὲ ἀκάθαρτα νερὰ (πρ. Γ', σκ. 8, στ. 429 - 486), ἀψηφώντας τὶς ἀπειλές του, κ' ἔτσι τὸν ἀναγκάζει νὰ φύγῃ ντροπιασμένος· στὸ τέλος τοῦ ἔργου συμφιλιώνεται πάλι μὲ τὴν Πουλισένα (πρ. Ε', σκ. 13), ξεχνώντας τὴν κακομεταχείριση πού τοῦ ἔκαμε. Δὲν ἦταν λοιπὸν δυνατὸ νὰ λείπη οὔτε ἀπὸ τὸ «Στάθη» ἡ ἀντίστοιχη κεντρικὴ σκηνὴ τοῦ ἐξευτελισμοῦ τοῦ κωμικοῦ αὐτοῦ τύπου.

Ἐπάρχει ὅμως στὸ «Στάθη» καὶ ἓνα ἄλλο χωρίο πρωταρχικῆς γιὰ τὸ θέμα μας σημασίας, πού διάφυγε ἐντελῶς τὴν προσοχὴ τοῦ κ. Ἀλεξίου καὶ πού ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξὴ ὄχι μόνο τοῦ παραπάνω δευτέρου χάσματος, μὰ καὶ ἐνὸς τρίτου χάσματος. Ἀξίζει γι' αὐτὸ νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ διεξοδικώτερα. Πρόκειται γιὰ τὴν τέταρτη σκηνὴ τῆς Γ' πράξης (στ. 231 - 354) καὶ εἰδικώτερα γιὰ τοὺς στίχους 321 - 354. Τὰ πρόσωπα τῆς σκηνῆς αὐτῆς εἶναι ὁ Μπράβος, ὁ λαίμαργος ὑπηρέτης του Πετροῦτσος κι' ὁ σχολαστικὸς Δάσκαλος. Ὑστερα ἀπὸ τὸ πρῶτο μέρος (στ. 231 - 320) τῆς σκηνῆς, ὅπου οἱ τρεῖς αὐτοὶ κωμικοὶ τύποι ἀνταλλάσσουν ἀστεῖες καυχησιὲς κι' ὁ καθένας τοὺς αὐτοδιαφημίζει διαδοχικά, σὲ τετράστιχα καὶ σὲ δίστιχα, τὴν ἰδιαίτερὴ του ἐπίδοση (ὁ Μπράβος στὰ ἄρματα, ὁ Δάσκαλος στὰ γράμματα κι' ὁ Πετροῦτσος στὸ

φαγοπότι), ἀκολουθεῖ τὸ δευτέρου μέρος (στ. 321 - 354), αὐτὸ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ καὶ ποὺ γι' αὐτὸ τὸ παραθέτω δλόκληρο κρητικὰ ἀποκαταστημένο.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

f. 203r

Est mihi necessarium tacere antehessis.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Μέσα σὲ νετεσοάριο δώσης ἐσὺ καὶ πέσης!

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

*Καὶ ἂν τύχη δὲν τὴν ἔπαθε καλά, ὄντας ἐγρομνίστη!...**ὡσὰν κ' ἐσένα ἢ πλάτη του σὰν κάπρου ἐκοπανίστη.*

- 325 *Καὶ τῶν οἰδυνὸ εἶντα ἐπάθασαι σήμερο, στὸ Θεό μου,
θὰ πῶ μὲ μύθο ὁμορφο πῶς τό 'θα σὶδνειρό μου.
Γράμματα, ἀφέντη Δάσκαλε, τόσα περίσσα ἔχεις'
νὰ ξεδιαλθῆς ὄνειρα τάχα νὰ μὴν κατέχης;*

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ξέρω· καί, ἂν ἐνειρεύτηες, τὴν ὥρα μόνο πέ μου,

- 330 *ὁποῦ ἐθώρειες τὸνειρο καὶ τότες γροίκησέ μου.*

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

*Τὸνειρο ἐτοῦτο ὁποῦ θὰ πῶ τὸ θώρου ὠγιά τοὺς δυό σας**καὶ μὴ χοριάσω ὥστε νὰ ζῶ, ψόματα ἂν ἔ και πῶ σας.**Τάχα σὰ νὰ 'χετε ποθὲς τόπο κ' ἐκάλεσέ σας**κανεῖς, γιὰ νὰ μιλήσετε μὲ τὲς ἀγαφικὲς σας·*

- 335 *κ' ἐσένα εἰς νετεσοάριο ἐκαταγρέμνισέ σε
καὶ τὰ νεφρά σου ἐσόσπασες κ' ἐξεκουτρούκισέ σε·
κ' ἐσένα ἐσφαλίσασι σ' ἀρμάρι κ' ἐκαπνίσαι
μὲ δειάφι κ' εἰς τὴ ράχη σου ραβδί ἔνα ἔισακίσα.*

ΜΠΡΑΒΟΣ

'Ὡς εἶναι ὁ νοῦς σου, γάϊδαρε, χοντρος καὶ ὁ λογιμός σου,

- 340 *ἔτο' εἶναι καὶ τὰ λόγια σου χοντρά καὶ τὸνειρό σου.*

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Τὸνειρο, ἀφέντη Δάσκαλε, νὰ ζῆς, ξεδήγησέ μου.

<ΔΑΣΚΑΛΟΣ>

*Μετὰ χαρᾶς, μετὰ χαρᾶς, Πετροῦτσο· γροίκησέ μου:**Στῆς 'Ενετίας Βιργίλιος τὸ σέκτον ἀποτράχει*

f. 203v

324 του nos : σου cod. || 325 σιμερο cod. : σήμερα Sathas || 333 τοπο cod. : πόθο corrigendum ? || post v. 341 add. <ΔΑΣΚΑΛΟΣ> Sathas || 343 Στῆς nos : της cod. || 'Ενετίας cod. : 'Εντίας Sathas || Βιργίλιος nos : ο βασιλιός cod. || σέκτον cod. : σόνιον Sathas.

343 - 348 cf. Vergil. Aenead. VI, 893 - 898 = Homer. Odysse. τ, 562 - 567.

πὼς εἶναι — καὶ τὸν Ὅμηρο σὲ τοῦτο ἱμιτάρει —
 345 δυὸ πόρτιες, μ' ἀλεφάντινο κόκκαλο ἢ μιὰ, κ' ἢ γιάλλη
 μὲ τοῦ βουγιῶν τὸ κέρατο, σὰ λέγει ἐκεῖνος πάλι·
 καὶ ἀπτιές οἱ πόρτιες βγάνουσι τοῦ ὕπνου τὰ ὄνειρά του,
quella d' avorio τὰ ψεντιά, τὰ λήθια τοῦ κεράτου.
Καὶ πρέπει ἀλήθιο ὄνειρο νὰ ἴραι μὲ δικιοσύνη,
 350 γιὰτ' εἶσαι τοῦ κεράτου ἐσὸν πόρτα τὸ ἀληθοσύνης.
Καὶ μετὰ τοῦτο ἀφήνω σας καὶ πάγω γιὰ νὰ δώσω
βουλή ὡγιὰ τὸ Χρῦσιππο σὲ βάσανόν του τόσο.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ἄμε, μὰ δὲν ἐγροίκησα τ' ἀνεγυριστικά σου,
μὰ τὴ ρεσπόστα, Δάσκαλε, σὰν ἔπρεπε, ἡδιδά σου.

348 *d' avorio* Sathas: *da voglio* cod.

Τὸ νόημα τῆς περικοπῆς αὐτῆς εἶναι φανερό¹²: Ὁ Πετροῦτσος, γιὰ νὰ πειράξῃ τοὺς δυὸ συνομιλητές του, σοφίζεται νὰ τοὺς πῆ (στ. 325 - 326) πὼς εἶδε τάχα στὸ ὄνειρό του τὰ πραγματικά παθήματα τοῦ Μπράβου καὶ τοῦ Δασκάλου καὶ νὰ φέρῃ ἔτσι σὲ δύσκολη θέση τὸ Δάσκαλο ζητώντας του νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ὄνειρο αὐτὸ (στ. 327 - 330). Καὶ τῶν δυὸ οἱ ἀπαντήσεις ἐπιβεβαιώνουν πὼς ὅσα διηγήθηκε πὼς τάχα ὠνειρεύτηκε ὁ Πετροῦτσος (στ. 331 - 338) συνέβησαν στὴν πραγματικότητα: Ἡ ἀπάντηση τοῦ Μπράβου (στ. 339 - 340) εἶναι γεμάτη ὀργὴ καὶ βρισιές, γιὰτὶ κατὰλαβε τὸν ὑπαινιγμό, παρ' ὅλο ποὺ προσπαθεῖ νὰ κάμῃ τὸν ἀνήξερο. Ὁ Δάσκαλος πάλι, ποὺ ἀνύποπτος εἶχε ἀναλάβει προκαταβολικὰ τὸ δυσάρεστο ρόλο νὰ ξεδιαλύνῃ τὸ ὄνειρο, καταφεύγει, μὲ τὴ σχολαστικὴ του σοφία, στὸ Βιργίλιο¹³ καὶ τὸν Ὅμηρο, γιὰ νὰ καταλήξῃ στὴν ὁμολογία πὼς τὸ ὄνειρο ἦταν ἀληθινὸ, ὄχι χωρὶς νὰ φιλοδοwhρήσῃ, πειραγμένος κι' αὐτός, μὲ κάποιον ὑβριστικὸ χαρακτηρισμὸ τὸν Πετροῦτσο (στ. 342 - 352), ποὺ δὲν καταλαβαίνει φυσικὰ ἂπ' ὅλα αὐτὰ σχεδὸν τίποτε (στ. 353 - 354).

Ποιὸ ἦταν λοιπὸν τὸ πάθημα τοῦ Μπράβου, κατὰ τὸν Πετροῦτσο; Μᾶς τὸ περιγράφει στοὺς στίχους 337 - 338: Τὸν προσκάλεσαν, λέει,

¹²) Ἡ ἀνάλυση τοῦ Max Lambertz, ὁ. π., σ. 331 φανερώνει παρ' ὅλα αὐτὰ πὼς δὲν κατὰλαβε τίποτε.

¹³) Στὸ στίχο 343 διώρθωσα τὸ ὁ βασιλιὸς τοῦ χειρογράφου σὲ Βιργίλιος, γιὰτὶ ἐδῶ ὁ ποιητὴς ἀναφέρεται στὸ χωρίο τοῦ ἔκτου βιβλίου τῆς Αἰνείαδας (τῆς Ἔννετας... τὸ σέκτιον, ὄχι: τῆς Ἔννετας... τὸ σόνιον, ὅπως παρανόηωσε ὁ Σάθας) τοῦ Βιργιλίου τὸ ἀναφερόμενο στίς δυὸ πύλες τῶν ὀνείρων (στ. 893 - 898), ποὺ εἶναι, ὅπως μᾶς τὸ λέει κι' ὁ ἴδιος, ἀπομίμηση ἀπὸ τὸν Ὅμηρο (Ὀδυσσ. τ, 562 - 567).

σὲ ἐρωτικὴ συνέντευξη τάχα (ἀσφαλῶς μὲ τὴ Φαίδρα, στὸ σπίτι τοῦ Στάθης), τὸν ξεγέλασαν καὶ τὸν ἔκλεισαν σ' ἓνα ἐρμάρι, ὕστερα ἀναψαν θειάφι καὶ κάπνισαν δλόγυρα, αὐτὸς θ' ἀναγκάστηκε, γιὰ ν' ἀποφύγη τὴν ἀσφυξία, νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ ἐρμάρι καὶ νὰ ξεφανερωθῆ, ὁπότε τὸν ἔπιασαν καὶ τοῦ τσάκισαν στὴ ράχη ἓνα ραβδί. Αὐτὲς εἶναι οἱ κωμικὲς σκηνὲς ποὺ θὰ περιλάμβανε τὸ δεῦτερο χάσμα, τὸ σχετικὸ μὲ τὸ Μπράβο.

Ἐὰς μιλήσωμε τώρα καὶ γιὰ τὸ τρίτο χάσμα, ποὺ θὰ εἶχε γιὰ ἀντικείμενο τὸ ἀνάλογο πάθημα τοῦ Δασκάλου. Ὁ Πετροῦτσος μᾶς λέει (στ. 335 - 336) πὼς, ἀφοῦ τὸν κάλεσαν κι' αὐτὸν γιὰ νὰ συναντηθῆ τάχα μ' ἐκείνην ποὺ ἀγαποῦσε, τὸν γκρέμισαν μέσα σ' ἓνα ἀκάθαρτο βόθρο («νετσεσάριο») καὶ τσάκισε τὰ νεφρὰ καὶ τὸ κεφάλι του. Τὸ ἴδιο περίπου μᾶς βεβαιώνει καὶ λίγο παραπάνω, στοὺς στίχους 323 - 324, παρατηρώντας πὼς αὐτὸ ποὺ ὁ Μπράβος καταρᾶται στὸ Δάσκαλο νὰ πάθῃ, νὰ πέσῃ δηλαδὴ «μέσα σὲ νετσεσάριο» (στ. 322), αὐτὸς τὸ ἔχει κιόλας ὑποστῆ στ' ἀλήθεια. Ἡ περικοπὴ μάλιστα αὐτὴ μᾶς δείχνει πὼς αὐτὸ δὲν τὸ ἤξερε ὁ Μπράβος, ἄρα οἱ δυὸ περιπέτειες, τοῦ Μπράβου καὶ τοῦ Δασκάλου, συνέβησαν χωριστά, σὲ ἀνεξάρτητες σκηνὲς καὶ δὲν εἶχαν σύνδεσμο μεταξύ τους. Τὴν κωμικοτραγικὴ αὐτὴ περιπέτεια τοῦ Δασκάλου δὲν τῆ βρίζομε σήμερα στὴν κωμωδία. Βρίζομε ὅμως καὶ ἐδῶ τὰ προκαταρκτικὰ τῆς ἐπεισόδια ποὺ προσεπικυρώνουν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ χάσματος. Πραγματικά, στὴν τρίτη σκηνὴ τῆς Β' πράξης (στ. 157 - 184) ὁ Δάσκαλος λέει στὸν Πετροῦτσο πὼς εἶναι ἐρωτευμένος μὲ τὴν κυρά του καὶ τὸν δωροδοκεῖ μ' ἓνα ἀσημένιο τόλογο γιὰ νὰ τὸν διευκολύνῃ νὰ τὴ συναντήσῃ, ὅταν ὁ ἀφέντης του θὰ λείπῃ· ὁ Πετροῦτσος δέχεται πρόθυμα νὰ μεσιτεύσῃ καὶ τὸ ἀνακοινώνει μάλιστα στὴν ἐπόμενη τέταρτη σκηνὴ (στ. 185 - 198) στὸ φίλο του τὸ Φόλα. Ὁ ἀφέντης τοῦ Πετροῦτσου εἶναι βέβαια ὁ Μπράβος, ποὺ εἶχε καὶ γυναῖκα, καθὼς μαθαίνομε ἀπὸ τοὺς στίχους τῆς πρ. Α' 145 - 147 (ὅπου ὁ Πετροῦτσος κατακρίνει τὸ Μπράβο, γιὰτὶ γυρεύει κι' ἄλλῃ γυναῖκα καὶ δὲν τὸν φτάνει «ἐκείνη ὁποῦ τὸ σπίτι του κρατεῖ καὶ γοβεργάει»). Μὲ τὴ γυναῖκα τοῦ Μπράβου λοιπόν, ποὺ τὸ ὄνομά της δὲν τὸ μαθαίνομε¹⁴, ἤθελε νὰ συναντηθῆ ὁ Δάσκαλος. Πουθενὰ ὅμως

¹⁴ Ὁ Max Lambert, ὁ π., ἀναλύοντας τὸ «Στάθης», γράφει (σ. 330) πὼς γυναῖκα τοῦ Μπράβου ἦταν ἡ Λουγγέταια, ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὴ Φλουροῦ στὴν πράξη Β', στ. 43 - 64. Δὲν ἔχει ὅμως δίκιο, γιὰτὶ, ὅπως προκύπτει καθαρὰ ἀπὸ τὸ κείμενο, ἡ Λουγγέταια δὲν ἦταν παρὰ μιὰ «νοικοκυρά», γειτόνισσα καὶ παλιὰ φιλενάδα τῆς Φλουροῦς (βλ. στ. 43 - 46) καὶ ὁ ἄντρας της ἀναφέρεται χωρὶς ὄνομα, δὲ μπορεῖ λοιπόν νὰ ἦταν ὁ Μπράβος· ἡ παρανόηση προῆλθε ἀπὸ τὴ μνεία τοῦ Μπράβου εὐθύς παρακάτω (στ. 66 κ. ἐξ.). Ὁ

δὲν τὴ βρίζομε σὰν πρόσωπο τοῦ ἔργου, γιατί ἡ συνέχεια τῆς ἐρωτικῆς αὐτῆς περιπέτειας τοῦ Δασκάλου λείπει. Ἐς σημειωθῆ πὼς ἀνάλογη περιπέτεια τοῦ Δασκάλου δὲ βρίσκεται στὸ «Φορτουνάτο». Στὸν «Κατζοῦρμπο» ὅμως οἱ σκηνές 11 καὶ 12 τῆς Ε΄ πράξης (στ. 343 - 414), ὅπου ὁ Δάσκαλος ἀποφασίζει καὶ χτυπᾷ τὴν πόρτα τῆς Πουλισένας, γιὰ νὰ τῆς κάμῃ ἐρωτικές προτάσεις, αὐτὴ ὅμως τὸν διώχει, γιατί δὲν ἔχει τορνέσα, παρουσιάζει κάποια ἀντιστοιχία.

Ἄν θελήσωμε τώρα νὰ ἐντοπίσωμε κάπως τὰ δυὸ τελευταῖα αὐτὰ χάσματα σκηνῶν μέσα στὴν κωμωδία, θὰ τοποθετήσωμε τὸ δεύτερο, τὸ σχετικὸ μὲ τὸ δαρμὸ τοῦ Μπράβου, ἀνάμεσα στὴ δεύτερη σκηνὴ τῆς Β΄ πράξης (ὅπου ἡ Ἀλεξάντρα καὶ ἡ Φλουροῦ συνεννοοῦνται γιὰ νὰ τοῦ στήσουν τὴν παγίδα) καὶ στὴν τέταρτη σκηνὴ τῆς Γ΄ πράξης (ὅπου τὸ φανταστικὸ ὄνειρο τοῦ Πετρούτσου)¹⁵· τὸ τρίτο πάλι χάσμα μὲ τὸ γκρέμισμα τοῦ Δασκάλου θὰ τὸ ἐντάξωμε ἀνάμεσα στὴν τέταρτη σκηνὴ τῆς Β΄ πράξης (ὅπου ὁ Πετρούτσος ἀναλαμβάνει νὰ γίνῃ μεσίτης του) καὶ στὴν τέταρτη σκηνὴ τῆς Γ΄ πράξης.

Μιὰν ἄλλη ἐνδειξη, τέλος, γιὰ κάποιο χάσμα πού δὲ μπορούμε νὰ ποῦμε ἂν συμπίπτει μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ προηγούμενα ἢ ἂν εἶναι ξεχωριστό, ἀποτελεῖ τὸ αἰνιγματικὸ πρόσωπο τῆς *Μαργαρίτας*, πού τὴ συναντοῦμε στὸ τέλος τοῦ ἔργου, στὴν ἑβδομη σκηνὴ τῆς Γ΄ πράξης, νὰ λέῃ ἓνα τυπικὸ δίστιχο (στ. 513 - 514) ὄλο κι' ὄλο. Ποιὰ εἶναι αὐτὴ ἡ Μαργαρίτα, δὲ βγαίνει ἀπὸ πουθενά. Στὸν κατάλογο τῶν προσώπων τῆς κωμωδίας πού διαβάζομε στὴν ἀρχὴ καὶ πού ἔχει συνταχθῆ βέβαια, ἀφοῦ λείπει ἀπὸ τὸ χειρόγραφο, ἀπὸ τὸν ἐκδότη Σάθα καὶ δὲν τοῦ λείπουν ἄλλως τε καὶ τὰ λάθη (ὁ Πετρούτσος λέγεται ὑπηρέτης τοῦ Στάθη καὶ ὄχι τοῦ Μπράβου, ἡ Ἀλεξάντρα φίλη τῆς Φαίδρας ἀντὶ προξενήτρα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρέτα, ὑπηρέτη τοῦ Χρῦσιππου, παραλείπεται ἐντελῶς) σημειώνεται ἡ Μαργαρίτα σὰν «ὑπηρέτρια τῆς Φαίδρας». Αὐτὸ ὅμως εἶναι μιὰ ἀπλὴ ὑπόθεση. Ἐκεῖνο πάντως πού φαίνεται βέβαιο εἶναι πὼς οἱ δυὸ μοναδικοὶ στίχοι πού λέει τὸ πρόσωπο αὐτὸ δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν παρουσία του στὸ ἔργο. Στὴ σκηνὴ ἄλλως τε ὅπου ἐμφανίζεται, στὴν προτελευταία τοῦ ἔργου,

Lambertz νομίζει πάντως πὼς μὲ τὴ Φαίδρα ἦταν ἐρωτευμένος ὁ Δάσκαλος (σ. 329). Τὸ ἴδιο, ἀπὸ παρανόηση τῶν στ. Α΄ 53 - 56, θεωρεῖ τὴ Φλουροῦ (σ. 327, 330) ράφτρα (Schneiderin), ἐνῶ εἶναι μόνον προξενήτρα.

¹⁵ Ἴσως θὰ μπορούσαμε νὰ περιορίσωμε ἀκόμη περισσότερο τὸν ἐντοπισμὸ μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς τέταρτης σκηνῆς τῆς Γ΄ πράξης, ἂν στηριχτοῦμε στὴν πιθανὴ ὑπόθεση πὼς, γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχῃ ἀκόμη στὴ σκηνὴ ΓΙ κανένα εἰρωνικὸς ὑπαινιγμὸς τοῦ Πετρούτσου γιὰ τὸ ἐπεισόδιο, σημαίνει πὼς αὐτὸ δὲν εἶχε ἀκόμη συμβῆ.

ὁ ποιητὴς παρουσιάζει πανηγυρικὰ ὅλα τὰ πρόσωπα τῆς κωμωδίας, γνωστὰ βέβαια στὸ θεατὴ ἀπὸ τὸν προηγούμενο ρόλο τους, γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τὸ καθένα κι' ἀπὸ μιὰν εὐχὴ γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν μελλόνυμφων ζευγαριῶν. Μιζὶ μ' αὐτὰ μᾶς παρουσιάζει καὶ τὴ Μαργαρίτα νὰ λέῃ κι' αὐτὴ τὴ δική της εὐχὴ, σὰ νὰ μᾶς ἦταν κι' αὐτὴ γνωστὸ πρόσωπο. Καὶ πραγματικὰ τέτοιο πρέπει νὰ ἦταν, γιὰτὶ διαφορετικὰ ἡ παρουσία της δὲ θὰ εἶχεν ἐδῶ κανένα νόημα, ἀφοῦ δὲν ἐξυπηρετεῖ καμμιά θεατρικὴ σκοπιμότητα. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν τὴ συναντοῦμε πονθενὰ ἄλλοῦ στὸ ἔργο, μποροῦμε νὰ τὸ θεωρήσωμε κι' αὐτὸ γιὰ νέα ἐνδειξη χάσματος.

Καὶ τώρα προβάλλει τὸ ἐρώτημα: ποῦ ὀφείλονται ὅλα αὐτὰ τὰ χάσματα τοῦ «Στάθης»; Ὁ κ. Ἀλεξίου παρατηρεῖ σωστὰ (σ. 138) πὼς ἀπὸ τὸν ποιητὴ του δὲ μποροῦσαν νὰ προέρχωνται, «γιατὶ τὸ δράμα γίνεται ἔτσι πραγματικὰ ἀκατανόητο, ἐνῶ ὁ ποιητὴς του φαίνεται ἀρκετὰ εὐσυνείδητος ἀπὸ τὴν καλὴ ποιότητα τοῦ ὕφους καὶ τῶν στίχων του». Καὶ προσθετεῖ: «Πρόκειται λοιπὸν γιὰ στίχους τοῦ ἔργου ποὺ ἔχουν ἐκπέσει στὴν ἀντιγραφὴ ἢ γιὰ μιὰ ἀσυνείδητη σκηρικὴ συντόμηση, ποὺ δὲν εὐθύνει τὸν ἀρχικὸ συγγραφέα». Στὸ σημεῖο αὐτὸ νομίζω χρῆσιμο νὰ προσθέσω τὶς ἀκόλουθες ἐπεξηγήσεις.

Μονάχα τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ τρία χάσματα, ποὺ εἶναι χάσμα στίχων καὶ ὄχι σκηνῶν ὁλόκληρων, μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ τυχαῖο καὶ ν' ἀποδοθῆ εἴτε σὲ ἀθέλητη παράλειψη τοῦ ἀντιγραφέα, εἴτε σὲ μηχανικὴ βλάβη τοῦ προτύπου, ἀπ' ὅπου ἀντίγραφε. Ἄς σημειωθῆ πάντως πὼς τὸ Νανιανὸ χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης (cl. XI. 19 = Colloc. 1394) ποὺ περιέχει τὴν κωμωδίαν καὶ ποὺ τὸ μελέτησα στὴ Βενετία τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1951¹⁶, οὔτε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο (φ. 181v) παρουσιάζει κανένα ὑλικὸ ἔχνος ποὺ νὰ δικαιολογῆ κάποιον χάσμα, μὰ οὔτε καὶ πονθενὰ ἄλλοῦ: ἡ σελίδωσή του καὶ ἡ διαδοχικὴ ἀρίθμηση τῶν πράξεων καὶ τῶν σκηνῶν τοῦ «Στάθης» εἶναι ἀπόλυτα ὁμαλή. Ὅσο γιὰ τὰ ἄλλα δυὸ χάσματα σκηνῶν, ἀποκλείεται νὰ εἶναι τυχαῖα, γιὰτὶ τὰ τυχαῖα σφάλματα εἶναι συνήθως ἀκανόνιστα καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ εὐδιάκριτα. Θὰ εἶχαμε λοιπὸν τότε κάποια αἰσθητὴ ἀνωμαλία στὸ χειρόγραφο. Ἡ περικοπὴ σκηνῶν ὁλόκληρων μαρτυρεῖ συνειδητὴ ἐπέμβαση. Πρέπει λοιπὸν νὰ εἶναι ἔργο διασκευαστῆ ποὺ ἦταν κάπως ἔμ-

¹⁶ Γιὰ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ βλ. τὴν πρόσφατη καλὴ μελέτη τοῦ φίλου κ. Gareth Morgan, *Three Cretan manuscripts. I. Codex Marcianus XI. 19, «Κρητικὰ Χρονικά»*, τόμ. Η' (1954), σ. 61 - 65. Ὁ κ. Morgan διαπίστωσε σωστὰ (σ. 64) πὼς ὁ «Στάθης» ἔχει ἀντιγραφῆ ἀπὸ παλιότερο χειρόγραφο γραμμμένο μὲ ἰταλικούς χαρακτήρες, ποὺ σήμερα ἔχει χαθῆ.

πειρος, ἄν καὶ ὄχι πάντως τόσο ἐπιδέξιος, ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ ἐξαλείψῃ ἀπὸ παντοῦ κάθε ἴχνος πὸν μποροῦσε νὰ προδώσῃ τὴν ἐπέμβαση του.

Σὲ ποῖο σκοπὸ ὅμως θὰ μποροῦσε ν' ἀποβλέπῃ ὁ διασκευαστής, κόβοντας μερικὲς σκηνὲς τοῦ ἔργου; Στὸ δεῦτερο αὐτὸ δικαιολογημένο ἐρώτημα νομίζω πὼς μπορεῖ νὰ δοθῇ ἡ ἀκόλουθη ἀπάντηση: Διασκευαστὴς θὰ ἦταν κάποιος θιασάρχης ἢ ἠθοποιός, πού, βρίσκοντας ἴσως τὸ ἀρχικὸ ἔργο πολὺ μακρὸ γιὰ παράσταση, ἀποφάσισε, γιὰ νὰ τὸ προσαρμόσῃ στὶς θεατρικὲς ἀνάγκες τῆς περιστάσεως, νὰ τοῦ περικόψῃ μερικὲς σκηνές, ἀπ' αὐτὲς πάντως πὸν μποροῦσαν ν' ἀφαιρεθοῦν κάπως ἀνώδυνα, γιὰτὶ ἀναφέρονταν σὲ δευτερεύοντα πρόσωπα τῆς κωμωδίας. Ἐπὶ ἓνα τέτοιο περικομμένο κείμενο πηγάζει — ἄμεσα ἢ ἔμμεσα — καὶ τὸ Νανιανὸ χειρόγραφο τοῦ «Στάθη» πὸν ξέρομε πὼς γράφτηκε ἀπὸ Κρητικὸ ἀντιγραφέα, μετὰ τὸν Ἰούνιο πάντως τοῦ 1669, πιθανώτατα στὰ Ἐφτάνησα¹⁷. Στὸ χειρόγραφο μάλιστα αὐτὸ βρίσκεται μιὰ ἐνδειξη γιὰ παράσταση τοῦ ἔργου, στὰ Ἐφτάνησα τοῦλάχιστο: δίπλα στὸ ὄνομα τοῦ Φόλα, ἔχει σημειωθῆ τὸ ὄνομα «Menotes filius sr. Menote Σπύρου»¹⁸. Ὁ Menotes αὐτὸς (= Μινῶτος; Μινωτῆς;) θὰ ἦταν βέβαια ἠθοποιός, πιθανώτατα ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, καθὼς μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἐπώνυμο καὶ τὸ πατρώνυμό του¹⁹, πὸν σὲ κάποια παράσταση τοῦ ἔργου ἔπαιξε τὸ ρόλο τοῦ Φόλα, τοῦ ἀστείου ὑπηρέτη τῆς κωμωδίας²⁰. Ἐὰς μὴν ξεχνοῦμε ἄλλως τε πὼς ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο ἦταν κι' ὁ ἀντιγραφέας τοῦ τέλους τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ» καὶ τῆς «Ἀποκάλυψης τῆς Θεοτόκου» στὸ ἴδιο χειρόγραφο Τζαννέτος Ἀββούρης²¹. Ὡστε δὲν ἀποκλείεται ἡ διασκευὴ νὰ ἔγινε στὰ Ἐφτάνησα, ὅπου τὰ ἔργα τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου, φερμένα ἀπὸ τοὺς κρητικὸς πρόσφυγες τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου (1645 - 1669) εἶχαν μεγάλη διάδο-

¹⁷) Βλ. G. Morgan, ὁ. π., σ. 63.

¹⁸) Βλ. Κ. Ν. Σάθια, Κρητικὸν Θεᾶτρον, σ. κ', σημ. 1.

¹⁹) Οἰκογένεια Μινῶτου ὑπάρχει ἀπὸ παλιὰ στὴ Ζάκυνθο· βλ. πρόχειρα Λ. Χ. Ζώη, Λεξικὸν φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν Ζακύνθου, ἐν Ζακύνθῳ, 1898 κ. ἔξ., σ. 624 - 625.

²⁰) Ἐπειδὴ ὁ Σάθιας ὑπόθεσε πὼς τὸ πρόσωπο πὸν ὑποδυόταν τὸ ρόλο τοῦ Φόλα ἔγραψε καὶ τὴν κωμωδία, ὠνόμασε ἀθθαίρετα Φόλα τὸν ποιητὴ της. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ἐπεκτείνοντας τὴ σύγχυση, ὠνόμασαν τὸν ποιητὴ της Μενῶτο (sic) καὶ Menotes ὁ Γ. Μ. Β[αλέτας] στὸ ἀρθρο «Στάθη» στὴ ΜΕΕ, τόμ. 22 (1933), σ. 272 καὶ ὁ Max Lambertz, ὁ π., σ. 324. Εἶμαι ὅμως φανερὸ πὼς τὸ μὲν Φόλας εἶναι ὄνομα προσώπου τῆς κωμωδίας, τὸ δὲ Menotes ὄνομα ἠθοποιοῦ πὸν ἔπαιξε αὐτὸ τὸ ρόλο, ἐνῶ τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ μᾶς μένει ἄγνωστο.

²¹) Βλ. G. Morgan, ὁ. π., σ. 64 - 65.

ση, ἀντιγράφονταν, διασκευάζονταν καὶ παραστένονταν στὰ θέατρα. Δὲν ἀποκλείεται ἐπίσης ἀπὸ τὴ διασκευή καὶ τὴν περικοπὴ αὐτὴ νὰ ἐξηγεῖται καὶ τὸ ὅτι ὁ «Στάθης» εἶναι ἡ μόνη ἀπὸ τὶς κρητικὲς κωμωδίες ποὺ ἔχει τρεῖς ἀντὶ γιὰ πέντε πράξεις²², ἐνῶ κωμωδίες μὲ τρεῖς πράξεις ἦταν ἀσυνήθιστες στὴν ἰταλικὴ λογοτεχνία καὶ οἱ θεωρητικοὶ τῶν κανόνων τῆς ἰταλικῆς δραματοποιίας τοῦ 16ου αἰῶνα εἶχαν καθιερώσει σταθερὰ γιὰ τὴν κωμωδία, καθὼς βεβαιώνει εἰδικὸς μελετητὴς τῆς, ὁ Sanesi, τὶς πέντε πράξεις («non più e non meno di cinque atti»)²³.

Ἐννοεῖται πὼς μὲ τὶς περικοπὲς αὐτὲς ὁρισμένων σκηνῶν ἀπὸ τὸν ἄγνωστο διασκευαστὴ τὸ ἔργο ἀπόκτησε ἀκόμη μεγαλύτερη χαλαρότητα στὴ σύνδεση τῶν σκηνῶν του. Πραγματικά, μονάχα οἱ ἑξῆς σκηνὲς συνδέονται μὲ ἄμεση ἢ φανερὴ συνέχεια μεταξύ τους: Α3 καὶ Α4, Α8 καὶ Α9, Β3 καὶ Β4, Β5 καὶ Β6, Γ2 καὶ Γ3, Γ6 καὶ Γ7 καὶ Γ8. Ὅλες οἱ ἄλλες, δηλαδὴ οἱ περισσότερες, φαίνονται ἀσύνδετες καὶ γεννοῦν ὑποψίες χασμάτων. Εἴπαμε παραπάνω πὼς τὸ δευτέρω χάσμα μποροῦμε νὰ τὸ ἐντοπίσωμε μεταξύ τῶν σκηνῶν Β2 καὶ Γ4 καὶ τὸ τρίτο μεταξύ τῶν Β4 καὶ Γ4. Ἐδῶ προσθέτομε πὼς τὶς μεγαλύτερες πιθανότητες γιὰ χάσματα τὶς συγκεντρώνει ἡ πράξη Β' καὶ ἰδιαίτερα μάλιστα τὰ ἐνδιάμεσα τῶν σκηνῶν 4 - 5 καὶ 7 - 8.

Τὴν υπερβολικὰ χαλαρὴ σύνδεση τῶν σκηνῶν τοῦ «Στάθης» τὴν παρατήρησαν καὶ προηγούμενοι μελετητὲς, βιάστηκαν ὅμως νὰ δώσουν πρόχειρες ἐξηγήσεις. Ἔτσι ὁ Μ. Βάλας ὑποστήριξε πὼς ἡ κωμωδία «semble avoir été improvisée d'un bout à l'autre, comme une version énrîte à la diable et conservée miraculeusement d'un scénario d'une commedia dell'arte»²⁴. Ὁ Ἡλ. Βουτιερίδης κατὰφυγε στὴν ὅμοια περίπου ὑπόθεση πὼς «κι' οἱ δυὸ κωμωδιογράφοι (μιλεῖ καὶ γιὰ τὸν ποιητὴ τοῦ «Φορτουνάτου») δὲ μιμήθηκαν ἢ διασκεύασαν ὁρισμένη ἰταλικὴ κωμωδία παρὰ ἐπήρανε σκηνὲς ἀπὸ πολλὰς ἄλλες ποὺ ἔχουν τὴν ἴδια ὑπόθεση»²⁵. Καὶ τέλος ὁ Max Lambert, ἔγραψε πὼς «für den Gang der Handlung ist der Dottore ebensowenig von Belang wie der bramarbasierende Bravo. Die dramatische Kunst unserer Kreter bleibt dadurch, dass sie nicht

²² Ἀντίθετα, εἶναι ἀξιοσημείωτο πὼς ἔχει πολλές, μὰ σύντομες σκηνὲς (ἐννιά στὴν Α' καὶ Β' πράξη καὶ ὀκτώ στὴν Γ').

²³ I r. S a n e s i, La Commedia, τόμ. I, σ. 364, (πρβλ. καὶ σ. 225).

²⁴ Μ. V a l s a, Le Théâtre Crétois au XVIIe siècle. Extrait de «L'Acropole», revue du monde hellénique, de juillet - septembre 1931, σ. 18 - 19.

²⁵ Ἡλ. Π. Βουτιερίδης, ὁ. π., σ. 226.

die Kraft haben, die komischen Typen und Szenen mit dem ganzen der Fabel eng zu verknüpfen, hinter den grossen Vorbildern der palliata weit zurück. Aber dem Geschmack ihres in Kunst noch wenig erzogenen Publikums genügten sie durch die psychologisch nicht motivierten Lachsszenen mehr als durch feine Knotenschürzung»²⁶. Ἐν ὅμως τὸ ἔργο δὲν ἦταν παρὰ πρόχει-

²⁶⁾ Max Lambertz, ὁ. π., σ. 329. Θὰ ἤθελα νὰ διορθώσω ἐδῶ, πρὶν κλείσω τὴ μελέτη αὐτή, μερικά ἀκόμη σφάλματα τοῦ Lambertz :

— Ὅσα γράφει (σ. 322 - 323) γιὰ τὴν ἀνάμιχτη συχὰ ἀπὸ διαφοροετικῆς γλῶσσας ὁμιλία στὶς ἰταλικῆς κωμωδίαις δὲν ἔχουν ἀμεση σχέση με ὅ,τι παρατηρεῖται στὶς κρητικῆς κωμωδίαις. Σ' αὐτῆς ἡ ἀνάμιξη διαφόρων γλωσσῶν εἶναι περιορισμένη ἀποκλειστικὰ στὴν ὁμιλία τοῦ σχολαστικοῦ Δασκάλου τὴ διανθισμένη με ἰταλικά καὶ λατινικά (ποτὲ με ἀρχαῖα ἑλληνικά ἢ ἄλλη σύγχρονη γλῶσσα), ἐπομένως μονάχα με τὴν ἀκριβῶς ἀνάλογη χρῆση τῶν λατινικῶν στὴν ὁμιλία τοῦ Pedante τῆς commedia erudita εἶναι σωστὸ νὰ παραβάλλεται. Ἡ παρεμβολὴ παρεφθαρμένων ἑλληνικῶν σὲ ἰταλικῆς κωμωδίαις καὶ ἡ γλωσσικὴ βαβυλωνία τῶν Ruzzante, Calmo, Giancarli κτ' ἄλλων λαϊκώτερων Ἰταλῶν κωμωδιογράφων εἶναι ἐντελῶς διαφοροετικὴ περίπτωση.

— Στὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἀξιοπεριεργὴ γιὰ τὴν ἀνάμιξη τριῶν γλωσσῶν ὁμιλία τοῦ Δασκάλου (πρ. Β', στ. 99 - 120) ποὺ παραθέτει ὁ Lambertz γιὰ δεῖγμα, στὸ τέλος τῆς ἐργασίας του, με γερμανικὴ μετάφραση (σ. 337 - 338), πρέπει νὰ γίνουν οἱ ἀκόλουθες διορθώσεις: στ. 99 ἔκ' Lambertz (*eke* Σάθας) γράφει *esse*, κατὰ τὸ χειρόγραφο || 101 *δπον*: γράφει *δπου* || πάνω Lambertz (*ραπο* Σάθας): γρ., κατὰ τὸ χειρόγραφο, *danno* (=ἰταλ. ζημιὰ, κακὸ) || 105 *βλέπω* διορθ. *βλέπη* || 110 *με φασίν δ (!)*: γρ. *me fascino* (=βασκαίνομαι, πρβλ. τὸ *φαρμίζου* τοῦ στ. 104) || 111 *side eset*: γρ. *si deeset* || 112 *φορὰ* Lambertz (*fora* Σάθας): διορθ. *μπορὰ* (=μπορεῖ νά) || 116 *μπαίνει*: γρ. *μπαίνει*, κατὰ τὸ χειρόγραφο || 118 *cordat*: διορθ. *corda* (=λατιν. καρδιῆς) || 120 *ghiro* ἢ *δοκία* (*χειροσκοπία* Herzog): γρ. *χειρονομία*, κατὰ τὸ χειρόγραφο. Ἀντίστοιχες διορθώσεις ἐπιβάλλεται φυσικὰ νὰ γίνουν καὶ στὴ μετάφραση.

— Στὰ γλωσσικά, τέλος σχόλια ποὺ ἀκολουθοῦν (σ. 338 - 339) παρατηρῶ, τὰ ἑξῆς: Γιὰ τὸ *διάσκατς* ἔχει γράψει ὁ Στ. Ξανθοῦδίδης στὴν ΕΕΒΣ, τόμ. 4 (1927), σ. 105, βλ. καὶ G. Boerio, *Dizionario dial. venez.*, σ. 190, 191, στὶς λ. *diáscase* καὶ *diámbarne*.—Τὸ *ἔχτιας* δὲ σημαίνει «ἀφοῦ» (*nachdem*), ἀλλὰ εἶναι ἐπιφώνημα εὐάρεστου αἰσθήματος, βλ. γιὰ τὴ σημασία καὶ τὴν ἐτυμολογία του Στ. Ξανθοῦδίδης στὸ «Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον», τόμ. 5 (1918 - 1920), σ. 111 - 113 καὶ Ἐ. Κριαρᾶ, Γύπαρις, σ. 255 - 256. —Τὸ *μπεσάς*, ποὺ ἀκούεται καὶ σήμερον στὴν Κρήτη καὶ σωστὰ ἐρμηνεύεται «βεβαιοτάτα» (*sicherlich*), δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρβανίτικο *μπέσα*, ὅπως πιστεύει ὁ Lambertz, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ παλιὸ βενετσιάνικο *bessā*, ποὺ κατὰ τὸν Boerio, ὁ. π., σ. 50, εἶναι ἰσοδύναμο με τὸ *ben si sa*, ἔχει δηλ. τὴν ἴδιον ἀκριβῶς βεβαιωτικὴν σημασία. Πρβλ. καὶ Λ. Χ. Ζώη, *Λεξικὸν φιλολογ. καὶ ἱστορ. Ζακύνθου*, σ. 673.

Ἐν ὅλα αὐτὰ τὰ σφάλματα τοῦ Lambertz ἐπαληθεύουν τὸ ἀξιῶμα πὼς ἡ ἐκ-

ρος αὐτοσχεδιασμός ἢ ἀπλῆ συρραφή σκηνῶν ἀπὸ διάφορες κωμωδίες, δὲ θὰ παρουσίαζε μονάχα χαλαρότητα στὴ σύνδεση, μὰ καὶ ἀνακολουθίες καὶ ἀντιφάσεις καὶ ἄλλες ἀτέλειες ποὺ δὲν τὶς ἔχει. Ὁ ποιητὴς του ἦταν ἀσφαλῶς πολὺ ἐπιδεξιότερος ἀπ' ὅ,τι τὸν φαντάστηκαν οἱ παραπάνω μελετητές. Καὶ ἡ ἀληθινὴ αἰτία τῆς χαλαρότητας τῶν σκηνῶν, ποὺ δὲν τὴ βοῆκε κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς, εἶναι ἡ ὑπαρξὴ τῶν χασμάτων στὴν παράδοση τοῦ «Στάθης» ποὺ ὑπόδειξε πρῶτος ὁ κ. Ἀλεξίου καὶ ποὺ προσπάθησα νὰ καθορίσω ἀκριβέστερα σ' αὐτὴ τὴ μελέτη.

M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

δοση τῶν κειμένων τῆς Κρητικῆς Λογοτεχνίας εἶναι ἀδύνατη ἢ τοῦλάχιστο ἐπικίνδυνη, χωρὶς τέλεια γνῶση τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος καὶ σοβαρὴ προπαρασκευή.

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ Η.

20

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟ ΙΙ¹

Ἡ φωτογραφικὴ ἀπόδοση ἔργων ζωγραφικῆς διαδόθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε πολὺ τὰ τελευταῖα χρόνια. Στὶς λεγόμενες «μονόχρωμες» φωτογραφίες (ἄσπρο - μαῦρο) ἔχουν προστεθεῖ τώρα οἱ ἔγχρωμες. Χρησιμοποιοῦνται ὅλο καὶ περισσότερο, θέτουν ὅμως καὶ προβλήματα ἄγνωστα στὶς πρῶτες.

Στὶς μονόχρωμες συμβατικὰ δεχόμαστε πὼς τὰ χρώματα, οἱ ἀποχρώσεις, οἱ τόνοι ἀποδίδονται σὲ μαῦρο καὶ ἄσπρο, καὶ μὲ ὀρισμένες ἐνδιάμεσες διαβαθμίσεις τῶν δυὸ αὐτῶν χρωμάτων. Εἶναι πιά ζήτημα καθαρὰ τεχνικό, τελειότητας τοῦ φωτογραφικοῦ μηχανήματος, σωστῆς ἐμφάνισης καὶ ἐκτύπωσης, νὰ βγεῖ μιὰ ἀπεικόνιση ἐνὸς πολύχρωμου ζωγραφικοῦ πίνακα ποῦ νὰ ἱκανοποιεῖ σὰ δίχρωμη ἀναπαράστασή του. Οἱ ἀπαιτήσεις μας εἶναι περιορισμένες ἀπὸ τὴ στιγμή ποῦ δεχόμαστε πὼς στὰ πολλὰ χρώματα μποροῦν νὰ ὑποκατασταθοῦν μόνο δύο, καὶ πὼς στὴν ἀπεικόνιση ποῦ θᾶχουμε μπροστά μας, θὰ χρειάζεται πάντα νὰ προσθέτουμε ἀπὸ τὴ φαντασία μας, ἢ ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ πρωτότυπου, στοιχεῖα, κάποτε τὰ κυριότερα, ποῦ παραδεχόμαστε σιωπηρὰ πὼς ἡ ἀπεικόνιση δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει.

Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἔγχρωμης ἀπεικόνισης, ἐξασθένησεν ἡ καταργήθηκεν ἡ σύμβαση αὐτή. Οἱ πιὸ καλὲς μονόχρωμες, κ' ἂς εἶναι συχνὰ πολὺ καλύτερες ἀπὸ τὶς περισσότερες ἔγχρωμες, μᾶς φαίνονται ὁλοσδιόλου ἀνεπαρκεῖς. Ἀπαιτοῦμε τὴν πλήρη καὶ τέλειαν ἀπόδοση στὴν πλάκα ὅλων τῶν χρωμάτων, ὅλων τῶν ἀποχρώσεων, ὅλων τῶν τόνων. Ἀπαιτοῦμε ἢ σελίδα τοῦ βιβλίου μας νὰ μᾶς παρουσιάξει αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργο, παραιτούμενοι μόνο ἀπὸ τὴν ἀπόδοση τῆς ὕλης του, (ἂν καὶ γι' αὐτὴν ἀκόμα γίνονται προσπάθειες φενακιστικῆς (illusioniste) ἀπομίμησης. Στὶς ἀξιώσεις μας αὐτὲς ἐνθαρρυνόμαστε ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς ἡ χρωματιστὴ φωτογραφία ἀποδίδει κιόλας μ' ἀρκετὴν ἀκρίβεια τοὺς χρωματισμοὺς ἐνὸς φυσικοῦ τοπίου, μιᾶς σκηνῆς τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἀποροῦμε παρατηρῶντας σὲ μιὰ φωτογραφία ἔσωτερικοῦ σπιτιοῦ π. χ. τὰ χρώματα τῶν ἐπίπλων ἢ τῶν τοίχων ἀντιστοιχοῦν ἴκα-

¹) Συνέχεια ἀπὸ τὸν τόμο Ε' (1951) τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» (σελ. 313 - 320). Οἱ κρίσεις γιὰ κάθε ἔκδοση ἀριθμοῦνται συνέχεια, καθὼς ἀποτελοῦν ἐνιαία σειρά.

νοποιητικά με τὰ φυσικά, ἐνῶ τὰ χρώματα μιᾶς εἰκόνας πού κρέμεται στὸν ἴδιο τοῖχο δὲν ἀποδίδονται καθόλου. Ἡ ἔγχρωμη φωτογραφία ἀνατρέπει δυστυχῶς συχνὰ τὴ μελετημένη, λεπτότατη χρωματικὴν ἰσορροπία ἑνὸς ἔργου, ἐνῶ δὲν μπορεῖ νὰ παραμορφώσει σημαντικὰ τοὺς τυχαίους χρωματισμούς ἑνὸς τοπίου. Ἡ ἀνατροπὴ αὐτὴ οφείλεται σὲ δυὸ λόγους. Πρῶτα στὸ ὅτι ἡ ἴδια ἡ φωτογραφικὴ πλάκα δὲν ἔχει τελειοποιηθεῖ τόσο ὥστε νὰ εἶναι ἐξίσου εὐαίσθητη σ' ὅλα τὰ χρώματα. Μερικὰ χρώματα φωτογραφίζονται πιὸ πιστὰ ἀπὸ ἄλλα. Ἐπειδὴ ἡ σχέση τόνων εἶναι ἰδιαίτερη ὑπολογισμένη καὶ συνδυασμένη σὲ κάθε ἔργο, ἡ ἀλλαγὴ ἢ παραμόρφωση ἑνὸς μόνο ψευτίζει ἀνεπανόρθωτα ὁλόκληρη τὴ σχέση. Ἐπειτα παρατηροῦμε πὼς τὰ ἔργα μερικῶν ζωγράφων φωτογραφίζονται καλύτερα ἀπὸ ἄλλα. Αὐτὸ συμβαίνει εἴτε διότι τὰ χρώματα εἰν' ἔκεινα στὰ ὁποῖα ἡ πλάκα εἶναι πιὸ εὐαίσθητη εἴτε διότι οἱ συνηθισμένες κλίμακες καὶ ἀναλογίες τόνων τοὺς συμπύπτουν μὲ τὶς δυνατότητες τῆς πλάκας. Κατ' ἀρχὴν μιὰ μεγάλη ἐπιφάνεια καθαροῦ χρώματος ἀποδίδεται καλύτερα ἀπὸ μικρὲς ποικιλόχρωμες κηλίδες, ἢ ἀπὸ ἀλλεπάλληλα χρωματικὰ πλασίματα διαφόρων τόνων.

Ἐπειτα, ἂν φύγουμε ἀπὸ τὸ καθαρὰ φωτογραφικὸ στάδιο συμβαίνει ἡ φωτογραφία νὰ εἶναι πετυχημένη, κ' ἡ ἐκτύπωσή της σὲ βιβλίον' ἀποτύχει, γιατί ὁ τυπογράφος δὲν ἀνακάτωσε τὰ χρώματά του σωστά, ἢ γιατί ὀρισμένο χρῶμα ἔπεσε πάρα πολὺ ἢ ὄχι ἀρκετὸ κ.ο.κ. Ἡ πετυχημένη ἔγχρωμη ἀπεικόνιση ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν τυπογράφο γνώσεις καὶ προσόντα πού περιμένει κινεῖς συνήθως μόνο ἀπὸ καλλιτέχνες. Ἡ ἔγχρωμη ἀπεικόνιση εἶναι μιὰ περίπτωση ὅπου συμπύπτουν οἱ τέχνες τυπογράφου καὶ ζωγράφου.

Ἔτσι οἱ περιπέτειες πού ἔχει νὰ διαβεῖ μιὰ χρωματιστὴ ἀπεικόνιση ἀπὸ τὸ πρωτότυπο μέχρι τὸν ἀναγνώστη εἶναι πολλές, καὶ μερικὰ τουλάχιστον ἀπὸ τὰ ἐμπόδια ἀκόμα ἀνυπέρβλητα. Κάπου θὰ ἔχει σκοντάψει κάθε χρωματιστὴ ἀπεικόνιση, καὶ τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα περιλαμβάνει πάντα ἓνα σημαντικὸ ποσοστὸ τυχαίου. Δὲν μπορεῖ νὰ ἐνδιαφέρει παρὰ μόνο σὰ μιὰ προσέγγιση περισσότερο ἢ λιγότερο ἀκριβῆ πρὸς τὰ χρώματα τοῦ πρωτότυπου. Γι' αὐτὸ οἱ μονόχρωμες ἀπεικονίσεις, ὅταν εἶναι καλές, καὶ τυπωμένες μὲ φροντίδα, μᾶς φέρουν συχνὰ κοντύτερα στὸ πρωτότυπο.

* *

Ἡ Θεοτοκόπουλος δὲν εἶναι ἀπὸ τοὺς ζωγράφους πού κερδίζουν ἀπὸ τὴν ἔγχρωμη ἀπόδοση ἔργων τους. Ἄν καὶ ἀπὸ 20 σχεδὸν χρόνια δημοσιεύονται ἔγχρωμες ἀπεικονίσεις ἔργων του², εἶναι τόσο σπά-

²) Οἱ πρῶτες πού γνωρίζω εἶναι οἱ 7 τῆς ἔκδοσης Seemann.

νιες εκείνες που σου δίνουν την αίσθηση πώς ξαναβλέπεις το πρωτότυπο, ώστε να θεωρηθούν τυχαῖες μάλλον παρά υπολογισμένες επιτυχίες. Στην περίπτωση του Θεοτοκόπουλου υπάρχει και μιὰ πρόσθετη δυσκολία, που δὲν παρουσιάζεται στα ἔργα τῶν σύγχρονων π. χ. ζωγράφων. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα του φωτογραφίζονται χωρὶς νὰ ἔχουν καθαρισθεῖ. Κ' ἔτσι ἐξηγεῖται πὼς ἐνῶ τὰ χρώματά του εἶναι ἄγνα καὶ στρωμένα σὲ μεγάλες ἐπιφάνειες, δὲν πετυχαίνουν, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς, οἱ ἔγχρωμες ἀπεικονίσεις τους, που εἶναι τὶς περσότερες φορές σκοτεινότερες ἢ μουντότερες ἀπὸ ὅ,τι πρέπει νὰ εἶναι τὰ πρωτότυπα κάτω ἀπὸ τὸ παχὺ στρώμα βερνικιῶν καὶ βρώμας που τὰ κρύβει. Οἱ καλύτερες εἶναι πάλι ἐκεῖνες που ἀποδίδουν καθαρισμένα ἔργα του.

Τὶς προεισαγωγικὲς τοῦτες παρατηρήσεις θεώρησα ἀναγκαῖες γιατί οἱ πλεῖστες ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις γιὰ τὸ Θεοτοκόπουλο που κρίνονται παρακάτω περιλαμβάνουν ἔγχρωμους πίνακες, γιὰ ν' ἀνταποκριθῶν ὑποθέτω σὴν πολὺ διαδεδομένη ζήτηση τέτοιων ἀπεικονίσεων. Γι' αὐτὸ θὰ εἶμαι καὶ πιὸ ἐπιεικὴς κρίνοντας τὶς ἔγχρωμες ἀπεικονίσεις ἐκλαϊκευτικῶν ἐκδόσεων παρά τεχνικῶν. Πιστεύω πάντως πὼς ἡ τεχνικὴ τῆς ἔγχρωμης φωτογραφίας δὲν ἔχει φτάσει ἀκόμα στὸ σημεῖο που νὰ δικαιολογεῖ τὴ χρήση της σὲ ἐκδόσεις τεχνικὲς γιὰ τὸ Θεοτοκόπουλο, καὶ πὼς ὁ π ο σ δ ἡ π ο τ ε ἔγχρωμες ἀπεικονίσεις θὰ ἔπρεπε μόνον καθαρισμένων ἔργων νὰ δημοσιεύονται, ὅπου ἡ προσέγγιση πρὸς τὰ πραγματικὰ χρώματα θὰ εἶναι μεγαλύτερη, κ' ἡ ἀπεικόνιση θ' ἀποδίδει τὴν τελικὴ σημερινὴ μορφή τοῦ ἔργου.

5. *El Greco*: Jean Cassou, ἔκδοση Somogy (Ars Mundi), Παρίσι 1950, 22 σελ., 101 πίνακες (5 ἔγχρωμοι), ὄγδοο, σύστημα heliogravure.

Τὸ βιβλίο, που ἀνήκει σὲ σειρά μονογραφιῶν ἐκλαϊκευτικοῦ χαρακτήρα γιὰ σημαίνοντες ζωγράφους, προλογίζει ὁ γνωστὸς συγγραφέας καὶ τεχνοκρίτης Jean Cassou, τώρα διευθυντὴς τοῦ Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης στὸ Παρίσι. Ἔχει κι' ἄλλοτε ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ Θεοτοκόπουλο (Παρίσι, 1931). Ὁ Κασσοῦ, σὶς λιγοστὲς σελίδες του, υπογραμμίζει τὴν ἰδιότητα τοῦ καλλιτέχνη, που δὲν εἶναι, κατ' αὐτὸν, παρὰ τὸ φυσικό του, καὶ που βοήθη τὸ χῶρο τῆς φυσιολογικῆς τῆς ἀνάπτυξης ἐκεῖ ὅπου «la singularité est de mise, la folie est de raison», στὸ Τολέδο δηλαδὴ τοῦ 16ου αἰῶνα. Τονίζει πόσο ἐπηρέασε ὅλη τὴ δημιουργία του ἡ καταγωγή του ἀπὸ τὴν Κρήτη, κ' ἡ πρώτη του μαθητεία στὴ Βυζαντινὴ ζωγραφικὴ, τὴν ὁποία ὁ Κασσοῦ δὲν ἀμφισβητεῖ καὶ πὼς ὁ Θεοτοκόπουλος θὰ μείνει μέχρι τέλους πάντα ὁ

ξένος, ὁ ἀδέσμευτος, ὁ ἀσυσχέτιστος μὲ τὸ περιβάλλον του, μὲ τοὺς πολιτισμοὺς πού διασκέλισεν ἀπὸ τὸ ἕνα ἄκρο τῆς Μεσογείου στ' ἄλλο : «...θὰ μείνει πάντα κάτι ἀκατάβλητο μέσα του. Κι' αὐτὸ εἶναι τὸ αὐθαίρετο τῆς μεγαλοφυΐας του, κι' αὐτὴ ἡ περηφάνεια τοῦ ξένου πού εἶναι σίγουρος γιὰ τὸ μυστικὸ του, γιὰ τὴ θέλησή του, γιὰ τὴ φαντασία του, καὶ πού ὑποτάσσει σ' αὐτὴν τὴ φύση...».

Τὸ βιβλίον τοῦτο θὰ ἦταν χρησιμότερο ἂν δὲν παρουσίαζε κάποιαν ἀκαταστασία στὴν παρουσίαση καὶ σειρὰ τῆς εἰκονογράφησης, πού εἶναι κατὰ τὰ φαινόμενα χρονολογική. Ἡ παρουσία μερικῶν πινάκων δὲ δικαιολογεῖται καθόλου, π. χ. τοῦ ξυλόγλυπτου (πιν. 9) πού ἴσως νὰ εἶναι τοῦ Θεοτοκόπουλου, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴ θέση του ἐδῶ, καὶ τῆς «Ἁγίας Τριάδας» (πιν. 14), πού ἡ μόνη του σχέση μὲ τὸ Θεοτοκόπουλο εἶναι πὼς ζωγραφήθηκε, ὀχτὼ χρόνια μετὰ τὸ θάνατό του, ἀπὸ τὸν ὑποτιθέμενο μαθητὴ του Λουὶς Τριστάν. Ἡ σύγκριση μὲ τὴν αὐθεντικὴ «Τριάδα» τοῦ Γκρέκο στὴν ἀμέσως ἀπέναντι σελίδα (πιν. 15) εἶναι ἄλλωστε καταθλιπτικὴ γιὰ τὸν Τριστάν. Ἀκόμα, μερικοὶ Ἀποστολοὶ ἀπὸ τὶς περίφημες σειρὰς (Ἀποστολάδος) τοῦ Μουσείου⁸ καὶ τῆς Μητροπόλεως τοῦ Τολέδου θὰ μπορούσαν νὰ λείπουν, ἀφοῦ ἀνήκουν ὅλοι στὴν ἴδια χρονικὴ στιγμή τῆς δημιουργίας του, γιὰ νὰ παραχωρήσουν τὴ θέση τους σ' ἄλλα, χαρακτηριστικὰ ἐπίσης, θέματά του. Τὸ σύντομο πληροφοριακὸ μέρος τοῦ βιβλίου ἔχει συνταχθεῖ μὲ σχετικὴν ἀκριβεία. Ὑπάρχουν οἱ ἀναπόφευχτες, θάλαγα, γιὰ κάθε πραγματευόμενον τὸ Θεοτοκόπουλο, συγχίσεις τοποθεσίας ἢ θέματος διαφόρων ἔργων· ὁ εἰκονιζόμενος (πιν. 81) «Ἁγ. Ἀντρέας» δὲ βρίσκεται στὴ Μητρόπολη, ἀλλὰ στὸ Μουσεῖο τοῦ Τολέδου, μὲ διαστάσεις 99 × 79, ἀντίστροφα ὁ «Ἁγ. Φίλιππος» (πιν. 88) βρίσκεται στὴ Μητρόπολη κι' ὄχι στὸ Μουσεῖο· ὁ πιν. 78 παριστάνει τὸν Ἅγιο Ἰάκωβο τὸν Ἡσσονα, κι' ὄχι τὸν Ἅγιο Βαρθολομαῖο· ὁ πιν. 80 τὸν Ἁγ. Ματθαῖο κι' ὄχι τὸ Σίμωνα· ἡ «Ἁγία Οἰκογένεια» (πιν. 53) βρίσκεται στὸ Νοσοκομεῖο τοῦ Ἁγ. Γιάννη τοῦ Βαφτιστῆ (Ἀφουέρα) κι' ὄχι στὴν Ἁγία Ἄννα τοῦ Τολέδου· ὁ «Ἁγ. Φραγκίσκος» (πιν. 75) δὲ βρίσκεται στὸ Μουσεῖο, ἀλλὰ στὴ Μητρόπολη τοῦ Τολέδου, δὲν ἔχει διαστάσεις 111 × 57 ἀλλὰ 83 × 58 κ' ἡ ὑπογραφή πού φαίνεται στὸ πρωτότυπο εἶναι φανερὰ ξυσμένη στὴν ἀπεικόνιση, γιὰ μὴ ἀναφερόμενους λόγους· ὁ «Ἁγ. Βαρθολομαῖος» (πιν. 83) ἔχει διαστάσεις 99 × 79.

Οἱ ἀπεικονίσεις εἶναι γενικὰ καλὰ τυπωμένες, ἐλάχιστες εἶναι ὀχλη-

⁸) Ὅπου ἀναφέρεται τὸ «Μουσεῖο τοῦ Τολέδου» ἔννοεῖται τὸ Μουσεῖο τοῦ Γκρέκο, πού στεγάζεται στὸ λεγόμενο σπίτι τοῦ καλλιτέχνη.

θὰ ρετουσαρισμένες (π. χ. πιν. 80). Οἱ ἔγχρωμες εἶναι εὐτυχῶς λίγες. Ἔτσι δὲ μποροῦν νὰ ἐνοχλήσουν πολὺ τὰ προδοτικά τους χρώματα.

Στὶς χρονολογήσεις του ὁ Κασσοῦ εἶναι συντηρητικὸς. Γιὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ 79 εἰκονιζόμενα ἔργα ἀκολουθεῖ πιστὰ τὸν Goldscheider (στὴν ἔκδοση «Φαίδων»⁴⁾ καὶ ἔμμεσότερα τὸν Μάγερ. Ἀφήνει ὅμως ὀχτῶ πίνακες δίχως χρονολόγηση, ἐνῶ θὰ ἦταν εὐκόλο νὰ τὴν παράθετε, γιὰ μερικοὺς τουλάχιστο, ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα βιβλιογραφία. Στὶς λίγες περιπτώσεις ὅπου κάνει μιὰ προσωπικὴ προσπάθεια χρονολόγησης, δὲ φαίνεται νὰ πέφτει ἔξω.

Γενικὰ τὸ βιβλίον τοῦτο μὲ τὶς εὐχρηστες διαστάσεις του, τοὺς πολλοὺς πίνακές του, ἀποτελεῖ χρήσιμη καὶ εὐγλωττὴ εἰσαγωγὴ στὸ ἔργο τοῦ Θεοτοκόπουλου γιὰ τὸν ἀπληροφόρητο ἀναγνώστη. Ὅμως εὐκόλα θὰ μποροῦσε νὰ ἦταν ἀκόμα καλύτερο.

6. *Le Gréco, Peintures* : Paul Henri Michel, ἔκδοση Éditions du Chêne, Παρίσι 1950, 7 σελ., 16 πίνακες ἐκτὸς κειμένου, ὅλοι ἔγχρωμοι, μεγάλο τέταρτο, σύστημα photogravure.

Περιποιημένη ἔκδοση. Τὰ χρώματα τῶν πινάκων ὄχι δυσάρεστη προσέγγιση πρὸς τὰ πραγματικά. Τουλάχιστο διατηροῦνε τὴ γενικὴ ἀναλογία τῶν τόνων, ἀν δὲν ἀποδίδουν ἀκριβῶς τὸν καθένα. Ὅλα εἶναι πρὸ μουντὰ ἀπὸ τὰ πρωτότυπα, ὅπως τὰ θυμᾶμαι. Στους περισσότερους, πὺ εἶναι παρμένοι ἀπὸ ἔργα στὸ Πράδο, ἀκαθάριστα ὡς σήμερα, τὸ μουντὸ τῆς φωτογραφίας ἐνισχύει τὴ θαμπὴ ὄψη τῶν χρωμάτων στὰ πρωτότυπα, πὺ εἶναι κρυμμένα κάτω ἀπὸ ἀλλεπάλληλα στρώματα βερνικιοῦ καὶ βρώμας. Ὁ ἕνας μόνον καθαρισμένος πίνακας τοῦ Θεοτοκόπουλου στὸ Πράδο πὺ παρατίθεται ἐδῶ (πιν. XIV) ἢ ὁ ἐπίσης καθαρισμένος «Χριστὸς στὸ Ὄρος τῶν Ἑλαιῶν» τοῦ Λονδίνου (πιν. V) δεῖχνει ὅλη τὴ διαφορὰ τῶν φωτεινῶν, κάπως ψυχρῶν, ἀλλ' ἀγνῶν πραγματικῶν χρωμάτων τοῦ ζωγράφου. Ἴσως τὰ βερνίκια καὶ ἡ βρώμα νὰ ἔκαναν διὰ μέσου τῶν αἰῶνων τὰ ἔργα τοῦ Γκρέκο πρὸ παραδεχτὰ στὰ μάτια τῶν θεατῶν, σκεπάζοντάς τα μὲ τὴν ἴδια χρυσόχροη μοιρομφορφήν ἀπόχρωση ἄλλων ἔργων τῆς Ἀναγέννησης, κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία ἀριστουργήματα καὶ μετριότητες ζήσανε τὴ μυστικὴ τους ζωὴ τόσα χρόνια, μέσα στὴ γενικὴν ἀγνοία ἢ ἀδιαφορία.

Στὸ κείμενό του, ὁ Μισέλ προσπαθεῖ νὰ προσδιορίσει τὴν προσωπικότητα τοῦ Θεοτοκόπουλου μὲ διάφορες ἀναφορές, ὄχι πάντα πρωτότυπες, στὸν Ἰσπανικὸ μυστικισμό, στὴν ὑποτιθέμενη βυζαντινὴ του

⁴⁾ Ὁ. π. σελ. 316 - 320.

μόρφωση, στην κρητική καταγωγή του. Χωρίς καμμιάν ανάγκη μεταφέρει σάν βεβαιωμένες τις ημερομηνίες τῶν υποθετικῶν μόνο και πολὺ συζητημένων παραμονῶν τοῦ Θεοτοκόπουλου στὴ Ρώμη (1570 - 72) καὶ στὴ Μαδρίτη (1572 - 76) κάνοντας τὴν τολεδανή του περίοδο ν' ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1576. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι πὼς ὁ Θεοτοκόπουλος βρισκόνταν στὸ Τολέδο τὸ νωρίτερο μέσα στὸ 1577. Στὴ χρονολόγηση τῶν πινάκων ὁ Μισέλ ἀκολουθεῖ τὴν παραδεγμένη δίχως ἄξιες λόγου ἀποκλίσεις, ἐχτὸς ἀπὸ τὴ «Σταύρωση» τοῦ Πράδο (πιν. XIII), ὅπου προτιμᾷ τὴν ἀργότερη χρονολόγηση (περ. 1605) τοῦ Ζερβού⁵ ἀπὸ τις νωρίτερες καὶ πιὸ πιθανές τοῦ Κοσίο (1584 - 94) ἢ τοῦ Μάγερ (περ. 1590) τις ὁποῖες ἀκολουθοῦν οἱ περισσότεροὶ εἰδικοί. Στὸν «Ἁγ. Βερναρδίνε τῆς Σιένας» (πιν. IX) ἀλλάζει, ἀπὸ τυπογραφικὸ ὑποθέτω λάθος, τὸ ὕψος τοῦ πίνακα ἀπὸ 269 ἐκ. σὲ 279. Τὸ τεῦχος, καθὼς μάλιστα οἱ πίνακες του δὲν εἶναι δεμένοι, ἀλλὰ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν χωριστὰ ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο γιὰ πλαισίωση κτλ. ἀποτελεῖ ἕκδοση διακοσμητικὴ μᾶλλον παρὰ πληροφορικὴ ἢ τεχνικὴ.

7. *Le Christ en Croix, Le Greco*: Maurice Serullaz, ἕκδοση Le Musée des Chefs d' Oeuvre, Παρίσι 1947 (καὶ ἀγγλικά: ἕκδοση Max Parrish, Λονδίνο 1947), 12 σελ., 19 πίνακες (2 ἔγχρωμοι), μικρὸ τέταρτο, σύστημα heliogravure.

Μονογραφία πάνω στὸ πολὺ γνωστὸ ἔργο τοῦ Θεοτοκόπουλου ποὺ βρίσκεται στὸ Λοῦβρο, ἀπὸ ἐπιμελητὴ τοῦ Μουσείου. Ἐνδιαφέρουσες παραβολές, εἰκονογραφημένες, μὲ ἄλλες ἕκδοχες τοῦ ἴδιου θέματος ἀπὸ τὸ Θεοτοκόπουλο, ἢ βυζαντινές, καθὼς καὶ τοῦ Τιτσιάνου καὶ τοῦ Θουρβαράν. Ὑπογραμμίζουν ἀκόμα πιὸ ἔντονα τὴ μοναδικότητα τῆς τέχνης τοῦ Θεοτοκόπουλου. Ὁ Serullaz προσπαθεῖ ν' ἀναιρέσει τὴν, κάπως ἀπίθανη ὁμολογῶ, συσχέτιση τῶν δυὸ «δωρητῶν» ἢ orantes μὲ τοὺς ἀδελφούς Κοβιρούμπιας, συσχετίζοντάς τους μὲ ἄλλα, ἐξ ἴσου ἀπίθανα, πρόσωπα τῆς θεοτοκοπουλικῆς προσωπογραφίας, ὅπως τὸν Χουάν ντὲ λὰς Ἀθάνιας (πιν. 15) ἢ τὸν «Ἰππότη μὲ τὸ Χέρι στὸ Στήθος» (πιν. 16). Ἡ ὁμοιότητα στὴν ἀπόδοση τῶν χειρῶν ἀνάμεσα στὸ δεξιὸ «δωρητῆ» καὶ στὸν «Ἰππότη» δείχνει πάντως πὼς δὲν τοὺς χωρίζει μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Οἱ φωτογραφίες εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἱκανοποιητικές, μὲ μερικὲς ἀξιόλογες λεπτομέρειες (π. χ. πιν. 5,14). Οἱ δυὸ ἔγχρωμες τοῦ κειμένου κ' ἢ τρίτη στὸ ἐξώφυλλο δὲν εἶ-

⁵) Christian Zervos: Les oeuvres du Gréco en Espagne, Παρίσι 1939, σελ. 149, 151 - 54.

ναι καθόλου πετυχημένες. Τὸ ἱστορικό τοῦ πίνακα εἶναι καλὰ ἐξακριβωμένο, ἂν ἐξαίρῃ κανεὶς τὴν περίοδο ἀπὸ τῆ γένεσὶ τοῦ μέχρι τὴν πρώτη του μνεία ἀπὸ τὸν ἰσπανὸ ταξιδιώτη Παλομίνο τὸ 1715, ποὺ τὸν εἶδε στὸ Μοναστήρι «de las Jeronimas de la Reina» τοῦ Τολέδου, γιὰ τὸ ὁποῖο πιθανῶς καὶ νὰ τὸ ζωγράφισε ὁ Θεοτοκόπουλος. Ὁ Segullaz θὰ μπορούσε ν' ἀναφέρει πὼς ὁ πίνακας εἶναι ὑπογραμμένος, καὶ πὼς βρισκόταν ἀπὸ τὸ 1836 ὡς τὸ 1863 στὴ συλλογὴ τοῦ Βασιλιᾶ Λουδοβίκου Φίλιππου τῆς Γαλλίας. Ἡ χρονολόγησή του ἀπὸ τὸν συγγραφέα «γύρω στὰ 1590» δὲ μοῦ φαίνεται παραδεχτή. Μὲ βάση τὴν ὁμοιότητα στὴν ἀπόδοση τῶν δωρητῶν μὲ τὸν «Ἰπλότη» τοῦ Πράδο, θὰ τὸν χρονολογοῦσα 1580 - 83 ἀκολουθῶντας τὸν Μάγερ καὶ τὸν Goldscheider^ο (κ' οἱ δυὸ γύρω στὰ 1580). Ἄν ἐξαίρῃ κανεὶς ὀρισμένα τυπογραφικὰ λάθη τόσο στὸ γαλλικὸ ὅσο καὶ στὸ ἀγγλικὸ κείμενο, καθὼς καὶ ὀρισμένες ἀβάσιμες πληροφορίες ὅπως π. χ. πὼς ὁ Θεοτοκόπουλος λεγόταν Κυριάκος, τὸ τεῦχος ἀποτελεῖ χρήσιμο σχόλιο στὴ «Σταύρωση» τοῦ Λούβρου.

8. *El Greco: Antonina Vallentin*, ἔκδοση Fernand Hazan, Παρίσι 1951, 30 σελ., 20 πίνακες ἔγχρωμοι ἐκτὸς κειμένου, μικρὸ ὄγδοο, σύστημα offset.

Εἰκοστὸ πρῶτο τεῦχος μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ καλὰ παρουσιασμένα βιβλιαράκια μ' ἔγχρωμους πίνακες, ἀφιερωμένα σὲ μεγάλους καλλιτέχνες. Δὲ μπορῶ δυστυχῶς νὰ πῶ ὅτι τοῦτο εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ πετυχημένα, ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο γιὰ τὴν ἐλεεινὴν ποιότητα τῶν ἔγχρωμων ἀπεικονίσεων. Ἡ κυρία Βαλλεντίν, νέα τεχνοκρίτρια ἰσπανικῆς καταγωγῆς, δὲ στερεῖται κριτικὴν δεξιότητα καὶ ὕφος. Στὴ σύντομη ἐισαγωγὴ τῆς τοποθετεῖ σωστὰ τὰ προβλήματα ποὺ θέτει τὸ ἔργο τοῦ Θεοτοκόπουλου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐτοίμαζε τὸ 1953 ἓνα οὐσιαστικώτερο σύγγραμμα¹. Στὶς σημειώσεις τῆς δίνει συνοπτικὰ τὶς βασικὲς ἐξελεγμένες πληροφορίες γιὰ κάθε δημοσιευόμενον ἔργο, δίχως σοβαρὸς ἀνακρίβειες ἢ παραλείψεις. Ἐνῶ σὲ μερικὰ ἔργα ἀναφέρει τὴν ὑπογραφή τοῦ Θεοτοκόπουλου, δὲν τὴ μνημονεύει στὰ ἑξῆς: «Ἄυτοπροσωπογραφία» (πιν. 1), «Α. Κοβαρούμπιας» (πιν. 5), «Ἄγ. Βερναρδίνος» (πιν. 9), «Παναγία» (πιν. 11), «Καρδινάλιος Γκουεβάρρα» (πιν. 12), «Ἄποψη Τολέδου» (πιν. 14), «Ἄγ. Μαρτῖνος» (πιν. 16). Ὁ «Καρδινάλιος Ταβέρα» (πιν. 3) ἦταν ὑπογραμμένος πρὶν κομματιαστῆ κατά τὸν ἰσπανι-

^ο) Ὁ. π. σελ. 316 - 320.

¹) Δὲν ξέρω ἂν ἐκδόθηκεν ἀκόμα.

κό ἐμφύλιο πόλεμο. Τώρα ἡ ὑπογραφή δὲ φαίνεται στὸ τεχνικά, ἀλλὰ πολὺ ἐπιδιορθωμένο ἔργο τοῦτο τοῦ Γκρέκο. Διαφωνῶ μὲ τὴ χρονολόγηση τῆς «Νέας μὲ τὴ Γούνα» (πιν. 4) στὰ 1575 - 77. Τὴ θεωρῶ κάπως μεταγενέστερη, ὅπως ἐξήγησα καὶ ἄλλοτε⁹. Δὲν μπορεῖ ν' ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸν πολυδημοσιευμένο «Ἰπλότη» τοῦ Πράδο (πιν. 2) τὸν ὁποῖο τοποθετῶ στὰ 1580 - 81, συμφωνῶντας μὲ τὴν κυρία Βαλλεντίν πού δέχεται 1580 - 83. Σημειῶνω τὴ δημοσίευση (πιν. 5), μιὰν ἀπὸ τὶς πρώτες, τῆς γερῆς ὑπογραμμένης προσωπογραφίας τοῦ Α. Κοβαρούμπιας πού ἐκτέθηκε μεταπολεμικά στὸ Λοῦβρο, ἂν καὶ τὰ χρώματα τῆς φωτογραφίας εἶναι οἰκτρά. Εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικώτερες προσθήκες στὰ ἔργα τῆς τελευταίας τολεδανῆς περιόδου τοῦ Θεοτοκόπουλου.

9. *Greco*: Gabriel Rouchés, ἔκδοση Braun et Cie, Παρίσι 1950, σελ. 6, πίνακες 60, 16^ο σύστημα heliogravure.

Ἡ γαλλικὴ ἐταιρεία Braun, παγκόσμια γνωστὴ γιὰ τὸ ἀρχεῖο φωτογραφιῶν ἔργων τέχνης στὸ ὁποῖο εἰδικεύθηκε, παρουσιάζει ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια μιὰ σειρά ἐκδόσεων «τσέπης» ἀφιερωμένων τὴν καθεμιὰ σ' ἓνα γλύπτη ἢ ζωγράφο, ἢ σὲ μιὰ σημαντικὴ περίοδο τῆς τέχνης. Ἦταν κι' αὐτὸς ἓνας χρήσιμος — καὶ ἀποδοτικὸς — τρόπος ν' ἀξιοποιηθοῦν οἱ πραγματικὰ ἀξιόλογες φωτογραφίες τῆς τεράστιας συλλογῆς τῆς. Παρουσιασμένα μὲ μιὰ τρίγλωσση (γαλλικὴ - ἀγγλικὴ - γερμανικὴ) σύντομη εἰσαγωγὴ εἰδικοῦ, τὰ βιβλιαράκια αὐτὰ ἔπαιξαν μεγάλο ρόλο, τὰ τελευταῖα 25 χρόνια, στὴν καλλιτεχνικὴν ἐνημέρωση τοῦ πολλοῦ κόσμου κρατῶντας μὲ τὴ φροντισμένη τους ἐμφάνιση, ἓνα σχετικὸ ἐπίπεδο ποιότητας.

Στὴν ἐμφάνιση, ὁ 64ος τοῦτος τόμος δὲν ὑστερεῖ ἀπὸ τοὺς προηγούμενους. Οἱ φωτογραφίες, παρμένες καὶ τυπωμένες μὲ προσοχή, ἂν καὶ συχνὰ ξακρισμένες ἀδικαιολόγητα, εἶναι, παρὰ τὸ μικρὸ τους σχῆμα, πολὺ σαφεῖς. Λυποῦμαι πού δὲ μπορῶ νὰ ἐπαινέσω ὅμοια τὸ περιεχόμενο τῆς μικρῆς εἰσαγωγῆς, γραμμένης ἀπὸ τὸν ἐπίτιμο Ἐπιμελητὴ τοῦ Λοῦβρου Gabriel Rouchés, καὶ τὶς ἐπιγραφὲς κάθε πίνακα, ὀλόκληρο δηλαδὴ τὸ πληροφοριακὸ τμῆμα τοῦ τεύχους, πού βρίθει ἀπὸ ἀνεξέλεγκτες πληροφορίες, ἀνακρίβειες καὶ λάθη, τυπογραφικὰ καὶ ἄλλα. Ἀναφέρω μόνον τὰ κυριότερα: οἱ πίνακες 10, 12, 31, 38, 39, 42, 46, 49, 50 (51, 52) δὲν βρισκόνταν τὸ 1950 στοὺς τόπους πού ἀναφέ-

⁹ Ὁ Θ. στὴν αὐτὴ τοῦ Φιλίππου Β', «Κρητικὰ Χρονικά», τόμος Β' (1948) σελ. 195 - 202.

ρει ὁ Rouchès ἀλλ' ἀντίστοιχα στὸ Λονδίνο, στὴν Οὐασινγκτῶνα, στὴ Μαδρίτη, στὸ Σικάγο, στὸ Κλήβελαντ, στὴ Φιλαδέλφεια, στὴν Οὐασινγκτῶνα, στὸ Τολέδο, στὸ Σικάγο, σὲ μουσεῖα καὶ συλλογὲς ἄλλες ἀπὸ τὶς ἀναφερόμενες. Στὸς πίνακες 30 καὶ 54 δὲν ἀναφέρεται πὼς πρόκειται γιὰ λεπτομέρειες, κι' ὄχι ὁλόκληρα ἔργα. Στὶς χρονολογήσεις του ὁ συγγραφέας δὲν πρωτοτυπεῖ, ἀκολουθώντας τὶς αὐθεντίες ἐχτὸς γιὰ μερικὲς ἐξαιρέσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ κυριότερη εἶναι ἡ κάπως ἀργότερη χρονολόγηση (1584 - 86) τῆς «Σταύρωσης» τοῦ Λούβρου (πιν. 21) πού θὰ τὴν τοποθετοῦσα στὰ 1580 - 83 ὅπως ἐξήγησα παραπάνω, καὶ τοῦ «Λὰ Φουέντε» τοῦ Πράδο (πιν. 18) τὸν ὁποῖο χρονολογῶ 1881 - 82 στὴν προαναφερθεῖσα μελέτη μου. Θὰ χρονολογοῦσα ἐπίσης τὸ λεγόμενο «Ἅγιο Λουδοβίκο» (πιν. 29) τοῦ Λούβρου λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1594 - 97. Ἡ χρονολογικὴ σειρὰ μὲ τὴν ὁποία παρουσιάζονται τὰ ἔργα εἶναι, χονδρικά, ἢ σωστή. Ὑπάρχουν μερικὲς ἐπαναλήψεις καὶ πλεονασμοὶ πού εἶναι κρίμα νὰ μὴν ἀποφεύγονται σὲ τεύχη τόσο μικροῦ σχήματος καὶ λιγοσέλιδα: ἡ δημοσίευσή τοῦ «Τελευταίου Δείπνου» (πιν. 81) μὲ δύο λεπτομέρειες, τὸ ἀναπόφευχτο ἴσως πλῆθος λεπτομερειῶν τῆς «Ταφῆς τοῦ Ὁργκάθ» (πιν. 24 - 27). Κοντὰ σ' αὐτὰ ἐμφανίζονται δύο ἔργα πού δὲ μπαίνουν συχνά, προπαντὸς σὲ τέτιες σειρές, τὸ «Προσκύνημα τῶν Βοσκῶν» τῆς Γκαλερία Κορσίνι (πιν. 30) καὶ τῆς συλλογῆς Μπλούμενταλ (πιν. 87). Ἡ ἔλλειψη κάθε ἐνδειξης διαστάσεων δὲν εἶναι σοβαρὴ. Γιὰ κεῖνον πού ἐπιθυμεῖ νὰ φυλλομετρήσει μερικὲς εἰκόνες τοῦ Θεοτοκόπουλου, χωρὶς νὰ διαβάσει τὸ κείμενο, ἡ μικρὴ τούτη ἔκδοσις θὰ μποροῦσε νὰ συστηθεῖ.

10. *El Greco (Domenicos Theotocopoulos)*: Leo Bronstein, ἔκδοσις Idehurst Press, Λονδίνο, Ὀκτ. 1951 (προηγούμενη ἔκδοσις: H. N. Abrams, Νέα Ὑόρκη 1950) 128 σελ., 68 πίνακες (49 ἔγχρωμοι), τέταρτο.

Εὐρωπαϊκὴ ἔκδοσις βιβλίου πού κυκλοφόρησε στὶς Ἐνωμένες Πολιτεῖες ἕνα χρόνο νωρίτερα, καὶ πού ἀποτελεῖ τὴν πιὸ σημαντικὴ μέχρι σήμερα ἀμερικανικὴ ἔκδοσις γιὰ τὸ Θεοτοκόπουλο. Ἀπὸ τὶς πολυπληθεῖς εὐρωπαϊκὲς τούτη εἶναι ἡ σημαντικότερη μὲ ἀποκλειστικὰ ἐγχρωμες ἀπεικονίσεις. Τὰ χρώματά τους εἶναι περιποιημένα, καὶ προσεγγίζουν κατὰ τὸ δυνατόν τὰ πραγματικά. Τὸ μεγάλο σχῆμα τους ἐπιτρέπει στὸ μάτι νὰ σταθεῖ καὶ σὲ λεπτομέρειες τῶν ἔργων, καὶ νὰ παρακολουθήσει τὴν πινελιὰ τοῦ ζωγράφου. Καμμιά δεκαριά ἔργα τοῦ Θεοτοκόπουλου δημοσιεύονται ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ ἐγχρωμα (πιν. 33, 59, 93, 101, 105, 107, 121, 123, 125, 127). Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ

σημειώνω ιδιαίτερα τὸν «Ἅγιο Ἰωσήφ μετὸ Χριστὸ» (πιν. 59) μ'ἀξιόλογη λεπτομέρεια (πιν. 61), τὴν «Ἀποψη μετὸ Σχέδιο, τοῦ Τολέδου» (πιν. 109), καὶ τὴν «Ἀνάληψη τῆς Παναγίας» (πιν. 127), δυστυχῶς κομμένη κάτω καὶ στὰ πλάγια, σὰν τὶς πιὸ πετυχημένες προσεγγίσεις πρὸς τὰ πρωτότυπα ποὺ ἐγνώρισα Ἐπίσης ἡ γνωστὴ «Προσωπογραφία τοῦ Παραβιθίνο» (πιν. 87) μετὶς δύο λεπτομέρειές της (πιν. 89, 91) καὶ ὁ «Λαοκόων» (πιν. 121) μοιάζουν ν' ἀποδίδουν τὰ πρωτότυπα, ποὺ δὲν τάχω δεῖ, ἀρκετὰ πειστικά. Ὁ Μπρονστάιν, Καθηγητὴς τῆς Ἰρανικῆς Ἱστορίας, ἐχτὸς ἀπὸ τὴν 20σέλιδη εἰκονογραφημένη εἰσαγωγή του, συνοδεύει κάθε πίνακα μ' ἓνα σημείωμα ὅπου ἀφήνει ἀρκετὰ ἐλεύθερη τὴ φαντασία του, ἐρμηνεύοντας τὸ κάθε ἔργο. Τὸ βασικό του θέμα, ποὺ ἀναπτύσσει στὴν εἰσαγωγή του, εἶναι πὼς ὁ Θεοτοκόπουλος ὑπῆρξεν ὅλη τὴ ζωὴ του ξένος, στὴν ὑπόδουλη γενέτειρά του Κρήτη, στὴν Ἰταλία, στὴν Ἰσπανία. Ὁ Μπρονστάιν ἐνδίδει ὅμως στὴ συχνὴ ἄλλωστε μετὸ Θεοτοκόπουλο, τάση νὰ ἐρμηνεύει τὸ ἔργο του ὀλόκληρο ἀπὸ σκοπιὰ καθαρὰ φιλολογικὴ, ξεχνῶντας τὴν καθαρὰ ζωγραφικὴν του ἐπίτευξη. Μπροστὰ σ' ἔργο τοῦ Θεοτοκόπουλου νοιώθει κανεὶς πολὺ πιὸ ἄμεσα τὴν ἀπόλαψη τοῦ καλλιτέχνη ποὺ δημιουργεῖ παρὰ διερωτᾶται γιὰ τὶς πηγές, θρησκευτικὰς, προσωπικὰς ἢ ἄλλες, τῆς ἔμπνευσής του. Στὰ κείμενα τοῦ Μπρονστάιν θπάρχουν καὶ μερικὲς ἀσήμαντες ἀλλ' ἐνοχλητικὲς παραδρομές, ὅπως ἡ τοποθέτηση τοῦ Μυστρά στὴν Κρήτη, καὶ τυπογραφικὰ λάθη ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ εἶχαν ἀποφευχθεῖ σ' ἕκδοση τόσο πολυτελεῖ. Ἐπίσης δὲ δικαιολογεῖται μετ' ἐτίμο μεγάλο σχῆμα νὰ τυπώνονται μερικοὶ πίνακες κομμένοι. Γενικότερα ἡ ἕκδοση τούτη δὲν προσφέρει τίποτα νέο γιὰ τὴ γνώση τοῦ ἔργου τοῦ ζωγράφου, ἴσως παρὰ τὴν πρόθεση κ' ἐπιθυμία τοῦ συγγραφέα. Μπορεῖ νὰ καταταχθεῖ ἀπλῶς ἀνάμεσα στὶς καλύτερες ἐκλαϊκευτικὰς ἐκδόσεις, μετὶς παραπάνω ἐπιφυλάξεις.

11. *El Greco (Domenicos Theotocopoulos)*: α) John F. Matthews, ἕκδοση H. N. Abrams, Νέα Ὑόρκη 1951 (:), 24 σελ., 13 πίνακες (9 ἔγχρωμοι), τέταρτο. β) John F. Matthews, ἕκδοση H. N. Abrams, Νέα Ὑόρκη 1953, 42 σελ., 44 πίνακες, (24 ἔγχρωμοι), 160.

α: Οἱ 9 ἔγχρωμοι πίνακες εἶναι πανομοιότυπα στὸ σχῆμα καὶ στὴν ἐκτίπωση τῶν ἀντίστοιχων πινάκων τῆς ἕκδοσης Μπρονστάιν (δὲς παραπάνω 10). Ἰσχύουν συνεπῶς γι' αὐτοὺς οἱ ἴδιες κρίσεις. Ἡ σύντομη, μετρημένη εἰσαγωγή τοῦ Μάτθιους κ' οἱ σημειώσεις του γιὰ κάθε πίνακα δὲν παρουσιάζουν οὔτε σημαντικὰς ἀνακρίβειες οὔτε καὶ

αξιόλογες παρατηρήσεις προσωπικές, ἔχτος ἀπὸ τὴν ἀπαραίτητη συσχέτιση, σὲ βάσεις σαφερές, μὲ τὴ βυζαντινὴ τέχνη. Οἱ χρονολογήσεις του, ὅπως καὶ τοῦ Μπρονστάιν, τὸν ὁποῖο συχνὰ μνημονεύει, στηρίζονται στοὺς Κοσίο καὶ Μάγερ, μόνο πὸς τὴν «Ταφὴ τοῦ Ὁργκάθ» τὴ χρονολογεῖ στὴν ἴδια σελίδα πότε 1586 καὶ πότε 1578. Ἡ ἔκδοση τούτη ἔ' ἀνταποκρίνεται ὑποθέτω ὁλότελα στὸ γούστο τοῦ μέσου ἀμερικάνου φιλότεχνου.

β: Παρ' ὄλο πὸς εἶναι τοῦ ἴδιου ἐκδότη, καὶ χρησιμοποιεῖ τις ἴδιες ἀπεικονίσεις, τὴν ἴδια εἰσαγωγὴ τοῦ Μάτθιους, καὶ τις ἴδιες, ἀλλὰ κάπως συντεταγμένες, σημειώσεις, εἶναι οὐσιαστικά ἄχρηστο, κυρίως ἀπὸ τὴ χεῖριστη ποιότητα τῶν πινάκων, ἔγχρωμων καὶ μονόχρωμων, κι' ἀπὸ τὴν ὁλότελα ἀκατάστατη διάταξή τους. Διερωτᾶται κανεὶς ποιοῦ κοινοῦ τις ἀξιώσεις ἀποβλέπει νὰ ἱκανοποιήσει μιὰ τέτοια κακῆς ποιότητος ἔκδοση. Σημειῶνω μόνο, γιὰ ἐνδεχόμενο ἀναγνώστη, πὸς οἱ διαστάσεις τῶν πιν. 12, 18, καὶ 19 διαφέρουν ἀπὸ κείνες πὸς δίνει ὁ πρόσφατος ἔγκυρος κατάλογος τῆς National Gallery τοῦ Λονδίνου, πὸς ἦταν διαθέσιμος ὅταν ἐκδόθηκε τὸ βιβλίARIO τούτο, καὶ πὸς ὁ Μάτθιους χρονολογεῖ τὴ «Σταύρωση» τοῦ Λούβρου (πιν. 14) κάπως ἀργά, ἀκολουθῶντας τὸν Serullaz, (δὲς παραπάνω 7). Παρ' ὄλο πὸς βγῆκε δυὸ χρόνια ἀργότερα, ἀκόμα κ' οἱ παραδρομὲς καὶ τὰ τυπογραφικὰ λάθη τοῦ α' δὲν ἔχουν διορθωθεῖ ἐδῶ.

ΑΛ. ΞΥΔΗΣ

Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη. Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας, ἐπιμελεία Ἰωάν. Κ. Βασδραβέλλη. Α'. Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης (1695 - 1912), Θεσσαλονίκη 1952, 8ον, σελ. 576. Β'. Ἀρχεῖον Βεροίας - Ναούσης (1598 - 1886), Θεσσαλονίκη 1954, 8ον, σελ. 407.

Ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης εἰς τὴν πολύτιμον ἐργασίαν τὴν ὁποίαν ἀπὸ ἐτῶν ἀνέλαβε καὶ μὲ λαμπρὰν ἀπόδοσιν ἐπιτελεῖ ὁ διακεκριμένος ἱστορικὸς ἐν Θεσσαλονίκῃ κ. Ἰ. Κ. Βασδραβέλλης, μελετῶν καὶ ἐκδίδων ἐν ἀκριβεῖ μεταφράσει τὰ Τουρκικὰ ἀρχεῖα τῆς Μακεδονίας. Ἡ ἐργασία αὐτὴ πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ πρότυπον δι' ὁμοίου τύπου πρωτοβουλίας προκειμένου περὶ τῶν Τουρκικῶν ἀρχείων καὶ ἄλλων Ἑλληνικῶν περιοχῶν, ἰδίᾳ δὲ τῆς Κρήτης, τῆς ὁποίας ἡ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἱστορία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γραφῆ πρὸ τῆς μελέτης τοῦ Τουρκικοῦ ἐν Ἡρα-

κλείψ πολυτιμοτάτου ὕλικού. Ὁ κ. Βασδραβέλλης, ἀντὶ νὰ χρησιμοποιοῦν ἀποσπασματικῶς τὰ ἔγγραφα αὐτὰ διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν ἐιδικῶν θεμάτων, εἶχε τὴν ὠραίαν ἔμπνευσιν νὰ ἐπιμεληθῆ τῆς πλήρους καὶ ἐν πολλοῖς ἄνευ σχολίων δημοσιεύσεως ὅλων τῶν διασωθέντων Τουρκικῶν ἀρχείων, ἐξέδωκε δὲ μέχρι τοῦδε τοὺς δύο πρώτους τόμους, περιλαμβάνοντας τὰ ἔγγραφα Θεσσαλονίκης, Βεροίας καὶ Ναούσης, ἐτοιμάζει δὲ τώρα τὴν ἔκδοσιν τῶν φερμανίων τῆς μονῆς Βλατάδων. Διὰ τῆς μεθόδου αὐτῆς παρέχεται αὐτούσιον τὸ ὕλικόν, οὕτω δὲ οἱ εἰδικοί ἐρευνῆται εἶναι δυνατὸν τώρα νὰ προχωρήσουν εἰς τὰς μελέτας τῶν ἐν πλήρει ἀσφαλείᾳ.

Ὅπως καὶ εἰς τὰ ἐκ Βενετίας ἀρχεῖα περὶ Μακεδονίας, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ ἐδημοσίευσεν ἔξ ὀλοκλήρου, ἐν πιστῇ μεταφράσει, ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος (Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, 8ον, σελ. ιε', 576), οὕτω καὶ εἰς τὰ Τουρκικὰ ἀρχεῖα Μακεδονίας ὑπάρχουν ἐγκατεσπαρμένα χρήσιμοι πληροφοροί περὶ τῆς Κρήτης. Εἰς τὰ Ἀρχεῖα Θεσσαλονίκης ἀξιόλογος πρῶτον εἶναι ἡ περὶ Κρήτης μνεῖα εἰς τὸ πολλαπλῶς ἐνδιαφέρον «Κατακτητήριον αὐτοκρατορικὸν διάταγμα» τοῦ Νοεμβρίου 1715, εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφεται ἡ ἐξέλιξις τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ τῶν Ἑνετῶν (Α, 115 - 123). Ἡ περὶ Κρήτης μνεῖα ἀναφέρεται εἰς τὴν ὀριστικὴν κατάληψιν τῶν φρουριῶν τῆς Σούδας καὶ τῆς Σπιναλόγκας τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ 1669 εἶχον παραχωρηθῆ εἰς τοὺς Ἑνετούς. Οἱ Ἑνετοὶ ὅμως, κατὰ τὸ Σουλτανικὸν διάταγμα, τὰ ἐχρησιμοποιοῦν ὡς βάσεις πειρατικῆς, ἐφ' ᾧ καὶ οἱ Τοῦρκοι ἠναγκάσθησαν νὰ τὰ πολιορκήσουν καὶ τελικῶς νὰ τὰ καταλάβουν, συνθηκολογησάντων τῶν ἐν αὐτοῖς Ἑνετῶν. Ἡ Κρήτη ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς ἔγγραφον τοῦ Αὐγούστου 1772, εἰς τὸ ὁποῖον γνωστοποιεῖται ἡ λῆξις τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου. Εἰς τὸ ἔγγραφον αὐτὸ δίδονται ὀδηγίαι διὰ τὴν ἡμέραν ἐνάρξεως ἰσχύος τῆς ἀναχωχῆς προκειμένου περὶ Ρωσικῶν πλοίων εὐρισκομένων εἰς τὰ χωρικὰ ὕδατα τῆς Κρήτης (Α'. 282). Εἰς τρίτον ἔγγραφον, φερμανίον, ὑπὸ χρονολογίαν Ἀπριλίου 1801, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν βαλῆ τοῦ Ἐγιαλετίου τῆς Ρούμελης βεζύρην Χατζῆ Μεχμέτ Χακῆ πασᾶ, ἐπαινεῖται ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἐργασία τοῦ πασᾶ αὐτοῦ ὡς φρουράρχου τῆς Κρήτης. Εἰς ἄλλο ἔγγραφον (Α'. 547) ὑπὸ χρονολογίαν 1851 γνωστοποιεῖται ὁ ἐξισλαμισμὸς δύο Κρητῶν ἐξ Ἡρακλείου. Καὶ ταῦτα μὲν ἐκ τοῦ ἀρχείου Θεσσαλονίκης. Ἐνδιαφέρουσαι πληροφοροί ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰ ἀρχεῖα Βεροίας καὶ Ναούσης. Οὕτω εἰς ὑπὸ χρονολ. 24, 6, 1645 (Β'. 23) ἔγγραφον ἀναφέρεται ὅτι λόγω τῆς ἐπιστρατεύσεως διὰ τὴν ἐκστρατείαν εἰς τὴν Κρήτην αἱ παραθαλάσσιοι περιοχαὶ τῆς Θεσσαλονίκης παραμένουν ἀφροῦρητοι. Εἰς ἄλλο ὑπὸ χρον. 18, 10, 1645 (Β',

26) ἀναγγέλλεται, κατόπιν ἀναφοράς τοῦ ἐν Κρήτῃ ἀρχιστρατήγου Βεζύρη Χουσεϊν πασᾶ, ὁ ἐν Κρήτῃ θάνατος ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τοῦ οἰκονομικοῦ διαχειριστοῦ τοῦ ἐκεῖ ἐκστρατευτικοῦ σώματος Μεχμέτ Κετχουτᾶ. Τρίτον ἔγγραφο, 21, 1, 1646 (Β' 27) ἀναγγέλλει ἐπέκτασιν τῆς ἐπιστρατεύσεως διὰ τὴν ἐκστρατείαν εἰς τὴν Κρήτην. Εἰς τὸ ἴδιον θέμα ἀναφέρονται καὶ ἄλλα ἔγγραφα: 17, 2, 1646 (Β' 28), Μάιος 1646 (Β' 29), 12, 9, 1646 (Β' 31). Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀναγγέλλεται ὅτι τὰ Ἑνετικὰ πλοῖα ἀπέπλευσαν ἐκ Σούδας πρὸς ἄγνωστον κατεύθυνσιν καὶ ἐκφράζονται φόβοι ὅτι πιθανῶς ταῦτα νὰ στραφῶσιν ἐναντίον ἀφρορητῶν περιοχῶν τῆς Αὐτοκρατορίας. Εἰς ἄλλο ἔγγραφο ὑπὸ χρονολ. 28, 2, 1649 (Β' 35) ἀναγγέλλεται ὅτι ἀπεφασίσθη «ἡ ἀνοικοδόμησις τριῶν νέων φρουριῶν ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ», καὶ διατάσσεται ἡ στρατολόγησις τεχνιτῶν καὶ οἰκονομικῶν διαχειριστῶν. Τὸ αὐτοκρατορικὸν φερμάνιον, ὑπὸ χρονολ. 25, 12, 1666, (Β' 41) ἀναγγέλλει ὅτι ὁ Σουλτάνος ἐτοιμάζεται νὰ μεταβῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν Κρήτην «πρὸς ἀνακατάληψιν ἀπὸ τῶν ἀπίστων ἐχθρῶν τῶν εἰς τὴν κατοχὴν τῶν εὐρισκομένων φρουριῶν» καὶ ὅτι ἐπεβλήθη εἰδικὴ φορολογία εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ σαντζακίου Θεσσαλονίκης διὰ τὸν ἐπισιτισμὸν τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος «ἐπειδὴ τὰ σιτηρὰ σπανίζουσι ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ καὶ δὲν ἐπαρκοῦν διὰ τὴν διατροφὴν τῶν στρατιωτῶν». Ἐκ τοῦ φερμανίου ὑπὸ χρονολ. 10, 1, 1667 (Β' 40 - 43) προκύπτει ὅτι ἡ ἐπιστρατεύσις ἐπεκτείνεται περισσότερον καὶ διενεργεῖται μετὰ πάσης αὐστηρότητος: «σὺ δέ, ὅστις ἐνετάλης νὰ ἀποστείλῃς τοὺς ἀνωτέρω ὀπλίτας εἰς Κρήτην, ἐὰν ἐπιδείξῃς ἀμέλειαν καὶ ὀλιγωρίαν κατὰ τὴν ἀποστολὴν ἢ κατὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς τιμωρίας [τῶν φυγοστράτων] θέλεις τιμωρηθῆν μετὰ τὴν αὐστηροτέραν τῶν ποινῶν». Εἰς τὸ ὑπὸ χρονολ. 31, 12, 1669 (Β' 49) φερμάνιον ὑπάρχει ἡ ἐνδιαφέρουσα πληροφορία ὅτι ἄρχονται ἐργασίαι ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν τοῦ Ἡρακλείου: «ὁ μέγας ἀρχιστράτηγος μετὰ τῶν ἀφοσιωμένων γενιτσάρων θέλει παραχειμάσει εἰς τὴν νήσον Κρήτην, ἵνα ἐπιβλέψῃ εἰς τὴν ἐπισκευὴν τοῦ φρουρίου τοῦ Ἡρακλείου μετὰ τὴν ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς ἄλωσιν αὐτοῦ». Ἐγγραφο ὑπὸ χρονολ. 5, 2, 1822 (Β' 281) παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι πλείστοι «πιστοὶ [Μουσουλμάνοι] ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Κρήτῃ ἐμαυτύρησαν εἰς χεῖρας τῶν ἀπίστων, πλείστοι δὲ ἄλλοι εἶναι πολιορκημένοι καὶ οὐδεὶς ἐνδιαφέρεται δι' αὐτούς». Τέλος εἰς τὸ ὑπὸ χρονολ. 15, 6, 1846 (Β' 354) ὡς παράδειγμα τιμωρίας τῶν καταχρωμένων τῆς ἐξουσίας τῶν ὑπαλλήλων τῆς αὐτοκρατορίας ἀναφέρεται ὅτι «ἐπαύθη ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ ὑφίσταται ἔλεγχον διὰ τὰς παρανόμους ἀπολήψεις του» ὁ ἐκ Κρήτης καταγόμενος βαλῆς τῆς Μουσουλῆς Μεχμέτ πασᾶς.

Κατὰ ταῦτα, ἡ ἔκδοσις τῶν Τουρκικῶν ἀρχείων περὶ Μακεδονίας

συμβάλλει καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης. Περισσότερον ὅμως καὶ ἀπὸ τὴν παροχὴν ἐπὶ μέρους νέων ἢ ἀπὸ τὴν ἐπαλήθευσιν παλαιῶν καὶ γνωστῶν πληροφοριῶν, ἢ ὑπὸ τοῦ κ. Βασδραβέλλη ἐκδοσις συμβάλλει ὡς πρωτοβουλία καὶ ὡς μέθοδος ἐργασίας. Εἶναι γνωστὴ ἡ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐκδόσεως τοῦ Τουρκικοῦ ἀρχεῖακοῦ ὕλικου καταβαλλομένη προσπάθεια ἐν Κρήτῃ, δὲν εἶναι ὅμως ἄσκοπον νὰ ὑπογραμμισθῇ ἡ ἐργασία τῆς Ἑταιρείας Μικεδονικῶν Σπουδῶν καὶ τοῦ κ. Βασδραβέλλη.

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ

